नं० ७८७-घ

अनर्घराघव नाटकम् (सम्पूर्णम्)

पत्राणि १७४

अनर्घराघवनाटक ४१४०

मुरारिनाटकेतिनामांतरं प१७४

ॐ
ग्र रा॰
टी

ॐ स्वस्तिसिद्धं ॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ ॐ नमः शिवाय ॐ
ॐ नमस्तेभ्यो मुनिभ्यो येषां जगन्मङ्गलं वचनं सीमा उन्मार्गमनस्सरभ्यो नेविवेकालोकसम्पदा
अस्मिन्नरणां स्वदोषां स्वविचिन्त्यं नमश्चेनमः अस्माहि विलो‥‥ नलोचनयोरूपासि
प्रस्तौति ॐ निद्रामुद्रमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः कोकप्रीतिचको
रपारणापटुज्योतिष्मतीलोचने याभ्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रायिता
नाभीपल्वलपुण्डरीकमुकुलः कम्बोस्सपत्नीकृतः ॥ निद्रामुद्रं इति निर्विघ्नं यथा
भवति एतेनोपास्तिरूपस्तनस्तुति निकीर्तनस्य निरपायां परिसमाप्तिमाशास्ते निद्र
भं हि वा विरतिरित्यस्य पक्षवलम् उपास्महे इत्यत्र विशेषणद्वारेणास्य इति बहुवचनम् ता
ज्योतिस्स्व विषयेनयोरितिज्योतिश्चायेनमात्रः विस्तेनेत्रयोरा विश्रान्तिमयत्वात् च
क्रवाकप्रतीपस्य करे ज्योत्स्नापानस्य च युगपत्करणमभिप्रायः द्वयोरपि मे कमलम
कुलं प्रति स्वस्वकार्यं दर्शयति याभ्यामिति अर्धविनिद्राभपरिहरणेबोधो विबोधः ने
नमुग्धामधुरा मनोहारिणी श्री‥ कान्तिर्यया अर्धवामचक्षुर्विभागमुकुलावस्था । १

यांस्य ये विभागाश्रितमदलप्रतिबंधेनतस्याविधनिद्रावशाभावात् अनिद्रावान्निद्रावा
न्वभूवनिद्रायितः इव लो¨ नाभ्यः पिच इत्यनेनकाम एवंमकलरूपनावस्थाना
देशादापिसर्वदीर्घप्रसूनरूपत्वात् अर्धसंकुचितरूपत्वात् नाभ्येवपल्वलं पुण्डरीको
ऽस्मकारणात्पुण्डरीकाक्षेनाभुजंगशायोपिशेषनः याभ्यामिति नहेषामाषयानाणा।
ये पुनात्विसमानमहिमत्वेन प्रणमामि अपिच विरमातिमहाकल्पेनाभीपद्येकांते
केतनाद्विभुवनगुरुः शौरीयस्य प्रतिरणमात्मभूः किमधिकरणाकीदृककस्यत्व
स्थितिरित्यसावुदरमविशद्दृष्टं तस्मैजगात्त्रयेनमः ॥ विरणमहाकल्पेमहाप्रलये
महत्कल्पेनकाबहुत्वस्वचनात्सर्वेकृतमस्त्वेरपिब्रह्मणोजगद्व्यवस्थास्थिति नाभीमा
त्रेणैकमेवाति केनतनेवासदृपयस्यपुनः शौरीएवंकालेनस्यवाशीलित्वात् प्रति।
लणप्रवेशः इत्यत्यानो पदार्थेनांबहुत्वेनकवेलयाद्दृक्पमशक्यत्वात् आत्मभूः ब्र
ह्मासहितस्तेषांसमस्तानांयत्तत्त्वयमेवभवानिकिमधिकरणांकिमाधारः किंस्वरूपा।
कस्यभूर्भवस्वः प्रभूतेजगतः स्थावास्थितिर्विवीक्ष्यमवस्थानेइत्येवंद्दृष्टानिर्णीतंजग

अ० रा० टी० २ न्निभिः विभुः प्रलयेनजगद्भस्मानां जगतामप्याश्रयत्वात् अत एव समस्तावस्थादर्शिता
र्थं नाडीमार्गनिवासिनो ब्राह्मणः प्रतिक्षणं न प्रवेशः नान्द्यन्ते सूत्रधारः ॥ भोभो
लवणोदवेलावनालीनमालकन्दलस्य त्रिभुवनमौलिमण्डनमहानीलमणेः
कमलाकुचकलशकेलिकस्तूरिकापत्राङ्कुरस्य भगवतः पुरुषोत्तमस्य यात्रायामु
पस्थानीयाः सभासदः ॥ भोभो इति लवणसमुद्रके यस्य स लवणोदः लवणसमुद्रः
नाम्न्युत्तरपदेत्युदकशब्दस्योदादेशः अथवोपस्थानं इत्यामहं नीत्युपस्थानीयाः।
प्रवचनीयकत्वात्कं तटनीयाः सभासद इति सभ्या मेयणं अथ नदोऽस्याः छायासाये।
णावस्थावस्त्रसूचयति ॥ ऊ नाम्नि द्वीपान्तरादागतेन कलहकन्दलनाम्ना ऊमील
वेनरोरुद्वीभक्षभयानकमूर्धिहेकमपि प्रबन्धमभिनयतानितरां कौलायमहे जि
तो लोकः नत्कस्याविदभिमनवसभाजः प्रवणकस्य प्रयोगानन्तयानात्वेदोया।
ध्यायावहरूपांनेवासीभवद्भिर्मध्यदेशीयः सचरितनामा भवनपुत्रो हमनगरेषु।
ऊनाम्नि दिस्यादि नयाचद्वीपान्तरं लंकाकलहकन्दलो रावणः प्रबन्धो विध्वोपद १

वशामनः बदुरूपोविश्वामित्रः अस्मद्गुरुत्वात् मध्यदेशीययोध्याप्रभवः सुचरितोनामः
इतिअन्नरूहैरेइन्सत्रविधितिमेत्रणालिप्रार्थनेपंचमी अनन्तरादानरूपेन्नगृहेहेतमाह
यतः प्रीतिनोमसदस्यानांप्रियारंगोपजीविनः जित्वानदपहृतोरमेखप्रत्याहृत्वामि
नाम् आकाशेकर्णंदत्वा किंब्रूथ वैदेशिकोभवानसमग्रपात्रः कथमीदृशेकर्मणि
प्रगल्भतेइति विहस्यसमग्रश्रयमंजलिबद्धा हंतभोकिमस्तीयंने भवद्विधानामारा
धनोपहृतिरेवपात्राणांसमग्रयिष्यति ॥ प्रीतिः तालोत्क्षिप्तेस्म्यप्रीतिरेवनटस्य
वल्लभाविरसप्रबन्धाभिनयेनपरिभूयनामानयामि हृतायानेसदस्यानांदशारथ्या
दीनांप्रीतिः वयमीनारंगनायकस्यावामस्यप्रियानदपहृतोरावणः किंब्रूथेतिसूत्र
यावेदेशिकोयोध्यानिर्गतत्वात् अस्मसमग्रपात्रोलक्ष्मणमात्रसहायत्वात् इदृशेबहुस
हायसाध्यकर्मणिप्रियाप्रत्याहरणरूपेभवद्विधानांशिष्टलोकानांमिति आराध्यते
नयेनाराधनी यतः प्रीतिर्नायपद्भूसस्यातिर्यंचोपिसहायनाम् अपेथानेनगाक्ष
नेनोदरोपिविमंचति पुनः कर्णंदत्वाकाशे किंब्रूथ नाहंप्राहितेयमस्माभिः पात्रे

स्त॰
रा॰ टी॰
२

3

केति ॥ अविश्यनटः पत्रिकां ददाति स्वस्वभावो महीलावाचयति यत्र सर्वे पुरुषार्था।
रहस्यानिष्कान्तेति ॥ योनीलित्यादयन्तेनोत्तमस्यकपयः महायाजानाउन्मागेता।
मोत्तरावणः विभीषणेनापित्यथः अपेथ्यानमित्यत्रस्वकस्य भ्रुवित्यात्समासोनस्यन।
जनस्पृहषादित्यनेननिषेधः यत्रेति ॥ येनः शुक्तिकयानिपीयशानशः शास्त्रामृता
निक्रमाहानेरत्नरमूर्तिभिः स्वकाविनामस्काफलैर्गुम्फिताः उन्मीलत्कमनीयना
यकगुणग्रामोपमेवगीणपीयूशाहृत्कृतनयोल्लंघेतिस्वकृतोकण्ठेषु हारस्रजः ॥ चे
नयोन्ते नसेव्हूते यत्रसमस्मे मद्दतोकण्ठेषु हारस्रजोल्लंघेतिनसेमनन्दभोयत्वताम
हृश्यतिसमस्मेधः शास्त्राण्येवामृतान्यानतहेतत्वान् वात्नेकृतीर्णैरत्नरमूर्तिभिवणी
हृषैः नायकोनेनाहारमध्यरत्नंचनहृणग्रामः नयविनयः कान्त्यादिष्वु उपमेवगी
णोस्वस्यसामोप्येनमीलनम् सहृदयप्रतिभावतामहृदयानेचकण्ठेषुनबेहिसु हा
रापवस्रजः नाश्चालरहूपमोक्तिकत्वात्सघपघट्टपकाव्यपट्टनयपवतिपीयेतिपोदे
दैवादिकस्य नसेवीवाङ्नारस्मगम्भीरोदात्तवस्तवे जगदानन्दकन्दायसन्दर्भाय

२

स्तवामहे इति युगलकम् विमर्शमहर्षभासिनम् माधवरामायणमिति मृणोषितनवभवनः ।
कवितावतारप्रथमतीर्थस्य वाल्मीकजन्मनो मुनेः सरस्वतीनिर्यासो यशःशरीरमि ।
क्ष्वाकूणाम् नटः यथाकिम् सूत्र तत्प्रतिबद्धप्रबंधानुवर्तिनी पर्षदासा नटः विद्वास
ग्रहेमकलकविसार्थसाधारणी त्वलिंयं वाल्मीकीयामभाषितनीवी सूत्र मारिषकि
मुच्यते तथावीराणां रामरावणवालिसुग्रीवहनुमत्प्रायाणां योऽद्भुतस्यारम्भो यथास
स्मिन्नरावणवधधीरस्कंदरावणपराणयमेतन्नुबन्धमसद्भूतवर्णप्रायलोकोत्तरार्थप्र
हृत्तिस्तेन गम्भीरं सितरणानुरुवगाहृ उदात्ते लोकोत्तरेवस्तुयस्यतस्मै कवित्वावता
रेति यथा तथ प्रावतरणतीर्थं भवति तथा कवित्वस्य मर्त्यलोकेवतारणाय वाल्मी
किस्तीर्थं प्रथयाकामित्याद्युपगमार्थमत्वाद्दमयं पादादिषु साधारणेवसाधा ।
रणोवसाधारणी प्रज्ञाइत्यादिणी टीः नैवीकृत्य लद्व्यंप्रलावाडामायणमिति ॥ अपि ।
कथमेसारकेवराजस्तलनापजनगायी मपिकथममभृदिक्ष्वाकूणां गहृगरुडध्वजः अपि
कथमक्षोदेक्याबावः स्तनः प्रचकाशीरस्चरितपरीपाकः सर्वः प्रबन्धकृतामयम

अ.
रा. टी.
५
5

तथापि नावान्निरूपयामि रूपकमभिरूपमीदृशम् महतांमिवाक्यैर्लानामवरणमभि
नीयमोल्लासम् यस्तिहि मौद्गल्यगोत्रसम्भवस्य महाकवेर्भट्टवर्धमानतनूजन्मन
स्तन्तुमतीनंदनस्य मुरारेः कृतिरभिनवमनर्घराघवंनामनाटकम् तत्रगुणज्ञाताः
सामाजिकानुपास्महे विचिंत्यसहृदयम् अहोरमणीयाखल्वियंसामग्रीप्रबंधारा
धनस्य ॥ यापिकथ्येहमं अपिर्विस्मयेकथ्येविमर्शी तत्रापीतिरामप्रबन्धेष्वभिरू
पेष्वोत्वेईदृशमभ्यासो महर्ष्यरसपाठगीतगाननिपुणस्येकस्यकार्षिणोमौद्गल्यस्य
कवेर्गम्भीरमधुरोज्ज्वलागिरांस्फीतनयः धीरोदात्तगुणोन्नतोरघुपतिः कार्य्यबीजंमु
नि वाल्मीकिः फलतिस्मयस्यचरितेस्तोत्रायदिव्यागिरः ॥ महत्याः मद्गर्भवाः ई
नयोश्चशाहे इतिप्रत्ययोमहत्वातदा इत्यर्थः गतिशब्दः गतिः शब्दः प्रत्येकंरसारी
तोयोज्ज्वः गम्भीरः अगाधार्थः मधुरोमाधुर्यगुणः उज्ज्वलः प्रकरणयासांताः स्फीतनया
गद्यबन्धाः धीरोदात्तः अस्यनायकस्ययेगुणाः गाम्भीर्यधैर्यादयः तेरुन्नतउत्कृष्टः
उत्कृष्टात्मकर्षेनरम् एवंविधोरामः प्रबन्धाभिधेयस्यकौशिकागमनादेरावणवधां ५

नस्यबीजमन्यत्रिकारणं गिरः क्रमेणापन्नानिष्पादितवान् अयं प्राचीनमीये कथावस्तुबहु
भिः प्रणीतमपि प्रयोक्ष्यमाणो नापराध्यति श्रोत्रियपुत्रः पश्य यदित्वसंस्कृतैर्वितिनिहते
रामस्य चरितं गुणैरेतावद्भिर्जगति पुनरयं जनाति किम् स्वात्मानं ननु हृणारिसमगम्भीरम
धुरस्फुरद्वाग्ब्रह्मणः कथमुपकरिष्यति कवयः उपक्रममाणश्च सकविः स्वानिभीम
यानु ब्रह्मणामाचार्यप्राचेतसगिरं च देवतामेवमुपश्लोकितवान् तमृषिमनुष्यलोका
प्रवेशाविश्रमणशालितं वाचाम् सुरलोकादवतार्य प्रान्तरावेदांश्छिदं वन्दे ॥ श्रीवीन
मीये वाल्मीकेयं प्रसन्नकाविभिर्वाल्मीकमपि प्रयोक्ष्यमाणो नमापराधो भवति सह
गुणेन भवति यदिदं सर्वकविनिबद्धत्वेन यदि रामचरितं न्यजाति अयमस्य जगा
त्यपि यावन्तो रामस्य गुणाः नावद्भिर्नैकस्याने तत्कवयः आत्मनः उपकारं करिष्य
ति न तु नायकान्तरचरितवर्णनेनापि यशः परमानन्दादि संपन्नाते स्वात्मनमुप
कारिष्यतीत्यत आह ततु गुणातिशयसिद्धानयाविनयादयो ये धीरोदात्तनायकगुणाः
तेषां गरिम्णा गौरवेण गम्भीरं बहूर्थं मधुरं माधुर्यादिगुणयुक्तं स्फुरत्प्रकाशमानं

श्र॰ वाग्ब्रह्मणासारस्वतंज्योतिर्येषांतथा नदानगुणावर्णनेकवीनांवाल्ब्रह्मणोलाभाभावे।
रा.टी. नेष्टोपकारः तेषांनस्यादितिभावः स्वात्मानामित्यत्रस्वशब्दः स्वकीयार्थः परमात्मा
५ नेष्टवाक्येनेति उपक्रममाणइति प्रबन्धमारभमाणः शेषादारभ्यइत्यात्मनेपदं।
5 स्वातिर्भानेनतदपि पांतरंग्रामयोरींचेतरं ॥ भानस्वतर्भालीकादस्पंगतस्काविहारि।
णीम् नित्यप्रगल्भवाचालामुपतिष्ठेसरस्वतीम् नदः सहर्षम भावनत्वस्यस्ययनाम् ग्र
स्याहिमाकलायनानांब्रह्मर्षीणामन्वयमूर्धन्यस्यपुरारिनामधेयस्यबा[illegible]वाल्मीके।
वींगमय[illegible]ममृतबिंदूनिष्यांदिकन्दलयतिकोनुकंमे मम महर्षेस्थानेभवतः ऊहहल
म् ईदृशमेवैतत् ॥ भान्तः हृतं मारवचनहृदयस्पयः कामेः सत्वस्पंगरटकंचनष्टदे
मारवचनहृदयस्यापिमार्गेणानचस्रेषानचक्रीडनशीलेपनेनब्रह्मसारवासितान्या
वनलवमस्कं पतनवदृष्ट्वेवाचमपश्लोकिनवान् इत्युक्तं चतुष्ट्येनदर्शितानदेवता
यामस्मभवान् देवताख्यदेवतानित्यप्रगल्भवाचालापनेनाऽनायेनइयनवमस्कं उपतिष्ठे
इतिदेवतार्चैत्यनेनाचोयामात्मनेपदम् ॥ नमामहेगुरुज्वलकऊमस्यऊलसदीपसंवम्भ ५

निर्भरगम्भीरमनोहराणि वाल्मीकिवागमृतकूपनिपानलक्ष्मीमेतानि बिभ्रति मुदा ।
विकवेर्वचांसि नैषध्यमीयते दिणाश्रराकिरणरक्षोपि आश्रयो को विमलजलजीव
लोकस्य कमलमण्डलीकाबालीकस्य मधुकरकदम्बानिविरुद्धो ॥ दिनकरकिरणो
त्करः प्रियंकरः कोपि सकलजीवलोकस्य कमलमण्डलीकपालीकृतमधुकरकदम्ब
णाविरथः स्वयकथमप्यकालमेवनर्तकैः यदिदं दशरथयोः स्वयं नासम भद्राकर्णि
णो विश्वामित्रस्य प्रार्थनाकीर्तुवा पुत्रोवलोकस्य समक्षमम् अयं कथमत्र भवतः ।
कमलयोनिजन्मनो मुने वाचयननाच्यति निर्वेदेन स्वालिजा वामदेवेनाकिमपि न हा
चिकमभिधीयमानो महाराजदशरथयालिखिते तद्देहि न हृदयो वल्लरेणतीनैर्भावि ये
तव्यम् आत्रामस्यनन्तरकरणाय सज्जीभवावश्वेति निष्क्रान्तौ पञ्चावली ततः प्रवि
शतः पाविष्टो वामदेवश्च दशरथः स्वहो बहुधाश्रुतमपि भगवतो वसिष्ठस्यानुशा
त सनेनत्वं नवामि वप्रमोदयतीमाम वामदेवः ॥ तमाहककहन्ते प्रशालिः प्रबोधा
न्याहो वपुं हृदयतोत्कर्षः तेनानि इवराणि विनानि वाल्मीकिवचः कूपनिपानेनमूल
न

अ·
रा·टी·
९
6

रसत्वस्वावगाहित्वादिकं व्यज्यते ॥ दिनाहृतं उक्त्वा उत्करः पित्राश्रयः पद्मविकासादि
नाप्रियकरः शुक्रपालीकृतः क्रोडीकृतः विग्रहो विरामः पद्मविकासेन नीरजायां समा।
धुकराकर्षणात् दिनकरः विश्वामित्रः किरणोत्करः नवच्छद्मसमूहः पद्मकोशोद्गम
रथ्यः मधुकरो नाम इति सूचा विश्वामित्रो दशरथोत्सङ्गात् रामस्याकर्षणेन दशरथस्य यशो
विकासेन योजयति राघवमादिरूपरागस्तमस्पृत्प्रेमेन प्रकाशादिकं जनयन् विश्वस्या
प्रियकारकः कमलयोनिजन्मनो वसिष्ठस्यायतनानात् श्राश्रमात् तस्य वसिष्ठस्य वाचि
कं सान्त्वकवाक वाचइकं तीर्थेनेन कार्य् वामदेवादीनामेव वसिष्ठादीनां शासनमाह्नि।
राति ॥ मधुकैटभदानवेन्द्रमेदः स्नवविस्तामिषमेव मेदिनीयम् अधिवासस्यादि
स्वकैर्यशोभिः शुभ्रमेनामुपभुञ्जनेनेन्द्राः दशरथः सविमर्षमिनम् ऋषेवामदे
व नम्मात्तेयेवपरिपालयतः प्रजामेकाग्रोपकारोद्धपालितं करणीजरेयम् यद्गर्भरूप
मिवमामन्न शास्त्रिसोपमच्चापितन्मार्थेगुरुणुरूपरत्नपालः वामदेवः महाराज।
किमुच्यते समानवृत्तेनापि कश्चिद्देवकस्यावितमारामेश्चकम् नयाहि सत्वमभवान्। ९

साधारणो बहूनां गुरुर्भवन्नपि विशेषहर्षाह्निले नामोदयतीति कामिन्द्रः उग्रदंष्ट्रनरस्य।
सर्वस्वम् इत्यर्थः वामदेव ॥ मधुकैटभेति मधुकैटभहन्ते सर्गादौ मधुकैटभौ दै
त्यौ इति भावः स्वयं च हन्ति तावन्यमांसमपि वेशवावादि संस्कृतमेव भोगार्हं स्यात् नस्मिह
मे गर्भरूपं बालकं गुरुर्वसिष्ठः नाराम्भेयकं स्वरसमयी प्रीतिः श्राद्धिनी भरणी कृति
कारीनां हिरण्यस्वरूपालिक्षा गादियोऽनयोऽस्पोति शुभ्राहेयशसिद्धाः स्वम्बादीनां च परस्परं
मित्रत्वं तन्त्वत्वजातानामपि मनुष्याणां मैत्रेभवति नस्त्वहरूपमानकारणमनेरणान
रकाभिनेत्मनत्वैरेव कृतामित्याम्नायेन तदेव चोपजीव्य लोकोऽनिष्कारणमेव ने
यनारा प्रीतिरमापि नाराम्भेयकमुच्यते ॥ ममाहि गुरुवचनश्रवणान्नृसामं ऊ शीकरोति
श्रोत्रहातीतिं द्वियोनवानुसारिणो हृदयस्य तत्त्वकिंचिदपरमवाशीष्यते वाम महा
राजानि शेषाशमभिहितम् इमानमवेसन्देशामेयहृकारिकामातिश्रयत्नेनभगवान्म
वंतमनुस्मारयति इशा सादरम् अवाहिनोऽमिकेमातापयति वाम ज्ञानमिहंव
नमेचधर्मेस्वायंऊलमते गृहान्यातिनिवनेनेहरणोकामायदर्थिनः इशा महर्षम्

म॰
रा॰ टी॰
२
7,

मद्गुणीरास्मिकृतमाचार्यवचनम् किंच ममहीतिमदीयत्वादयस्याहिगणवश्चत्वा
दीक्षियान्वाणिश्रतिकावातिवधावतः श्रोत्रयहामितिषादित्वात्तस्माद्गुरुवचनश्रवणा।
श्रद्धयैव हृदयामिद्रियान्तरेभ्योऽतिशिद्दनन्वच्युतामपरः प्रशंतः गुरुनिर्देश्यप्रवा
वाष्टिः श्रोच्यतामितिभावः कारिस्वल्पात्तवाबहूर्थ्यसमारयति भवतः स्मलव्य
त्वेनोपदिशति ॥ इन्द्रेत्ययं स्तनमामीतेः स्वयमनेनवामंवयविशेषणवस्त्रादीहववन
म् इष्टत्वर्थेष्यः स्तात्विगीतरसमुखात्स्वयंविशेषेणवस्त्रादीहववस्तेयः तमंकृच्छ्रा
चान्द्रायणादि धर्मश्चाचारः इदंशाहुः प्रत्येकंसम्भवत्यतीयः श्रयथवशातलिंगता
एकशेषकरणपुनः क्लीवमन्येनैकं चवतिक्लीवस्यशेषः ॥ सुमक्षोवमहनवः।
कृतभ्नामध्यायमायोवावीर्यस्थानवयमघ्नुतेभगावतीभूरयधराजत्वती श्रयधं
बहुमन्यतेमहचैवरस्माभिवाखाणेलोयेनैवदरुत्यतीपातिरपिहेनात्रगहस्ताति
तः ॥ वामः ॥ सम्महत्वं तेयासिद्धायस्थानोयत्तकारिणः शोभनोराजास्याश्चली।
तिराजत्वतीवद्यस्यैवराजत्वान्तराज्ञीतिमधुः श्रहन्यतीवाभिरूपनारी वसिष्ठोपदे २

धार्यं मम प्रतिष्ठास्पदीभूतत्वान्महेशस्याप्युत्कर्ष इत्यर्थः तत्त्वेष्वहत्त्वानभाव
गम्भीरमहिमाणोऽप्ययमेवं नाहशाः वयं तु केवलमपदेशारः उत्कृष्यतिक्रम
ताकरमपारान्तिशयानिशानानितत्त्वबोधितनवाराकिरणाः स पुनः किमन्यत् भगवान्
द्वितीयपरमेष्ठिवासिष्ठः इदं वो यास्यातामादेतमादितेयत्कुलेऽमभृद्यादर्हेवाऊर्वन्त
कृतमगारः एतं मुदाधिम इयं पूर्वेषां नेमुचरितपत्राकायदमरमवेतीकृत्वा यावि
भुवनगुरोस्तस्याविभवः किंच महत्त्वेति पूर्यं यशोदेवपणाः सूर्योदय इत्यर्थः नाह
शायेदेवमान्यत्वादेः एवं श्लोकोत्कायं वयं च वासिष्ठपादा इति भावः शारान्तिशान
तत्त्वलीकृतः तिलमुः नीरजस्कः ततो नानासमासः यथी शारान्तिशामेस्कारावि
नापिक्रमदमनुदायविकासयति तथापि तामभ्यासमंस्कारं विनापि पूर्यं नाह शं
यशोविकासितवंत इति भावः एवं त्वपप्रकाशितगौरवातिशयाद्वैतस्यपरे हि
त्यगुरवेष्यवसेयपरिहृतातिसपुनरीति पूर्यं तावन्महामहिमानएव परंमोऽपि हितो
यः ब्रह्मानापुनर्भूतिमायंतस्यपुराणभावि षड्गुणत्वेनोक्तत्वात् नतन्माहेम्नायुष्मा

ग्र॰ क्रमापि माहात्म्यं सगरस्याश्वमेधः तत्तनयानां हननं तुरगाकर्षणार्थं पृथ्वीदारणां तेषां
रा॰ टी॰ कपिलेन भस्मीकृतानां पावनार्थं भगीरथेन स्वः सिन्धोरवतारणमेवैतेषां एवं सुचरि
८ तानां गंगापतनकाश्यपाः सुचरितामित्रात नन्वेन मखैषां परिवर्तितत्वात् विभवैश्वर्येणव
8 मनुग्रहस्याकिमाह ॥ कौशिकस्वीकृतस्यापियदास्तातिक्रमादस्मत् त्रिशंकोः कृपा
भोगायतनयोर्वापि तस्यापि विश्वप्रशनोद्धारः तयत्न इदेवः देवभगवान्कौशिको
द्धारमध्यास्तइति दशा समस्ममम किंकौशिकः वाम यद्मनस्तस्य स्रोतस्य नवैधि
नाशुरस्कृतस्यप्रवेशयामि तपोनिधिमिति प्रनोद्धारेण सहते षक्तोतः दशरथः सहृ
र्षम् ॥ कौशिकवृतं इत्यादि शंकुनामवासिष्ठशापाच्चाण्डालो जातः विश्वामित्रेणपुरो
धाय कृतयज्ञः सशरीरः शक्रकोपेन स्वर्गान्निवर्तितोन्तराले वायुनेत्यस्य त्रैला।
यः कौशिकानाम कौशिकागमः स्नातिनः श्रोतेन वदेशेकेन स्वर्गादिक्रियया ॥ यः
सत्यदेहं पतितस्य दर्शके तपोमये ब्राह्मणस्य धार परोरजोभिसुविते वगाधः सगा ८
धिगुत्रापिगृहीतम्यपोति ततः अविशातिवामदेवेनोपादिश्यमानवस्यो विश्वामित्रः

सखेवामदेव कथयत्वमधुनैववसिष्ठाश्रमादागतोसि कच्चित्कुशलीनावदहत्या।
तीनाम्नापतिव्रतामयेन ज्योतिषामहर्वरिनधर्मीनत्रभवान्मैत्रावरुणिः वाम वि
शेषेणापुत्रयोज्यऊलमुपतिष्ठमानेविंतनाश्रियमहादिकौशिके। विश्वामित्रः स
खेवामदेवचिरेणदृशारथ्यदृष्टव्य इति सर्वमनोरथानामुपरिवर्तामहे वाम सखे
नयम् भगवन्कौशिकनन्दनधन्यः खल्वयंराजा सार्वभौमोयमेवमनुरुध्यतेभवता
पि विश्वा सखेयमन्यण्वायम् ॥ यः स्वयंदेहामित्यादि यथाशीलोमृलंपाषाणं
हत्यादिदृष्टेंकैस्तत्नहृत्यन्नात्याणांविप्रमत्कीर्णवान् यः स्वद्वियोपिनयमाङ्गाल
णोबभूवेतिभावः रजसःपरःपरोरजसः सात्विकःपरः प्रान्तादिवान्माधुः गाधि
विश्वामित्रजनकः मैत्रावरुणोवसिष्ठः उपातिष्ठमान इतिग्रन्थावालिष्मायामात्मने
परम् यत्नरुध्यते यत्नमहस्वेति नमन्नुपतिमाप्तलोमऊर्ध्वचेदिकाङ्गन्दिनस्फुरश्व
रणापलवपातिपदोऊदोसम्पदा यनेनसंस्तेनतवानरागमेधमस्कन्धमनवंगाक्षुरव
त्कपककरदंतवामेदिनीपृरोवलोकयचमहर्षिम् ॥ नमहृतं उर्दिनंवाश्रियपदाहका

श्रु. रा. टी. ५ 9

लितासः द्विषां विषयकाकुत्स्थः तवनाथवक्त्रेन्दिनामिति स्फुरज्ज्योंचरणपल्लवाभ्यां
शतिपदं स्थानेप्रकाटेनावाह्लत्मीयो उत्कर्षेण्वपायसमतयाविधेन ग्रथयचलत
णाशतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यग्रहणं धार्मिकत्वादस्यधनः त्रिवादत्वाणेनात्वं
श्रामयतिममत्वामूरवधूकचाकर्षिकोडशममभमभवाभार्डेकभजः त्रिलोकीजं
घालोज्वलमहन्मतेनामनकुलयमत्वात्ः मर्याणाविजयमहत्कृत्वादशरथः स
खिवामदेव ॥ त्रिरंहतं माउमनत्वामित्यर्थः प्रममेहृदेन जंघाविघनेयजंघा
लः वेगवान् प्राणपकुडोनलइतिल स्फुर्यवंशपः इवंजामनः मर्याणांइकस्याविज
यमहत्कृत्वाविजयमहत्कारी महन्नम्भांक्कंगोगुधरीतिकाप महत्कृत्वा ॥ इयमते
नपोह्मषतषारपीकरामारवार्षिणीमजननसंवादकोनकमेचलेखापोरस्येनेव
मत्तनालोकनाथेनमहत्स्वशावीक्रियते॥ वाम ॥ इयमपीह्मषतषाराशीनला।
संवादोगोष्ठी नहिष्यंकोनकंमेचलेखापोरस्येनघुरः इवंस्पांदिशीजानेन।
दाक्षिणपश्चात्यैरमरूणीतिनृण लोकनाथेनदशरथेनराज्ञा यथाह्येवोक्ते ५

लाभेचलेऽवावर्धने नयावत्पारयाम्याधुगोष्ठ्यश्कालावावर्धते इत्यर्थः प्रहृडायां
मेचलेऽवायांसंकुरग्रेथ्ययः पल्लवानुत्तिवंतीत्याह भगवन्नयचलादिलीपकुलकल्प
लकर्मोऽपवकल्पलतानामंकुरग्रेथिभिरहृद्यैर्यते किम्मलयानि यत्र भवानापि विभ्
वनमस्तनामनगुरुरेवसमैनवेष्टायस्तृहृयतीतिपरिक्रामन: दशा सहर्षसम्भ्रममा
मनाश्लथोयोपमत्यच भगवनऊशिकनन्दनऐक्ष्वाकः पंक्तिरथोभिवादयते विश्वा
मित्रभवतेस्परिवाराये तियथोचितमर्वेंउपविश्यंति दशा सपश्रयम भगवान्वि
श्वामित्र ॥ अथेतिकुशलकर्मोऽपवकल्पवलयः किंचिदिड्भिन्नामामात्यलाभ
हेतवः परिपाकाः तैः किम्मलयानिन नवापिदशरथगोष्ठ्यामृत्काएदजनकाः सं
हर्ताः परिपाकाः राज्यादिपामयोर्हि लोकपुण्यपाकसाध्याः स्वाविधगोष्ठ्यांस्पृहा
पुण्यपाकसाकल्यसाध्येत्यर्थः इक्ष्वाकोरपत्यमैक्ष्वाकः राजन्यविभ्यादिरित्यनेन
अस्मिन्नावैक्ष्वाकोऽतिसम्भ्रः पंक्तिश्चेदासे दशरथराजातिः नन्देर्श्वारथ्यायस्य सहप
रिवारायेत्यत्र नाग्नीष्यागोवत्सहल इति निषेधाच्च सहशब्दस्य सभावः ॥ काश्चन

परि

सु. कान्तारभाजेर्भवानिभव: कोपिशैवालपदो वा यस्मिन्नङ्कनूतनां नवलमालभ्य नाभ्यं नती
ग.टी. वाहृवीभि कलेवाकाङ्क्षेदं नवेसानिवस्मृमनीदाक्षिणाः समनेन्नुयेलंसामासाकिंवार
१० चुकूलनपमामीहयोयेविवने: विम्बाविहृस्य ॥ काश्चिन्नूने काश्चिदिन्यव्यंयसम्रा
10 स्तनः परामिवास्यानिम्बपदंव्याघ्रादि नस्मादागन: स्रागन्येन्याणिदावादेरिन्योका
रादेरीयानिषेधार्थेवाहूलकात् स्तनइति पश्चाद्दीर्घेनशैवालपदइति सर्वमनो
नामित्यर्थः सन्यथायस्यामासीन्येकवचनेनविरोधःस्यात् सन्तवेमाति मनासिवा
नेनवस्तुमतीभूमि: सर्वेदाक्षिणाहिजप्रदेयत्रमानस्या समनेनयोगः सस्यसाधीसवे
सिद्धित्वादे नकारणाद्यामाभवमाणेयाह किंवेति ईदृशः त्वादागमनस्यपाः विवते:
परिणाम: ॥ ततपतित्वापिवीरादेयांपतीनपिगृहांगनमायकूटाख्वेन: विशुरिति
सुतेरवनवास्त्रवीशतिभयोन्वतिवल्लकूतमल्लन: ॥ ततहृमे सन्त्वन्योराजानइत्यपे
रक: पालकनाकैलपनयोभवेति दिशांचत्वयैवपालनानेषांनिजांगनमायकू
टाख्वेनमेवनत्ववालव्यत्वात् वल्लनोभिधेया रागतयात्सवीग्रत्येयुक्तासनी ॥ १०

अपि च स्त्रैणेन्द्राभयाविभ्रमाद्भुतनभस्तासमभारगम्भीरया त्वद्गृहत्वाशैथिलीकृतात्तिम
वनत्राणायनारायणाः श्रुतस्तोत्रगुणसारसौरभमय्या श्वासानिलहृतप्राणोत्तंगम
त्तंगानल्पमधुतामहेणानिद्रायते यथा सावित्रत्तांसिनम् भगवान्वेघ्रामिवग्रमपामि
श्रीणस्य ॥ स्त्रैणेन्द्राभय हृतं दैन्येन्द्रस्याभयाविलक्षणेयेन सचा सावञ्ज्ञो विस्मयेदः।
त्वयो रुद्रासमप्सारः बाह्लोः श्राष्टिमानेन गम्भीरायकालितमध्यलयात्वत्प्रहस्ता त्व
आपारेणात्वयेवेन्द्रस्यसर्वीकृतत्वात् उपेन्द्रता तेषामाश्रयणबलेन उपेन्द्रमुद्रत्वं शे
षाद्देवयत्नत्वंशायतेनस्तन्नमेघ्ये ॥ तथभवतः सुनासीरस्य नासीरहृतकेणपा।
राति परमाणुरनामयापिकदाचिद्धृतेधनः यत्सूलोयमलीकप्रवादो भवतमाप्या
ययाति नत्रपारमध्ययाग्रेषस्याचेत्यनेनाव्ययीभावः समस्यावेतिसमस्येकवचनस्या
मादेशः भद्रेणासुखेन विनानमेहिविसोः स्वामस्ताम्रुसत्वादसोरभा स्वपवनभाजि
नोभुजंगास्यहरणाभावेनशायनीयस्यस्य पुटत्वा निस्त्रान्तमत्वेन तनस्खेनानिद्राभूदि
तिभावः सर्वैलक्षेत्यादि स्ववर्णानां देलक्षणमातिवचनानन्तहस्ता यास्मिन्नेनेनसह।

अ· अभ्यमित्रं शत्रुसमीपं अलंगामी अभ्यमित्रीणः शत्रून्प्रति गन्ता अभ्यमित्राद्रीन च्छे
रा·टी· त्यनेन ईनः नासीरं त्वग्रयाने ॥ सते विश्वा सोत्साहशासनम्, त्रैलोक्याभयलग्न
॥ केन भवता वीरेण विस्मारितं नल्लज्ञो मूलनमूह्लतं मण्डनयन्त्र प्याणि त्यमा व्रण्डलः ।
॥ किं चानन्तसमरखा पिनेन हृविषासे कुलमोसोहलसत्स वोगीनवलीविलसनयनस्य ।
हः कथ्यवतेन यामविहृत्य महाराजस्य काश्यपयथाह भगवान्कौशिकः स्वय
मनेकधासप्रथमीयामध्यलीकृतनमहमपि ब्रवीमि ॥ सोत्साहशासितवन्तः पाणिष्ट्यस
राणेनत्रविलोपहृपोपदपहासः तेनयदीघदासितं तेन सह ॥ त्रैलोक्याहृते लग्न।
कः प्रतिभूः संकुलेपीननागते यस्मांसं तेन सर्वांगवली सस्मलासः तन्मध्यपतिता
नां तेयाणां विलोपः एवंभूतस्य महत्ताकष्टेन वर्तते त्वय्येवाति भयीकृतत्वादिंद्रो
धनुः स्मसवाहितो हविषापीन स्वकृतः इति भावः सर्वांगव्याप्नवतीति सर्वांगीनाः
सर्वादेः पथ्यांगेत्यादिना ईन भूकश्यप इति दशरथस्याज्ञा प्रथमो शाकसभा ॥ ११
त्वय्यधीमनभासि किं न्तरणाज्ञीतैर्भवाद्दिक्रमैरं नसम्भृतमनन्तरोऽपि भगवानाका

रगुमौकृतौ उन्मीलद्भवदीयदाक्षिण्यभराद्रोमांचविद्धोस्त्वदाश्चर्यैरेवविलोचनैरभि
नयन्नानन्दमाविष्टलः दशा मामिनम् वामदेवत्वमपि भगवन्तं गाध्विनर्मन्तमन्
प्रविशामि स्वयं धीमनन्दनं स्वमान्तेधावेवमेन्त्वविक्रमोकीर्तिनेनमिन्द्रस्यमस्मरे हे
नः स्वविक्रमोत्कीर्तिनेन जातेनेनवत्त्वदाङ्गरोमांचेन कालेकरूपेण विद्धानियानि।
सहस्रात्त्वामत्र सलोचनानि यदुन्मह्रक्ष्यदस्तूणिनेः लोकनेत्रवाष्पोद्गमेसकल।
नेत्राणामपि वाष्पोद्गमान् वाष्पस्यन्दनं पन्नभवान् आनन्दं नत्वदनं हृष्यानट
वदभिनयतीति तत्रस्यासौ पारमार्थिकः तस्यां नर्मन्यस्तवत्त्वान् किन्त्वरगणोद्गीमैः।
भवाद्विक्रमैर्न्नभिः उन्मीलन् यो भवदीयदाक्षिण्यभरो भोग्यः तेनाविद्धा।
ति स्तनपयोवाष्पः दाक्षिण्यणियता हृष्टोविलोचनैरानन्दमभिनयतीत्यन्वयः मां
विनापि भद्रलयं शत्रुत्त्वयेसमर्थ्यं इति दर्शयति ॥ पतसेसमस्तगानश्रवणापितेनाति
हृतकः प्रज्वलदृम्भोलिद्युतिमण्डलोज्ज्वलमनलम्भायजमभावये लीयाङ्घ्रिविहि
रेखावाट्टदहनज्योतिः स्फुलिङ्गैरिव सैवज्याङ्घ्रिरपीत्वणैः समनमोदातेयसमहि

ग्र॰
रा॰ टी॰
१२
12

धाम् विष्णा मनोरेवंदशारथस्याङ्गमाख्यपन् तानषैवाभिहाभिष्य ॥ एतस्मैहनं
जन्मावयेऽस्लाय कालिदेन गुडक्षुडालमात्मेनेकोत्तपयेन्नकोपीत्यर्थः प्रका
शानस्येयेत्यात्मनपदं जन्मावये इति कृस्याशापाप्रयोज्याऽस्य एपशङ्कःकोयेन
वक्रीभवाद्धिः आश्लेषिरेवाहिषामाविदेवनमस्कारआग्नेयमस्त्वं विनापिकोमा
हणाभिर्हाहिभिः हाहिमात्रएवास्पशाग्नवः प्रलीनाइत्यर्थः ॥ संहृतोयंयादिन
वभुनक्षायया समस्तीन्द्रोतिविग्नश्रीरियंशोभिनवाकीहशीतेमघाक्लिः ॥ सं
हृतोयेहृतं पालनं साह्चयोलक्षणायाप्रभावोवा नयेंद्रोनिर्विघ्नलक्ष्मीकोन्ना
नः प्रशाक्तिः प्रशंसा नवकीहशीनतना नकाविदेषास्तूर्यवंशानानानां सर्वे
षामव्येवेविषत्वान् एतदेवाह ॥ इक्ष्वाकूणांलिविनपाठेना सर्वेश्रूगाढपीठ
कीडांपद्मप्रकरमकरीपात्रपालंहिहात्तिः दशा भगवत्सवाङ्गतालेयेभवंतः।
मनगांनम्रातिश्रन्नान्तिकयापिकेवयम् एवंकिलानिशांऊमंकीर्तनोपाख्यानः। १२
पारहाश्वानः पौराणिकाः कथयंति ॥ इक्ष्वाकूणामितिइन्द्राश्रीयोहिविशेष

वेश्चकपोलानां पत्रभंगी मकरीभंगः स्यादित्यभावेन मकरीणामत्तत्वं तासां पत्र
रूपत्वं तत्पात्रपाल्लवत्वमिति व्यापारः उक्तिः शब्दोक्तिस्तु यस्यां क्रियायां सा उक्तिः शब्दोक्ति
काकत्वा मयूरभंगककादित्वात्साधुः आस्तां तावत्तमेवेवमस्य पत्तस्यापतानामन्वदतुग
मनमयीन्यपेरर्थः अथाद्भुतनिधित्वमेव प्रकटयति ॥ यामोत्वमपादिदशापरिषत्सो
लिपाणिकमलाबालादित्यप्रकरकिरणोत्करपादारविन्दे प्राचीमेतांभवन्नर
चनामन्यथानिर्मिमाणोकारुण्योत्कीत्वयीरविनवानेनतायंमहेन्द्रः विद्वत्स्व
यामोत्कम्पपाचीप्राक्तनीइन्द्रस्यदीनोत्कयएवत्न्ननस्पृहीकरणविज्ञोजातः न
पुमरसामकामितिभावः ॥ नवादीनांदुर्लभामपत्नमतिवर्गादिविषदामपव्यलो।
मंदैरजातिरयथहंसः कमलभूः नियच्छामोगितिर्ह्वांननवचरितेभ्यः किमन्ननेम
धामसध्रीचीनामातिपतनितिवाचामवसरः अंजलिबद्धा ॥ भगवन्प्रसीदतावत्तम
रोत्तरेषांमहोत्सवानांकदाचिदपिनतृप्यंतिपुंसांहृदयानि ॥ तवा अपुण्यलः
पस्थात्यातितः मंदैस्वभावादलभावादलमगातिभिः रथ्यावाहनमपरिश्रान्तहं।

ग्र॰ सम्संचरणाद्दृढवचनं नियच्छमो निवारयामः अतिपतति अतिक्रमति ॥ यदियंव
रा॰टी॰ रूपस्यानमलभमसम्भावनाति प्रसंगसंगीनकनंनकीमेविनद्दानिर्नियोगान्प्रहाय
१३ स्सहयति विघ्ना ऐन्द्रमनेयाकिमन्यान्नियोग्यम् यदियामिति नवागमेनयामस्याप
13 सम्भावनायहमपिकदाचिन्नानि प्रयोजनतमोस्मीत्येवं रूपानस्यां योगनि प्रसंगः।
कार्यमेवमयानस्य योजनमित्येवं रूपा मपवप्रेक्षणकेनचप्रमोदान्तं नैकीमनोह
निस्पृहादेशांबांक्षानि त्वदागमन प्रयोजनाविकीर्षायां मनस्त्वदादेशमपेक्षतेइति
भावः निर्मलकपोल्पधवलैरचलेंद्रमस्तके संस्थ्युद्रस्यमयमागरगाभैर्गौरैः राजति
इंधवलपत्रदलम्भृणांकच्छेदाज्ज्वलैर्लवयशोभिरशोभिविष्वम् निर्मला निर्म
लोमलकंचुकः अचलेंद्रः रूपो यमोऽरुलेनममेनास्त्बुद्धोभायस्मनथासुक्ष्मपट
कलारोहणाद्दृढलपलेवलमलयालयमॄगांकलसच्छेदःकलाविघटनस्यानेन
दूरोरैः यथामयः कृतादिरदव्दनच्छेदगौरमस्पनस्याति उपमानत्रयेन चानेनाविभ
वेनापियशसामसुज्ज्वलनमसं यत्र नपवचोपमानान्यपि मान्तिप्रायान्यापिरमोति १३

सकंचुकस्य नागाधिराजस्य जनः । अश्मनिमित्ताद्धि नस्य चीरात्रैः बहिः कलंकमलिनस्य
श्रीमाऽऽलस्य चनत्या विधाऽऽत्यलाभावात् वलतिन्यात्मनेपदस्यानित्यत्वात् पुनः ।
विलानीमापि यशः स्तोमानस्त्रुरूपाविन्तचकोरश्रणायैनीरमस्तापागाऽस्याङ्कितइव
शाङ्गोधामसद्मकवान् ॥ पुनरिदानीमिति मन्यापियशासिनदत्तोयिनव्यामितिहृमा
धेनोपादिशाति यशः हृन्नं एवंनामस्योत्कृत्याभ्रांत्यालिहेतीत्यर्थः धनएवलिहृा
दलत्वहातिः अनेनसार्धहृत्नेनकांतगुणमहृवः ॥ अपिलवनेजोभिलमासिशामिने
रलनादिशामसेयायामैत्रीनभासितितवामस्वरमाणिः किंतुकालेपयरात्रमाशुभम
श्रीचावामभस्त्रेणमात्विहितवेमानत्रनानामस्माकमाश्रमपदंसनाथीकरिष्यते ॥ अ
पीति अपिसमस्वयंत्वनेजसादिशामस्योतिनत्वात्मम् शमायत्रावियोंऽस्मिन्नाम्पाते
किंतादिशांसेतयार्थकृतवांचितंतनसोदार्दपालयतिसोहार्दपालनेमहतांस्वभावः ।
एवंस्वनापवादेननालितेनरापितवरामेणाश्रमस्ताकार्येस्तुपादिशति किंतुकालेपयश
हृस्यानिवारितसंख्याशाहृत्वमभिमन्यनन्सर्वैरातिशाहृस्य संख्यानेकेन्यादिनाउसमा

अ॰
ग॰ टी॰
१४

14 13/14

सांनः स्थितानेयज्ञेभवंवैतानंअस्माकंदीक्षितत्वेनरक्षणीयेमहानर्घकारणस्मादर्थ।
मद्वाश्रमपदंरामभद्रेणमम त्राणार्थंकार्यमितिभावः अपिच मख्येकृत्यचवनंधमेनोति
जलधिः स्वैरम्बुभिर्मादिनी हृतिसैः किरणैर्लसितस्मकृणांकृत्वांनरालेरविः त्वांरा
मालविलम्बपालयानेनेवस्त्रनायमिद्री॥ मख्येकृत्यमस्मद्राहिस्वजनलेरेवत्तोणी
श्रेणीनियरमेनवालेमेचकेवोनि मख्ये इत्यव्ययंमख्यपदेनिवचनेइत्यनेनगति
मेत्तत्वाद्गतिक्रोयस्तत्पुरुषइत्यनेनसमासेक्रोयापिमख्येकृत्येतिरूपम मीदृका।
कोपिपरोपकारस्सहृदामनघस्वभावोहिवः॥ ईदृगीति स्वयमुपकुर्वतामस्मत्वासि
न्यशास्समानोपाणांपरस्वभावः सर्वेषांपरोपकारिणामितिभावः तेनत्वामित्येकत्व
नाविरोधः॥ किंच रक्षः सैसामादरस्यविजयीनाकिनांचक्रवर्तीमान्स्मान्यायः
कथयतियथावारुणीदण्डनीतिः पातालेद्रागाहिभयमस्थात्स्वेवनित्यानवषके
न्त्वः पुणेरजातेभवनावीरराजन्वतीभूर्दशा॥ सविषादमात्मगतम रक्षः तत्।
यः सैवयैवरक्षः प्राणार्थमानेषुनत्वभिचरतिसधर्मेविजयी योऽस्थाप्रीतः अस १४

त्वाभिचरतिसलोभविजयी योर्थमानप्राणापहारेनमहीमभिलषतिसोऽसुरविज
यीइत्युत्तममध्यमजघन्यभेदात्त्रिविधोराजा शक्रः प्रत्यक्षमेवजघन्योविजयीदृष्टः।
नसत्वस्यैवदैत्यविजयात् बलीयसादुर्बलग्रसनंमात्स्योन्यायः सम्प्रतिपादयतिकि
मित्याह यथायेनप्रकारेणवरुणस्यदाण्डनीतिरास्ते यथानवाक्यार्थस्यैवकर्मत्व।
नागवासानामर्पणांशुष्यड्ड्यमस्यैववराजसर्पसमर्पभोगित्वात् ततः सर्गवारिधि
पातालात्तिरुस्वामिङ्कःस्याते भूमेः पुनरस्माहेयमशीतिसहकृतेर्भवतामर्मेविजयेना
सवस्थापितसकलदुर्बलेनस्वपरचक्रभयंचरत्नानामस्वामिकाबभूव ॥ कथमि
दमस्माकंसकललोकशोकशङ्कूद्धरणशीलशीतलेभ्योपिकोशोकप्रमादेभ्यो
रामभद्रप्रवासवैमनस्यमलयघाते हृष्टंवातेश्लेषानन्दनिष्पन्दीनामपीडकंव
कल्लोलिनांकमलवनीविनिमीलनमेकनस्यानम् विमृश्य कागतिः॥ कथमिति
शोकशल्योद्धारेशीलंस्वभावस्तेनशीतलाः मनोनिर्वापकत्वात् येकः कलङ्कः ग।
निरूपायः॥ हृमेवानभजनाप्रियगोत्रग्रावहैकककारिभिरेकधुरीणः मांसहृदयकथ

अ॰
रा॰टी॰
१५
15

मत्तविनीतोह्यपरार्थोविमलोरघुवंशः विष्वासहर्षोस्मितम् ॥ कुमेद्धनं उत्तंगो-
वंशावशात्प्रोत्रपर्वतवाची गोत्रशब्दाः उत्ताचलाः एकामभिन्नांधुरंभवोभारं-
वहतीत्यकेधुरीणाः अश्वकादेरिरीतीनः कुमारिभिस्सहरघुवंशोपिभूभारधारीति
गीतोवचनीयतायुक्तः अस्थदपारथमतः पुत्रस्यानदोलाधिलमन्नरात्पदानादेवा
वराम्यसाक्षितमाह ॥ राजर्षेर्ममकारइतिममेतिषष्ठ्यंतप्रतिरूपकमव्ययं ममेति-
करणंममकारः कु॥ ममकारोहिराजधुर्वेषुराज्ञामपलालनक्रोशायकेवलम् उ-
पयोगस्तुप्रजानामनर्थेतन ॥ ममकारइतिममेतिषष्ठ्यंतप्रतिरूपकमव्ययंममेति-
करणंममकारः ॥ कर्णावेधव्यथाकर्णोतिसंचवहनकर्मः श्रवणानामलंकारः
कपोलस्यतुकुण्डलम् द्वयं ॥ कर्णाहृतेरथोर्थ्यंसंचश्रवणास्सहतेकुण्डलेनकपो-
लमण्डनतस्यैवशोभाहेतुत्वात् अथकौपीकपोकापनोदायप्रस्तुतरादानमनर्थ्या
समर्थयते॥ भगवत्यासमनुगृहीतावयम् एवमत्रभवनाम्सम्भाव्यमानाः किंपुन-
रक्तनाम्नः चीरकाटस्ववत्सायामितिप्रग्रथ्यामि॥ विष्णाविद्वस्य ॥ भगवान्नीति- १५

लीरकादेः शीघ्रः अथ चाहमासम् इन्दुमदं नैराचष्टे ॥ श्रवेणत्रभवंतं मैत्रावरुणिमृ
षिं पुरोधायचरितब्रह्मचर्यं ब्रतस्थमनवं संस्कारालावदस्माकृष्णाध्वप्रसादादस्मा
स्मायनेन दृष्टामविनयोपरोधम् भगवन्नुचक्रमिनमापिरघुराजर्षीनिनां त्वदायत्तमे
व किंमनकार्मविद्यासम्प्रदायः यं के महर्षाकिरणकुलेकपत्तपानेनैव महत्सं पदि
वस्माकंभगवान्भगवल्लेकृष्णाध्वमुपाशीनोदिव्यामहमेत्रोपनिषदोध्यगीष्टाः विष्वा
मवेनत्रेति मैत्रावरुणं वासिष्ठं पुरोधायपुरोहितं कृत्वा ब्रह्मर्षितं प्रथमाश्रममौञ्जीब
न्धनादि कृष्णाध्वाना मघामभनाकृतमसौदोधनवैदादिम्नलोब्रह्मर्षिः आश्रयंतेश्रा
यत्तामवंते अस्माभिर्विधेयाइत्यर्थः राजर्षीनीराजवंशप्रइत्यर्थः अभिधानचिंतामः
णी पारेवन्मेवान् वक्षीणि ॥ अलंचनेनामभद्रापिबालोयामित्यलोकसम्भावनया दिव
सार्थिव्यालिसमित्तिरस्कारिणीनरणीवएनरापिनेजसानिरस्करोति दृष्टामासिनम्
भगवन्नक्राशीकवंशाकेनोकस्पतालिनानाहथुष्णीजिह्वा यात्वामापिब्रुवाणमनरोन
रेणाप्रतिमन्यते अपवार्य वामदेवएवमत्रभवान्कौशिकोब्रवीति वाम राजर्षेकेमन

प्र· प्रहृष्टावयम् कौशिकोर्थीभवान्दानावत्तणीयोमहाक्रन्तः राविनायामभद्रश्चैत्यन
ना·टी· मन्यामहेनवाम् अपिच जगतीभारविन्नानांविभ्रमोभवतामयम् ययथाकाम
१९ मस्यान्निशीनार्थिमवदर्शनम् किंच विशेषेणाहरायेनमार्थिकामात्मैवावरुणेनगो
16 वगुरुणानेमान्देशनामान्देहः समाधिहृदयमर्थः दृशा एवमेतत् ॥ अलंचेत्यादि
ष्ठीमुत्वानवमापितिरस्याति अलमितियोग्यहार्थिवीचारिवः हार्थिमोदिवामिवःप
ष्ठिमोचेत्यतनादेव शाहमादिवम् इत्यादेशः नालिनालक्ष्मीलस्याकेत्यर्थः अथवोम
रमनरमसूनरम् इतमिहंचेत्येवंमेदिशनाध्यानहृष्टामिदंमेवमानयंतः मान्देहंगु
रयकौशिकोरामार्थीमहागतः हर्णकामःकतेमइति ध्यानमयहार्दिपानप्रलाभि
नकालाध्वविप्रकर्षेषु अर्थेषुनेदिकानांसर्वपर्थीनामतिः क्रमते विमृषाच ॥ ध्या
नहृत्तं कालविप्रकर्षोतीतानागतत्वं अध्वविप्रकर्षः इन्द्रियसमसमन्यायोग्यदेशाव।
स्थानंतोध्यानमयहार्दिमानेननाशितो येषां अशास्तार्थोनांतेनयानेष्वतीतानागतसं
दियसंबन्धस्य च ध्यानहृष्टमात्मानिभिर्जायमानत्वात् अतएवतस्मानि सर्वपर्थीनामवी १९

नेतीच्छियादीन्यर्थो मार्गाख्यो मोतीति सर्वपथी सर्वादेः पथ्यंगे स्यनेन ईपथीनः क्रमनेनउ
त्विस्त्रातिद्दन्यनेर्येत्रिसर्गेनायनइन्यात्मनेपदम् क्रियाणां वत्तायेदशारथमुपस्थायाविम
विमनेनाविश्वामित्रेभगवतिगनेसम्यातिगृह्यान् तपोलेशाक्ले शाद्रुपशामितविघ्नशलिभ
येप्रहृन्नवायर्हुंरघुकुलकथैवात्मसयते मुनिश्रेते भगवंजगद्रुरोगाधिनन्दन ॥ क्रिया
सत्वावात्क्रियाणां वैदिकानां कृतनकर्मणां दशारथमार्थिकल्पद्रुमेननरानमाशंउपस्था
यहयमुपगनस्पननपरद्दारेण मनोननननमायेणां नयापिविश्वामित्रेन्हननस्पद्दः
हिहमेगृह्यांननमार्गादेव नपमोलेशास्यकहान्मनप्रभुनस्पनाशिनविघ्नभये ननन
द्रुपेत्तणान्संज्ञानविघ्नेयर्हुंसप्रहृत्तेनैवमेवास्थितिरितिप्रत्येकंद्वंयं एवंचस्मातिरघुकु-
लस्यनामापिकोगृह्णीयादित्यर्थः ॥ तंचेहीलक्ष्मणामेवामभद्रंशनीत्वसे तत्रः
पातिव्रताहृन्नमिथंचतत्रमोदेतौ नेपथ्याभिमुखम् कः कोत्रभोः प्रविश्यदौवारिकः किं
माज्ञापयतिदेवः श्रीश आह्वयतांरामभद्रः वाम लक्ष्मणश्च दृशा स्वामिनम् स्वषष्ठ्य
कप्रयत्नापेतोनायमर्थः नावलम्बकाशामेनतेरणतहितभावकृत्ज्ञेहीने दौवारिकोति

म.
ना. टी.
१७
17

षड्क्रान्तः ततः प्रविशतो रामलक्ष्मणौ रामः सहर्षम् ॥ त्वं चेदृशं नोऽस्माकं रघुकुलसन्ता
नामिच्छथः ततो मे ह्यनेन व्यभिचारः मत्संतानानां स्वत्वायैव सम्भाव्यं तेन नोऽस्मद्वंशजात
वयतयः इति लिङ्गेन रावणेऽब्रूतामिति भावः रूपेहस्यामेव गणेन रामस्य लक्ष्मणस्य सहवयो
भिज्ञो भवमीलिष्यताति उज्ञिहीते उद्रूक्ष्माने ॥ सताभीषाङ्कोधातगाटेनवयाकन्नेसपरे
पुराणब्रह्माणो भवनापितरः समवहूताः धृताल्लष्टेनामीबाहिरपिचवैष्यानरपथ्या
त्कथापौराणी यास्त्वरितमामितिहस्मपश्यति कथं सोऽपि भगवान्विश्वामित्रोऽस्माभिः स्वय
मुपचरिष्यते इति परिक्रामनसुरोवलोकाहर्षातिशयं नितरूपयत नूनं विनयनस्रयो
स्तानवामदेवयाज्ञनीयाप्रशीनपावनीयुमाहूतिः सभगवान्विश्वामित्रो भविष्यति
लक्ष्म साश्चर्यस्मितम् ॥ सदाहृतं यश्चरितं यस्मावदानं वाणी कथाकार्थितवतो सोऽपिवि
श्वामित्रोऽस्माभिः परिचरिष्यते इति वक्ष्यमाणागधेयं मादाख्येणाचेतिनैक काऽपुनरुक्त
रवम्यः इति हृद्यव्यमस्ते प्रदाये यश्चरितमेव व्यदेशत्यादिना प्रपंचितं पुराणाः सगोद्रे १७
हृतत्वात् ब्रह्माणो ब्रह्मरूपत्वात् भुवनापितरः स्राहिकरणात्तियुक्तत्वात् ते च समस्त

ख्यामकृतनाङ्गनिकोपफलं ज्योतिशास्त्रे ग्रहादीनां चरणवीथी यथा उत्तममध्यमाद।
हीणाचेतितिचैककाउत्तमक्नरामध्यमाराहीणाचेतित्रिभेदा एवं तववीथयः नवन
वमीसर्वोत्तिमा रावणाच्चतस्मादैष्यानरपथाद्वहिः स्थितत्वेननेषां स्वर्गेऽपवेशो।
निषिद्धः ततः परं स्वर्गमार्गाभावात् एतावतायत्ताशुभागीत्वमपि तेषां नैरन्तर्ये।
पौराणीयं चरितमिति पाठस्तु लिपिभ्रमात् यक्षेन्द्रमन्त्रेणापि पीत्यनेन सम्बन्धा
नुपपत्तेः ॥ आर्य अथ समयमोहराजप्रशमाविस्वमन्तोयनन्दैर्भवनभयंकरीः कथ
मथ नृहस्तोपि मानैः स्थितमिदमेववामृतमन्तोत्तलधारतमालमासिसमलिनवलंति
सहसैवमहोषधयः रामः वत्सलत्वाण एवं इन्द्रवगाहगाम्भीरचारितात्स्वीयेन।
महान्तः ॥ अथ अमकृत्सम्भमे इत्यनेन नाहे त्वभयंकरीः भयं ते मे चेष्टकृत्स इति भया
नेः ततश्च आस् भयंकरीति तृपाठे ऊर्ध्वंनीत्यवंशीलाहेतनक्षीलानक्लल इत्यनेन।
द्वयन्वयः नत्रयोगविभागात् नवारिवल्कुरं नरइत्येनावता सत्वप्रतीकेन भयथाह
समेतोः यथा तीर्थंकर इत्यत्रार्टिहारीः प्रशममयत्वदर्शनात्कोपाविसयहेतुः

अ॰
रा॰ टी॰
१८
18

अथवा शिवं बालवमेवमङ्गावे कोमलमधुरपीनलामहोषधयोपि ज्वलंति।
ऋषिरिति नमो गुणानुभावाज्वालितः इत्यर्थः अविनयनामेदं छन्दः नक्कुट
कायवनाम यादि इहनजानतो भजनलागुरुनक्कुटकम् ॥ बुनरिहलिकरीभि
रपमरोभिसमइनगदमातिगद्धणानोरणाति ॥ नमदमरायोरःकिरीटकोचिमे
उल्लिनराघनमांसिचाष्टेनाति वाम इहामहर्षम ॥ कथमागनोरामभद्रः म
निश्चाति भगवान ॥ इनइनं इत्वगाहत्वादेवगम्भीरं विधीयते नेविस्मयमभ्या
दधंति यथा किलकौशिकः शाकिनः शाक्यादिलाभिः लमा विद्यामीनीभिरपम
रोभिसहविहरन मगणांयगणामानवमन्वइलेतामधर्ये अथो चरोविषालमः श
मयाति एवं विधान्यमचेष्टेनातिरणातिकथयंति पावाणीकाइलेशाषः ॥ ब
लमपातिर्विवनेमचनधादेहयोगीनः ऋष्यशृंगचरोरंभाः प्रथमो यं महाभुजः।
विश्वामहर्षेसम्भ्रमम वलोक्य वामदेवकिमद्यते आरण्यकेषु किमापि पकृह १८
नमेब्राह्मणमृष्यशृंगमस ॥ बलाविभाण्डकमनमपर्षिण्यशृंगमयमनेषु हणाच।

त्रयो विभक्तेन दशरथस्य सुनोत्पत्तिरिति चरुर्मंत्रसंस्कृतः पाकविशेषः स च परब्रह्मलने
मसः परिणामः तत्र विसोरत्नवे प्राग्नस्य रामादिरूपेणावतरणवादे दृष्टमस्वन्यः॥ न
केवलमस्मनावत्सेन ब्रह्मर्षिर्विभाण्डकः पुत्रवतां भुवमारोपितो यावद्राजा दशरथो।
पि दृष्टा भगवन्तेवमेतन्न॥ न केवलमिति कश्यपांगणाद्विस्माचरुमस्यावतारितेन स
ब्राह्मण्यमहिमप्रकाशनानिजरूपेणाविभाण्डकोरामादेस्तनसस्मादनाख्वदशरथो
ह्वयापिपुत्रेणांशुविकृतौ॥ येमेयावरूपेणैवोहितवतो वेशमनोजोसिरेनावेनयिको
ह्रियाविदधिरेयेषांचपुण्याहशः तेषामंचलमेषतेदशरथः सम्मन्यमीयपुत्रजो
नात्मभुवसूक्ष्मसंगतनपमामेष्वयेमिल्वाकवः रामलक्ष्मणाभ्रुमसपेतः वामवत्सो
भगवानेषानिश्चोषभवतमहतीयोमहामतिः कौशिकः शरणमतनाम रामलक्ष्म
णावुपहृत्य भगवन्कौशिकमावियोवालक्ष्मणावभिवादयेते विश्वावत्सावायु
भ्रातौ भूयाल्लभितिभूनाभ्यांगृहीत्वावामेचातिर्वर्णमबहुमानमाम्यागते॥ येहते
पुरोहितवंतः पुरोहितंकृतवंतः वैनायिकाः विनयः प्रयोजनयासांप्रयोजनमि

अ. नीकणां पुष्पाहयाभवाहयामनयः पंचलंपर्यंतः लक्षणयापर्यंतवंतीत्यर्थः
रा. टी. एवंइति समीपवर्तीत्यर्थः ॥ घोतनेनत्वस्यामित्वाय मनसांख्यनाति येषामादयः इक्ष्वा
१९ कवः इक्ष्वाकोरपत्यानिराजकुलाधिपेत्यत्र बहुष्वपीहियामित्यस्यलुक् सावित्रीमावित
19 रपत्यसूर्यवंशजातत्वात् वसिष्ठोक्तैर्मंत्रैर्वर्धितेनागतानामभ्युदयिकी श्रुतं समस्त्यते
दिनकरकुलीनाः स्थितिभुजः गृहेयेषांरामादिभिरार्पिकलाभिस्तुनस्तृभिः स्वयं
देवोलक्ष्मीललनाविभ्रमवारीगजपतिः ॥ वसिष्ठवृतं अभ्युदयः प्रयोजनमस्यायमा
भ्युदयिकीचन्द्रसनत्वेनगाढगजबन्धनस्यामिष्टपेप्रीतञ्चयुगमेमयसन्तत्वपिवत
स्तृभिरार्पिकलाभिस्साकस्येनैवाविस्फुर्यतगृहेदवतेनेनदिदानीं तदभ्युदयेनमासि
वधारेयावसिष्ठमंत्रास्त्विदानीमेवफलिताः तेषुविति ॥ अपिच ॥ तेनाकाः स्ततवान्
स्तवादशानयोस्त्वलीनयेयज्वभिः स्वाहाकारमपाहितं हविर्विहद्वेनाग्निराचाम
ति त्वं वीरोदजलेशायंक्रन्दालिहः पृथ्वीमवानीलवनतद्दृग्मादशाकन्यरप्रभृतयो १९
तेयाहिताररूपया वाम सगतः रामलक्ष्मणौ साक्षितम् वत्साव, यमत्रभवान्भव

लोतेनमागतः रामलक्ष्मणौ यादेमिहचिनं भवनेनानायच दृष्टा लोमसेनहमादा।
यभगवन्कौशिकेत्यर्थो मे मन्त्रस्पीडानिन्दृष्टमाणकाले वामदेवस्य मन्त्रमीत्तने वा
म इमौ तौ नेवामलक्ष्मणौ विश्वर्पयाति विश्वामित्रः सादरं प्रतिगृह्णाति नेपथ्ये शं।
खध्वनिः वामदेवोनितमिनमन्नमोदमानोदृष्ट्वा रथमलामयाति पुनर्नेपथ्ये स्वाहा।
यमाध्यादिनीमन्त्रा भवन्तु देवस्य समत्वाति हि ॥ नेनालाः कंदोनिबद्धमायाम्बचः
नाः कथमामिवृहो शीर्णाणोविस्मृनाः पुनर्विसृः स्मृत्वाप्रकाशीनवान नथायन्तपुरुषा
स्वस्तीत्यर्थं स्वाहाशब्दस्यकार/करणं यत्रतन्न स्वाहाकारं यथाभवत्येवं न्यलहव्यं
दाहेणणाद्दहेपन्त्याहवनीयरूपः नेनामस्वामावाग्निस्वरूपमं जेयवानीनरन्नवनानिनवं।
नः निग्रहेनावोनिग्रहीष्यंनेग्रहेनिहवोकुलनीनारम हाग्रहाहयाहलभ इत्यनेन
सिद्ध ॥ किरातोहैनविश्वदोचःकवातानिवामनी हृलकमटवहेहक्षायाजनस्पवि
वेष्टने गजपतिमालाह्यीणैवाचैरापित्रमरेणुभिः शोभोरवमभ्रुवामेणाः कक्षस्यलीम
धिशेरते अथेदानीपाटीरवनहकोटरकुटीरमध्यासीनाः ॥ किरहसंविश्वकमर्वनोवं

श्रु॰
रा॰ टी॰
२॰
20

तिगाङ्गेनीतिविश्वदीचः । किंपिसर्वादिविश्वगीतितंद्दिः ओमसप्यरोहिणीरवोसर्वदि
ग्व्यापित्वेन देहाङ्काकायायाग्रन्येन सर्वत्वम् अतएवतस्याः करचरणानामतिङ्गस्वत्वेना
यतेभासात् स्थूलकङ्कपेनोपमानं वामनीतिसाधारणीतिवत् प्रसाधनीनः तथा
करिमखनिस्तनेलकणः शीतलायांमरभौचकङ्कभविस्मृताः स्वपंतिनापानोहि
करिणानातिस्वभावान्कुखजलानिकरेणागृहीत्वातायांशिसिंचंति आप्याग्रांगविः
काराश्रुणायंचेतियावत् ॥ कस्तूरीस्थलीमिति अथेः श्रीस्यासेवाधारइत्याधारस्सकर्मत्वा
म् पदीरः चंदनः ॥ यस्यचारस्तनस्यधारमतिर्वीषाभिवाणीभिरभ्यधिकमृषिनभाग
भाजः गायंति ॥ अस्यत्वरहूतंत्वङ्गणानादवाणामस्तूलवाषित्वेनाविश्वषितानिवसवेचूा
प्याभिर्भतोसनहेहाभ्यधिकंभूषाननतार्हित्वङ्गणानरागजानितोवोमांचस्वेदाकिमिति
नपोलभ्येतेइत्याह ॥ कंचुनाविति कुनतोमहर्षिस्वेदार्मयत्लवगुणानरवेंदकन्याः विश्वा
मावरशारयाश्चियमापितष्यमाहृवैनालिकाः मन्दोहूतेनाशिशरोभिर्मणीभरगुरुभिः श्रो २.
ढोमांचदाहरस्फायान्तिर्मोकसान्धिप्रसरदाविगलनसमदस्वेदरवाः तिहागुणाभिरणी

ननु विषमसमसृष्टीर्णवर्णाभिरामं वेलाशैलांकभाजोभुजगयुवतयस्त्वद्गुणांसंगृणांति
वाम सावित्रा यावि ललासिनम् रामर्षे ॥ कंचुकेति आग्नीरिति सा न ईकारांतो वाम सो
रोहतं गुणाविस्मयेनाधीरो भूतं नेमाणीभवेणामं दं शरीरेणाहि तिं नवो हि कंचुके हृष्टे
खेदो धारानिस्मरेत् शोढं लोमांचदशैः कृत्त्वा सितेन तास्मिं शरीरकंचुकयोर्नवालेशम
राते कंचुकनीरंध्रत्वाद् इहैनत्रमरातिजिह्वायुगलसंकुलत्वात्मावेसवर्णास्त्वादेव
संसारैर्यदित्यात्मनेपदस्यानित्यत्वान्नयुटेनं ॥ धन्यासीदनिदीक्षाप्रवेशस्तदेवोवि
धमधुरंगो ह्यभंगानि हूरवाणाग्रस्थमे ॥ धन्यासीदनीति त्रयमत्र नरांककार्यसंधानात्मा
विद्रीतिनाहापविड्रूरुध्यानेदीक्षाप्रवेशस्सैवोनरांकेप्रपंचनात् गोष्ठीसंलापः परिषा
हा साधयराज्ञ्य स्तूनिनामित्यादि ऊर्विहृतं ऊर्विहृयोरेकवाक्यता यथा तु ः विनेवामे
वयमधि तु ः विना ः सावित्रेवा सावित्रो भवामः तथापि स्वामिवोपि प्रसाद्ययोगा तु ः
विनेवामे तु ः स्त्रीयद्भनप्रवेशादर्शनसावित्रेसस्त्रीभविष्यतीतिभावः ॥ वयमेवताव
द्भविनाभिक्षामः दशा रामलक्ष्मणावलोकवाष्पभरोन्नमितलोचनो मनिश्शति भ

स्व॰
ने॰ टी॰
२१
21

गवान्दिव्यैर्योगैर्बाध्यमानं नाटयति वाम सम्भ्रमम् भगवन्कौशिक साधय याशि
वालेपं ध्यानः संतवत्सयो रामलक्ष्मणयोस्तु उपाय सर्वे यथोचितमाचरन्ति विश्वा
एवमेवास्यन्तां भवद्भिरिति राजपुत्राभ्यामनुगम्यमानो तिषकान्तः दश दीर्घमसंच।
तिः स्वस्ति वामदेव नूनमिदानीमस्माति व भगवन्नमपि कौशिक मत्कारणवत्सलो वा।
त्मारामभद्रः ऊचिवदस्मादियोगातिरेकः स्त्रीरुः खाकरिष्यति यदृच्छेविषयालोकसवि
चमखावयिष्यति। वाम विहस्य राजर्षे वयं वा कौशिकोवदति ऊ पुनर्वेषकत्याविभा
गोरामभद्रमाधुर्यस्य पश्य यदिन्द्रो वत्वेति व्यसनमदयं वा तिष्टिवपामसुपायिल
यायं जयाति जलिकत्तेः प्रकृतिता युयंकः समन्यो यदत्वं दूरवेनेन स्मरू मदम
वयं चेति इयं दशरथेन सममभेदमध्यवसितो वामदेवस्तोकैः कत्नाण्दद्मकोऽपिः
तस्याविभागः इत्यादेशः ततो लक्ष्मणया विभिन्ननाथिक स्ताविभागः ईदृशो हि।
रामस्याचारचातुर्यम् येनास्माकं कौशिकस्य चनकोऽपि भेदो भविष्यति कौशिकोऽपि २१
वयमिव भविष्यतीत्यर्थः यदा रामं पश्यति कौशिको वयमिव जातः तदा कासादियोगाति

ऽः त्वं रामस्येति भावः सर्वमपरिविनोपि कौशिकः कथं रामेवामित्रांयोभविष्यतीत्या

न्याशंक्याह यदिदेतोः यस्यैदृस्यमस्मत्नेल्लये लीयते उदये च वृद्धौ वारीर्धिवैर्धते च यतः

वदयं वस्तु मामाणउपाधिर्जागंति जनेर्जननक्रियायाः कर्ता चंद्रमस्यकृतिजनककारणं

तद्भावः मकृतिजनकत्वमित्यर्थः चत्रजनकोहिसमद्रत्नतः पुत्रस्य ह्लये लीयते वृद्धौ व

र्धते इत्येवं समुद्रस्य चंद्रान्नमने जनकत्वसम्बन्धउपाधिः यत्र चंद्रस्य गङ्गतिस्नातेस्या

यातिउदयोविकस्वेचाविकसतियथं कसम्बन्धोनकोपीत्यर्थः ऊनत्वं हि स्नातेविकास

भाऊमदे चन्द्रमनकरोतीत्याह विष्णुद्धाः शुद्धानां ध्रुवमनोभिसंधिप्रणायिनः दृष्टाविमृश्य

एवमेतत् ॥ विष्णुद्धाइत्यादि ध्रुवनभिसंधिनिर्वभिप्रायं स्नेह त्वं नाभवंति न तु समस्त्वं मनसि

कृत्वेत्यर्थः यस्माकं समुद्रमायाणां यथ्रुंडत्वे रामस्नेहः सज्जनकत्वसम्बन्धमोपाधिकः

परं यथा विमृश्य दृश्यकैरवस्य शुद्धे चंद्रानिरूपाधि स्नेहस्तथा रामे कौशिकस्यापि भविष्यतीति

भावः यमसेवार्धेरर्णवस्यापि समयपने ॥ रत्नाकरो न नाथे नामस्त्र ज्ञस्त्ववलः किं कथ्य

रत्नाकरोहं ते न तु कास्विरहीदृशायः महतेमहद्भ्रस्त्ववर्गः किं कथ्यानेस्यातिवैचत्रीययगणो

न तत्रैर्गुणत्वेन तेकाकरइतिभावः कइत्याह ॥ नामस्रुतकोलभपारिजाताः किं तेव वि

अ॰
रा॰ टी॰
२२
22

त्वमिह तत्पुनरन्यदेव तत्त्वान्तरं क्रमदबन्धुरसौ यदिन्दुः पुरोवलोक्य कथं लोचनपथ
मतिक्रान्तस्त्रामलक्ष्मणो भगवान् तद्वयमपि वत्सप्रवासमङ्गमनं सदाहीणकौसले
श्वरत्नं तां देवीमनुवेन्त्यमात्यान्यामः इति निष्क्रान्ताः सर्वे ॥ अमृतेनेति परं किन्तेः योग्या
स्याविते बन्धुव्यपदेशो नितान्तं तेन ज्ञाता इह पुनर्भन्त्र्यस्याविनती यमन्यदेवमतनकल्या।
त्म इति ज्ञातापरं तत्त्वं तत्त्वान्तरं स्वरूपाविशेषो येनेन्दुः क्रमदबन्धुरिति व्यपदेशपने यदि।
दृश्यतीयेन बन्धुव्यपदेशो लभ्यते तर्हि रत्नाकरबन्धुरमृतेनबन्धुरिति प्रसिद्धः स्या।
न च तत्त्वस्वत्वापि दारिद्र्यादिगुणत्वादितल्लेकाकरः परं तु क्रमदा नाम त्वात्किम।
पि स्वरूपं येन चन्द्रस्य बन्धुत्वमेषामेकत्वमेव प्रसिद्धत्वमित्यर्थः अहं समहृप्रायः
अमृतादिप्राया स्वभावतादयः परं क्रमदस्यानीयस्याविष्याभिश्रस्वामेणामहाति
कृपाधिबन्धुसम्बन्धो भाविष्यतीति ॥ इति श्रीमुरारिकविकृतेऽनर्घराघवे
नौ ब्रह्मसंवादो नाम प्रथमोऽङ्कः ॥ ॐ इति मूलम् अथ टीका ॥ इति अमलयाभि
ष्टीकायामनर्घराघवटिप्पणके प्रथमोऽङ्कः समाप्तः इति टी
का ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ शुभम् ॥ २२

ॐ स्वागणेशाय नमः ॐ नमः श्रविशात्मे यजमानाशीषः ॥२॥ ॐ अथ प्रभातसमये वा।
शर्वरी नष्या हि नमोभिः पीयंते गगनमहस्निपीयूषवर्षिज्वालिप्मानां तेपलप
टलप्रमैवविदिशाः सर्वोजातानां कर्षन्तालिमयमयस्कांतमणिवत्लाणां दंतः शल्यन
पतितपतितेवघापितनरूचाम् ॥ यजमानः विश्वामित्रः नमो हूने पीयंते गृस्ते गगनवय
मियन्लामसैवपीयूषवर्षिमयांशो ज्वालिप्मतो दावादे रापि प्रथमे धूमः समुन्मिष।
ति यथच यहुइपस्यो नस्यात्मो मलिनाचारे सर्मुष्यनइस्तुक्तिः यनेः शल्यमिति अथ।
स्कांतमणिना बहूहिते लोहशल्यं निस्सराते यथच सज्जनोदर्ये हृदयांतर्उः खंनिम
रति यथैव नानाः पक्कपलाण्डुपाण्डुरसुखवच्छायाकिरल्लारकाः प्राचीमंऊरयंति
किंचनरूपो राजीवजीवानवः लसनानेनविनानवल्लेलमिदंबिभंदधचुम्बातिपानः
प्रोषितवोचिरम्बरनलादल्लाचलेचन्द्रमाः सर्वतोवलोक्य ॥ नानाः पलाण्डुले।
मनाख्यः कन्दभेदः पंऊवायनीति पंऊवंतीऊवंति इत्येतिणाविजाजातिसहाणीनां हि
नेयसवेइस्यनेन पुंवद्भावो विन्दतोणीयस्य यमावित्यनेन सन्नलोपः जीवानवो जीव

स्तु·
रा· टी·
२३
23

नैषधानिविकासेनपुनर्जीवनात् लसानंभवितानंकोलिकलालापुरम् दिंमण्ड
लीमरूद्रमण्डनपद्मरागरक्तांकुरैः किरणमालिनिगर्भेनापि सौरव्यसहामिकमधुव्र।
तवक्रवालवाचालपंकजवनीसरस्सासरस्सः ॥ दिग्वृन्दं दिगमण्डल्यामरूद्रात्ति
लक्षणायोपरिततदेशाः तत्रालंकाररणायपद्मरागरत्नांकुरैरावाविः सर्वादिशामुप।
रिशोभाहेतुत्वात् गर्भस्थावरातिकनैः क्षिपितलोपत्यत् क्षिपितलोपेकेचनाभि
तः तत्रस्फुरणवरेन्नाहिंनेपीमध्यैः प्रातर्वेदिवृन्दायमानेभ्योगैसेखिरणपद्मवनेतनम
नोज्वालडाकिकाः सौरवसमंखक्कोलिसुत्नानादिभ्यः हक्कलीनीकण सौरवप्रसूसि
कें वनीहृस्वंवने प्राचीविभ्रमकार्णिकाकमलिनी संवर्तिकाः सम्प्रतिहदलिसौरम
णीयमसरमोणद्यौमस्वरंनेरुचः स्वन्मोक्षमसपीदमत्सकतयासम्भूयकोशा
हाहेतिषक्कामड्रमरैचसम्भ्रमभवाद्भोजमजृम्भते ॥ प्राचीवृन्दं विभ्रमाविला
सालदर्थंकणीकाकर्णाभरणांकर्णाललालाज्ञाव्कत् संवर्तिकानवदलं इरमभोजं
खलाविकासमर्पितनादिरहेणाहृ प्रथमिकया मिलित्वातिगच्छतोमधुकरानिकर २३

स्पाटोपानिशायामस्यावलेपेनातिक्रमाति उच्चारं नेत्राक्रमीति उदस्थुरसकमेकादित्याग्म
नेपदं अपि च प्रत्यासन्नसमैरासीत्पुरापीर: सिन्हवमाद्रीरुणायनेजनस्मरेणवोविप
दिरंमाचीनमानल्वने शंकेमम्याति यावदभ्युदयनेननवहूटंकोन्नतावस्याहिस्वरनेक
त्तावलयितोदेवस्वधामीश्वर: पुरोवलोक कथमिदमदयाचलमोलिमालिका।
मर्कमालमयापिनाविहाय यत्नलमलंकरोति नदस्महरोर्विनायमानयत्तस्पर्क
लयने: कोशीकस्यादेशान्नामिदाहरणायप्राप्तिनास्मित्वरितंगच्छामीतिनिष्क्रान्त:
प्रविश्य पसम्भ्रान्तो वटु: अयमस्मिन्ननिबाकीर्णे गच्छे ग्रीष्मे भीष्मणां ग्रीष्महृदि आर्ये पुन:
श्रेयाकिमपि आश्चर्यं भीषणं च वर्तते ॥ पुनश्च पद: स च सत्कारं परिहृत्य सवेपथु
मेडाकिमाश्चर्यं भीषणं च पश्य यजमानमोत्तिकोविलपति यज्ञमाना आगदेति स्मृणि
४म स्वर्कहलेणधावतस्समानयोवणापरेन्त: पादेहिहयाय नव पुन्नालिश्रामस्त्वमानमी भ
पु.पु. विद्यमहद्येनमम्हहपारिवाडे आनेपकालेयाउत्तरामेगोवककलेउत्सेअपलाइरोहि
३. ग्रघरामत्रानेकोपितादियज्ञमान: आगतत्वानि श्रुत्वाकोन्नहलेनधावत: मानयो

ग्र॰ वनपर्यंतप्रान्तेविन्नाप्रफुल्लरपत्रिकासन्त्यमानवीभूत्वासमण्वमस्यखंपरिवर्तिना।
रा.टी. नांप्रेत्यउन्नरामंगंवल्कलमापिउल्किनापलायिइत्रेसि ॥ शुनःविद्दस्य सखेसा।
२४ धृकृत हृष्टाहिजीवनः पुनरावृत्तिः पशु नारकाविड्मेध्यध्याइमाणङ्हरकाखमी
24 ठमूहारो ननरत्ननमोघ्यार्थः शुम्पाः इष्टवनसामरवान ॥ इतिवेपमानः पादयो
पतति शुनः साक्षिनमृघाघ्यालिंगपच वयसस्फणोषितत्रभवतोगोतमस्यमह
र्षेरहल्यानाममधर्मचाराः पशु स्फणामित्राजणग्रवंशपुत्रोइदंसेलनभवदोमदा
णान्दस्यजणणी ॥ पशुः ॥ स्फणोमित्राजनकवंशपुत्रोहिनस्यनत्रभवनः शता।
नन्दस्यजननीनतः नदो २ शुनः ॥ शत्याहून यतइनोस्मोदिष्टीतेजः कणाख्यो।
मख्यास्मृवंतिननन्यसस्पृतिरविस्नुष्टाहिरविनउद्दष्याति उहितस्यमानेरक्रेवस्त।
निरकारेणवाः परिस्फुरंतियावदितम्बयंभविष्यदर्थं घोनकम् ननउदयइस्य
पुत्रायावनोवर्तमानेत्वनेनवर्तमाना प्रागेवप्राचीनंद्युदिकाहियांवाचनोनः उक्ते
र्भमयवृक्टेकलतणापकरणनामामन्कजाउहेलवनं रज्यद्रक्कीभवन एवंविष्य २४

कर्मणा सूर्येण त्यागवता देव्याद्योयास्मा वलोकार्थे क्रियमेनोपनयताभ्रममा।
णेष्यराविरुह्लिखितश्नोविनायमानो विनन्यमानः ॥ मेयुष्ठाष्वहृत्वाण्डिनवा
तेयानस्यदीर्घेन प्रोम्ने र्मेन्सुनातेजमेवनर्टिड्रियदोर्वल्पमेवंविवर्नेमानमन्भ
वंतो मानस्य रघुराजपुत्रस्य तेजसा नस्मादन्यकारान्निरमुच्यत नटलमावेगेन ॥
पश्य उन्मीलच्चलत्पीमवेनातिरूपं मुहोयय स्पमाणाणाप्रणाविजीवलोणपा।
रहोंरि महारि सेकाजवोग्रजाविणामंपरिसुग्रादि नाग्रगपहृणः सेवमग्रहूनेग्रवी
समीयग्रह ग्रहोग्रार्येस्प्रसादेनप्रुनरपिजीवलोकेप्रविहांसिनयाषिग्रकाव
रः ग्रप्याग्वेन मांपरित्यजाति नन ग्रार्यपुत्रः शोममग्रहूनेविग्राम्यताम पुत्रः सव
भयेमिलिकेमेनङ्घालणस्यनस्येहम यान्मानमिनुपविशानः पश्य रविरंविश्रु
मातेष्पस्व मविस्मयम् कथंविस्मिहनाण्डाजलजलीपभाग्ववदाहरिणाविह
रिणदाविङ्म्पोग्रादि ॥ कथंविषयमृगतृस्नाफलजलंपोभगवताहरिणापिहृरि।
णताविङम्बाने पुनः विहस्य सावेमाधुब्रवीति भावान् चलीयानवल्पयंलोक

स्व॰ कथमेहि कन्मातावत्वमायाहि इयमारोपयः पश्य हंसन्ते किं न मनोहारिभिराहार्यै
रा॰टी॰ राहूयमानस्य लोचनहृदयस्यापि न जनो विवेकमङ्गीकरोति नमधीष्ट किं पुनरत्नमहृ
२५ स्वनयस्य नाटकीभिः विभवे वर्तमानो मारुतां पतिः चल्वकृतीनिममङ्गवेनी मनृङ्गवेनि
२५ साधराणोऽस्य मचापचापलानि पश्य ॥ मेणिण्दम्भ्यानि चारिणी एष्वाणपरिणामो
इत्थं राममभद्रस्यपराम कारणम् ॥ मेषण्न स्याः स्मातिरहहिणपाः पुण्यपरिणामो।
इत्थं राममभद्रस्यस्वाम कारणम् ॥ पुनः इदेनावन्यथमे पश्य साम्पथेनम् अप्यादे
ई अमि इमिणा" देवत्रोणमाणिक्ंपद्दुमसङ्गोरदि अयोदितीयं आपि अतेनते वचनेन
स्वात्मपर्युत्सुकोऽस्मि पुनः सावत्वापि किमकथनीयं नाम आहो किं कन्याया भगव
नः पुरन्दरस्य नन्दनो वालीनामस्य वेगराजः तेचरजनिचरचक्रवर्तिनादशकन्धरेण
सहजमैत्रीकमवलोकयता नाराचबलगोपान्मूलप्रभृतीनामाचार्यः सर्वो मात्यान
मतोनामवधानवादीन् पश्य सकौतुकम् नटो २ पुनः ननस्वराजनस्यापि विनीत्व ३
लिपं वा तव सञ्जातिः विशेषणं पुनर्मे हं स्वावत्कलन्दकन्दलिवाऽसन्दविक्रमः पिन २५

वैरीतवायंरावणः ॥ सर्वंपुरीति दीर्घेनयस्मो गौतमस्य इन्द्रियदौर्बल्यं दोषश्रोत्र्यंविवेक
मानंशीलाश्रितिकादृपेणपरिणाममानंनेतस्याप्रभावेणान्युकावक्काम इपार्थे तस्मात्
मोहपस्युक्तत्वात् पुराकिलगौतमस्यनोमामिदर्थैवाहितेनशक्रस्तहपंकलात्त्व ब।
सती महिलांभेजे ततो नित्यस्तवत् गौतमेन दृष्टः शप्तः ततः शक्रस्य पुच्छोपेतत्वं गौ
तमीचस्वत्वाशीलाभवत्निशामारामपदस्पर्शेनानद्गृहीतेनिपुराविदः विषयाएवा।
परमार्थत्वेन मनुगतत्वस्मात स्याः फलत्वेलाचाकाचकश्यपंकाविकांतस्तोहरिणाशा
केणाहरिणात्वमस्तीतेप्रणारमार्थिकेप्यर्थे पारमार्थिकत्वप्राश्वतेः ग्रस्ते शीयां व
लत्वकपएवविषयस्वलाभमावेणोवत्तद्वान्तेहनशाम्यतत्वबांकः इहत्वा
लोभिमायात्मनिस्वत्वंप्रतिनिरभिलाषः कथमेवबद्धतरं कलंसेसारस्यौयते इह
भवमत्वमेहिकम् आध्यात्मिकत्वादिकं णरावय इतिरावात्देनन्तांतनरीयकत्वादहो
रात्रेणत्यर्थः यथादिनेनादिनेस्यापरिवर्धमानेत्यत्र दिनस्यरात्रिनांतनरीयीकत्वादहोरा
त्रेणत्यर्थः पराहतणेनेहननशीलेणात्वेनेत्रसंतशत्यर्थः ग्रहाहैः ग्राहवल्लभिः सह

ग्र॰ तिष्ठति लोकमादर्शीन प्रलापवनेत्र सहस्रो न्यनेत्रा हत्या समवन्त्या ग्रागोवनेत्र सहस्र
गा॰ टी भणनं पुरुषम् तथा महाभावनेति लोकमाध्यायेमहें हस्यापि नेत्राणां पार्श्वेतः हस्त।
२६ लोचनः रक्तांतानां सहस्रं सर्वलोभवेत् सहस्रमवयावायस्य अवयवानयम् लोच
26 नशब्दस्य समासेत्सहस्राणामर्थोत्सहस्रशब्देन सम्बन्धः उन्मीलन्त्या वक्त्रश्रीस्माहे
त्तनामहार्थेति हि तीया अवयक्तन्ते भाटी इन्द्र तयादेवापि तु वैरीपि तु वैरिणापि च
समंमैत्रीसस्यवासकीयस्यवाभवेत् तत्रस्वस्य भयाभावं दर्शयति ॥ अपि च ॥ त्व
दीयामंगलसमाप्तौ नगालितपोरुषानावेक्ष्य तयीति स्वयं चाशंकनीयः नापि सा समं
लोकनाणि स्तुत्यायामेतवावतीति समदंलघुसमर्थः तदनेन सवासरावितायिनाविः
राउसमण्डलेन मेयमतयोनवाप्ति किंच सर्वेषामनुपकारिणी गुलस्यापत्येषु शी
तिरेति भगवान् निहोरा हरणं हरिणांकशेखरः तथाहि ॥ त्वदीयानित्यापि सत्या
मुपासीनेन जलधितटे याउसउनेरावणांकस्यायांनि विषजलधिः प्रवाहिणीक्र
तशते विषतायितोपसान्तस्वयं भेतव्यामित्यर्थः अथ स्वकीयस्यापि भयाभावमा ४ २६

ह नापि स्वामंनेतित्वदीयस्वामंनविशेषग्रहणेच्छया शीघ्रमेवत्वत्सैन्यागमनात् प्र।
थमसमागंतेनचशत्रुसमग्रजांनरिमन्वान् समर्थानेसमर्थः स्यादेभ्यः कः लघुसंग
र्थायस्यलघुसमर्थः शीघ्रागमणेनेनमाह किंचसर्वंश्रेयस्मिति ॥ उत्तारयोः सुषणाम।
स्थिमालाभस्यांगवागोगजचर्मवासः एकालयस्यपिधनाधिनाथेसखोदशेयंविष्णु।
रांनकस्य पश्य सहायम स्वदीयरवबहत्त्रसमंनोणांमोपरिहासकुशलदाय स्य
विरबहलकस्यमंनोपत्यासः परिहासकुशललाचननः २ नहो २ पुनः ननश्रुनहव
नेजराप्रलापितामिन्दुपदस्यातिहरीष्वरेउपेपुनरत्नमस्यामहामात्यस्यकेसरिणः पुत्रो
हनुमानहणस्मारघोः स्रनेउमारसुग्रीवमादार्यरुणछमोकेनामङगंमेप्रविष्टः पश्य ।
साहनम स्वष्यजोसेमामाहदीनेदामसलोघिसुणोघ्रादि स्वायंयोसोमाहातियेनामसलोति
पूयनेस्वस्वामिभिः पुनः स्वथाकिम पश्य स्वावीवेकिंस्सम स्वष्यजधानधावाभोङसा।
मोस्वामीण्यवनंपाडिस्वइस्वणानामिसोनासिस्वस्यमहानभावस्यपाडिउलपरिगाहो।
स्वायेयथानध्यावाभवनस्वामीस्वामीएवनंपारेनजनस्यहशः नाहशस्यमहानभा

सु॰ वस्याप्रतिकूलपरिग्रहः पुनः विहस्य सखेपुरेवाकैलायमांजनयो भगवतः सह।
रा॰टी स्माकिरणाद्व्याकरणविद्यामधीयानाम्बरान्मनन्मनोवानरयोनेः सुग्रीवस्यसाहा
२० य्यकमभिप्रायसेतुहृदालिणीचकार पशु स्यानन्दं इत्नाऽऽहं ख्येवजंगुरुपुत्रोसबंह
97 चारीयश्चणुवहीत्यादि ततउत्तनेएवयतउत्तरः सब्रह्मचारीचश्रन्नवतेते॥तदे २
पुनः ततस्ताद्विभयोपजापजनितंसहनरहस्यपश्चुत्पराज्ञसुराजः खरदूषणात्रि
शिरोभिर्मदामान्यैरधिष्ठितमात्मबलैकदेशाभिन्योहृदीचिकूलेवालिप्रतिग्रहाय
प्राहिणोत पशु कथंप्रपरिहीणाभितथमाधिमारकत्वमो॥ कथंप्रपरिहीनामि
त्वमेधर्मोपिसदाज्ञसः पुनः सवाविस्यातेवावणः खल्वसौ॥ नत्वाहनस्य रथ्यावाह
नेयकालयसेननहरस्यहयोः कैलासवासात् धनाधिनाथेनतदरिक्ष सख्यनहू।
दासीनेधनदस्यस्वयमिवबलेनप्रामिद्धः त्रिपुरान्तकस्यनतथैर्विसारणासमर्थस्यवेमि
त्रेयत्वनुपकारित्वं यथाप्यलस्यसतो र्धनदस्यनथावावणस्यापिसमाख्यामितिभा। २०
वः पुरोहाइति मल्लकपाहृवइलकपाह्योपिवानरविशेषवाची राजान्त्यादि सं।

योपन्यासः परिहासः उपांशुविजनेनेन दत्तमन्यासाख्यवदन्तस्या येनासहलः येनानृती
यं शुंगं नस्यां सहलः सुभटः येनायां रावणोहतम् इतिवचनात् अभिसारिसोनसहशः य
णा इन्याख्ययेनाहर्थे पाडिजलोपातिहलः जल्यावं शुपः जलस्यापत्यं येयकन्याजावसा।
मासेवलियः सहस्राकिरणादिन्याख्यानहैपयोगे इन्यनेन पंचमी अधीयान्तिन्यव
धारीटोहृक्केन्यवत् पूर्वंहन्नमनासहर्येसांनिकेपटनानदभिमनत्वानमनुयेसग्रीवेश्रति
माहात्म्यमेवगुरुदालिणीकृतम् सब्रह्मचारीसहाध्यायीभयेति गावसमस्रेहाङ्गमेन।
भयेनोपजापोविघटनेनेनविशीर्णकथामितिनकेवलंहृत्वकर्मा अपविलीणमिव
धर्मोपि प्रियाकलंकमेवनातिजाशीरः कर्तनवसप्रवष्टद्रोमायः सपरामिदलंका।
परिवृढः विलसत्यापारांकिमपिदहशुयमपदशुमांशीरलेमूर्धानः त्वणाधनपुन
नेनसह्मभगः पशु सकोनुकम् नदो २ शुतः ननस्वसहकेनुसनानागामहसवलधा
रिणीनाटकानामवासमीनसमादनीकादागम्यमनुष्यमाण्डलविहारकौतुकादेमा
भूमिमसमदीयामधिवसति पशु अस्मोणागमहस्रवलाइतिअन्निनिअसनएरवं।

अ॰
रा॰ टी॰
२८
28

क्षणदं ॥ अहो नागमहत्त्वबलास्त्री असीति अस्मन एवं वेल्लेनन नन: २ नवो २ श्रुत: न
न: श्रोतमस्य विधे: अन्यह्ममस्मा: शंकमान: ऊलपाति रिमैदाशारथी रामलक्ष्मणौ बा
तीनवान पश्य नाणो राममभहो कोविरकलमाणां उवारि अवइस्मो क्षुणमो ॥ जानेवा
मभद्रु इति कोपि राल्लमामांउपरि अवनीणे: खल्वप्र: ॥ श्रुत: मोवेणवमेनन रामा
भद्र इति कोप्ययं च नह्मरत्नवोरात्समरत्नामिद्मग्र: विषोषणापुनविदानी भगवता कौ
शीकेन ब्रह्मज्याति बलाद्द शांविवर्ते मास्वये दिव्यास्त्रमंत्र पारायणामध्यापित: ॥ पश्य
मस्मममन्नमईहिं अर्थं देवताहिं समंबलातिबलाते विज्ञाओनेजसंकामिसाद्मिन्नि मस्यम
व्रमवीभि: अहृदेवताभि: समंबलातिबलेविधेमंक्रामिष्यत इति ॥ श्रुत: अथाकिम
नदापिमेहृन्नमेन ॥ पश्य अयाणांभरणामियादिणांश्याज्येव अनविज्ञाओनाकिंतिय
नणाविरवोपमस्राहृवसगौरवं अपोदिननभवंकोसिओ ॥ आयंन्नूनेभरणामियादि
त्ति एव अस्माविघानन किमिति आत्मनोविश्रोपशमेराचवस्सगौरवमर्पयति तन्न २८
भवान कौशिक: ॥ विहस्य अहृवापाहृणाय अहृथेणाण्णमारणां क्षणदं ॥ अथवा पाहु

णकट्लेनसर्पमारणंत्रुलेनतन् ॥ मूलः स्वोवेऽनभिज्ञोसि स्वयंप्रयोदनेवासितः प्र
योगोमाहिमानमाचार्याणामुपाश्रितोसि पद्मप ॥ श्रियाहृत्वंकस्मैचालनायेष्वरायेत्य
र्थः अथचकस्मैचनापरिविनायामिप्रियंकर्त्तुं निजाश्रितांश्रिक्षिन्दन् देमांचितोभवा
तिस्मलेकापातिरेवनान्यः मस्यामिवकार्येमोयमलमेवेतिभावः विलसेत्सितिनवस्वेवस्
र्थस्पृहत्तेषुशम्भनानुहैनतेमूर्धानोनवीताः कृताः दशमेन्तत्तदवस्थमेवाश्रितंश्रुतो
पितवापिमूर्धानः स्ववीररमोत्कर्षेणासुभमा मेतोदशमेमूर्धानेछेदनसाल॒ बने
स्तन्यव्यापारं किमपिदहृशुः सावसंतनाकिंचिदयाभितेयवलोकितवंत इत्यर्थः किम
पीत्यक्ष्यंतनाकिंचिदर्थेनयावकालिदासः हेदानाहः किमपिविरहृक्ष्याश्रितइतिण
वेरावणास्यमहावीरत्वश्वकाशनेनमहिमकार्यैनविस्मयनीयः इति॒ र्विंतत्रयाकेन
मिति श्रियमस्वाधारानुकूलेइतिश्रियमाहू॒ नन स्वातिनागाः कुंजराः विशेषेतिवि
वेनः परिणामः आश्चर्येविस्मयनीयं पारायणं साकल्यवचनं सकलानपिदिव्यान्सम
ग्रातितिभावः ॥ स्यानेश्रवीशाप्यातिवहेविंतियोज्यमानाविधयागृहेहिगुणावतरमानतो

घ.
रा.टी.
२५
29

ति आलापशक्तिभुवस्तादृक्कविप्रकीर्णो रत्नाकरो भवति वारिभिरम्बुराशिः यस्तु ता
दृश्यमोहनं मेनोपि यं ण किं विप्रलम्भे कामोऽहि पुनः तत्र आर्यशोभनं मन्ययासि श्रव
न किमपि ग्राहिकामोऽस्मि पुनः किं तत्र यस्तु कथं मर्त्यभागीरो च्छापि वाणवर्णं च्छ
ण्यं प्रत्येणापादिवं ण ॥ कथं सर्वथा नितृष्णं आपिवानवाणां घानगुणं आर्येण परिता
ते पुनः स्वावे सर्वमेतद्योध्यायायां समाधिमयेन चतुर्घा साक्षात्कृतत्रिभुवन-
त्रिकालवृत्तान्तस्य तानाविद्यामिश्रसमस्वादश्रोषम् सर्वलोकावलोका अहो प्रभाति को
वनलक्ष्मी नयाहि स्थानेस्मिं धीषहारेण स्थाने पुण्डरीकाभिभियोऽन्यमानाविद्यागु
कृमवगुणवतामग्रण्यं करोति यतो मे चेतनत एव गृहीत्वा मनःक्लेशाद्दिमैलेलेलताष्ठि
रपि रत्नाकरो भवति स्थाने ध्ववसरे पुण्ये घैर्यवति प्रयाणस्य कर्तव्रतीयापाड्गुण्यं मेधि
निग्रहपानामनहेर्भीभावमंश्रयद्रूपम् यस्य ग्रस्वालिनः पतंगमणिभिर्नीराजिता भा
नवः सावित्राः कुहाविन्दकन्दलरुचः प्राचीमलंकुर्वते प्रौढध्वांतकवालितस्य वसुधा-
च्छायाकुलेन तणादप्रतालितातिमलं जगदहि निर्मोकमन्यं चाति ॥ यस्य सहस्रं भा २५

वनः कैरणाः नीरागिनाः हृतमंगलो मारणाः ऊहाविन्दः प ‥ रागः नसकन्दलेन
वोद्वेदः नस्याद्दंसगल नात्स्याद्रूपचारणचवाचवं सगानुद्दलजाले पार्श्वोद्यितेनेन
तेनक्त्यायाश्यासेनस्व ‥ पुपोतिमौकंकंचुकं सर्पवर्मेचंति ननुतिमौवकसकथंह
लतेन्याद् प्रोच्छ्वांनकलान कुलतिमेकोमंचनदेवयप्रतालिनस्यापिविष्वस
नागान्तैर्मेलसमलासिनमस्ति पीतामृशंकमलऊमलसुक्तिकोश्रादोषानतीति।
मिरहाहेमथ्यस्फुटेनः नियंनमधुव्रनकंदम्बामिषाढमेतितिविभेतिकारणगुणानिव।
मौक्तिकानि ।। पीताहन्नं कमलमऊलान्यवशाक्तिकोशाः ग्रंथिसंपुटानिदोषाशङ्को
चयेणाविपर्ययः नचभवादे ‥ नीमायंविरामिस्यनेननत्ह ग्रंथशाद्रूसाकल्यार्थः
साचभेनाविकसंतीत्यर्थः आनेनयोर्थल्लनत्काश्रन्यायेनैवगन्तः कारणगुणानितिह
स्तंबहिन्नउपादानकारणीभूतस्यतमहेनकः कारणगुणप्रक्रमेणचकार्यगुणोत्पा
दनात् भ्रमर ‥ पा ‥ मौक्तिकानांहंसत्वं आपिच विकासितसंकाविनष्टनविकसितेषु।
स्विमेषुङ्ग्लेनाः कालिकाः कथयातिन्नननविकसरीमधुलिहामर्थः आदिन्यंचनिर्व

प्र· ण ॥ ह्रिकहमं शारदेनेविकमाद्ये ···· श्यदिनीयादिनेविकमस्वर्गाशियानिपश्यानिनन्मध्या-
रा·टी· स्थिताः प्रथममेवयाः कालिकाविकासितालला । सहशास्त्राब्धान्वाकुसेयाः परंयामध्यपाथि
३· नामर्थस्यात्सादरः सखवनाः कथयतिसंकुशपपुनर्विकसितेषुहितस्थाविमसध्वसभा
३५ वान्तनाहशोमधुलिहा मादरोयाहशालनस्यथमविकासितकालिकास्य कटुभिरपि
कलोरचक्रवाकोलकरविरहस्वरप्रांतिशीतवीर्यैः निमित्तहनमयंमहोभिंसंजयति
जगन्तयनैाचमसुभानुः ॥ ततत्सानीहिमांशुमिवाहरणाय पश्य अहंहिवन्निय
कुमारहंसेणाण उकककाटिदैवोहिनाकेहेहिकथंपेकणामि ॥ अहमपितावियकुमा
रदर्शनेउत्कण्ठितोास्मिनतकथयकथयप्रेक्षामि पुनः विहस्य ततेनावेवयसवाट
मन्नरेणविहारभूमिषुक्रीडनः तत्रपेत्यातिशशांकमवलोकयेतितिषक्तोनो विष्का-
भकः ततःप्रविशतोवैहारिकवेशोगामललक्ष्मणो रामः अहोविचित्रमायतनंमि
डाग्रमपदंनामभगवतोगाधितन्दनस्य ततःहकलणफलकोपनयनक्लेशाक्षिर ३५
हेषिभिर्मेध्यावनस्मतनीविहस्यबहुभिः सोल्लासैमालभ्यते अथमपश्यतन्तुभवस्याति

थैभिः सौवक्कामनामाप्तैरपीतोमधुपर्कपाकमत्वभिः प्राणंभ्राजन्मानिलः लक्ष्मणः
आर्यायंआश्रमेवाकिल देवः कौशलभाकिंजंल्कनालोम्पलमसौहृदिः स्वयंकिमपिनन्नेयेन
पः कपटवामनः इत्यमेतन्महातीर्थमध्यासीनाद्विमानयः अत्रतोभयसंचाराः षट्कु
मारोणोप्रयुंजते अन्यतस्त्वहृह्ला आर्य पञ्चैपनेयमुवन्यवेदिवलयैरोडम्बरीदंतवैरतिमार्य
जितनद्घनेत्रविमयोरम्यागृहृदयाश्रमाः यत्रामीरद्दमेधितः प्रचालितस्वाराज्यासिंहा
सनावैतानेपुद्यपीटयोनिपुत्रेराघांवषंकुर्वते रामः सहर्षास्मितम् वत्स इतोप्यमाव
ल्कनार्थयावहे चरन्षीप्रसन्नपावनोयमृषीणांसमवायः इदमध्येषाम् हरायिलेवसा।
वेगमतिरेकाः सितानती: नटाहृपेणाविश्राणाः श्रीवेभिर्गोहृतंसदः किंच तपःक्रमा
नैरंगैः सह्मसाकारेनतिव सायंशतमीपुणमाग्निहोत्रमपरामते लक्ष्मणः आर्य रमा।
णीयामिनोप्यिवर्तते बालेयतन्दुलाविलोपकट्टार्थिनाभिरेतौभिराश्रिशाद्गुणमसधमिणी।
भिः नयामहेतमपिदण्डमररसमानसाद्यानाभिक्रातिमृगोमनयोहृसंति रामः पत्रिका
मन्त्रकोतकानरागम् वत्स इतस्तावत् आर्ह्मसृतिरियमागतयत्रवेदिनेदिहमेवहरि

म्र॰
रा॰टी॰
३२
31

णीलत्वं तेन तण्ठे ववत्सी यत्तापसप्रक मारकतोपनीतन नीवारानिर्वृत्तमपत्यमवेक्षतेनेव ॥ क
टुद्भने निमिरं तमोनेत्रषस्तुतेनालिनं जगस्पृष्ठानिवद्यामान आणांहारस्तेन आश्लेल।
त्तणायानवानेदृष्टमंतिकेतृणतेकलापकापकाभिप्रायेणउपांत्यप्रत्ययस्य नगुणः वा।
न्तेभ्याहितावत्सीयानीवैवारेरेवमत्तमत्तेननवनंप्रातिचालितापत्यस्यवात्सल्यात् स्वस्थे।
वत्सलः मेनस्याहरानयातीतिभावः ॥ विस्रब्धरोपादन कुमारसमर्थमाणश्यामाकतण्डु।
लहतो वापि पीलिकानाम् श्रेणीभिराश्रमपथाः प्रथमानाचित्रपत्रावलीवलयितेनाम्।
दमुद्दहंति लक्षणः अहोपयन्तामपि प्रवृवात्सल्यम् अहोश्लेषानामपि सत्कर्मताकी
लम् अन्यतोवलोकाच ॥ विस्रब्धहतं समन्तात् मुनिकुमारैः कृपयाकीटिकाद्योदीयमा
ना: श्यामाकतण्डुलालस्याहारिणीनां नासांपंक्तिभिः लक्ष्याविषमभंग्या संचरमाणाभिः कृ
त्वा विचित्रपत्रवलीवलययुक्ताः संतोमार्गो हर्षं बिभ्रति पत्रहारीणां हर्षमप्यभवान् ॥ मु ३२
निंविविनियोगाविलक्षनप्रवृद्धमेस्तृशाहलानिवर्हीषि गोकर्णेन गोकार्येनणामस्तूपकाण्टक
क्षेषु इतिपरीक्रामतः लक्षणः आर्ये ॥ मुनिहतं मुनिर्वासिहायकोपशीकायमेध्योपास।

नव्यापारायक्लिन्नानिनतः ग्रहच्छानियानवकोमलानिनीलानिचशाद्वलानिदोभी
लेनिदेशभागापदंशाद्वलेनीलतृपेदेशेहच्छेपुणचावाह्भंविशेषत्वंगतः गोकर्णा।
मृगविशेषः नस्यनर्णिकः। च्छीमृ।निकटनटेषाद्रि इयमेभिवालवालैः पदेपदेग्रथि
लासकुल्याम नीव्रनवालवेणिः प्रवहानिविश्रम्यविश्रम्य रामः वत्समाधुदृष्टम्या
लवालवलयेषुमृहादांमांसलानिमितन्नमेनरानवा केरलीचिकुरभंगीभंगुरंसाव।
णीषुपुतरम्बुहस्पते नदेहिभगवतीकौशिकीमवलोकयेमावाम्नानेपुनीवहे पवि
क्रम्यालोकाच ऊचिन्नांक्वामिकोपिविशेषानैसर्गिकमानिशेते जटसंक्षेपात्प्र
कृतिकृपहृनेंद्रियगणोगुणोयस्यास्तामयमपुनातिऊचिजयते नद्यापुल्कषाय
स्फुवतिसर्वेनामास्यमसदामिदानीवानीवङ्कमऊमृमसजन्यापरिमलः पुरस्तादनकौ
शिकीतीरमवलोकाय इयहमे नीव्रनमाश्रुनिवेगवतीवेणिः प्रवाहः श्यालवालहरा।
णोविश्राममहेनः ऊचिदेति संक्रमः प्रयोजनंमितीकर्णोश्रुनगानिकादेवात्भयपद
हृदेसंक्रामिकः ऊणादिकः एवंनिसर्गः प्रयोजनमस्याजटहमेजडाशीनलास्वच्छा

श्रु॰ निर्मलास्वादमेधुराप्रकृतिः यस्मात्तपवाक्कस्पर्शनयनरसग्रामसांसारितां गुनः इच्छा।
रा॰टी॰ कमत सिद्धजन्यत्व: ततोनाकृस्टरूमामेयुतासिद्धः तन्मयमवेतसहजेरन्यथे: इच्छोर्ध
३२ ऊहाभाविकोऽऊत्वात् उमवार्थेकाद्विमस्यातिशयोदर्शिनः कौशिकीनीरमाविन्यत्र।
32 भागीनिश्रन्यनेनाद्दितीया ॥ नैर्मध्यानननहनेयग्राथिभिर्व्यह्र्वहृनामियंसिक्ता।
तिन्यावमंतविभ्रमवतीरम्यापलाशावली पत्तस्याहृरिणारिपाणीजस्हाणीश्रेणि
श्रियः कोरकरगोपायंतितपोवनंवनकारिक्रीडाकराकर्षणात् नेपथ्ये रामभद्र
कियाश्चिरमवलोकनेनकृतार्थीक्रियंतेतपोवनाविहारभूमयः सम्प्रति ॥ नैहनेप्र
साहृद्येवटव: पलाशहस्तमर्चयंतीतिब्रतेमुनिप्रभावानित्यामधुविलासोल्प।
संसामानयाद्दि सिंहस्यपाणीटाः संसाशाहृत्वानाना: नेयंऊशाइवनाहृप्यानन्यंकी
तोलक्ष्मीर्येषांतेनथाकरोकः ऊंहमलातिक्रीडयाकराकर्षणोनतक्रोधेनाश्रम
प्रभावात् ॥ परिणामयातिन्याति हेस्यपत्नंषिरुवापतिः किमपिविश्रामिनः सावित्राख्य ३२
रहस्यश्रुणामने गुरुरयमनहासानांयात्वैनीसवनाक्रियासिद्धमखविधानेदीयामे

भवंतमस्वीत्तने रामः श्रुत्वमभिनीयमानवागाम् वावंस्थीनमभिष्वावेनेविदधते।
वन्तैश्चारश्यिनीरणैर्ध्यांल्वाविसंविशांतिवमुनेचापिलवंनारवीम् नन्मुपुंनेच
धामनाभिसरतोयस्वामेणेचत्तपीधन्यानंताविरस्तभाभगवतीचर्येयमाङ्घ्राद
नेतेपश्याप्रुतनस्तदेवपद्माने रामः श्रुत्वामसमभ्रमम् ध्येमवलोक्य कथंगगनमध्य
मध्यास्थैर्द्धोभगवान्सिधाचदीधितिः नदेहि यत्रवाहमभिषायक्रमेणहृताद्धे।
कस्यभगवतः कौशिकस्यत्रयंबकेनरीभवावइतिपरिकामनः लक्ष्मणः सर्वतोह
स्याप्याये ॥ परिवृते नयीमयत्वाङ्गानुः श्रभातेर्येचोमध्याङ्क्षयजत्रृषिमत्स्यायांसामा
निस्तनेनत्तयायारिणामयतीतिवेदः मावियाखिंरहस्यंसाविवीनामानेमेचेमध्यदि
नोऽस्मादेवम् सवस्नानं वायाहृतं वारः क्रियाभ्याहृतिरुपचारात्कालोपिकालाध्व
नोक्तमाविति द्वितीया श्रभिषुवावने स्तानितपमगात्म्यवमृगमेतिषलंवतेसाध
वोवन्यावतोविनात्तयस्याधोचयः भावार्थेनतयाघेयणः पीतिः श्रथोत्वीवावा
दीनेशवीरार्थिनीन्हेभारणानिएपवयवावेणीया णपणयासिस्पेयणसवि

अ·
रा· टी·
२२
33

शांतिशेरते संहर्षौविषाः अनडु प्रत्ययांतमेवानिषुवनवाचीह प्रपने अत्ययनत्वा
पार्थ्येव नथाच संविहः कुशाशायनेत्यादि अनेनाचामन्यर्थेत्वमाशंक्य वसते
परिहथति नाखीनरोवयवः प्राणैणाष्ठीत्यामिटीप अतिपतनेभिः पाक्षनः वर्म
णोविकारः विकारेण अणीत्यनेनान्यस्वरादिलोपनिषेधः विरजलमामत्वप्र
धानाचर्यास्थापारः आह्लादनेमखयति अनर्थेनाणपहत्यान ॥ उद्दाममञ्जुमाणि
गुलिन्यानिकरश्वकोडल्लकोपलनवालाजालनटालमांगलनदीतिषट्कजनकोपष्ठ
यः भ्रामोप्सवमानस्मराकेवणाप्रोद्धप्रकाशाहप्रामाणुषकमेममापयंति।
मिगमूमेध्याहृष्टमत्यादिशाः अतिकनमाचेयंयनमूमिः नदेहि न्यग्रोधछाया
माध्यमध्यासीनाहृत्विजः प्रत्यवेत्तावके गालिनयोवनेपुनरहानिभगवंतेद।
त्यावः रामः एवमाक्लिन्निपरिक्रम्यनाटेनोपविशतः लक्ष्मणः पार्श्वतोह।
ष्ट्वा आर्य मध्येव्योमक्रोडशायिनामहवाभ्यानोबिंबलम्बमानेक्रमेण सैरंध्रे २२
रंमूलनः पादयानोष्ठप्रछायाः काश्चिदाकर्षतीव रामः समंतादवलोक्य व

न्तमध्यादिनमतिक्रांतमिति दिनमध्यातिक्रांतमेव गगनशीर्षमुदयाद्देवर्षिह
द्धः कष्टमर्कं रथ्यहरयः सकलमहीधरमधुनाकगातिमुखेनावरोहति लक्ष्मणः।
श्रायंत्नमधरलोमिपवापतिष्ठति यदयमभ्युदवेदिकामतिविधानेनेषु तशृंगोपमखे
नमगवानपायायः पश्यामि रामः सरोषाहंकारम् वत्स यद्येवं मान् उद्दामवहनेक्रोडे
नः प्रस्कुरंतः जांगलानि नैलोदेशाः निषद्दतानि स्थाः व्रूहि सविशेषान् कोयाहेः पावि
विशेषः श्रापुरुक्रमेलत्वणयादर्शनपाक्षिः ममासेममंल्लसेपातिमखघव्वम् नस्यसा।
मासि: क्केदः स्वन्याः प्राणिनामसंचारात् मध्येहनेव्योम्नेमध्यंमध्येव्योम पारंमध्ये
स्यव्ययीभावतिपाननादेसरानुसपवय्रक्रोडयोर्लावविलार्यसेवं मेदं मेदं स्वक्कंदयोः।
सैवमितिवचनात् मध्याह्नादनेनरंक्ष्यायाह्नेडेः क्रमेणक्ष्यायाह्नेडेः दर्शनादियमस्य
ता उदयाचलाहृर्ध्वेहिव्योममध्यंकक्षेनह्रुद्धात्समानंनीचमस्ताचलमेकष्वाः शी
घ्रमेवावनरंति ॥ यद्येवंस्यादिति ॥ कल्पांतककर्कशाहृतांनभयंकरंमेनिष्ठ्वानः क
न्नविद्यानह्रुनामस्रोषाम् नीरालसांवसममतीमापिकन्नेमयपुण्याहमेगलमिदंयत्र

अ· गच्छति लक्ष्मणः विहस्य कथं जानीते च विना शोककारणाविसंस्थुलमार्यस्य हृदयम
रा·टी· दीर्घदर्शनेकोकमपिप्रभावयति ॥ कल्यां नहृत्रं यदि तत्समागमनं स्यात्तदा संदा
३५ रुक्कुरयमर्द्धं ख्यावद्धीकामिदं धनगुणाहं मंगलं भवति गुणाहः प्रशस्तः दिवसः।
३५ नयमंगले प्रयोजनारम्भः रत्नः तयहृद्यं प्रयोजनमयेवधनवारभते इत्यर्थः अभीष्ट
मितितिप्रभ्यो ब्रह्मतिकल्याविकल्पशोषषष्ठीति छ्रम्नत इत्यत्र हनयो न्यतेनगावति।
षेभः रजाते वरेतिरत्नः तयोन्मकाद्याकुलेनवचेनः यद्येवं स्यादितिसंशायगत्येण
वचनोद्धरेणाकिमितिकौशिकस्यादीर्घदर्शित्वमेवसमर्थयते ॥ अविद्याबीजा।
विध्वंसादयमार्षेणच तथा कल्याम्लनभविष्यतोवर्तमानेत्यवीविवक्षाम रामः कि
मुच्यतेनत्रभवानविद्यामित्रः ॥ अविद्याहम्नं यज्ञानेन स्यबीजनमोशणः आर्षे।
चतुर्योगिज्ञानेप्रनेनकौशिकेनानीनानागतो कालौवर्तमाने प्रवर्शितोवर्तमा।
नमिवनावापिप्रत्यनीत्यर्थः ॥ प्रज्ञानब्रह्मननाप्रियमार्गीयेरषोवलति ॥ रहस्य ३५
समयाचारप्रक्रांतेः समतेनाभिः ॥ प्रज्ञाहृनं स्वर्गीयैः स्वर्गायाहितैः रहस्यमिदं

नोक्तः प्रियाप्राप्तैः समन्तं न्वभियोगैः याप्ताहिम्हृद्योदयोविनापवनेचसमस्तोल्लणाश्र

याः अनपवनैः खेलन्ति ब्रह्मस्थानिनोयागस्यक्रीडामायत्वात् आर्द्रीकृतोविनयन।

स्तमहेन्द्रमौलिमन्दारदाममकरन्दरसैरिवायम् शकुंतनऊलेलिनन्दनमनम्वनमगो

हेष्वंकवंचुरिनमद्दनमाननान लक्ष्मणः पुरोवलोकमहर्षेम्॥ आर्द्रीआर्द्रीकृ।

नःकलेवरत्वेन्याजिनः तृणादेरपिजलेनार्द्रीभवतिमारब्रूपवमेकोविनः नवीनः।

प्राणीमसौयेनस्मनया विंशाकोशाणानैषेणुंकवंननआगतेनाणा॥ स्वामिरश्वरवयो

भिः आनमर्थेकृतार्थेन अयेउलपतिः सोयमिनएवाभिवनेते ननः प्रविशति

होत्वनवेचोविश्वामित्रः रामः निर्वर्णसवरूमानम् वत्सलत्मणपर्थप कर्मणः

श्रूयमानस्य वंजनेरपिकोऽप्यलाभ तपसेजोमयीमूर्तिमयमस्मातिमेगुरुः विश्वा

मित्रः परिक्रामन्नमहर्षेम् इतलहुतकेनप्राय मान्मानेपथ्यामः॥ स्वामिवृत्ते अश्व

वयोयागाकिंयाभूपानेवैदिकम् होतृत्वेनेति अपेनकेशाः पलाशदण्डपाणिः कृ

ष्णाजिनप्रावारोदीक्षितः कर्मतत्त्वे श्रूयमाणश्रुतिविहितयत्नादैवजनैः केशाप।

श्रु॰ रा॰ टी ३५ 35

नयनादिभिः ॥ निर्दिष्टो मम मन्त्रावद्धनुरभग्नमामानर्पणो यं विधिर्दीयादेन सममं सकेन
उद्दिष्टेनाचापेवज्यातिष्ठते पाणिग्रहणायपुनर्दिष्टध्वजधन्वनं मे कशुल्कोवधूमेत्याके
सुरकार्येदित्यचललिखाख्याविधानास्मद्रु रामलक्ष्मणाववुद्ध्याचोपसर्पतः विश्वा
मित्रः रामममतिचिरं निर्वर्ण्यं ससेहकौतुकम् ॥ निर्दिष्टेन हृतेन वहु यथाभवत्येवं तेषां
नः श्लोकावशेषस्यार्थो दायादेन सनेन सवाहुना सह सकेन सनाना नाटका पाणि
ग्रहणपरिणीयहस्ते पाणावुद्वहने इति सेनयागतेन कन्यालग्नप्रहस्तः इति समासः शम्भ
धनुर्भंगएवशुल्कं यस्याः सा तथा पाणिग्रहणाय वरेणावधूत्वदेयं शुल्कमुच्यते दि
शोलक्षणया श्रीभिसंबन्धेन सरयूयोजनाभिसंविप्रवर्तमाने इत्यर्थः ॥ एषवैदार्शि
केवेशमादधानो धनुर्धरः नत्वमांतरससा कमनमेति विवसिंचाति उभावुपसंप भ
गवल्याशारथी रामलक्ष्मणाववभिवादयेते विश्वा श्रालिगवत्सोकिमन्यदाशास
हे युवाभ्यामभिनिर्दिष्टेनयोगतेनसरूववान्निणः ऐश्वर्यप्राक्रियामात्रकनाथ्योः संतहे ३५
नयः उभाभ्यां सीमयोमवौतिष्ठतः विश्वाविहस्य वत्सामममंताश्लोलिनोयंमाति

वेशः कांश्चिदस्मदीयास्तपोवनभ्रमयोरमयंतीवाम् उपलेहयातेवागाहस्यामृषी
णाम् उभौमत्रआश्रयम् भावत ॥ एषहमंविहारोयायामस्प्रयोजनतमस्यावेहारिकं ।
ग्रांनरंग्रंनरान्मानम् गुवा यलब्रलाभोयोगोः लब्रस्यपरिवलणेलेनः नयोर्ध्रुवा
भ्यामेवकृतत्वात् इन्द्रस्य शास्त्राणिज्ञेभामायभेवभवेन ॥ रम्यमेनदरमंवाकःप।
रिक्षेत्रपहेति किंतहृदयालिंगांविनमयतो पशुपतोरभूत् इतियथोविनम्रपाविश
ति विश्वा मास्मिनेमाकूलेच वनेषा इहवनेषु मत्कोमत्केवामनो मातिरनमतयोमिषु
रातनः नमिववामवलोकयनपाहिनोलयनमयाविवाद्ददमीमिलन् उभौमहृतेम
मनीभवनः विश्व स्वगतम् अयेकिमप्युत्साहवर्धनायप्रामवीयमनस्मातिनम
नुःकरणमतयोः तदेतावदेवास्तु अन्यतःक्षिपामि पश्यागवलोकयप्रकाशम् क
ष्यमदयामीरिकध्वनीरऊऊमकेदारः प्रभातमनन्यालनायाः प्रयमस्तवकोगभालि
मालीहृल्लानहालिकयाऊनहालिनीभिरिंगनाभिनेभोगनाहोहणीयावदुप
नीतः ॥ रम्यहनं हृदयालिंगांरस्तलमोरहिनं सत्वमयामिन्यर्थः ॥ विरणस्तमहेया

श्र॰ ग॰ टी॰ तिगाइत्यभिधानात् इह श्रावणमासेनिर्विघ्नः नन्वलोपयुवां वीक्ष्य मन्ये निर्मितं केचि।
विद्रुमोल्लिलसेतेन श्रावभवः तयोः स्मारैतः अत एव साक्षात्तामिन मयामित्युक्तैः स
३६ 36 हृतमित्युन्मनीभावे श्रावभवस्मरणे हेतुः श्रन्यागीतिश्रती च्यांदीक्षादेकशाहदिदेश
कालेच्छितिथालभ्यं चारितिन लाके स्यादे गौणसेत्यादिनीटीतिवृत्तो अथ णतस्वाया
श्रामहइत्यव्यपत्वांटिलोपेपाश्चिमायामित्यर्थः काश्मीराजनपदाः केदारः सेयवि।
शेषः तस्मात्स्यानात्तवोक्तं ऊं मंदहलस्यानपश्चात्तहलायस्योक्तैयायांसाहला।
तद्दाल्लिका अथ सावित्र्योषिकणकाषायमीघाद्विहूमरातिमिवोजो जंजेवोपत
मार्च ॥ मदकलकलविकीकाऊनांदीकेरभ्यः इतितिहदाघीखरभ्योभानमानाश्चि
नोति मंत्रसंस्कारसमस्तालत्वदोदन्नतीरपः एतत्त्रयीमयंज्योतिरादित्याख्यंतिम
नाति रामः सर्वतोनिद्ध्यवस्मरणम् ॥ अथ हृतं रामभीकर्णावन्क– रं लोकोमहूत
तिमिरद्व्यायायात्हरीयामभिन्नत्वात् नर्मरंध्रांतंतेजस्तहरीखाभ्यलरागिसंहराते ३६
मन्त्रचटकानांकाऊभिर्ध्वनितिविशेषः कृत्वानांदीमंगलहूर्दंचोपऊवेति अहर्दिवे

लिनाक्लीकवाः तभ्योरवैः सन्ध्याबालिभूर्यवादिनामिव ऊर्ध्वस्यश्च स्थैः मेरुस्कन्धगतः
सामानियस्य रवेः संगेन मम सुदाम्म सामापि मेरुसंस्कारः ॥ नापनैरविनेजोभिः स्पृष्ट।
निर्वाणमेव काः दिशो जाताः प्रतीचीन सम्भदा चरतिक्रमम् किंच ॥ नापहर्वेदग्धा
त्तनोविस्मातानापतनएव पूर्णमादिशः समस्तापि जाताः पाश्चिमापुनः सम्पदा चार्वशोभादि।
कसम्पदायेपमें स्पृष्टनिर्वाणमेवकनरूपं बिलमसुरातिपद्येनेश्चनिभावः ॥ कोविदि
भ्रमतिभ्रातिमाश्रमभ्रवोवैमानवेश्मानरस्वालोपसवमानप्रमवलभीविश्रांतादि।
भिन्नयः स्पृष्येनेव वटव स्तनीय सवन स्वाध्यायदीर्घानापि सर्पधौ बन्धमनोरमं प्रति
गृहस्वाध्याययेनः स्ववान् विष्वा वत्सरांचव ॥ कोविदन् वितानेयज्ञतलदीयावाह्निका
लाभिरुङ्कलेनोधूमाएव वलभ्योवरणिइकालाभिः विभ्रान्ताविभ्रमवत्यः सविलासा
दिषाएवाभिन्नयोयासुताः यतएवातिर्वनीयतांभूतिस्त्रियंधारयंति होसप्रमादिहमा
णांसश्रीकत्वात् तनीयेसवनेसंध्यास्नानेयस्वाध्यायहोत्रवषिरौषवदीर्घानापिस्ववा।
न सर्वयाद्याचयंतिदीर्घान ऊर्वैति ऊर्वंतः णोविषियास्थिरानिक्राचादेशः ॥ ७३ ॥

प्र॰ स्त्राभिर्दिवसमसमुनासर्वेनस्त्राभिरेवसक्षायाभिर्निचुलितमिवप्रेक्षणेविस्मयेननपंये
ना॰ टी॰ नेपुरुवलालितजलधोरत्नसानोचमयोचितयांगीयरमयातिनमस्कोमनीलाधरियोमनिर्वेद।
३० म॥ उन्मक्कादिवसामितिकालाध्वनोथ्यांमाविनिहितीयादिनेननन्त्यदार्थ्येहमाये
27 मातैधामक्काभिरेवात्मक्कायाभिः कृतकंकंचुकपरिधानेविस्मृमपचायाहिस्वयलिन :
पदार्थादिनेग्रहहारीनांममीयेश्यामाक्कायाहरूपेनेरागेनमान्येवश्यामातिष्पलउत्ने
त्वनेस्वकीयक्कायाहरूपएवकंचुकोजगनापरिहितेइति तथालोतिःतमः श्यामाम
धोरत्नमयत्वात्ताहरेमेदाः यातेचशुक्लत्वात् फलन्कलायमानेमुधोविचित्रामसनी
रमयाति॥ विचित्रमेगंयस्याःसाविचित्रांगीनामिकाहरेति स्वांगादीष तनाश्रितांगी।
वाचित्रांगीभूरनयाहाांगभावंडीमस्यान्॥ तेनोक्तमयनमोमयमन्यानरसांविभाति
दिकचक्रम॥ किमपिविचित्राधानः स्मृहेरियंभवनकोशस्य सर्वेनावलोक्य॥ ते।
नःतेनः प्रक्रमाश्रित् ग्रासितैत्वनेनमयड ग्रन्यानरसाभिन्याख्ययंविकल्पार्थे तदेव ३०
कदाचित्तेजोमयंकदाचित्तमोमयमितिनिर्वेदः धात्रीरत्नवाहि हेतोरसाणाकस्यत्वेन

केनचिद्भवनकोशस्थेनानेककर्माणि कृतानीत्यनेनेनकर्माणिवश्यौ चूडारत्नैः स्फुरद्भिर्विष
धरविवराण्युज्ज्वलान्युज्ज्वलानि प्रदत्तं ते चक्रवाकीमनसि निविशाने सूर्यकान्तान्क्षुभ्रा।
न्तः किंचामी शल्यायन्ते नालीभिरभ्रमयन्तो निर्भवाद्दलाभिसत्यासंचहोत्पि हसन्ध्याकणाति
करपरिस्पर्धिनो भान्ति दीपाः रामः विलोक्य ॥ चूडाशोणमणिभिर्दीप्यमानैः सर्पैर्वि
लानि भृशमुज्ज्वलानि हर्शाने उज्ज्वलानीत्यथ भूषणाभीशोपेत्यनेननाद्दिलत्वं चक्रे कोपल
सूत्रस्य चक्रवाकीमनांसि वाऽक्रिविशन्ति नस्पन्दनीं नमन्त्यान शल्यायन्तः सशल्याङ्कु।
र्वन्तः उभयतो गाढं ग्रहणाभिसृत्योः दिनर्निशायोः संयहनेनास्फोटनेन चूर्णितायाः
सन्ध्यायाः कणाः गणा निभादीपा भान्ति अथ गाङ्कुतो हिवसूर्यपस्वादागङ्कुत्यारजस्यांस।
वहनेनोत्तरालस्थायाः संध्यायाः विवृत्यशोणानानान्‌ प्रदोषसंध्यालवाः इव दीपा एव हर्षेणेत।
नन्नुसन्धेयानि भावः ॥ विम्बचापलक्षमलोमालिहितमः केवलमौपाधिकस्याच्छादिवि
वहारवीजत्वविरहाहिमात्रमेवास्थितम् रहत्नेनभयहेतवः पट्टाभिरण्यत्वानरेभीतिव
ध्वांतेनातिचनेतवलत्वचमात्तानः स्वरेणात्मकः मातिर्वेदम ॥ विम्बचलक्षाहलनेचा

अ॰
ग॰ टी
३८
२८६

दर्षं ऊचिविदित्यनेनरण नाहि स्वमस्तं नदावलत्ः स्वविषयग्रहणसामर्थ्याभावात् हि
स्फुटं नमसः केवलमदेवमालिनत्वाद्यायनरयात् ॥ दिग्ध्वांहि सामवत्यापकमेवन
यप्राचीन्यादिव्यवहारः सूर्याद्युपाधितः प्रागम्यां सूर्ययेउदंचतीत्यादेः सुत्पत्तेः नम
सिमप्राच्यादिव्यवहारहेतूनां सूर्यादीनाम भावाहिं सात्मेवासितम ॥ तथावववत्त
व्यतिरिक्तैरिन्द्रियैरनपहृतैरपि स्वस्वविषयास्त्वत्संवादाभावाद्यकारणत्वेनपरि
च्छिद्यतेनत्वलमालादावपि शीतलस्पर्शेन मर्यादेभ्रमात् यथाचटाघेवलस्वरोग्या
लीत्यादिवचनेप्रतिभासतिनथायमनुकस्थ्रोयोमेघवीयामिति प्रत्यसासदेणत्रायने
त्रायनेइत्यत्रनेछाचेतिवर्तमानेकः सर्वेयध्वांतेनहृतनेतियोत्यम् यमकइति यम
तिराछन्निनत्वत्यपविषयामित्यमुकः कामुकांमुकेत्यादि प्रत्याहरणादोसाधुः ॥
आमन्दंतःस्फुरत्केरवमाः पिबन्तिज्योत्स्नांकषाययमधुरामधुनाचकोराः मातोय
मेघचरमाचलचूलचुम्बी पंकेरुहप्रकरनाशकरणप्रदीपः ॥ आमन्दंकैरवमिति ३८
हिजात्यपेक्षयैकवचनंकैरवाणांहर्षः चकोराणांपानमोहीपग्रानांरहर्षहेतो

रत्नगमनाभिर्तिजगद्वैचित्र्यदर्शनान्निर्वेदाः सैष इति तत्समः स्वैरं पदार्थेतिसंलो
पः ॥ चन्दनरतिमिरचूर्णोत्करणध्यानामिहृपतन्तिकाष्ठानाम् क्रिडेरमीभिहृणु
भिः किरणव्याजेन चूर्णानि नेपथ्ये कलकलः सर्वैः सम्भ्रममाकर्णयेति पुनस्तथै
व ॥ चन्दनकाष्ठानां दिग्वादाहृद्रूपाणांच धिष्ण्यानीवविराणि ॥ तिमिरजस्वत्वं निर्भम
दात्तिकापेलङ्कारतानाननाथिग्रन्थिं दन्तानवालनाथिनमावरतेजिहृयाचेदयमी ध्वां
तेपिव्यानवक्त्रज्वलदनलाशीलाजजैरव्यक्तकर्मालिमौलीरद्रुरौद्रीदिवसपरिक्रीड
नेनाटकेयम् येनाग्निकुण्डहृरंचवर्षतोहृधिरस्फुटाः हिंस्राः सर्वोद्रमारीचमस्त्याव
परिहृणवते विघ्नमाहूनम् कथंनाटकाः वत्सहृत्यनामियम् ॥ तिमिरजातेनरा।
तिस्त्रीभवतोस्वलषोमध्यपरिवर्तमानेति पिंगेयतएव रोहेनारयस्मास्मातस्तुव
त्वालयाथ्वांतस्मावि घाराहत्वान्तस्कर्माणीयग्राहिग्राथैच हृतादीनित्यक्रान्ति रद्वै
ल्लाहृताशस्मृत्वा परिक्रीडतेरत्यग्रत्वात्स्वीत्वात्मनेपदे येनादाविणमाहैस्यपहृव
नीयत्रयंयेनालदणस्मामेकुण्डनांहृरणांयेनाग्निकुण्डहृरंचाष्टिमातलक्वामवे

अ॰ तोरणम् सुबाहुमारीचावाहृत्या येषां वलसां ॥ विधानमानसाविकं गृहेषु नः प्रतिष्ठितं
रा॰ टी॰ तीक्ष्णमिय प्रतीत्याने सुबाहुमुख्यैः समस्मानन्नायिभि गृहाणां चार्पितं गृहाणां नाटका
३८ म् रामः सदृशातिरेकम् भगवान्विश्वामित्रम् पुनर्नेपथ्ये यज्ञालयम् २ भो स्नात
39 विश्वामित्रपरिभूयामहे प्रहीयतामपि जयधन्वादाशरथि रामः विहस्य नेपथ्याव
लोकितकेन बालर्षि पुनः शेपमहते धीवाभव युलांक्षिभिमायुरमसत्कोयंवि।
धिस्त्वदासेवनीयमानः नकोशिकस्य त्वयि धर्मपुत्रमथुक्तं दासिवा विशेषः विश्वा
वसुकृतमनवा नरेण नेदीयान्नवमाश्रमोपयातः लक्ष्मणः सव्यथामिव सूगतम्
विधा॥ अत्र स्वयनेगुरुमुख्यान्नमकेनापि क्रियते श्वलिप्तन स्रावावेदः सप्रयोजनंमेव
तकोयस्य प्रयोजनमितीकाणि यानसाविकं वदिके प्रतिष्ठितं तौ विनाशयंती तथा
ताः प्रतेश्नुवर्थे इति सूद् यानतायिभिरिति अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः आततायिनः ३८
कथंहानेश्यामि इति शेषः वत्सेति कृदंतमव्ययं निषेधे अमहकृत्सम्भ्रमे दैत्वंउक्तवा।
रुन्नरम् उक्तवेतरेण ॥ सौमांसतेतकिमार्योयंकोशिकेयन शायाति वाचमेषामहौ।

मीणांहि शास्त्रमेवानुवर्तते रामः स्वागतम् ॥ मीमांसनस्तोवधानिषेधकशास्त्रेविरु
द्धत्वात्कौशिकस्यापि वचोनिवार्यमित्याह वाचमिति ऋषिभिर्यज्ञकर्मनदेवशास्त्रमि
तिभावः ॥ गुर्वो ननु धर्माभावेपि लज्जा न भविष्यति चेदित्याह आयोति यत्नेलेत्तुभिर
लब्धनाहकपतिहैहेतिन्यर्थः ॥ स्थिन इति जिन इति सम्भावनेमिउवादितिवचनाद्दस्पति
कः नहि किंचिलक्ष्य इत्याह किंचिति ॥ दीर्घेष्वनाभिर्वतिकौनाकिनीभिराभिवासिन्
कीर्तिपटहे पाविताडयमाने स्वोतिर्मेयनवपुष्यजनगदन्तसालीलजिष्यतेऽकुलगुरुर्भग
वान्वसिष्ठः नेपथ्ये ॥ दीर्घेष्वनाभिर्स्पृतिलोके वाञ्छितत्वमेतानन्त्याद्दीर्घेगुरुवचनान्नी
वधोपिनाधर्मेयभविष्यतित्वत्स्यजीवेरस्माभिर्लज्जापिजेष्यते पर्यायस्यानामस्माकं
वासिष्ठोगुरुः कल्पान्तस्थायित्वात्कुलगुरुत्वेन लब्धप्रतिष्ठत्वाल्लज्जा न नेष्यतीतिभा
वः ॥ यलमिष्टामयानस्त्वं खड्गधारेयमस्मितनः यदृवीयातयंपृथ्याः स्वर्लोकम
पातिष्ठते रामः सुत्वामसमेधमस्मम्मस्थायमावितमंजलिंबद्धा भगवन्नगावयगुरो गा
थिनन्दन ॥ यलं किंयस्त्वानोयजनैः यनेयत्नदृपः स्वर्गमार्गोहरनः खड्गधाराद्यपः

ग्र· पुनरहङ्गतः दवीयानितिज्वशावादीयंमिथ्यलहहेतिसाधुः उपानिहतेज्योकलतदेवा
रा·टी· वैन्यात्मनेपदम् ॥ दशाख्यगृहेसम्पूर्णंमामवाप्यधनर्धंरदिनकरकुलास्कंदीकोयं
प्र· कलंकनवोद्भवः इतिहिवातेवामेनाहंत्वंमनोविविकित्सतेयदधिकरणं धर्मस्येयं
५०. नैवेवचोमत्तनः इतिधातोपत्यमाभेषतपोधनामाभेष ॥ दशाइतरस्मादर्थेहिरवधा-
रणं यस्मादेवरविकुलेप्रथमंकलंकोऽहमहूपत्वात्कारणाधन मनःसंयोने ॥ ननुधर्म
विचारान यथस्मात्कारणान्नैवगीतस्मात्कंधर्मविचारणशास्त्रं धर्मस्थाः श्रुतहृतम
पन्नाः नानधिकृत्यकृतंत्रिशुकत्वादेत्वादीये धर्मस्येयंचाणकशास्त्रंप्रकरणाविशे
षः विविकित्सइत्यंतमर्थेन एणर्थत्वाद्दिविकित्सामिमंशयामिप्राहंमनःसोहमेवविवा
देनाहं मनोविविकित्सामिकिंत्वविविकित्सने मनसूयमेवतिकर्मकेनयात्मनेपदं
भूषार्थेसमन किंवादेभ्यश्चेतिवाक्यानिषेधः ॥ एतानिचरचमहूरमहूरपामन्त्रयमहूमा प्र·
गतएववामभद्रः कुशाकसनकुमारालोयाविन्दारिदमनकलमवेतकामेकंमे इतिध
नुरादोपयान्तिषक्रान्तः लक्ष्मणः साधांकमात्मगातम् दिष्टाव्याचेणधर्मेणकौमार

मस्यान्यमार्यस्यतावदासीत् नेपथ्याभिमुखमवलोक्य हर्षं नाटयन्प्रकाशम् भगवन्कौ
शिकपश्य पुरस्तादार्यपूतनयनाषि ॥ वसन्ते अपास्य विदिशापत्र आगतएवेतिसमा
वनेभिड्वक्रः कौशिकपापलानकारंमस्वापंजानीतवतः लयमसमर्थेत्वात् श्रथल
त्मणः नाडकाउज्जेयदेवेन माशंकमवहस्माल्लयासिडमेवमन्यमानाश्चिंतयन्तीदिश्यते।
लाश्रयमैणावीरवनेनकुमारस्यभावः कौमारं प्राणीजानीत्यत्र पूतनयनचीतेधन्यचाधा
त्वातितेसमामस्यातिस्यत्वात् ॥ वायव्यामव्यातिकरातेवालम्बनलाटकेयः प्रामोजीव
न्मारणामसृभिर्विप्रयुक्तःसवाहुः कुमोक्षकाभविचकरुणाश्चर्यबीभत्सहास्यायास
क्रोधोत्कलस्पृषिभिर्हेरूपनेवात्तसीयम् विष्वानाटकोविलोक्य ॥ वायुवायुर्देवना
म्नावायव्यंनस्यातस्यसंपर्केणावहस्मरहितस्तत्लाडकाहृतमारीचः जीवन्मरणं प्रासः
नस्यप्राणामहाराभावाजीवनेमातृपितृभ्रात्रादिवैरप्रतीकाराकरणात्मरणं सुवाहुता
माहितेतीयस्तात्तकाहृतस्त्मृतः इयंचनाटकाहवैकृतापश्चात्कृतामसनीमातेभिवी
त्यते ॥ वनलक्ष्मणाविस्मयेनप्रमदेनचपरवयेनवाचामधीमहे वकव्यमेववाकि।

ग्र. मालि नावालियमथननीवः प्रतिष्ठा ॥ सीतिकरुणाबलवत्यापि शीघ्रनापि हतेत्याग्न।
रा.टी. यंहधिवादिलेपेनबीभत्सः साधुविडम्बितेनतिहासः पुनरुत्थानशंकयायासः महापरा
५२ धत्वात्क्रोधः एभिर्भावैः शावलेयथाभवतीतिवत्सेतिग्रहणपराक्रमदर्शनोत्सन्नयोवि
५। स्मयहर्षयोः धराधीनावयंनत्रुषालुणेनेगीरः श्वरायिनंसमर्थाः स्वयंपरायत्तोहिनात्यं
स्वाधीनमपिप्रेरयितुंप्रभवति इदंभवदीयंविस्मयप्रमोदजनकंकर्मवक्तुंनशक्तुमः।
इतिभावः गीरः उभाविस्मृतायामपिवाकिमालियनोयुष्माकंनेयंनवीनाप्रतिष्ठाप्रा
हात्यंकिंनउलधर्मेणवायंपनदेवाह ॥ दिककूलंकषकीर्तिर्धोलविषयमोतिर्धोज
वीरोडनालेरूपरेचवः प्रसिद्धमहत्मा यः सोपिदेवाधिपः रविश्राणतेमुराधिराजवि
जयश्रीत्रातिमात्मंधनः पौलोमीकुचकुम्भपत्रवचनाचातुर्यामभ्यापितः लत्समभाग
न्यप्र ॥ दिककूलंकूलंकषनीतिसर्वकूलोनिखशादिशांकूलंकषादिककूलंप्र। ५२
तिफालितेत्यर्थः येषुश्राभिः देत्यजयलीलातिबम्भतेधनधीरयाद्धिः स्वस्थाचित्तना
त्मत्सशास्त्रः सोपिशक्रः शचीकुचपत्रावलीविन्यासेभ्यासमातिशायान उशाश्च लःक

नदीनिभावः अथ तेन आश्रमीसेनामेनामुह्लयन्नयम् आश्रमं वीरथमोलिमोयन्नाम
पाश्चिनः अविश्यपनामः मवेलस्याम् ॥ अथ तिवाभारस्य वीरथमा स्यान्मानमाश्रयं कृ।
त्वा ॥ दृष्ट्वा वासिष्ठः ऋषिकानमतो यं चयलपने गुरवोरण्नाम महामुनेरस्यागिराह्कते
पित्सेहणवधो यं नमस्कारोति आश्रममवलोक्य शन्यामन्वनघारदीधितिकरक्का
मनमोवल्हरीवन्साभिर्मुखवाहमवलिभिरमीमम्मीलितवृंजनाः स्त्रः संचीवरचि।
घमाणावर्तुकक्षोधानशुष्कमवचोनिद्राणालियमलपोवनमहाः ऊर्वेतिनः कौतुक
म् पुत्रीवलोक्य ॥ दृष्टा उदयामन्नेद्रकरैः लीयमानानां ध्यानवलीनां वलकारिणि
भिः ध्यानस्याहिकयवेणीणाइव स्योत्क्षायालयं नीयमानस्यापि रसायनप्यायायस्त
ध्रमलनाश्रेपचयहेतवः वलेसाधवोवालाः साध्वर्योयः समीलितानिस्थगीता
निशुभिन्नानानि सूपशम्भूनीनि येषां तेन यथापतिधा स्याद्विर्वेदुकेकालेनाः अनप
वाईत्वा स्हांत्याः दृष्टोवल्कलवसनानि पुरस्ताः पाश्चायेषु नपाभिसन्नकारहेन
श्रमल्वान अथरामो मानिसमीपागमनाय मार्गदर्शनोन्मुकाः प्राचीरष्टशमाद

स्त॰ स्फुरति धवलो मायज्मायदम्बकोरविलोचनचकरकिरणश्रेणीदलस्फुरल्लवनं महः
वा॰टी॰ हृदयलघु मामभूः श्रेयोदर्शनप्रतिभूरयं कुवलयदृशामिक्ष्वन्तेवेमधामिवनाकिनः
५२ स्फुरति धवलं मायाद्रितिमिरशार्थैर्दिव्यं कांश्चिदलमेपि महद्वनभजावहमः सन्नम
५२ हिमः स्यात् तथा चेवदनेनः स्वल्पमपिलक्ष्यकरोचक्षुः प्रभावहृमान्विविंडं स्फुर।
ति श्रयनाहेमहः स्फुरन्तो झटिति समाविनचंद्रोदयन्वाङ्ग्नकं हृदयं बोधयति हे
हृदयलघुउन्मकं मामभूः पौरीभवेत्यर्थः यतो यमिन्दुवरसस्वत्तर्षीपीयूषैरंजयति
सत्यामीषां त्वर्थेत्यर्थे सत्र भविष्यतिवनेमानाश्रुहृदेष्यत्येवेत्यर्थः यतः स्त्रीणां भर्त
दर्शनेप्रतिभूः चंद्रेणस्मरोद्दीपनादवश्यंपतयः पत्नीभिस्सह संयोज्याः अवश्यल।
भदर्शनात्सद्दर्शनप्रतिभूर्भवति ॥ उद्गच्छंति मृणालकोमलरुचो राजीवसंवर्ति।
कासंवर्तवनच्छन्नयः कालिमपरपीयूषभानोः कराः अप्यग्रे धवलीभवन्त्यागिरिश्वृ ५२
ङ्गोयमन्मजनाविष्वनेवन मोमसयोनिधिपामस्मायफेनायते कालिषादम ॥ उन्मी
लोमलामनोज्ञायाः कमलानां संवर्तिकानवदलानि तासां संकोचच्छद्मपंयद्वत्तनह

निर्वाणपारेयेषांतेतथा आपिस्मसख्येपयमस्लमसत्कारेषुगौरवः श्रीखण्डैः कृत्वा
म्वनीभवंतितनत्उस्पेस्पंतेनमसमम्हायमेनमेश्नविश्वेनप्रकटीभविष्णताविलोड्य।
नःसत् फटितिकेनमहमानिसमम्हेहि समस्कोलिष्णनामनस्मादिनाविलडितफेनपुं
गातिस्फुरंतिज्योत्स्नातिशयेनफटितिसमभाविनोदयमापिचन्द्रमपश्यंस्तनिर्वेदमा
ह इन्दुर्यधुरायाह्निस्पृनमभवन्नघापि नम्नासमभूत्वामीरेपिनमः समस्त्वयसमूह।
म्लयंतित्विषः ग्रसत्नोगात्कदमाह्निंतिकऊम्हैरामोदयंतेदिशः समस्त्रन्त्र्यमेमेमा।
नलोकनमभिर्ध्यमंप्रकाशीष्यते महर्षेच ॥ इउत्नामीरेडद्याचलारोहणात्सुरनः
स्थितेपिसमस्त्रर्धवैधमानत्वणात्सुरमनःपरामित्यर्थः ॥ काश्मीराणादिह्यानमस्वर
नलेवामभुवामाननदैवाग्नेविदध्यानमिंडहशद्दोभिंद्दानममः स्थिता पत्पयस्तुरुह
नपवनवध्रदमाचैहवांऊरलीवोत्तमगऊवंगमेनरवामिंदताहिहेमम्रज्जस्नभ्भते पत्नास्त्र ॥
काश्मीरेषुभवंकाश्मीरंकोपांत्यास्त्राणीतिकश्चादित्यदण् ऊंऊमेनेवव्योमलिस्प
नम् हयोराज्ञोभीवोहैगात्यंपतिराजेतिच्यण् समस्त्वमागाक्ष्णीभिस्वरमस्वरीभिर्दमो

श्र. यो येन लक्ष्मी प्रयोहेरूपमं गांगंतादितियाश्चैराम्नं मिलोदयं अनपवसह्दृषांमिस्तुकं पौ
रा. टी. लोमीऊचऊमयं ऊंऊमरस्तः सोजनमजनमोऽडताः श्रीनां श्रोतुनयः श्रुववरतुरीमीस्त्राम
५८ पमूऊर्वले पताभिलिहमीभिरमनमसान्तुनश्च पतनीभिर्हिष्ठाः तोणीमालक्षणानी।
53 भिर्वलवलमंव्योमेदमोजायते यापिच ॥ पौलोमी प्राच्यां प्राहः मान्विहिमन्वान ऊचऊं
ऊमरेणाभिर्यनदानीं मह्मम्ब्योन्याम्निलयाम्कारीभूताः महाङ्गिमहसाजन्मस्तव
ऊमानहेतवान सोम्नामिम्पकूजुः पतितयत्नेश्यनेनकर्मीभावपतेषोषषीनपस्
ऊवंन ऊंऊमङ्कटासे स्काराभिवऊर्वते उपाडुषतिमुट गम्भनावलेपेन्यान्मनेपरम।
लिहनीभिर्भलयंनीभिः अनयंतीमन्यानेनमांसिहमवान्यानममइतिअन नत
ग्रम्नीभिः हयकऊर्वनीभिः श्राल्क्षणानीभिः अंनवनमम्रदयस्यामन्नेगतजाय।
तेऊजनाखिवइवनीत्स्वर्थः ॥ नैवागमश्रुतिः श्रोत्रयुगं प्रमाणाकस्याः प्रमाणानमावनि
तिगम्यतिमाघी ऊमदषाणश्चियोहर्षेहलवाणादुकाराः स्थूलसीमित्रिप्रकटप्रदेशा ५८
वधाम्लानमोनामायेतागेरितिऊंजक्रोडीभाग्यितमलभ्रुमध्यप्रवेशानयाबाहिसंव

स्पृशंतीति क्वापिह्रस्वादिच्छायामजीवदेवधरति निकुंजादिष्वगोभावे सममेवंभूप्रदेश
त्वेनस्यच्छायाद्रूपस्यनभसः प्रांशीकराक्रांतस्येवदर्शनाजीवदेवभूतामित्युत्प्रेक्षा ग्रथ
विजिगीषोः कृताभिषेणनेप्रातीकैः प्रकाशदेशस्थाः शत्रवोमार्येतेऽर्गस्थाः प्रतिरु
ध्यंतेकेचित् समप्रदेशेपिफरकैरवष्टभ्यजीवंतएवाश्रियंते जीवस्यजीवतोवाग्रहणं
जीवग्राहम् कृतग्रहः कृतजीवादिति ॥ किंतस्यांतपयोधिरेषकानकलोदैरिवेन्दोःक
दैरत्यच्छायमथस्वपंकमालिलच्छायापदेशादभूत् किंवाततकरकर्तरीभिरभिनोतिल
लणादुज्वलंव्योमैवेदमितस्ततस्त्रुपतितास्छायाच्छलेनत्वचः परिक्रम्यपार्श्वतोवलो
कच किंनुनभासिज्योत्स्नासंचारस्यभुविचवृत्ताणोदर्शनादुत्प्रेक्षा पुंकः पुंनपुंसकः॥
ग्रपदेशोव्यातः कर्तरीतत्क्षणोपकरणं किंवेदंव्योममलिनत्वकमत् चंद्रकरैः क्षालितवा
विमलीकृतम् मलिनास्त्वचच्छायाव्याजादधःपतिताः॥ दलावितांतिभूतानलेनदृ।
णामिहातिलनाद्गुलिनेमृगांकरोचि मदचपलचकोरचंचुकोटीकवलनतच्छमिवांत
रांतराभूत ॥ दल उत्तमांच्छायामण्डलमध्येदलांतरालैः प्रविश्यज्योत्स्नामिलिनति

श्रु.
रा.टी.
४४
44

ललनाकुलललनत्वामसतीनत्स्रेस्यनेमैवम्भूतलवमहनलेपिज्योत्स्नेवासीत् परं चकोरो चंचुभिः
क्वाप्युद्धिनत्वात्स्नेवविभाति त्रिभुवनतमोलाएटकीनामहोमिहिराविवाममभिविधि
रसेनाकोकस्येणोमनस्यवाप्तोष्याति त्वयमपिनमः साक्षादंनः अविभुपविनिम्नः शशा।
धवकरानाङ्किन्नाग्रंस्थरंतिचकोरकाः ॥ अपिवेदानीम् ॥ त्रिभुवनत्नमोध्वंसोत्रिभव
नोपकारिणीनामपिरविभासाममिविधिवांमिः नमः शमनादिगणप्रमास्वचक्रवाका।
मनस्यवावपेषीम्भूनोत्स्लिज्योत्स्नायाहितथाकिमपिनमः शमनादिकूलयथारविगुणे
प्रियाविरहनमोमग्नांस्थचक्रवाकान्विहायनान्यः कोपिस्मरतीतिभावः ज्योत्स्नागुणान।
वेत्कोर्षयति त्वयमपिशति प्यालोनावयाहंलनमोंगर्गलंतुभत्ता[?]पमपिनमहूदरेप्र।
विभुपनाप्रायतः शुश्रीकवान् सरमस्त्वकेमारहरिनोद्भवन् स्यावोडिनानेवगवादयद्
वचकोरास्थरंति ॥ तथापोरत्यायोदिक्षीऊमदकेदारकालिकाकवाटस्त्रीमिंद्वः किर
णलहरीमुल्ललयति समं नाइन्मीलदहत्तजलबिन्दुलवाकिनो यथापुंजायंनेप्रति।
गुरुकमेणांकमणायः परिक्रामंतूर्ध्वमवलोक्य ॥ तथापरोदेशोभवः पोरस्त्यादहि

४४

णापञ्चादिमाणा केदारव्यापीॐमदसमूहोम्भुपचारात्मदकेदारः तथाचलोकोक्ति
श्रीहृदिकेदारः मत्तालोयमित्तिनस्यकालिकाः ॐमलानिनामांकवाटग्रीदलपुटविघट
नकरीउहलयतिलङ्घविलासे इत्यस्यापिउललेकरोनीतिणोवि गुडकोगोलकः ॥
नकणनमालकोमलमलीमसमेनदयंकवलयतिचंद्रमाः किलकलंकामितिभुवने न
दन्तमेवानिर्दयविधुंनरदंनपदव्रणाविवरोपदर्शिनमिदंहिविभातिनभः किंच ।
नकणपनालकेमपिसातालद्वामाणांनवनमालवत्मनोऽसंमालिनंचसनाइतिभुवनेय ।
त्नचन्द्रः कलंकंबिभर्तिनदस्यामत् ॐतइदंनलनाङ्किडेणघपामंनभणवहघपने
हविभिरमिनष्टेकोलनीणोविवचमरेणभयेरडुभिरपिच्छेदैः सत्तनैरिवाभ्युयमेननभः ।
ग्रह्मनिमालिनोभानवाहेम्बोनःजाहूनकमेणलदयमापिहिलवहुः ॐन्देभविष्यतिचंद्र
माः लक्ष्मणः सर्वतोहस्तां ॥ हविभिस्सहत्रमरेणानिभेर्नतत्रेस्त्रस्थूलखणाडहपेः भूमि
कामसहांगनमिवयंनभोभियनेहर्येनेनमन्मेहर्वहृत्नेननबिबिम्बनिलत्रणेनजानको
णलम्पदेववर्धकेः ॐन्देभ्रामियेनेमकलांकन्वेनमसहजमालिनमवादयंचंडेरापिवर्नेनेन

अ॰
रा॰टी॰
५५
55

वरोपितवान्नीत्यर्थः भाविष्यतीत्यत्र पाठेभविष्यंत्यपनादादावित्यनेनविवार्थेणमप्रमानेभ
वेविभक्त्यपवादोवर्तमानेकालेभाविष्यंती ॥ भूयत्नवाणीयदस्मृतेनमाखिनीपुत्रैणान्तो
पुचपाविरलाति ततः पतीमः सन्ध्यानलेनभूपामभवत्स्मृषिकायामावर्तितेरुद्रभिवे
वकृतोयमिंद्रः विदमच पथाधर्ममेतत् ॥ भूयश्चत्रं पस्मृतेऽद्भुतेनमाखिनीपुत्रदृष्ट
रात्रिपुत्र्येनन्तालित्यासत्यान्तादित्याण संध्येवानलः सन्ध्यानलः ॥ यत्नोपुष्पमपु
त्वमालीतिनमस्तोमावलीद्धायुधानेत्राणामपस्मृतसुहारीणीपुरः स्मृर्योदयवातिथ्या
यमोनातिपरांचितानिजमवंदस्वेवतेभ्यस्तनोगारांगीवदतोपमास्मृहतमादतेय
तिर्यञ्चनाम् विश्वामित्रः सर्वतोवलोकस्माभिनम् अहहनामभेयमामाधुर्योदय
रमावदृश्योनोविपलभ्यंते ॥ तथाहि ॥ यत्नोदितेनसप्तीकलात्यपातिस्त्रीस्मृखोप
मतोलभंतेहितमः तिपत्नीकत्वात् रजन्यांस्वनादिक्ष्वेवनपुनः पमातिपरोस्मृखोपति
सेतुविनाति तत्समात्कारणात्स्त्रीसुखोपमार्थं शाहृपंतिजंपापतेभ्यः पयेभ्योविती
यंतत्सकाशात्स्त्रीमुखोपमामाभिरूपंपुण्यमिंद्रर्हहणालिपनत्यथाधर्मेधर्मशास्त्रे

विनामितिहृदैन्यायोगः तथाचधर्मशास्त्रं अतिथिर्यस्यभग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्तते स
तस्मै दुष्कृतं दत्वा पुण्यमादाय गच्छति नेत्राणां ललनासमूहे न दर्शनं शास्त्रेषु रूपस्यापु।
षोत्रस्तत्वाद्धिगंमानानामसत्कृतत्वादपमृत्युः सूर्येणसहद्वन्द्वः देशांतरं ग्रामः सूर्योढः
यत्रकं यः सूर्ये स्तं गते ग्रामः समूर्योढोतिथिः स्मृतः यत्रवमांपतिसंबंरः यातिकश्चेहस्य।
सेवारिशः कुमारस्याङ्कुरं पिवंतिस्तोत्रनाकरमसदर्भरयस्यकोराः अः कीदृशाद्वि
मतिलोचनहृष्टिकायांपीयूषदीधितिरिति पाठेलोचनरागः रामंदृष्टामहर्षेर्मुनिम ॥
सेवाद्वांइंकुरं विकसत्वं स्तोत्रैवकरमोदधिभिश्रमकृतः आइतिखेदश्चात्रिलोचनम
लपवामृतकर इतिप्रसिद्धादिकहृष्टमुदादिभिः कीदृगनुरागोबद्धः अतएवश्लोकान्स्था।
वंनाममात्रमाधुर्यस्युक्तं अतएवापरमा ये दर्शितंसंहीत्वाहि शुणं क्षीवत्वात्कुमुदानां उ
दीकत्वाश्चकोराणामिति पुराहि कौंचद्वीपवर्षसहस्रं तपस्तप्यमानोत्रिमुनिर्दृष्टेः
तस्ययावमत्यीश्च नेत्रमलत्वेनानिस्सृतंखंवीर्यंतत्राश्रेणानीतेपयसीरक्षोभिसवान्
ततोस्त्रंद्रोजातः ॥ कथमयंकुमारोतारकाविजयप्रत्यापन्नोपिनाटकानिग्रहेणरञ्जनीय।

अ॰
रा॰टी
५५
५६

माणः सहसा नोपतिष्ठते लक्ष्मणं प्रति वत्स लक्ष्मण अस्माकमनेन हृतानेन प्रदोषल
क्ष्मीरियमनुभूयते पश्य ॥ अंकाविजयीति अंको यः शास्त्रमार्गसहायः खलपुत्रानेष्टी
यमाणो लज्जमानः स्मृणीत् लज्जार्थः कोलादौ अनेन वत्सो बुध्यादिरूपेणानुभूयते अन
क्रियते ॥ निःस्पन्दानं नमस्तानमोगणपुष्कानां रत्नसांहता अयमश्वेदाश्यावर्थः वैविवि
जयाद्रुद्रयी भवति अविनोयोगमन्तस्थनेया गीर्दृष्टियाति नयुक्तं चेष्टते न भयवाणीतन
कजातीयवत्सम्बन्धात् इत्थं सपद्मवल्लया ॥ निशाचराणां नमस्तानि हन्ता पुरोयम
च्छतीति रामचन्द्रः अथो लक्ष्माङ्गिते यते मैत्रीनाम यं ऊर्ध्वदानजनिं प्रदेशः रामः विश्वा
वा मदयति समस्तानां त्राणयात्रा मधुयमस्थभीष्टयाति नयनाद्वैर्जातो मदं नयनानि
च नदाविलमम्बरश्रेणीमाधावणप्रणयाचाचीसहचरवत्सश्याली सोमः समंजसमी
हते मलजमुपमृत्य भगवन्नभिवादये ॥ विश्वामित्रः सस्नेहं बहुमानमालिंग्य व
त्सरघुनन्दन इत्थमेव ॥ अक्रूह अक्रूहंदीतेन त्वान्मत्वांकते तरसभिप्रैतिनदभिमा
खं प्रमोदकत्वेन गच्छति यत् क्रियाफलं ताद्वयते यपुविद्धिपुत्र्यनुष्ठानेपलान् यागा

तिन्यर्थः तेषां हि विधीनां क्रियाफलं स्वर्गापवर्गादिकं स्वयमेव कर्तारमुपलिप्सति न
तु दृष्टफलार्थं प्रवृत्तान् तदादेशकर्तॄन् प्रतिपाल्यामहे इति वर्तमानानां इदं च सामि
प्रायमतिवचनं बहुमानातिशयादात्मनि श्लाघांशत्वेनाशीरध्वजं श्रावयामः प्रतिजग्राह का
स्मितमेवाभिनाटकाव्येनरत्तः शोभान् जनकयागविध्वंसशंकयाहृदयकम्पः त्रि
भुवनेति समानशीलो हि प्रियसुहृद्व्यपदिश्यते अतो जनकेनापि त्वत्समेतमाकां
सकलेतिराज्ञां समस्तहरो जनकं गोत्रेष्टुकाम् ॥ सत्कृष्टकर्माभिप्रायाक्रियाफलवतोवि
धीन् प्रयुंजानास्त्वयावीरप्रतिपाल्यामहे न वाम् रामः स्वागतम् शीरध्वजप्रतिगृहीत
मार्घवचनम् विश्वामित्रः समस्तभूपालेश्वरं वामस्य स्वागतमस्माजेयत् यत्सत्यमस्मान
ऊर्वरचक्रवर्तिकरेणाप्रियसुहृदासीरध्वजेनैवेतन्यमानेवेतानेकमीणीकामित
मेवमेहृदयम् रामः स्वागतं वम् भगवन्कएषसीरध्वजोनाम यमयमेत्रिभुवनतुले
भोयं प्रियसुहृच्छ्रद्धप्रयोगः कमप्यभिमानमारोपयति विश्वा वत्सस्मृणोषिविदेह
भूमिमैथिलांनामसनगरीम् रामः यत्रपावित्रमाधूर्यहृयं जनाः कथयंति सकलराजक

म॰
रा॰ टी॰
४७
47

रुपर्थसंभ्रमोत्तरं धनुर्लांगलमुखोल्लिखितविश्वम्भराप्रसूतेरगर्भसम्भवामानुषी
च विस्मापयितस्य अथाकिम् रामः सकौतुकम् ततः किं स्याम् विस्मा ॥ असौ सीरध्वा
जो नाम याज्ञदेवात्समाणमपि अप्येष याज्ञवल्क्यमुखेन ब्रह्मसंहिताम् तस्य च सन्ताल
शुल्कस्य पुत्राणां राजर्षेर्जनकवंशजन्मनो दीक्षाविलोपशंकापर्याकुलयातिस्माम् तदे
वमायुष्मंतो विधिशोधसमस्तदीयं समापयस्व सहदेव मैथिला सपातिथा महे रामः सहर्
षमपवार्य वत्सलक्ष्मण समापितरूपाणो हि गौरमणा चूडामणीपाणी प्रणायितिबा।
णासनेचिरस्यकौतुकमास्ति लक्ष्मणः सपरिहासम् आर्यायामयोनिजन्मानि च राज
कन्यायाम् रामः सरोषाक्षिनम् कथमन्यदेव सहस्राति सूचनं भवान् मानिप्राति भगा।
वान्निक्ष्वाकुकुलगुरोर्यदभिहाचिवंशानि परिक्रमानिषक्तोनाः सर्वे ॥ अनर्घराघवेदितीतो
योंकः ॥ असौ नूनं राविमरवाम् याज्ञवलकेनन नन्मखाज्जनकेब्रह्मसंहिनानन्वसा
नग्रेयोधीतः ततो वत्सवृद्धमाराविमखाज्जनकस्याध्ययनम् ॥ अनर्घराघवेदितीयो
कः समासः ॥२॥ ॐ ततः प्रविशाति कंचुकी २ ॥ जराविकम्पिसंख्यालानिकालि।

४७

चिरदातैरदृष्टाः स्मानं प्रतिमसविदोपालम्भम् ॥ गात्रैर्गीरावाचाविकलस्फुटमीस्वराणां
ऊर्ध्वं च यं प्रहसनस्य नटः कृतोऽसि नवं पुनः पालितवर्णिकभाजमेनं त्वात्मनेन केनना-
टयिष्यसि दीर्घमायुः पुरोऽपि भासविभाव्यच अयमीनापादपद्मोपजीविनी कलहंसि-
का प्रविश्य कलहंसिका अय्यपणमामि कंचुकी वत्से कल्याणिनी भूयाः कलह-
स्याचिरेणऊदोश्यागदाकहिंतस्ह्रिहिंपस्नीयादि ॥ आर्यचिरेणऊनः आगनाकाहियुर-
स्माभिः प्रह्याये ॥ कंचुकी विमृश्य किंनकथ्यते वत्से विदितमेव भवत्याः यथा नत्वा-
हद्गतं तारकहयमादाय भगवान्कौशिको यजमानं महाराजं सौवध्वजमुपस्थितः क-
ल अयर अय्यपद्दवं णामधेअं अनाणिह्याणि इं आर्णिमेऊदहले ॥ अथ्याकिं आर्यप्रम-
वंणामधेयं वनयोः श्रोतं सालिमेऊनहले ॥ कंचु वत्से कथयामि ॥ गात्रैः पृतं चाटु-
शाटूः पुङ्कीवः हे आत्मन् हास्यप्रधानस्य प्रहसनाख्यरूपकस्य त्वं दमनीयस्त्वोन्नतः कृतो-
ऽसि पालितान्येव वर्णिकाः खटिकादयः ॥ प्रियसखिं सत्कोटिविदश्रामयमूर्तेभगवतः सह-
स्रांशोर्वंशे जयति जगतीभोदपावद्यः यदस्मैराज्ञे गंधर्वस्य वतिस्थामसपवनप्रकोपे

मु॰
सं॰ टी॰
५८
५४

सिद्धेनस्वस्थानि ज्ञानकोटिं ज्ञानमथ्रवः ॥ यथाहतं अस्तेमेव ज्ञानहृदयेपदासिनौ धर्मेरवणा।
स्मकैर्दानवधानहृदयत्नां स्थामाभिकं अथचहृलेणवायुः कुप्यति एवंसर्वमयत्वे।
नसूर्यस्यदैत्यविजायित्वनहंसुजनत्वाभ्यांदशुरथस्यमाहात्म्यमुत्कीत्यतनमनयत्वेनदा
मलक्ष्मणयोः प्रभावांव्याप्यत्वामथेयमाह ॥ इमौ नस्माविधांपन्नुवात्मजौ रामल
क्ष्मणौ ययोर्भरतशत्रुघ्नावनजौ हन्द्वचारिणौ कल ॥ इमौ अत्रयस्तावाङ्गरतश
त्रुघ्नयोः संकीर्तनंसाभिप्रायमितिदशयति ॥ तथापुत्रेहत्वेभट्टिदारिस्रामीदाडमि
ला अमात्यवीरस्तनकिर्तीय्य यथापुत्रस्मनगृहे भर्तृदारिकामीनार्थेमिलाचमाण्डे। २३
वीस्तुनकीर्तिश्च ॥ अचिंत्यहर्षेहृपयंती कथंमहाकुलप्रसूतायाविग्रहेकुमाराः
कथंमहाकुलप्रसूताप्रयपिचनेकुमाराः ॥ महत्तेमिवाथ्यित्वादीर्घेमसंचातिः स्वस्ता।
कुदेयमहाणांईहसोभाग्यधेयं कुतोयस्माकंईदृशंभागधेयं ॥ कंचुकी भवतिमावि
षीद सर्वंभविष्यतिदेवब्राह्मणप्रसादात् कल नदो २ कंचु ततोहडांतःपुराणाम
भ्यत्तरयानैर्विकर्तनकुलकुमारौहस्त्यानिवर्तमानः प्रोथमागोनमेनाहमाहूय

५८

राजपुत्रीणां सोभाग्यदेवताराधनाय संविहितोस्मि कल सहर्षं यथाज्ञप्तोस्मि कथमेतेन
केवलेनवयसोमहाकुलीनावयस्योविवाहसम्बन्धयोग्यावित्याशयः ॥ अथ सर्वेन
णमालिनिसिद्धानुकूलेविघ्नन्नभवतोसदानन्दस्ववचनम् ॥ आर्ये सर्वजनमनीषितानुकू
लेष्ववसरेभवतःप्राप्तानन्दस्ववचनं ॥ कंचुकी वत्सैवमेतत् न खल्वऽगाम्भीर्यमांगिरसो
ब्रवीति कल ॥ किं मेनोसियंकरसुखारसणारोहणेवेवसाचरणराग्रासिणोजणाग्रस्मेपति
गृह्यासाहसेणीव्योहेदिवाहवो ॥ किमन्यसेयोकरथारामनारोहनव्यवसायेन राजर्षेः ।
ननकस्पयानित्तासाहसेनिर्वाहयतिराघवः ॥ कंचुकी वत्से अस्मानपि नखोयं नरली
करोति तथाहि ॥ हुणोपिकसेणाहनेषपिवालसेभविज्ञायसैथिलस्यनामपिवीर्यसु
ल्काम् बलेपिनः प्रियमस्य रघुराजपुत्रमेतावतीभुवमृषिः कथमानिनाय कल स
रणमभिनीयमविषादम् ॥ हुणेहनेवीर्यपवसुल्कवयप्रदेयं यस्याः सानथालो पवं
कारणाभावेपिरामस्मानयतोसनेसुयामारोपणाभिप्रायः समस्यावनेत्यर्थः ॥ अत्रापन
तिविसमलम्भणाज्ज समणाअमणेअन्नणअंपंचालेत्याकोलिव्योथोरेणाविनोअपनिम

अ.
र० टी.
५९
49

टिदारिआ ओपेक्खाविअ पडिवज्जिदं आगदाए अय्यसंदेसेण एसण विसमाविदइ इमिणा उण।
देवकज्जसणणा मग्गाहणेण एव वावदम्हि॥ अद्यप्रभृति विशेषलाभेन तुष्टमेनायमानं अन
तस्मान् पांचालिकाकेलिव्यापारेण विनोदयंती भर्तृदारिकां प्रेक्षस्व इति। एतं आगतायाः
आर्यस्य दर्शनेन मया विस्मृतं अनेन तु दंतेन नेत्रस्य नामग्रहणेन संस्मारितास्मि कंचुकी
सविषादम् वत्से कीदृशी सा प्रवृत्तिर्या उव भर्तृदारिकामपि तुष्टमेनायति॥ कल॥ जधा
किल सीहादेविपत्तिंदंसणी वग्गुरोहिदो पवागदो त्ति कंचुकी सहर्षम् तथा वसुभूतिनाट
यत् कथमेतावदपि कार्यं वत्स्या ज्ञानकी जानाति यदनेनोदंतेन तुष्टमेनी भवति ब्रूनमि
दानीमस्याः कुलावनरणमंगलानंगकानि यौवनस्य पंथानमीक्षते कल विहस्य आ
यएवं एदं आय्य उमीतिसि हिलीकदल जाम सदं यो वत्रणुहृदं किंसिणा णिवेदेमि।
संस्कृतमाश्रित्य आर्य एवं तत्वतत् आर्य साधुरमी निरोधो विलीन नलज्जा सान्वतमेव अन
भूतं किमपि निवेदयामि कलहंसिकायाः क्रि बालत्वान्निरभिप्रायैः॥ अन्नेति प्रवृत्तिः।
वार्ताकथामिति एतावदपि सोढव्यानि तान्तेयमपि कार्ये विवाहादि रूपं वेत्ति अन्नः ईषत

शिथिलीकृतव्रीडा साम्प्रतमेवानुभूतं किमपि निवेदयामि ॥ अनाकूतेनेव प्रियसह
चरीणां शिक्षितया वचोभिः पांचालीमिथुनमभूतासंगमायितम् उपादत्ते नो वा विरम
तिनवाकेवलमियं कपोलोकल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति कंचुकीसहर्षम् दिष्ट्या
चिरस्यजीवद्भिरस्माभिर्यौवनवनीवत्साप्रिवैदेही दृष्टा स्वामिनम् ततस्ततः कल नेदा
प्रणोणो बिनाहिं इजकाहिणीच्चांणीमाणाललज्जिदेणबिलजेहिं ॥ ततस्तु पुनरपिनाभिरु
तकाभिः निर्वर्ण्यमानालज्जितमपि लते ॥ कंचुकीविहस्य वत्समं कीर्णौवयसि खलु यं
वनेते तच्चाहि मनोपि शंकमानाभिस्वालाभिरुपजीव्यते अभ्यर्थसीणाषाङ्गणमंगीमक
रकेननः कल ॥ अनाकूतैः सव्रीडैः लज्जयासंगमार्थं मिथुनस्य ग्रहणे शैशवान्नत्ने
स्लत्यागः इयंसीताकल्याणीपुण्यमूर्तिः पांचालीदंतादिमयीपुत्तलिकां नाभिवार्याभि
निबन्ध्यमानासंगमार्थं क्रियमाणाग्रहाललज्जितमपि लज्जनेयाति व्रीडाभावान् ॥ समा
हृणमेतेसंसदैसमधिग्रणहवसेवादिणीदेवाणी ॥ सज्ञाभजनं नेमनयमर्वं स्यहि अनन
भवसंवादिनीनेवाणी किं चवत्स तदाबपोत्मीलं द्रादिमरमणीयाल्काहिनंतां विचिन्मप्र

स्म.
रा. टी.
प.
50

संगादिवनहरणाभावेनचरितौ स्तनौ मे विश्राणाः तरुणविनयवैयात्यमसहणास्रवोन्मेषाः
केषाम्मृगपतिनरसानांगुवनयः कल विहस्य भोजनाणा भवनतन् ॥ मनोवल्लरादिवि
कारकात्वेनबहिर्मैत्रभेदहेतुत्वादेनारंगमध्यात्मस्मरयोः तृतीयं मनो मे याहृदाहिः ऊर्व
तीभिः बालाभिरप्रगल्भाभिः प्रविघामानिषड्वीणीयत्रनदषड्लीणं उभयमास्वम
ज्ञनस्याः स्पंगइतिदे प्रषड्तामिनोमित्यलेनेनः षड्वगुणाः षाड्गुण्यं भेषजादित्वा
त्ष्यञ् इदानीमसिर्विग्रहस्यादेवहस्यालोचमंत्रीस्मरः परिशीलनेनदालेया।
वनेकादिनं विहायांगानिबाढं स्पृहमवनिऊचौकाठिनाबुद्धियेनेनलइयमस्त्रलाना
ह्रापनमवींगेभ्यः काठिनालामसृस्त्रियानिकाठिनौस्तनौ निर्भिनावितिं तरुणविनयेपह
लेनचमसह्णानानिस्पृहः स्मरस्योन्मेषः एवंविधाः स्त्रियः सर्वेषां रसानामधः करा।
णेनोपरिवर्तिनेत्र्यामकल्यानिष्पायोरसः! तान्सर्वपदार्थविषयानपिरमाउन्मीलयोव
नाः स्त्रियोधः ऊर्वानितिविनयनेइत्यर्थः तावदेवपदार्थेषपरेप्यामह्यकिंविशेषायावदे
वंविधाः स्त्रियोनदृष्टपनेनदानवंतन्कालः ॥ किमपिनस्त्राहिमहंकंचु वत्सेननावदा।

र्योयमद्यापि राजगोचरीभूतः यदि च स्यात्किमेतावता कृतं ॥ इदानीं रावणो सीतादे
विं परिणेतुं एतावता रावणो सीतां देवीं परिणयति ॥ कंचुकी विहस्य इह लोके रीण्यानि ।
जगत्त्रयाति ल्वरोपिकस्ताह श्रोत्रं हि नरं जनकेश्वरस्य प्राणाधिकं विपुलबाहुबलामपी
दं त्र्यम्बकं किमपि कार्मुकमंतरायः नापि दशकन्धरान्निरोधनस्वयंप्रतिज्ञातमन्यथा ।
करोति महात्मा बियोविदेहराजः नन्वकिंचिदेतत्कृतः निःस्वस्य भोक्तृ भवतु ॥ किंपि
रावणपुरोहितानामनप्रभृतिपरिणेष्यति जगज्जित्वर इत्यनेन रावणाक्षेपः प्राणांतिको
नेयं नत्रायो विघ्नः ॥ अथ सपादे कहिं तेवामलकमार्णा नन्वेतावेव देवनागारे वेदिका
याम् मुनीं कौशिकं वैदेहगौतमानभिवाभ्यतः किंतास्तानकर्मण्यं मालास्वर्गी विवस्व
यम् तदेहि महर्षिरमस्माकमागन्तानाम् कल्याणः पुरमेव गच्छाव इति निष्क्रांतौ ।
विष्कम्भकः ततः प्रविशति जनको विश्वामित्रशतानन्दौ रामलक्ष्मणौ च जनकः सह
र्षम् भगवान्विश्वामित्र ॥ मुनीन्कौशिकगौतमौ इदमर्थं स्वामी त्र्यम्बकम् अस्मिन्दयः नरं
नो इदमर्थाणं तौ विदेहाः सत्रियाः एवं जनवेदवत्स्वदेवनेतित्र्याणि वैदेहाः इदमर्थेन

अ॰
रा॰टी॰
५१
51

धूमादित्वादकञि वैदेहिकः अपत्यार्थे ष्यांतस्यत्यस्य जातेरलुक्तथेत्यनेन बहुत्वविषये द्वन्द्वे
लोपकथयामेः तत्त्वज्ञानेन मोक्षः स्नान्स्वर्गः स्नायागकर्मणा ॥ लक्ष्मणस्तु हसनामात्मसम्
दांग्रुत्वमयनः त्वदागमनजन्मायमानन्दः स्नादिनायने अपि च लक्ष्मण एवं नामसत्वदा।
गमनेन हर्षयेन जामातृदर्शनशोकोविस्मृत एव अयं च कौशिकागमनेसीतापरिण
याभविष्यतीतिभाव्यर्थस्यूचा स्नादिनं केति स्नादिनायने प्राबादेः कृतो वतिकाम अ।
घयदालिणाशीलावलयः कृष्णानुरस्नातिमेजनक परेषु वर्षकृत्वाति तनेजासिस्तु वतिषां।
तिकयोः हिकेषु स्वांच सुवंशोष्येल सांगिरसोबिभर्ति विप्रा सवेमीरध्वज ॥ अयघ्या लो
मिथिलायां किंनु जनकपदं तापदालिणाशीलोस्याथिः श्रेयः एवं कः सुचंद्रं वौशीष्येलं।
यथा भवति एवं पुरोधा बिभर्ति ॥ विनस्य शांतः पूर्वस्थानेजनकपरः यमत्वंब्रह्मसीमांसा।
तत्त्वसोदर्शधारकः पुरोधाः स्त्रैव यस्याभावं गीरः शपेनामहः स्मिनेकृत्वाजामातृदर्शे
नजन्मा शोकः पुनरस्मा कस्यपशामयितुमवादिष्यते किंच हर्षशोकौ नामलोकयोर्वै
वेयं भवतः नयाहि ॥ विनस्य अस्मात्विनापीत्यर्थः प्रयोगलेनात्वयस्तु उत्वादरस्यायो

गणनामाह ॥ यज्ञं ऋषिनैमित्तिकाणि मन्त्रो नित्यमतिस्मयः सयोगी याज्ञवल्क्यस्त्वां वेदांता
नध्यसीगयत् लक्ष्मण ननांतिकम् आर्ये अयं सराजा वैदेहः पवित्रमपरिमेयमाश्चर्यं
चयस्यापदानमपाध्यायादनसूयते नमः सप्रमोदानुरागम् वत्समपवायंशान्तप।
घक थाधिकारि पुरुषः यस्मै प्रणाम्यायां नेवासिने याज्ञवल्क्यः स्मृत्वाति यज्ञं ऋषिभो।
वाच सहर्षेनचानिर्वर्ण्य दिष्ट्यानिजायनमैत्रेयपत्नीनां नेयायावि आणीनगोसहस्रम
नेगोसहस्राधिनेः यच्छीघ्रमपास्महे मैथिलमातिथेयम् जनकः सस्पृहम् भगवन्त्
दत्वा किंचिदभिदध्यासितयश्चभविष्यत्भगवान् नच भवतस्त्सहस्रमहर्षानेवासि
नो योगीश्वराद्भगवतो याज्ञवल्क्यादध्ययनमिति निमहनीयमस्माकं यशः पताकाः वि
ख्याविद्वस्य भोमहायोगिन् ॥ यज्ञं ऋषिपुत्रकाश्चिन्नृपपत्न्याः पुत्रार्थमाशिषं दातुं प्रा
कल्पगुर्वानिर्देशाहृद्धनपालितामेविधानेन याज्ञवल्क्योगतः तं च वयोवेशाकारैः स
विकारमिव दृष्ट्वा राजा नपदहासिनम् अहो यस्याशीः कामं धेनुरिमालिखितालिनेनचरो
गमाहात्म्यातथैव कृतनम् पलावितकाम् दर्शनाम् जानयन्नपययानयाउपरुद्धलेनगी।

भ.

ग.टी.

५२

52

कृष्णाश्रेष्ठिनो ह्येषो यदा न याति नदाकर्डेन स्वैर्मध्यापि नातियत्नं षि याचि नमस्त्वगो यु।
ज्ञानमूर्तो नित्यानां नाति नहत्र गृह्णाति देशान्मात्मैव निर्विवीभूय यत्र लवान् निर्विरेविमानिते।
निर्वीयाणि वेणुकादिभ्यश्च यत् वेदान्नान् उपनिषदः श्रणा व्यायाति ष्कामायाशी ष्या
ययान्तवल्क्याय जनेनवजनेयः प्रज्ञायत् गावः करानमहस्त्राभिपणेः स्वयंस्थाति।
ष्टोमान्युदानेश्येयः पाश्चीतिश्येति इयत् यरन्पन् यत्र ब्रह्ममीमांसाद्र्व्यादिसं।
प्रानि यज्ञकवान् नत्रयभुः प्रभोवेद्धावादिवान्॥ किंयाज्ञवल्क्यो जनकः किमेवंन्
वः स्वरूपं कवयो विविदुः प्रवाहनित्यानभिक्रम्य पुमान्सहस्रप्राणाः श्रुतयः श्रुय
ते प्रानानंद! भगवन्कौशिकपवमीहश्चः स्वल्पमीत्रिभवतमहनीयमाहिमानोम
नीषिणः जनकः मविलक्ष्माभिनम्॥ किंया किमिति किं स्वरूपमित्यर्थः श्रुव्यामला
त्वगुंमकम् वइत्यमग्रावेकस्येति वद्रवद्भावः प्रवाहोन्योन्यरूपस्वीकारलेनशाश्व
तान्त्वानाविधमानिप्राकत्वान्सहस्रशोवेदप्राणाः प्रस्थानान्यनननन्यातिरूपेणप्र।
यमेवहेनवइत्यर्थः युलपवकवीनामपिपुमन्स्वरूपाभिसातेविदुःजानीयुः ति

मोयकार्मेणमृचामघमर्षणीनामुन्मार्जनीनेगदच्चानेनवायवाचः स्रोतेचिर
प्रणायि कौतुकमालिवेतोज्ञः खाकवोतिपुनरेषममार्थवादः नादिरमेतेनाशीर
संजलिं घटयति विश्वामित्रः सामिनममस्याललिंविचटयत् सवेसीरध्वजसंहि
यताम्जलिः यमीमृत्सीमृताःसः कात्यायनीकामेवकामेकावेपणाप्रणायप्र
वीणेनत्रहितः प्रत्याममस्तपस्तेषितप्रतिलोभ्याः लक्ष्मणः अपवार्य आर्यपर।
स्वरममीषांपौरुषोल्कर्षप्रघोसारमणीयः पावनोयमृषीणांसमवायः रामः वत्स
यथार्थं ॥ निर्माय ऋचांपापनाशिनीनां वैदिकानां मंत्राणांनिकायवशीकरणेन
हाचऋचांत्वन्याभिरप्यभिचारान् उन्मार्जनीरपनायिनीः यथार्थवादः आचापरस्परं
नाममव्ययम् परस्परमाहृत्यसंभावादेकवचनत्वात् द्वन्द्ववचनं ॥ सर्वंतिलोकार्थममीकि
लक्ष्मीनीरीतिप्रतिष्ठामधिगंतुमीप्समहे परंयदेषांपुनराललैवभवंतदेनएवव्याति
विहतेयादि जनकः सहर्षम् भगवन्परमनगृहीतोस्मि समस्यावामामन्त्रांबाहेरव
हिरंहः परिमृजामृचांवाम्वादः किमपियत्नवाप्पारिपाणः स्वराशीर्वादोयंबहु

अ॰
रा॰ टी॰
५२
५३

विषमात्तात्कुलफलोवरंमेवमायाः कथयति पुरोवर्त्तिनामिव विश्वामित्रः साक्षा
त्तामितम् सर्वेमीरश्वत्तएवमेतत् ॥ स्मरंति हृतं श्रुतीर्वेदान् लोकानुग्रहाय सम
रंति स्मृतिरूपतयाऽऽर्वेति स्मृतीनां वेदार्थमयत्वात् इत्येवं रूपां प्रतिष्ठां महिमानं
परस्परं ज्ञानेनाक्रियाव्यतिहारेप्रात्मनेपदं वेभिन्नवाइतिवृत् समग्रस्यासमस्यान।
देवयवाः बाह्यः शरीरकृतं अबाह्यंतःकरणकृतं यस्या पंत कुडिं देहूं नां एतस्या।
सामस्त्यपत्र्य प्रत्येकं योत्यं संवादः प्रतिच्छंदः परिपणं तीवीमूलद्रव्यं इति याव
त् अनेनाशीर्वादस्याग्निवेदीरूपत्वमस्कृतम् बहुषु कार्येषु एवं दृष्टफलः पुरोवर्त्तिनं २२
सुमीपप्राप्रामित्यर्थः ॥ दवीयसोदूरादपश्यामिह चासुन्न च शुचाग्निवेदीवाक्या
नामनतिचिरभ्रमाद्दवाविलाः श्रुतिग्राह्यंतिकिमपि बाह्यंतर्मलमस्योमृजायाम
ज्ञानः किमुविपरियांतिदिजगीरः प्रतानंदः स्वागतम् स्तनंरामभद्रमेवजामान
मभिमन्यायभगवान्पुनः पुनरयंवकोकिभिः सीरध्वजंपरिमोदयति भवनु अह
मप्यस्यप्ररोचनार्थममंविदानइव पृच्छामि प्रकाशम् कस्येदं शाकुंतरराजकेनोदिवा।

कौस्तुभश्रीवत्सोरस्तहृदयम् विभ्रा विहसत्सुखाननम् साधुवत्सशुभाननात्स साधु यदेनन्
कृतेनीर्थ्ये विवादितस्तस्यवत्सतः सखावनारय प्रकाशम् वत्समौनमकञ्जमञ्जल
ञ्जमारावेत्तो शुभाननः सखत्वभिन्नामिव ॥ दर्वीहस्तं हत्वानञ्जष्णापानत् इतश्चाशीर्वा
दादेदर्वीयस्पोहरतवाइहाश्चिन्तन्मानियथुक्तमभवोत्तरेचयाः स्पृशः शोकाः नासाम
पच्छसमार्गः संचवाविषयः अण्ठ्यामित्यचनात्स्तनुरुषादिति मासामांतनिषेपस्य
नञ्जानिर्दिष्टेनानित्यत्वात् हलायरूपाम्प्यदेशालत्तणयावेदवाक्यप्रदेशाःश्र
नातिचिरत्तुमाः खिलाम्लाः सघोमग्नाद्विजागिरः प्रकटार्थत्रयीप्रायत्वात्फलाव्य
भिचाराश्चाखिलाः नवजेतस्यानिपाननात् द्रुसत्वेवाभ्यालिंगनताब्रुमलरूपत्वात् स्मृ
तायाः श्रुद्धैः सज्जाताः साराः एवंविधाविप्रवाचसत्याएवुधर्ममध्यामीर्वादेनपुरो
वंतीवक्वरः नवकाथितः ततथ्यमेवरामस्पुरणवाभिवंतित्वादितिभावः यतए
वसाद्धृतमितमितस्तुक्रम् एवमभिप्रायमवञ्जञ्जशुनानान्नोवविमृषतित्रूनमितिप
रिमोहयतिअसम्भाव्यस्यापिवरस्पयन्यामस्तत्वसम्भावनाजननादिचिमंकरोति

ग्र॰ शार्ङ्गेन राजकेतोः नारायणस्य तीर्थं समवतारमार्गः ॥ पुत्रार्थेन तादेकनांविकयस्य
रा॰टी॰ ह्यामश्रमत्कीर्तिना चान्द्रहोत्रविनीणो विश्ववसुधाचक्रेण चक्रे मखः राज्ञां पंक्तिर
५५ थेन यमत्रमफलस्य वास्मिमवौति थोमस्वैनैव फलप्रदः फलमपि स्वैनैव नारायण
54 णः नाक्तिमेनावेवनोदाशुरथो यो किल रामलक्ष्मणाविति नाटकावधमंगलो
पोद्घातविनीणोदिव्यास्त्रमंत्रपारायणेनात्रभवनेवादिनीतौ वैनातस्य कर्मण
क्लिष्टापिधानदाक्षिण्यामवंनमृपासो बभूवतुः विश्वामित्रः अथ किम् जन
कः नैमस्तेहृवद्धमानं पश्यति शाना नदन यो कतरोरामः कतरश्च लक्ष्मणः वि
श्वामित्रः रामं निर्दिशन् वत्सो रामः ॥ पुत्रावृत्तं जनाति एको हि नीयो ज्येष्ठिकः वे
गवान् योयपुरश्चः नेनो झं खलानिरगलाश्वमेनीकीर्तिर्यस्य तेन यत्ना स्वश्च दर्श
नान् सर्वत्रास्वमेधयाजी येनावी रोयं दशरथ इति कीर्तिः चतुर्णां होतृणां विनी
र्णंदत्तं विश्वं सर्वं वसुधा चक्रं येन चत्वारएव होतारः चान्द्रहोत्रप्रस्तादित्वादण् न
नयाज्यानुवाक्यारूपो होममंत्रपाठकः होता सामगाता उद्गाता वह्निहोतेसाध्वर्युः न

त्कर्मेमासीद्ब्रह्माचणम्भवस्त्वनभ्योदद्भवान् फलमपिचवामादिचत्तद्भयद्रूपमात्मनैव
मानउनच्चानः प्रस्तावः विनीतो मिथिलेनो यज्ञसम्भवस्याक्रियाकलापस्यविघ्नरद
णमेवदक्षिणा ॥ येचत्वारोदिनकरकुलक्षत्रसंतानमल्लीमालापुष्पस्तवकस्तम्भभाज
ह्नैवराजपुत्राः रामस्तेषामग्रमचरमस्ताटककालरात्रिप्रत्यूषोयंस्यचरितकथाक
दलीमूलकन्दः लक्ष्मणंचनिर्दिष्टप्रथमंचापरोलक्ष्मणः स्वलक्षणः ज्ञाता दिष्टा
भगवद्द्वासिंहमासिहप्रसूनंत्वात्रमध्याने जनकः विदेहस्य ॥ येचत्वारस्त्रियसंतानं।
तिरेवविचाकिलमालानस्याः सौंदर्यहेतोः वर्णपुष्पस्तवकाइवमनोत्तालेषांरा
मः प्रोजन्मानाटकैवजननसंहारकत्वात्कालरात्रिस्तस्याः तयहेतुत्वात्प्रभानतु।
ल्यः नाटकावधादयमस्माकंराद्दिनेतिकोपीकाभिप्रायमसूयतनाह ॥ साध्रुम
गवत्स्माहत्पीपुष्पनासप्रविष्टपक्रीडसि क्रोधामोपुरुहहनङ्कोतिपराम्भूतवि
श्रोकृतपावानप्रत्यालितेजगाग्नयमयीलक्ष्याह्नानिंजुहूति सम्भ्रांतोपवनतस्यनादि
ननवावैकृत्यशीर्णोत्वराः प्रलम्हायबभूवरसपुजभुवोदेवस्यचाहूमयः नमपि

श्रु॰ रा॰ टी

५५

55

नामभगवंतं यजमानमस्यगोपायितार: श्रुत्वा राजर्षिरेवमेतत् किंपुनर्दीर्घाद्विष्ण
माणाः कथं नीतिरावतिनारं त्वाद्वियमस्पादरते जनकः सहर्षम् रामलक्ष्मणौ
निवेदयेपजनांतिकम् भगवंश्रुतानंद ॥ सार्धित्वा यथाश्रमसाहस्रदीक्षिताः सवै।
रक्षंतेन यथा त्वमपीत्येवं नवद्वीडामायामित्यर्थः एतद्देवस्यापयति क्रोधोइंद्रद्वेका
दृशानि रक्षते त्रिशंकौ यालेकानवाप यल्लप्या यस्मिनापः संजलते नेनदीपिते
कोपायोजगाद्रयमेवहाविर्विनिवर्तितमातिष्ठायि ब्रह्मणः प्रियवचनानि विस्मितेति सिन
ज्ञानानिकाहएपाति श्रुयोन्यन यजनादिनायिनोपिनदवनावैलक्ष्यनाटनं ॥
भवतिनन यथा भातोः क्षीणेष्वगुरौवमनोनचस्वयमपिमतौ विश्वामित्रे गृहद्वान्गुग
क्षति दशारथमनावेनाहह्यायथोक्षसितेमनः श्रीशोध्येयति सेपत्यकन्यातिः
प्रबोधमहत्वाशिकाम् श्रुतानानन्दमथैव राजर्षिवैदेहर्द्देहधामवेनतत् ममाधिराजपुत्रा
विमौ सानुजानुर्वतोवनेमीनोमिलेनलघदयादववोहतः जनकः विश्वामित्रं प्रति
भगवन् भवतिह्नं दाविशिषास्य याजवल्क्यस्य समीपेतिष्ठनो विश्वामित्रेचस्वयं।

गद्गमागतेनप्रकारेणानभवाति इमौ रामलक्ष्मणौ दृष्ट्वा येन प्रकारेण हृष्टोऽसि
नेसत् परमार्थदर्शन स्वावस्थानं योगिलयति गुरुसमीपावस्थान्योगिकागम
नाश्च माते मिदृष्टं मनमापरमात्मदर्शनस्त्वेनाशोथिलितं यतयोर्दर्शनेनन्दापि
योगियोलिनम् एतद्दर्शनं परमार्थदर्शनादृष्याधिकामित्यर्थः गुरावितिसामीप्याधि
करणं समसामीप्यकृति विकारेभ्यो विषयेंद्रियेभ्यः प्रतीपपंचनीतिशुन्यक ज्योतिःप
रमात्मेति पातंजलाः ॥ इदंच योगमूर्तिरियं मनोज्ञावीराङ्गनोयं चातिनप्रवाहः इमौ।
कुमारौ वनपथपतितो मे कृतार्थं मंतनैटतीव चेतः विष्णावामेन्या ग्राह्य सम सत्वेसीर
ध्वजहृदयमेवामंत्रयसत्वाकिमर्थं कृतार्थमसीति जनकः सत्वेदात्मिन्म यद्वेत्र।
स्वपथमपुरुषत्वलेनसामीप्यवोयं येषां धर्मप्रवचनगुरु ॥ इदंनाटकावधारेः च
तिनप्रवाहः आमेव वदनीत्यवेषीलयन्तरूपवरप्राप्येवनस्यकृतार्थत्वात् ॥ वे
लवादीवासिष्ठः येवतैतेनावचहृदयेमस्त्वसमंधयोगपालेरानोममपुनरसौ।
दारुणः सुल्कमेनः रामलक्ष्मणौ माविमर्षम कथमसदीयाः कथाः प्रस्ययेने

यः विश्वामित्रमिनम् राजर्षेयादिशुल्कमंश्येवकेवलमंतरायमूलनाकिंचिदयम् जनकः
रा·टी· खिदं विद्रूपवन्मणवार्थं भगवन्नांगीरम् यदिदन्नापिविदेहनन्दनीपाणिपीडनादि
५९ धर्मेहार्येनाम् एवमाहमुनिरेषकौशिकलेनमुह्यतिचिरायमेमनः नदेवंश्या।
56 णवीयंबाधनः स्वादिदमीहणम् पनदावेपण्णेनामपण्णेवाममजनेवः श्राता
नंदः श्रोनम् इलेंचमीष्वरमूलवामनः मप्रमेयशुल्कगृहस्वमपिसर्वमिदंतथे
व किंत्वमुरवाचवाशीषोः महज्ञानभावगाम्भीरभीषणमतिस्फुटमेवहन्नम् जा।
नमुनिंप्रति भगवन्कौशिककाचिरमापिविकल्पयन्नभवाद्दृशमभिप्रेयमयापिति। २५ ॥
श्रेनोमि विश्वामित्रः विहस्य वयमूलनःपदश्रेयकार्मेकमैङ्गश्रोतवम् राममहप
वव्याकरोत् रामः सहर्षहृदयंप्राते कथमलीकाविकल्पैरात्मानंसदिनोदयामि न
[illegible]वैकौनकेऽपरायेनमैश्वरंधनरमर्थ्यप्राते भगवन् जनकंचहद्वामावि
[illegible] मर्षम यहह ॥ ब्रह्मवदनीत्येवंपीलोवह्वावादी शुल्कमे
[illegible] वसन्तकालेहमयगोचयातेरथोकल्पाह् वृन्दवीसता।

रसादिभ्यः कोमलीयान्नेननटीय मोहमेव प्रकटयति अवश्यंभावात् यत्तु धावापणे
नवाभेंगरेण भाव्यामित्यर्थः ननु हृष्टमात्रेहृत्ते ईदृशाजन्तं नाम प्राप्तिद्वार्थमव्ययंपणः
परीणयनमृत्यंमन्ना निविंतितनस्यसीतामस्वंधम्मावश्यंभावात् यत्तु लवम्युल्कग्रहस्य
हृदयमध्यभेग्नरमेव किं नरामम्मनस्वरिमेंहृष्णते येन तादृशमापि चापमारोपयितु
नोभिभावः बालेहृत्ते महर्षिविनिविक्तातितोदर्शयति दासनीत्यर्थे सत्यामीप्स
हृदेदिनिवर्तमानानाटत्ते येषांहृत्ते येषांचापेविन्यस्तविस्फुरत्ताबृनंग्रनस्ययांचार
हिनं सत्वकलेवोहितमेवजातम् सम्मत्नः शुक्लचापस्यारोहितशाबूवाच्यत्वात् कि
णानांयाकाणीकामेवकस्यरीनयामृत्तभितात् प्रकाटितयत्तुः श्रममाहात्म्यात्म्भुजा
त् नियुयोजननमधारयत् शुभमचापस्यानारोपितत्वात् येषामितस्यापेक्ष्यम
पिचापस्ममर्षिनेत्यत्रगमकत्वात्समासः यथादेवदत्तस्यगुरुकुलमिति हृयकक
रणांमस्मत्वन्यघोतिकयाषष्ठ्याःसमासाविघमाननयाततम्सत्वेत्यनोत्कर्षवंजनार्थे
यथ्याणागरिष्याणोंमश्णोहृदेमिजाहोमिसाहोमीत्यत्रषष्ठ्यांअंगंकायप्रका

अ॰ शोक्तं ॥ बालेनमत्प्राप्यमिदंचकर्मेत्युक्तोनिवेश्यताथितोमहर्षिः इतिध्रुवंमंत्रयते
रा॰ टी॰ त्वपोयंदत्तेकिमशोत्तरमाऊलोकेमि जनकः महत्तमिवाशिलादीर्घोमसंचातिःस्व
५२ स्य भगवन्नऊनाहस्यांभागधेयमस्माकं येनभगवतानविष्वामित्रेणनाथवंतोमोथि
52 लीमेतन्मैवचुऊलऊमारायमऊमारायप्रतिपादयचिरायकृतार्थीभवामः रामो॥
लजते जनकः भगवन् ॥ येषांचापमर्पितम् त्रिभुवनाक्षिद्रापिभानब्रतेजातेरा
ह्रितमेवकेवलमपत्यावन्यमैदंधनः नेपिपेत्वपुराधातासनामिदंमौर्वीकिणा॥ २५
श्यामिकाकस्यूरीस्वरभीकृता नभिमहर्षेर्येर्भूतान्नजः विष्वा सेवस्तीरध्वज
कथंमहापुरुषराशिमानमममवमन्यसे ॥ त्वद्भावधेयमापिनाहशामनस्ववाना
मेनाहयांवयमापिप्रसमीतिनारः सेत्ववादिष्वभुवनाभयदानदत्ताःश्रोणी
भृजःपरस्मीनन्नरामभद्रः लक्ष्मणःस्वागतम् कथमप्याध्यायेनैतदभिहितंय
दाम्भिवकाकाम्नः नव भगवन्नस्यमविंत्यायमाणीमंत्रोषधीनामिवरचुऊलऊ॥
ह्रस्वकानामनभावः परमेतद्ब्रवीमि ॥ त्वद्भागत्वद्भागपमाथितादृगाल्पितेन॥

ऊनाहृष्यं भागधेयमस्मीतीति निरस्तं एनाहृष्याणां समस्तीनो ह्यहाहादीनां प्रकर्षेण वय
मपीड्द्यार एतावता विश्वामित्रेणानाश्ववतेऽश्नेय प्रति विहितेऽश्रमीनृपाननामः ना
मबलविक्रमवंतो न भवंतीत्यर्थः एतेन येषां चापेत्यादि प्रस्तुतं रघुकुलेति नामार
यः कदम्बकाः सर्षपाः लघूनामपि पोषितोऽपि यो हृणाहं त्वान् ॥ गिरीशेनाताडकाहि
जनार्दनायैत्रेंद्रिविघ्ननाशपादाय ज्योतिस्सवर्षिस्तिकृत्हृजन्मायदस्हजन् हृषीकेशाय
स्मितत्रिपुरसुनेमोर्वीफणीणपतिः पुरारिसेनालस्पंदनगिरीतिकिमप्यद्भुतमिदम् यः
किमनयापिनाकपश्यामिपंचिकथा नदेनमद्यभवंतं को पशुकमेवप्रमाणयंतो बहु
मन्यामहे अपि किमशाकं रामभद्रपराक्रमस्य ॥ गिरिशो हृदं पुरावृिषुदाहार्थं
हृद्राधिनेन ब्रह्मणा स्मरसारणिसंगृह्यपत्निमितेनच विष्णुः शरः शेषः पत्स
चापगुणश्चैषं वेषं इदं यस्तातिरीतिख्यानं किमप्यनिर्वचनीयं लोकोत्तरं चरित्रमित्यर्थः प
विकाविस्तारव्याख्याने ॥ उत्पादयन्नकमपि कोणपकोटिहोमं तेजोऽङ्गनाथ नमामि
धनसामिषेनीम् यस्मात्काममकुलबालस्तवैः एषकेशी वज्रयः स्फुटमनेनद

अ·
रा·टी·
५८
58

शाननोपि नेपथ्यार्धप्रविष्टः पुरुषः । दशाननपुरोहितः शौष्कलो महाराजेन दत्त
ने सनातन्दः सोढेराम् आः आगच्छन् पुरुषोतिष्क्रान्तः रामः सव्यथम् जनाति
कम् वत्स लक्ष्मण कथमनेन विलोपमनेन त्र्यात्मना राक्षसपुरोधसा कामारिकार्मु
कपरिचर्यामहोत्सवः लक्ष्मणः न केवलमयमित्यर्थोक्ते हसति रामः सप्रणय
रोषास्मिन्मार्गेण पश्यति प्रविश्य शौष्कलः प्रत्येकमवलोक्य कथमसावेव जनक
राजानन्दाभ्यां पुरस्कृतो विश्वेषामस्माकममित्रो विश्वामित्रः विचिन्त्य निःश्वस्य
कोयम् हलदारिणा न दृष्टा प्रत्येकावेलोत्तवियब्रह्मचारिणा ॥ उत्पादयन्हुतं
कोणपैराक्षसैरेव बहुभिः कोटिहोमं करिष्यन् प्रथमेन ताटकामेव बाणैः हुत्वाहु
तनापाग्निदीपने सामिधं चकार सामिधेनीमित्यनं यदनेकार्थः सामिधेनी सामिद
चोरिति बालमस्त्रैर्बालस्यामित्रैः होमकेनाहि प्रथममग्निं समिद्धदीपयति दशा
ननोपीत्यनेन नन्तुपुरोहितस्वचा दिदृक्षुनेत्युपत्वस्पृहया इत्यात्मनेपदं विश्वामित्रम
स्याविश्वामित्रः ऋषोषाविश्वस्यामित्र इति दीर्घः शौष्कलस्य स्वाभिप्रायेणात्मुत्पादय

ति विश्वेषामिति मुख्यं विश्वामित्रः नाकिंचिदित्यर्थः हत्सामिति द्वितीयाषष्ठ्यावनेना॰
नं चेतीति द्वितीया ॥ पुण्यलक्ष्मीकयोः सोयमनयोः प्रतिभासते सौभ्रात्रादेवांजनः प्रा
णो वीरोपकरणो वसः निसर्गाद्ग्रंचेदं कुमारद्वयम् पार्श्वेत्र याणामेतेषामूकसामय
न्नषामिव द्वयाभ्यां विधिमंत्राभ्यामथर्वैव प्रदीप्यते विसृष्ण न्नेनैमण्वायं लक्ष्मणेर
द्वितीयो रामहृत्तकः कौशिकमनवमवमानो मिथिलामशिथिलामुपाययिनः सक्रोध
शोकमूढाव त्से मुकेनं कुलनान्दिनिनाटकेकथमीहूप्रान्मनं षाडिश्वाम्नाहशोदेव
ऊर्विपाकस्येमंत्रं ॥ पुण्यामन्दरा अनयोरयंमौंजादिब्रह्मचारिचिह्नाभिव्यक्तः प्रा॰
णो रमः पुण्यलक्ष्मीकत्वात्वीरवसम्योगभूतः प्रतिभाति पार्श्वे कौशीकस्यानानन्दज
नकावेदत्रयमलल्पाः कुमारद्वयं समुदायहृत्साचकं सङ्ग्रहानिग्राहकत्वादथर्वमल्पं ना॰
दवयवौ रामलक्ष्मणौ विधिमंत्रमल्पा ॥ कस्मनवरण्येवं प्राजन्मनः स्त्रिया शीर्णो रा
नात्मजता मन्दासरेन्द्रमनशोणानशीधुपानाकुन्मनमागेणानिरर्गलवीरगर्वः द्रोह
चकार दशाकाष्ठकुटुम्बकेपि सोयं वहुः कौशीनंदनयत्तवंभुभवतः द्रष्टव्यमस्य भ

श्र॰ नशौरीर्येण उपहृत्य अपिहृयं जनकामिश्राः ॥ कथं अनवरणपानामास्यहर्वं ज्ञोपिवा
रा॰ टी॰ वर्णेन हृन्नलक्ष्योजस्यास्य बालस्य रावणेन सह वैरायमाणस्य नाम्नसत्वा मन्दरं हृतं
५८ मन्दरलाटकापातिः नन्दुनः सबाहुः यज्ञबंधुः साहाय्यान्सजनः ॥ अथवा विपदाम
59 निकेतौ रोयस्योपायैरथवैभिः त्वाहश्याः संतीति किं नस्य कल्याणमनगृज्यते शौर्यस्य वि
हस्य महाश्राग्निय ह्लीरथ्यनसपाशीकरिष्यामेव यदि स्वभुजमण्डलीमनवारणीव।
लापिनोरः प्रमादस्तास्येन चन्द्रं शाकलक्ष्मीमहांनः पुरे लंकापनौ किमपिप्राप्तिकार्यं
ममाविष्यन् पश्य अथवा इति अथर्वमंत्रापवोपायाः सम्पकरिष्याम इति यदीतिहा।
भुजापवमनाूवारणानिवक्त्रपवप्रसादः भूर्भुवः स्वरित्यादिलोकावाप्तुस्कन्दहम
कमहिमाश्वानर्देशा नलस्यापचोतः पुरं ॥ यश्चेष्टाः समनीकसीमनिपरिभ्रष्टः परा
चक्तापिप्रणचीकृतेन सहस्रनयनः एषोऽवैराहिभिः चक्रेवर्त्मेच नागलोकजापि
नीयाजामिव प्रलवन्यः कैलासमन्दरस्यकीहशमपादानं नस्यापदाम् लक्ष्मणः सा
मर्षं जनंतानिकम् ॥ यश्चेष्टाहतं समनीकं रणः परांचन् परोमुखोगच्छन् पाताला।

विजययात्राप्रारम्भ इव कैलासोन्माथनाख्याने मार्गं चकार उपादानं मूलकारणम् ॥
आर्यैकपमसौ सहस्रार्जुनवालिभ्यामबलीप्रावगीनशौर्यमारोऽज्ज्वलात्मा रावणः स्व
यत्ने रामः वल्मलक्ष्मणेनवक्षव्यमेनन् महांतो हि नाहवाः किंच ॥ आर्यैतिसहस्रार्जु
नेन स्वबाहुभिर्निर्मद्यांसमसौ बद्धो क्रोधायुध्यमानो रावणः प्रत्यंच याबद्धाकारायां ह्रि
मः वालिना तु कक्ष्यायां रावणं निक्षिप्य प्रतिजलधिसंध्यावन्दनेनेति द्वाभ्यामपि प्रक्षेपेण
र्यं सर्वं स्वः ॥ स्थानां नाम कपीन्द्र हे हयपतीनस्यावगाह्यांतर स्थामानो दशकन्धरस्य
महती स्वच्छप्रतिष्ठाप्तुनः मया पादेन कण्टकैकसकण्णाकीर्णीयदं सस्थली हे नैभा
जिनपल्लवेन मृदिनः प्रस्फोटयहूर्जटिः यापि च स्थानोहं कपीन्द्रः वालिः हे हयप
तिः कार्तवीर्यः तोपरि क्रुनांत बैलो स्थानं नामेति सघोक्तौ प्रतिष्ठामाहात्म्यं प्रास्फोट
यत् प्रमार्जितवान् ॥ मचोन स्तन चोरं क्रालिश मलसी कृत्य समरे भग्नाके स्वाराज्यं विभ
वनमटोयं दशास्वः श्रियो नानास्थानभ्रमणरमणीयां चपलनामवाक्षिपत्वस्मिन्ना
पि भजनवने स्वयात्येयः मानानंदः सोफ्कलं प्राति बलमस्न्समीहमणारात्तसवाजः सोफ्क

अ॰
रा॰ टी॰
५॰
60

लः राजर्षे सीरध्वज ॥ मघोनस्तनूजोऽयं हनम् उदन्ववालिनत्वेन प्रसिद्धं एकस्यानप्राति
रोधात्माहि स्त्वालक्ष्म्या अन्यान्यराजवेश्मसंचरणेन मनोहरामासिरतां निबिध्य स्व
बाहुरसम्रूहणवयः परिहरणीकरोति आपिरवधारणे ॥ संनह्येति सूणां ऽवरामायेति
कण्ठूलदो मेण्डलीलीलालूनपुनः प्रवृद्धशिरसो कीरस्यालिप्सोर्वरान् याचन्नादे ।
त्वपरां चियमस्य कलहाय तेनमिथ्यस्य हूणत्वे हूणांतस्याभिनो मखवानि सदशग्रीवः कथं
वर्णपनाम् सोपि कन्यामयोनिजन्मानं वीरतं प्राणी चायमाम् पुरोधसा गौतमेन ।
रामस्याभवतो गृहम् विश्वा मवेसीरध्वजपश्य पिनाकदर्शनोल्लासिकाविर्भस्युल ३५
चिमत्वन्निरिवबन्नोऽरामभद्रः नन विस्मय किमेतदेवमभवन्नभिधीयते श्रुतमस्तराम् इ ।
क्ष्वाकवो विदेहाश्च परवं नत्वयावयम् शौष्क भोः सीरध्वज किमेतदस्माकमाकाश
वचनम् उतत्ज्यारिक्षेपणवायमर्थः यत्तुमवापिनप्रतिपद्यसे परश्युप ॥ संनह्येति हूणां
हर्न कोऽयानर्मेणहृज्ञानितमप्रयत्नेन ईश्वरोपिलङ्घेयस्य मखवानि सार्थनादेत्वपरां
मखवानि परस्परं कलहं ऊर्वेति सोऽपि कन्यां याचिते मां शेषितवानि सुन्दरेण सम्बन्धः अ

नकलहस्यव्यनीतत्वेपितत्कालापेक्षयावर्तमानत्वनिर्देशः पुरः स्फुरद्रूपतामिवव
नक्ति कलहं च हन्तारं तेहन्ते तत्वस्य नमतीतत्वप्रयत्नेरचमत्कारित्वस्यात् अयोनिजांन
त्वात्मजां मां पुरोधसं तत्वजनमात्रे गोतमपुत्रकस्य नन्दनं दातममप्राक्तस्य गृहान्प्राहिणो
त नतमभवं तं तत्र याकारितवान् एवं शौल्कलग्रन्थेनायां सीताप्रदानांगीकारस्यानिर्धा
रणं कृत्वा मतांस जनकं प्रति कौशिकः प्राह उल्लसनमल्लासिका ओं तस्य कं भाव इत्य
नेनास्त्रियां बुणकौशिकाभिप्रायं ज्ञात्वा जनकः प्राह किमिति प्राकाशवचनमिति
त्वामनाश्रितत्वलक्षणस्वत्वं मयोक्तं पश्चेति हृदयेनेति शेषः ॥ तानवोयमवश्यमेव
उहितात्कस्मै विदेनाम सौदर्ली लाम्नहणीकृत तत्रिभुवनो लोकापतिर्याचते नात्कं
मूढवदीनमेनत्कथा गोष्ठीनः प्राप्तात्वहुमानिपरोवज्ञामिमुनयः प्राच्यादयः
प्राप्ता बहून् चिरायद्दत्तमेयानरमस्माभिः शौष्कलः हेतराजपुत्रीसमर्पणादन्यत्
कीदृशं भवेत् प्राप्ता ॥ तानत्याहृतं राजसः पत्राणिपरोवज्ञासि सत्वमयानिसत्वस्य
काशामयत्वात् अवज्ञवद्वलोकनेन पुत्रक्रामितिभावः प्रंचपवप्राच्याः मत्यादिभ्योयः

अ॰
रा॰टी
५८
६।

त्र्यम्बकं चापमारोप्य यो मामावानद्यिष्यति इत्येणपाचमियं नसैमैथिलीकल्पायिष्य
ते यौष्कपणेनम् ॥ त्र्यम्बकं दृढं इष्टमम्यम्याद्दर्षकारिण्या यदृस्त्रादिबलादाकृष्य
गृह्यते नत्वणेपाचं चापारोपाघोद्दर्षकारीन सैमीते यं एणपाशीकरिष्यते इति स।
एवमीतां ग्रहीष्यतीति भावः ॥ अहंदृष्टुं ष्ठाकमय्यमन्यत्तवाणीद्दयंगते तेनांगुलीश
नातेहृष्टकुबेर पौलकण्ठोऽद्रोः ऊलिपाकेन्दलाविक्रमेण माहेश्वरेणमहतादं।
प्राकत्तरेणाकमेदमीदृष्टामनार्थमपिक्रियते पूर्णा विहस्य ब्रह्मन् ॥ अहं नीतिय
नहृष्टंनयुक्तमित्यर्थः तेन दृष्टं विंशतिभुजहृदांगुलीशननिहृष्टेन कैलासेनयदु
नाविक्रमः कणोगाङ्कः साक्षात्कृतः इदानीमीह शमाराघचापाक्रमणरूपमधिक्रि
येन युज्यते कांक्षानेत्यर्थः ॥ अयं महात्वात्रियगोत्र जन्मारूढप्रतिज्ञो जनकाधिरा
जः न चापमारोप्य विनादशास्यस्त्यापि जानामि यद्रुमवंनः प्रोणक्षत्वः सहास्मत्
अयं दृढं प्रक्षिप्तं तं आरोपयितारम् इति यदुमरमप्रदानमितिभावः ॥ संगीताख्य
लक्ष्यस्वपमवैपरमेष्ठिनः ॥ संगीताख्यमेगरमः प्रपौत्रः रावणस्तत्पुलस्त्यपौत्रः अ

न्तिद्वयोरपिएवजावेकापिस्वकावितिसीतादानप्रतिषेधोरावणंप्रतिनत्वेतेगोचयमे
इत्यर्थः पौलस्त्येस्तान्तिधर्मोयंनात्किंमांगीर्वणस्यन्ते सामंषैच माहेश्वरोदशग्रीवः
त्वशास्त्रान्येमहीभुजः पिनाकारोपणंशुल्कंहासीतेकिंभविष्यति प्रानानंदःसवो
षस्मिनम् व्रह्मत्वनेनयनुषाकिमपिविनय ॥ पौलस्त्येनस्वयमीश्वरभक्तत्वान्तस्मा
मेनारोपणंयन्नेस्त्वशक्यत्वात् नदारोपणंविनापरिणयनाभावेकिंभविष्यति ॥ अ
धिकारिकमध्याय्यन्ते यदयपरममाहेश्वरोरावणोलसंहृनः ॥ अधिकारःप्रयो
जनमस्याधिकारिकंननोवनयस्याधिकारिकमितिभावः नस्त्रुचाणिकप्रणी
नेऽधीत्वाधिकारणंरावणंफलंनोपीत्यर्थः एतदेवप्रकटयति ॥ शम्भोराधायमव
लम्बन्तेमेऽभजकोत्वकी माहेश्वरोयतनुःक्रकुमहानेदप्राकत्परः शोप्कलवर्जम
न्येस्मयंने प्रानानेदः सवोषावाहिर्थेम् रामभद्र ॥ २ ॥ शम्भोराष्ट्रयेत्पाटनेस्वकरेन
माहेश्वरोयतनुष्कर्षणोत्वमुकरेमाहेश्वरोजानत्र्युपहासः ॥ नदेनदारोपयचाप
मेशंभकोहमस्प्राविव्राषितस्यम् पौर्योऽसभाजांभजनोप्त्यानिस्वबाहुमोवीकि

शु॰
प्र.टी॰
९२
62

णकालेकेव पोषकलः सक्रोधम् अरे शतानन्द किमङ्गं नोऽसि यदेवमस्मदग्रहे म-
हाराजं कैवलस्यामधिक्षिपसि कथमयं नेमागीक्यपरिहारेणगैरिकपरिग्रहः यदे-
वं दण्डग्रीवमवमन्यमानस्समन्तपोनेनतानः यदि नमभवन्तं गौतमममपत्यं यद्गुलि
चलाधिनद्वाहात्तेभवनोमानवद्दल्यायाः शतानन्दः सरोषहासम् किं मार्थेयेकि
मार्थे विश्वा मशरणयरोषमिव वत्सगौतममविरमस्तुष्ककलहाददानिषेवयम
स्माकमपाध्यायोऽदण्डकन्यवसा वाध्यरामैरामललक्ष्मणौ दृष्टा विदृसच वत्स
रामभद्रधनुग्रहोपसर्पणमभ्यनुजानातिनेजनकान्वयगुरोधाः रामः यदादि
शंति गुरवइति साविनयलज्जाकौतुकं परिक्रम्य लक्ष्मणेन सहहातिषक्रान्तः शौष
क राजर्षे सीरध्वज धन्योऽसि पुत्राखलमहद्भ्वरपरिचर्यापदाने निहृतेज्ञानवस
मूर्धसु ॥ नदेनादीति नदखिलस्वरसावमयत्वेन प्रसिद्धं एनत्कीर्त्यमानमाहात्म्य
यतिद्रुषिमात्रवगादिनाशोयो भ्रभाजामिन्यनेनरावणांसस्पाति ऊष्मानापः ऊन
भ्रांतोविपर्यस्तः यदिवेन्यमरवणड्मथवार्थे इलिः कस्तूपीनत्वन चलाधीश

सेोतिपौराणिकाः अहल्यायां अनुरागइति एवैंग्राम्योनः सविनयोति गुर्वादेशादि
नयः पाणिग्रहे हेतुत्वाल्लज्जाधनुषोद्धृतत्वात्कौतुके ॥ वरं नाहं क्रकर्माद्धृतसहस्र
मप्येकमपि प्रोहद्वैलक्ष्यं पुरविजयिनो येन दहशा नमस्याहं येन त्रिभुवनम।
पि प्रार्थिनमिदं न देवत्व प्यार्थीभवति दशमं रावणस्य खम् श्रुत्वा उद्धायनेपथ्या।
वलोकिनकेन महर्षोद्धृतम् पद्यं पनुभवेनः ॥ वरं नाहं कृत्तं नवसममूर्धसृक्षि।
त्वेषु मन्त्रनाहक् जगत्प्रासिद्धं स्यापी तोभिरभ्यर्चेनद्रूपकमेव यदद्भुतं नस्यान्नद्
पंवरमहह्णाशम्भावैलक्ष्यं निर्वचनीयं प्रवर्धमानं येन रावणमुखेन दह्यं नादिद
मितव द्ललेभे जगत्त्रयमपि न द्वैलक्ष्यमपनेतं प्रार्थितं न पुनर्वार्थीन यानजय्येवावण
स्यस्वयमेव सामर्थ्यात् यस्मे ईश्वरस्यापि देयं किमपि नाभूत् नस्वनयाप्यार्थी।
त्वावि सत्वं न प्यार्थीभवतीति धन्यत्वं प्रार्थीति स्वंतं वैलक्ष्यविलक्षरूपत्वं नस्व
प्रवादापि लज्जामेवेति वराप्रवत्तणास्प्रवोहणे साच परमार्थेन नल्पकत्वेकत्वाडंक
प्रत्ययोनस्पृष्टः ॥ यास्मिन्नेकधनञ्जनो भगवानः स्वहृोगपाणेरसावाहृशेणा।

स्तु. णानां गतो व्याहृपतिः कर्णावतंसायते उरगस्तु पुरैव भूषणपदं यातिश्चेको
का.टी. हं तन्त्रे जनकौतुकं नाटयति शान्तानन्दः काऊत्येनचैन देवभार्गगुरोः कोद
५३ ण्डमाकृष्यते नेपथ्ये ॥ यस्मिन् वृत्ते शम्भोः भूषणानां विहाय वासुकिः यस्मिन्न
63 न्वेषिणानं शम्भोर्व्याहृतः पुनः कर्णावतंसो भवति मम कस्य कोशावस्थाना
न्तर्भूषणं भवति भार्गवाउरौरिति विशेषणं भार्गवं प्रति मन्त्रदेशोपाध्यायत्वेनैक
यन्तर्थत्वसमर्थनार्थम् कर्णावतंसायते इत्यत्र यानीत्यत्र प्रवर्तमानवादत्वा
दवृष्या ॥ कृत्यं न क्रोतयन् यन्तः कुर्वन् मूर्तीः लिनिश्रम्भतीकुलपर्वताश्च मे ५२
रो दाक्षिणनश्चैव त्रयो मर्यादापर्वताः निषधो हिमकूटश्च हिमवानिति नेत्र।
यः मेरोन्तरतः श्रीणि नीलः श्वेतो शृङ्गवान् पर्वतो मेरोर्गान्धारः पश्चिमेनत्र
इति लिङ्गपुराणोक्ताः इलयान्तीति मन्तां नवेणाचवटादित्वाद्रम्बः नागकुलानि
नेत्रवासुकिनक्षककर्कोटकः पद्ममहापद्मशङ्खकुलकानि यस्तानार्यधिराणीत्य
त्रयङ्गदैः नहदराख्येतिन्न्तीयानचाख्यापरिग्रहस्य प्रसिद्धिपरिग्रहार्थत्वाद्दत्ता

येषितत्त्वप्रसिद्धत्वेनश्रुतानांदीर्घश्लिष्टतीयायाः श्रवणाभिः प्रांकतीयाश्रुता

वाचिर्यस्यान्यथाप्रसिद्धत्वेमिकणीमांहकश्रुतित्वेनान्यतप्रसिद्धत्वात् ॥ वैदेही

करवचनमेनालयनुः स्फुरंकोहितानांमखेनारीणांचकपोलकन्दललले श्रेयान्

स्वल्पभवतिः येद्रुचाद्दिषतामुपश्रुतिशतंमध्येनभोजस्मनेरामचन्द्रणमहोदार

लांभसनपलदंम्योकिलत्मावव! शोकसविषादाद्भुतं खगतम् अहोदवात्म

नः त्वद्विषस्यलिंगस्यसर्वकर्मणीमूष्मायितम् जनकः महर्षेपादयोःनिप

मा भगवन्कुशिकनन्दन इयमात्मगुणैरेवक्रीतारामेणमैथिलीवत्सहव्य

वहारायलक्ष्मणायोर्मिलास्तिन! विश्वामित्रम् सखेसीरध्वजयदभिरु

चितंभवते शतानन्दः! जनकस्यकर्णेएवमेवकथयित्वा भगवान्विश्वामित्र स

माधिवंदशोत्वरमाराममनारोपणप्रियवादिनः! पादिनोषकंधारयामि विश्वावि

दस्य वत्समदीयते किमपिप्रैषे शतानाऊशाध्वजश्चहित्तभ्यांमाण्डवीश्रुतिकीर्ति

भ्यांभरतशत्रुघ्नावभ्यर्थये विश्वामित्रः शतानन्दंहस्तेलगृह्योत्वाहास्मितम् वत्स

ग्र.
बा.टी.
१५
64

सर्वमस्माभिर्विधातव्यम् आगमयस्व तावन्महाराजदशरथम् जनकः सो
ल्लासम् तद्धि प्रदीयतामेष भगवानाङ्गिरसः प्रियसुहृदस्मन्नरकोमलेश्वर
मानेनम् विश्वामित्रः एवमस्तु शतानन्दउर्थाय भगवान्किमत्यदधिकं वावि
कमास्ति विश्वावसोर्नि सह सार्थोस्मि गम्यतामिति शतानन्दो निष्क्रान्तः विश्वा
हर्षं नाटयन्नात्मगतम् दोर्लीलादलितेन्दुपोवरधनुर्ब्यो ख्यातविक्रान्तिना।
काकुत्स्थेन कृतो विदेहनृपतिः पूर्णप्रतिज्ञाभरः पश्यामस्तु सहितस्सहान्तव
नवोन्मीलद्विवाहोत्सवानै ॥ वैदेहीरत्नं धनुर्भङ्गनादोद्दितमस्त्वेयज्ञः विवा
हेनयोगात् स्त्रीकपोलान्तमैगलध्वनिः तासां धनुर्भङ्गसामर्थ्यापवदानगाना
त् व्योमपध्ये च वैरिमावणानिमित्तं उपश्रुतिसमूहः धनुर्भङ्गसामर्थ्यदर्शनेन।
नदवगमात् हृष्टतामिति जामनाटक्काथापि षोडिसायामिति कर्मविकल्पे ष
ष्ठी मध्येन मध्ये इति पारेमध्येऽन्त्यादिना ऽव्ययीभावः रामेणयद्रूपं द्दष्टलोक
नस्य धनुरेव रुद्रत्वादस्मौलिः तद्गजानोव्याप्तिः मन्यमानधनुषि जायमानश

हृस्यस्वेहृत्त्रेणववर्णितत्वात् अत्रभंगेश्वातिःज्ञेयः संग्रामित्यलीनोकौशुनर्मावेस
मासम्यकरूत्वात् वोदइतिचर्ज्जेतस्येवाकरणात् सर्वकर्माणिव्यामोतिसार्वका
मीणंसर्वादीः पथ्यंपगेइतीनः उत्तमायगृहमागत्तायाङ्कृतंवस्त्रदीयतेइतिस्वगृह
व्यवहारः अग्रोत्तमर्णोविवक्षयानइतिसम्बन्धमात्रेषष्ठीअन्यथाहाचिरूप्यथेतिव
न्नथीस्यात् अभिप्रायेअभिप्रायोकैवाषि आगमयस्यपतीत्तसुगमेः होतावित्या
त्मतेपदम् वाचिकंसान्देशवाक् वाचइतिकाणितिइकण् लिखितस्यशासनस्यहृ
नाग्रासनहारः प्रभ्रनिर्दिष्टस्यैवार्थस्यवक्तापरिमितार्थः सेक्कयासैत्यिविग्रहा
दिकार्यकर्तातिसृष्टार्थइतित्रिधाहूतः व्याख्यातांप्रकटायिता ॥ त्वाकेशुवमे
थिलेशुचफलंत्यस्माकमयापीषः पौष्कलः वैलक्ष्यरोषाभ्यांस्मयमानः भोः
सीरध्वज पुरुषप्रकर्षाधानेहिविद्याहृद्यसंयोगाद्दाहिरंगानिवयांसि यदनया
प्रहीनलब्धकन्यायायोनसम्बन्धोपाश्रितंपुलस्त्यकुलमपेक्षमाणोवर्षीयानपि
कोमलप्रज्ञोपि ॥ मुनिप्रति मुनेकौशीकनायापिकिंचिदपक्रामानेनवापिलं

अ० कान्तौ नाटकावधापराधमपमार्ष्टुमयमेवावसरः जनकस्य सत्यावस्त्वं नाटयन् भग
रा०टी वन्तोहि स्वयमपेत्य रामचन्द्रवदनचन्द्रिकाप्रवाहेन निर्वापयामि तावदलीकप्र
६५ नर्थवमहस्मप्रार्थ्यमानमैथिलीकदर्थिनमात्मानम् नहि हिमद्विरमरीचिपरिचय
65 पचेलिमस्य हिमकिरणबिम्बसंवादादपकर्षोपि कश्चिदंकारः कैरवस्य स्पृश्याय।
परिक्रामतः प्रोच्छलः सावेदमाकाशे हानयापासिसीतेहालासियोलस्य प्रार्थिना
पिविचार्यमे ॥ इक्ष्वाकुप्रभवाएष्वाकाः कोपांत्याख्यागतिन्याणोसार्ववैक्वाकेतिति
पातः अपत्यार्थस्य त्याणोवहुत्वेलोपस्मात् मिथिलायांभवामैथिलाः भवेण
पुरुषस्य परिणतप्रसत्वरूपप्रकर्षमादानेबद्धमूलसंयोगपर्वानरंगोबलवत्का
रणांवयांसि पुनरकारणामित्यर्थः बाहुः स्फुटार्थेनप्रहीणाकेनचिन्त्यतिनल
ज्ञानयायस्मादवेहसम्भवयाकन्यायाविवाहसम्बन्धोचितंपुलस्त्यकुलंपरिहृत
न् गौतमादीनामबद्धमूलत्वादन्यस्य तथाविधस्यासंयोगादतिवृद्धोपिमन्दबु
द्धिरासि इक्ष्वाकुतिलोकव्यवहारानभिज्ञोतिभावः वर्षीयान्वृद्धः पचेलिमःपक्व

मानः व्याख्येयुरकोलिमश्रितिकमेकर्णतदिकोलिमः ॥ त्रिभुवनविजयश्रियः सपत्नीजन
यतिकाभवतीमनात्मतेयाम् स्वजनमापिनते विलोकयामिकमाविपात्यभुवंवि
निर्गतासि सर्वोभंजनकं प्रतिसीरभ्रम पौराणीभिरनेकविक्रमकथागाथाभिरथा
पितात्ववीरसजयंतिराचसपत्नैदोः स्तम्भदम्भोलयः यान्नत्मेत्वाविशोषयन्मदम
यंमैवयमैरावणोभूषासरभिवम्हदमात्मसभुपश्रेणी शुमाधारणः एतेशुचसमस्त
हृष्यासज्जनसम्बन्धसत्कारेणाक्षिवांचितः यौलम्पहस्तवर्तिन्यासीनयानमवित्य
नेसालेपंनेपथ्याभिमत्रिभवलोक्य ॥ त्रिभुवनरावणाशिनगजयश्रीपतिः न
सत्नीत्वेनत्वं नस्याः सपत्नी अनेको बहुप्रकारोयः पराक्रमस्तत्कथानांगाथ्या
भिः वाविशेषैः यदनेकार्थः गाथावाभेदहूनयोः अर्थोपिनरः सतीहतः सुमा
त्याः सहचराः साधारणउपदेश्यकः मधुपादिभ्योहि सहचरेभ्यः स्वामिनामधदेयं
नस्तुमानदृयंस्थुपकं भूषासकस्पर्शानदपंतदत्नामित्यर्थः एवं विधेषु रावणभजेषु
सत्स्व हृष्यासज्जनसम्बन्धेनस्वस्यगुरत्वरूपेणायः सत्कारः प्रणादिसम्मानलेनातिष्कला

मु॰ तमेवत्वंविषयोऽस्तिनः सीतंयान्तुरावणाद्दत्तगंनयापश्चादपिभाव्यम् ॥ समंना।
रा॰टी॰ उन्नालैः स्तरसद्रुचरीचामरमरुन्नरंगैरुन्मीलद्भुजपरिचमैरवभ्रगुचिना स्वयं
८९ पौलस्त्येनत्रिभुवनभुजाचेनसिद्धनामरेरामत्वमाजननकपालेपुत्रीमथयथाः
66 सावमर्षोमान्मगनम् ग्रहेगम्भीरामिदमुपास्थितंकत्युनन्तांवीणामालस्वेन।
मेवपुरस्कृत्यलंकेश्वरस्यानिवेदयामीतिनिष्क्रान्ताः सर्वे ॥ ॐ इत्यनर्घ।
राघवेतृतीयोंकः ॥ सममेनात्र सुन्दरीचामरसमीरोर्मिभिः प्रमरयन्नुना
गलानांसौरभ्यंलक्षणयाविस्फूर्जितंतेनमुचिः निष्कलंकः तेनसुरवन्दी
चामरसमीरैरेवपौलस्त्यभुजगविस्फूर्जितंजनैरेवणमाने मुखचक्रमसमादि
सौरभ्यंसमीरः प्रमरणे मृतएवायंपत्रिजगत्पतेरप्रतिहतबाहुबलत्वात् ने
नपरिणीतंचिंतितांसीतांत्वमापरिणषीः धारेइतित्यककारएवैकमात्रे।
पः उपयथा इत्यत्रयमः स्वीकारइत्यात्मनेपदम् गम्भीरमनाकलनीय
म् ॥ ॐ इतिश्रीमनर्घराघवटीकायांतृतीयोंकः समाप्तः ॥ ॐ शुभं

ऽतीतस्मात् ततः प्रविशति मालावान् जृम्भमाणस्थलवीथमरजः प्रदेशो विभाति वविभा
वरी तथा हि ॥ स्तोकोन्निद्र निद्राचलदीर्घितमहल्लन्दालचन्द्रातपासक्तायते कञ्जमार
ग्योगगृहिणीगाढस्पर्शगर्हाभिदः । प्रघापि सकलायशाविशिवरे स्थिता रुवंतोम
हल्लसौप्रसभिजानते वलिभजेनोभीत्या स्वपृष्ठ्य स्वरान् ॥ उन्निद्रविकासितेनन्दाल
मेकुरः तायेतेव्यक्तो भवति ततः कर्मकर्तरि क्यः ततः केशतेन स्यातं गाढं स्पर्शपतिप
त्तोसम्बन्धः तस्य कृत्साराद्वे विरहखेदितत्वात् प्रघापि किंचित्प्रभातोद्धेदकालेऽखा
नीडाश्रयवृक्षशिखरे स्थितामी ताः सन्तः काकान्तरशाहृयितं धनं नते इति ध्वनि श्रवणा
र्थमौनेन स्वपृष्ठ्य काकस्वरान् मलिनलोकस्याभिजानते प्रयममकस्येव स्वर इति
जानन् सर्वं केनानेतीत्यर्थः अभिजानातेर कर्मकत्वाच्छस्यात्मनेपदम् ॥ अपि च मा
ध्वीवासकदीतितामुपगते भानौ दिशां वल्लभे यत्पैत्तारुवयः पतङ्गहृद्यदामाथयनादि
त्यमाः लोकस्य त्राणदानि रक्षपरमो सम्भोगनिद्रागमो कोकस्तोमकृतग्रहो विपिन
योर्निलेपमातन्वते ॥ सर्वतो निद्रुपम सहर्षम परिपालयन्तः पत्नीगृहोपसर्पणा

ग्र·रा· सकः तत्र सज्जावासकदीप्तिता यङ्के परियास्तो फलार्थैवा तते अप्रसवपववा उः खेचैवप्रसा
च·टी· देचमटेतेवासकाः स्मृताः नाडिन्धमाः स्वर्णकाराः अग्नौ ऊष्मालाः आग्नेयाः कल्याग्रेरेयाणिसे
९० यण आग्नेयाश्चतेनाडिन्धमा इति समासः आंगारिका इत्यर्थः सूर्यकान्ता नो अर्कत्वात् अग्न
67 ऊष्मालत्वात् अग्नौ सिरां धमनीतिनाडीं चसौ खरीस्य नेन खश्य चिन्त्यः उपपदविधिषु तदन्त
विधिना प्रमाणात् एवं विधा एता रुचयो लोकस्य स्मरन्ते रयोगव्यूहे निद्रागमं च ऊष्मदिनो व्यू
हेन्यासेऊर्वते दिवालोकस्य सम्भोगस्यापयोरभावाश्चक्रवाकऊष्मदयोश्च तत्र सज्जावा
दियमत्रेत्ता ॥ हेनसमंतादामोदमानपौरसम्भोगमयो खलियं दशग्रीवभुजा गेलाया
लिता राजधानी ॥ इतः पौरस्त्यायाः ककुभि विष्णोनिक्रमदलज्ञमिस्वामर्मीणो किरणक
णिकामम्बरमणिः इतो निष्क्रामंतो न व[illegible]न वा रोः प्रोञ्छति वपुः स्वकल्सरीपङ्क ऊरमक
विकामहितमरः ॥ हेते समधार्थेहर्षघोतकं इतः इतः अस्मिन्पतेग्रेरोदेशेनवा दक्षिण
पश्चात्खरमसूर्यणिस्य नेन स्याणि पौरस्त्या विष्णोनिप्रकाशयति क्रमेण दलेतिक्रसंनि
तमिस्त्रायास्तमसो ममोणि जीवपदानि यस्याः इतश्चपतेनिगंच्छेती पत्नावादासग्रहा

त नवरत्नगुरुत्वानामवोढावधूः स्वकुच पत्त्रांकितं पतिवक्षः साक्षोमाद्राद्य दशिस्त्रस्तेसयति।
ग्रयेस्मरस्मरणालिनी नवविलासवैदग्धिकाल्लिषोवितपतेपतिः सपदि दृश्यमाना निजा:
स्तनैपुलकयंतिचोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विपर्ययदित वृत्तयो घुसृणपंकपत्त्रांकुराः ॥१
तस्य स्वयंनिषेवपतिः स्मरइ यथा भवत्येवं वितपते दीप्यतःस्पर्धः कुट्टमलपरस्परात्मने पदेवै
दग्धिकः केलिकिलो यथा स्त्रीणां मधुरविकारदेतर्भवति तथा स्मरणालिनीनारविः त
त्रेजस्मादृश्यमानास्वस्वकीयाः कुंकुमपत्त्रांकुरागाढोप्रियवक्षसि विपर्ययेणमुद्राकरवक्षो
तिविस्थिताः स्त्रीणां कुचौ रोमांचयंतितदर्शनेनालिंगनावस्थास्मरणात् ॥ प्रियवक्षसेरप
योस्तोमिथः करस्थितकरास्वजन्मानः करजव्रणविरलस्तनपुलकमस्तुः किमपि विवदे
ते ॥ अस्यतस्य स्वेस्वेपतिमभिस्त्रस्तप्रातस्तत्गृहान्निष्क्रामेस्यः परस्परेमिश्रितांगुलिपाणि
पद्मा अस्मरः स्तनपुलकादनमितवामि विदेशे किमप्यनिर्वचनीयं विवदेते विचित्रभाषि
तःस्पर्धः दीमितनयते नैस्यनेनात्मनेपदम् ॥ प्रभाते पक्षेतीरनवरहरमवृत्ते सहचरीन।
वोढानवोढाम कुलितमखोयं कथयति लिखंतीनांपत्त्रांकुरमतिनिषामसमस्तांकुचयोस्य

गो॰ मत्कोरोगरूपंकरञ्जयदमोसोकथयति ॥ सुहृत्तमनुध्याय अनुकूलरहोनरहसंतमात्ववारह
ग्रु॰रा॰ मत्स्येनेनसमासात: अनिशंस्मृदेवलिखंतोनां अतपवास्मत्पूर्वस्यमत्कार: समस्तकमप्यव
टी॰ रहोहृन्नाख्यापकत्वेन सखीनांनखपदं वक्रिगूढेन वतादव्यक्रम ॥ अतोयत:प्रभृतिवै
६८ देहीवरणायप्रहितेनदूतेनयमाकथ्यमानेकजन्मसुकुलकुमारस्य मानुष्यकातिशयम
68 श्रुण्वंतत:प्रभृतिकष्टांदशामनुभवामि तथाहि तन्नामकथयंकथमप्येतिमनुष्यलोकेत
नोङ्गंतेनिरभिसंधिनतावदेतत् नान्यैवतस्यचरितानिदशाननस्याधिक्षितयारञ्जनि
शतिष्ठत:प्रतीति ॥ मनुष्यभेदोमानुष्यकेयोपोस्मात्स्वरूपोनमादित्यकान् गुणगणा
नरो[illegible]भेदात्मेनसोपुरुष: उन्नतिरभिमायेइश्वरितनननत्वयरेतनरित्यर्थ: नान्येवइस्या
नेव धिकवेदं अस्माकंतेत्रेषु चिंतयारात्रिर्विभातीत्यर्थ: अथअतिभूषमानेषु चिंतया
निशाविभाति अतोन्याय: नविद्यतेयेषांते अतिलिणा: तेषुनीतिप्रवणा प्रधानेषु ॥
प्रकवाडयस्यवमञ्जंतेचमिथिलाहृन्नोनमेत:पतत्स्थितापल्लवमावहिस्यावदनत्वग्विप्रा
कीर्णास्मित: हेलाकृष्टस्वराववोयतनवपूसीमंतसंतानकस्वग्दामोजलपाणिरप्यवति

मो वत्सो न लेकेश्वरः विस्मृयणाकाशे अहो दारुणो यमस्माकं चिरंजीविता ॥ उः श्रवं भये।
करत्वान् हृतां ते यन्नभंगाघं श्रुतां श्रिन्नेपतेस्माश्रितायां तिस्त्रवायहृतां कारनिरहनेय
न्नुखेन सद्दविविहिमे स्मितेयेन सतथा चिंताहि मन्नविकायतान्नमेयानदपस्त्रवनि।
मिन्ने सहासः कृतोप्येतं श्विन्नयारुदन्नाल्वंमात्रेणलक्ष्यते अवतिष्ठीणाति वत्सइतिकनि
निष्टः मातामहोक्तेः कृतेसस्स विप्रकीर्णस्य च सम्बन्ध्यानल्पकारेता ॥ श्रोतेपिनाकिनि उ
गायरिम्भुयमर्मान्नवेन्नतोयदभयेस्मवानहेषः तन्ममैणास्पृशतिमामतिमात्रमद्य हा वत्स
श्रांतमथवादशाकन्धरोसि सविमर्शम् अहो मे पिलस्य न्रपतेरकार्यस्तत्वा ॥ उदारावणो
वृत्वानेनोवर्षयितेवर्षसहस्रंमपस्तप्ता निजमेकैकं शिरश्छित्वा वत्सोनहाव एकेन वत्सच्छि।
न्नेषुदशमकेदारम्भात्प्रसन्नेनब्रह्मणा मनुष्यानन्यो दगणाश्चदेवेभ्योदैत्येभ्यश्चाभयमयाचत
तथेतितेनघ्नतिष्कृतेनेनबीभत्सानिनिशिरांसि रत्नीति हासः हा वत्सेति अमंगलमाशंसेयापा
हति श्रांतमितिप्रतिहतममंगलं यस्मादेषा कन्धरस्तमसहस्रविक्रमोसीतिभावः ॥ विश्वामि
त्रवशिष्ठान्नेनत्वदिवयं मामसमसमेधिनलेहप्तानकथंपत्राणामनयः प्राच्यामरीच्यादयः जा।

ॐ मानापि महेन्द्रमौलिवलभीपर्यंकरत्नोत्करज्योत्स्नाजृम्भनखेन्दुदीधितिरयं नापेक्षितो रावणः
प्र.रा. ॥ पुरो विलोक्य । कथं मिथिलाचरितं मम प्रहितो विरचयति वत्सा सूर्पणखा । प्रविश्य सूर्पणखा ।
टी. महहंम् । अह्मो सम्मस्स नरविवाहणोवच्छुवहि अकालिप्पखेराणा रहुउलकुमारएण स
९५ हउएरी आइं पेक्खन्तोन्नउ छिदेण्णा र्थिमा आमानुसीभावेण कदत्थीकदम्हि । अह्मो सा
69 तारिसी गणाणं आकिदी जाविधक्खहहू पडिदाविसह्ना वेदि । माल्यवान् सखेदम् । क
थं वत्सा सूर्पणखा वत्से प्रथमहम् इतस्ततो भवती सूर्पणखा ॥ अह्मो सो मसनरविवाह
ने पच्छ वधिंनकोति अग्गभाराणा रहुउलकुमाराणं मखवेडरीकाणं पेक्खन्तो जग्गपिस्तेना
पि मायामानुषीभावेन कृतार्थीकृतास्मि अह्मो सा तादृशी गणानो आकृतिः यापि पतद्गृल
पतितापि सूचयति ॥ कथं हृष्येव मणिमयांसि हरष्टगीवेमादामद्दो इसिलिहिदादक्ख
कम्माणजेराणा पञ्चर किलन्तलोअलोपडिक्खणजिम्भिआ पसारिअमहजहरोडुहहिअ ।
अहिदकाफिणकय्यपथ्थीरो अग्गसो विअकोविदीसदि अहवा सामसो विरूदोमत्तिभा
वो विसेसेणउणसाहसरसेक्कवमायचएडचरिदस्स अस्स राइणो रावणस्स मानामि

मय्येव पडियालम्बनेविदिहादि जावण्णउपसप्पामि सविषादमुपसृत्य अय्यावन्देमि माल्य

वत्से इहागम्यताम् अपिभरतनयात्रज्ञाभ्यांसह वैदेह मुपस्थितो दशरथः स्वयं उपविश्य ॥

कथं इह प्रवमाणिमयाशिखरप्रशोवे मातामहः दुर्लिष्टताहृकर्मणां यत्त इदं नो मजागर

ज्ञान्तलोचनः प्रतिहृणजरविभिकाप्रसारितमवेक्ष्य हरोदुष्टहृदयस्थितकदिनकार्यं प्रागभा

वो अन्यरवकोपि हृष्यते। अथवा सामान्योपि गुरुसंनिभावो विशेषेणद्युनः साहसरसैकव्या

वसायचण्डचरितस्य असहाता। जानामि मामेव प्रतिपालयन् तिष्ठति यावदेनमुपसर्प्या

यामि। आर्यं वन्दामि॥ दसरथे आगदे कुमाराणं गोदानमङ्गले अम्बेवुत्तेदाव पत्ते मये मिहि

लाणअरम्र माल्य निःश्वस्य अतिमकाषायमर्षो यथानिवृत्तस्त्रीकरणज्ञानकौतिस्वर्य

अपरं माल्य विस्मृप अहोदुरात्मनः क्षत्रियब्राह्मणस्य कुमारकजन्मनः दुर्नाटकम्॥ दश

रथेआगते कुमाराणां गोदानमंगले च संवृत्ते तावत्प्राप्तम मया मिथिलानगरम्। तथा संपन्न

विवाहा। अथ किं। यत्तोपसवर्णातये परिणतोराजासतेयाविनस्तेचानीयविनीयचा

पुण्यवियोनेजनेभ्निरेराहसाः मैयहं विदलय्यकार्मकमथस्वीहतस्य सीतासितोनोविघ्नः॥

ज्वलनाविदेन बहुना किं तेन कारिष्यते स्मृतं । एवमसौ देशो नन्दनमेव मण्डलसिंहमहोमणि बि
ग्रथितं ग्रंफुरन्तो दिष्टो । माला विहस्य । एवमेतत् सन्ततमया ब्रह्मणो वसिष्ठो महर्षेः शपि ग्रथितं ।
स्फुरन् दृष्टः । वल्मीकतपोभिरस्य ब्राह्मणादेशोऽपि स्थानि वज्रावितेत्रं क्रमेण न जहाति किंच स्वभा
वमधुरोऽपि काकुत्स्थवंशोत्पत्तिकेन तात्रेण ब्राह्मणेन च जन्मना विजनकादस्मादर्थो यन्नयरी
णशीलः प्रतिभासते ॥ विश्वामित्रमिति कस्मांहि दत्ता जामाता वा नस्या मातृ यत्ते णवासम्बंधो
ऽयं तेन त्रास्माग्रासस तेन कौशिकवैरिहादायं ते विमं सम्बंधितो मा कार्षीत् उलस्यादयस्तु पि
लयन्तो या ब्रह्मसम्भवतेन सर्वस्यापि मान्यास्ते कथं न गणिताः मौलिः शिरस्त्रापरिस्य बा
हलभीमकूटैसैवा धारतेन पर्यंकोयेषां रत्नांकुराणां तद्दोभ्यान खदीप्तिः केशाकर्षणान हृ.
स्तगतानां तत्क्षणमेन चवरणस्यानां न वृषतीनापोषः एवं विधस्य जामातरप्येषु हानहे
ता वियत्तहस्तपतितापि स्त्रवयति साताहश्री -- नां पंक्तिः प्रहालकः प्राकारावयववि.
शेषः तदग्रेप्रद्दीवो मन्त्रवारणाः । पयागरः प्रजागरः स्तम्भारूपेणानुभावेनात्मेयता।
श्रिं सामाने कार्यं हृष्टमिस्तकं भयच विकासितेभसेव कादिम्बे तन्माध्यगं वस्त्रहृष्य

तदस्य युक्तिः दशरथकुमाराणाम् आगते विवाहारम्भे गोदानपूर्वं ब्रह्मचारिचिह्नापनयनमपि गो-
दानमंगलेनास्मिन्संवृत्ते तावन्मया मिथिलानगरे स्वस्या आत्मीयाया यात्काराणां सवादयोस्मा-
दाविति पुंवद्भावे स्वीकरणं परिणयनेन ततो वक्ष्यमाणोरिः क्षत्रियब्राह्मणस्येति वर्णसंकरत्वेन ।
कृत्स्नेनेदं नाटकमेव भावयति । राममयाचनादिना मुखसंधिः तत्त्वसकलनाटकार्थारम्भात्
स्ववाहुप्रभृति राक्षसवधेन प्रतिमुखं तत्त्वलयनभंगेन गर्भः सीतास्वीकारेणावमर्शः रावण-
वधेन निर्वहणं भावमिति । नितान्तमनस्सेव कृतोऽके नो विघ्नः सोऽनल्पमकौशिकः तस्यापि
केनेति उत्पत्तिके क्षत्रियवीजात् ब्राह्मण्यमौञ्ज्यादिसंस्कारात् ब्राह्मणे तपसा समर्थात् प्रथी-
यत् प्रकृष्टेणाधीते पारीङो कृष्टेश्यात्रम् परिणंस्यते श्वेतर्भं तपण्यंस्यणमेरेकुथाते
कर्मक्रियायेकाकर्मक्रियेत्यनेनकर्मकर्तर्यात्मनेपदम् ॥ अविनयभवामन्तानानाम्या-
मायभवन्निपिमकृतिकुटिलाहियाभ्यासः खलत्वविकृष्टये फणाभयमस्तामसत्वछेदद्वम
स्तमसामसो विषधरफणारत्नालोकोभयेनमपायने भवत्र किमिति क्रोतो पवणेनेन
कथमिदानीं स्वयमुगृहीतमन्त्रिपमनो राक्षसपतिः प्रतिकर्तव्यः स्यात् । म्प्यं । अप्यन

उ॰
ग्र॰रा॰
टी॰
७१
७१

इत्थमीहग्रंथपरिहारे ग्रग्रणोऽग्वाग्रेतकेऽपि मात्य वसेमामैवम् ग्रायंनखलसाहसंपरिहरन्नग्र।
नः उपाय महादोषो हि ताहशेन धर्मविजयिना वीरप्रधानेन परिगृहीता या वैदेह्याः प्रस
ह्यापहारः पश्य ॥ दोः स्तम्भस्य यदर्थं सुमेरुमिति तिष्ठेन विस्मन्दते वैदेहीकरवेपथुसूचनमि
ति प्रसौ तितनस्त्रीडया इत्यालोच्य तत्तस्मिन्नैमं निर्भरादिष्टेन येन लक्ष्मणादानं वानरेन संचितेच
सहसानन्दप्रश्रमे शोपनः कथं तस्मिन्नपि निशाचरनाथमाततायिनमनुजानीमः स्पर्थं
निःस्पृहस्य जथानित्तु विदमादामहेश ग्रहो कालस्य महत्त्वं जंदाणि त्रिभुवनजयलक्ष्मी
लीलावन्दी ग्रारे महाराजग्ररावणो विषवं मन्त्रोऽपदि मात्य वसेकिंच ॥ विस्मन्दनेऽ यानि
दृष्यन्ते मानाम हेन ग्रहो कालस्य महात्म्यं यत इदानीं त्रिभुवनजयलक्ष्मी लीलावन्दी का
रे महाराजरावणोऽपि एवं मन्त्रेते ॥ विस्मन्दनं भुजगर्वो हेकः इति हेतोः नायं वाक्कमेव परन्तु
दोर्द्वन्द्वेऽपि ते प्रस्त्यवने हि परिणायनसूचनमिति वचनप्रसक्तामुत्पादयति एवमालोच्यतद
भिप्रायं विस्मृत्य ग्रो चिन्तं कृत्वं हसता संरम्भाभावात् ग्राततायिनं दारापहारिणम् ॥ मुनि
रपि गुरुर्दिव्यास्त्राणां बभूव दिवौकसामसजगव परन्वभं गेता बानहोसमदोत्सवः रघुपतिगु।

ग्रयो हिरन्जो विस्मामित्रः॥

पवित्रणमने दोर्जन्यं तन्मममतमदेनतः । स्मृष्टं ॥

णक्रीडामेतामवेहि जगत्त्रय्यो विक्रोशं सदेहोऽनस्मिं विवाहमहोत्सवे सध्वं यत्सकवीकदम् माल्य ॥
कोऽसन्देहः तस्मिन् विवाहोत्सवे सर्वं प्रत्यक्षीकृतम् । तदेवमेकलोष्टकवधः स्यात् तथा हि मि
थिलां प्रविश्य बलाद्दाक्षिण्यमाणेकलत्रकथैतितिसन्तेरामभद्रः तेचोन्निष्टमानेपोरजनवा
दप्रकृतयोऽप्यन्तर्निवेशेरन् किं भवान् सम्भावयति बान्धवाः ॥ मुनिरिति शृङ्गे तज्ज्ञणवर्जितहृन्मनोस
मवनमस्त्येष्वस्त्राण्युपदिशति मन्येलोकापवर्तने ज्ञानमेव मरथनभंगे च सुराणां हर्षेन
नगामित्वात्त्राणलोके पितृव्य एव वपवेराम श्रेणीं जगत्त्रयी क्रीडागणेः क्रीयते समितिक्रे क्रीता
त्करणे दैरिणि टीसतन्त्र नीया समासः ततः स्वगणैः प्रभ्रमेणास्माकं प्रमत्तापदेशुनाखलते
विवर्तने रामो प्रभो सति यदस्माकं प्रमत्ताग्रहस्तदौर्जन्यमिति भावः विपरीतमनेकमेक
तेति भृत्यार्थं सन्धिकरादीन्यपोकानि प्रोयः तदेवतस्मादेवं द्वारापहारानन्तराणां बहुभिः स
मस्य यशास्त्रं विनाश्यैकैकस्य लोष्टस्य क्षेपेण वधः स्यात् ॥ यथोक्तमारणेकौशिकवा
ङः खामर्षं तेन तेजो विक्रमयति मण्डलस्य चानुग्राहो भवतीति स्मृष्टं दीर्घमसंचतिः स्वा
स्य प्रथ्य किं दारुणं जनम् आर्य किमिदानीं प्रक्रम् माल्य कर्मेस्मरणे कार्यं तस्मि प्रति ॥

अ॰
प्रा॰
टी॰
१२
72

वनौकसां मैत्रीं जाम्बवान् समं तेनाश्रमवासलब्धां श्रमणां नाम सिद्धशबरीमुपस्थाप्य
र्थितवान् यथा अस्य वालिनो वैराग्येण लीणलक्ष्मापरिचारिताः प्रकृतयः किष्किंदा
यां कुमारं सुग्रीवमभिषेक्ष्यमाणाः सामवायिकमैक्ष्वाकं राममभद्रमयेक्षंते सर्वं सातंक
म् कथं खल्विक्ष्वाउपोदओ वालिनिग्गहे विसहाओ समीहदि अदि तदो २ मालं। कथं खल्वित्र
य पोतको वालिनिग्रहे प्रकृतिभिः सहायैः समीहते ननु ततः। ततश्च अयोध्यातः
कैकेय्या भरतवार्ताहरणाय प्रेषिता मंथरा नाम भरतदासी कठोरतरतरणितापवश्रान्ता
लावलीफलजीविना मिथिलप्रांतरे तिष्ठती निनिदाघकिरणव्याकुलांतेवासी सतीर्थ्यम
षियाज्ञवल्क्यमुपस्थाय सस्थस्येव निमेषमात्रान्निद्रन्नोहन्त् मान्कययति ततश्च तदन्तः
रोधेन हन्त् मदपावित स्वशरीरमथिनिष्टंती मिथिलामपेत्य प्रत्यायिता संविधानेकमि
दं दशरथ्यगोचरीकरोमि इत्थं भाविना गुरुनिदेशपरिचर्यानुसंगेन घोरतपाघाण
विषमकंटकव्यालव्याकुला दंडकारण्यानीमनुप्रविष्टः सर्वथा वैदेशिको राजपुत्रः
कार्यगौरवान्नियतमेवालिवधपूर्वकेणप्रतीकारसंधिना सुग्रीवमनुग्रहीष्यतीति ॥

सूर्यं सकौतुकम् अथ किमिदमेवं विहितानयसि माल। आर्य किं पुनरत्र संविदानकं। कौ
एवमेव कथयति सूर्यं हसंती अहो वसन्तरिक्ता सकौतुकं दिलदा नेदा २ माल। अहो हृद्य
उत्तरस्य कुटिलता। ततश्च सापि शबरयोगिनी सुग्रीवगणानुरागेण सर्वं तथेत्युरसि कृत्य
न दैवहि विदेहाभिमुखोपस्थितेमे जनस्थानवासिभिर्निशाचरैरागत्यानिवेदितम् अथ
नाचनाम्न वनः प्रयोगेन फलना विराधप्रभृतिभिरधिष्ठितेषु विन्ध्यगिरिगह्वरेषु विहरा
तः सकरे कलत्रापहरणम् अस्मदीयास्तु मायास्तु रासुरसमरसमरे खड्गहस्तदिन वि
बुधपतिविनीणां मायापहरणमंत्रधारिणो दशरथस्य सन्निधाने न प्रभवंति सूर्यं स
विचिकित्सम्। अथ उवाण दसप एवं करी अदि। आर्ये उपाणत्तस्य एवं क्रियते कार्ण। माल
विहस्य मा भवन्तो वृत्तसंवादिनी ते दृष्टिः यदाह यो सुपनतस्य स्त्रिमिदव्य पूर्वदारानति
मन्तेन तस्या हिरण्मंडलमभावायोन्निष्टते इति। किं पुनरत्रमा ह्यनेषि निर्गतेन स्वो संशयस्थिति
मानिष्टते सूर्यं अंगभरणाभि अविपवंकरिस्स दिरामभद्दो माल। अन्यत्र भणामि अविप
वेकरिष्यति रामभद्रः। वत्सेकः संशयः लोकोत्तरं हि किमपि रूपमुन्मीलयेतो जगतीरा।

ॐ. ज्योपभोगेभ्योवीभत्सतेन महाशयत्वाः स्पृष्टं किंच । अस्मोविविकोस्मि अणस्य तु रंदस्य आपाडिस्मादिनि
अ.रा. नत्कोसि माला । अन्यदपि किमपि अनर्घान्तरं इह आपतत्याति इति नर्कयामि । सहस्रं ॥
टी कीदृशं तत्र स्पष्टं । मयाजनक अणाअरादोपिणक्कान्नापर्धं तथा एवडिदसि रिकंट मयामणस्सा ।
७३ दासरथिहितेनमध्ये रेण समूलखनित्रकदंतो यस्मरामो परागदोत्रि माला । मयाजनक न
73 गरानिष्क्रान्तया अतंयया एवोणकृतांशातिकणेदशारामनस्य दाशरथेः मत्सरेण सकलक्षति
यक्षतांतः परशुरामः परागत इति । सर्वं सुपपद्यते ॥ आरण्योस्मि इति आरण्येभवो हूय्योत्र रमा
हारण्यकास्मि इति ॥ आरण्योग्निर्यथाऽऽडुः स्वहेतनाडुखो यमर्थोन्योन्येत्वलधारादीनां घर्षणा ।
तस्माज्जातेज्योतिर्विस्फूर्जयति तथा राजपुत्रो दुःखान् दुःसहमहादमर्षात् क्रोधाः स्फुरति यो रु
घमिति मंडलस्य वनोद्देशस्य राजकस्य अनुग्राहः तीक्ष्णजीवनालब्धाः अधिकाभिलाषिणः
अपचरितास्तिरस्कृताः सामवायिकं समवायं समवैतिसमस्ताहोस्तीकाणः समवायः ।
महायः यरिणोऽत्र मिथिलागतस्य भरतस्य वृत्तान्तोपलम्भाय प्रांतरे दूरसूत्रे मार्गे सती ।
ष्ठोः सहाध्यायी सममानीतौ र्थंतरो वसतीति सतिः शपनेन येसाधुः तेयान्तवल्कैमिथिला ।

स्थितमपास्य भ्रातृस्नेहमिति नितांतं सिद्धप्रावरीनन्दनशेषेन सुग्रीवदाक्षिण्येन मत्परित्यक्तामेषधैर्येवि
यामिति जननितविष्या सा मे विधानकं रामवनप्रेषणेऽपि न स्याग्रेव्यक्तो भविष्यति दशर।
थो नाप्य इति भावः कार्यं गौरवादिति ग्रायद्धकुलायामदृष्टो रामस्यापि व्यसनसंभवे कार्य।
गौरवे संभाव्यते तद्यसनमस्माभिरसह्यमनेचतेनप्रतीकार्यमिति प्रतीकारसंधिः। ज्या
हिलदा कौटल्य उरसिकृत्स्याद्दिकृत्वा जनस्यानेदएउकायास्यान विशेषः नन्वेक
लोह्वपरत्वार्थे मायाप्रपंचेन संप्रेमेव किंन क्रियत इत्याह उपनतस्य सेषितस्य प्रभि
मन्यते प्रतिहत इति प्रतिता यामात्मनेपद भीमत्मेतेनगुप्तेनेलोकोनरहूपता राज्यभो
गौतस्यहारमर्थः जनकनगरात् मिथिलायाः निष्क्रामेत्या ॥ भुजार्गलितनेमिर्वामकर्
वकारेष्टाकुरवणप्रकारकर्कशोकिमपि विभ्रद्धनुः समयेन परशोहतोऽनल्पपतिरन्येनः
कोनकादसौकयमुपेत्तनेगुरुपनर्व्यलीकेबनिः। परमनेनापि सकलमस्थीभिषिक्तः।
काएदरुधिराक्षसेकपंकिलकठोरेणडरभिभवोदाधारथिः एषं साम्प्रतमयम् प्रहोड
ढमहे विनासिवातिप्रवद्धपपवंसंभावेरिमातामहो मालाविहरस्य वत्सेपन्नावज्ञा।

अं.
अ. रा.
टी
७५
74

नामि। ग्रहोदृगपस्वेऽपि तस्मिन्नहाविषयवडुकेय वं सम्भावयति मातामहः॥ भुजाहृतं
पूर्वं महत्स्वार्थेनेनांतः श्वराजलक्ष्मोऽर्थे स्थिरत्वाय नमंदाभ्युत्प्रतिरुद्धा महत्स्वाज्ञेनः पि
शैवधाद्वैरी येन भार्गवेण कौन्तकादनायासेन हतः जयापि केयं धीरेति पाठो दृश्यते नत्वकेऽहो
वचूर्णितानामध्येपतितः संभाव्यते॥ सर्वराजककुर्धर्षं सर्वदेवमयं धनुः। भंजता रामभद्रे
ण विजितो भवनद्वयम्। इदानीं राजन्यरुधिराम्भोधिकृतत्रिषवणो मुनिः॥ आमः परशु
रामो येन जानेकिंभविष्यति तदेहि राजकुलमेव गच्छाव इति निष्क्रान्तौ। विष्कम्भकः। सेय
छौ सोभानलकाग्निहोत्रविचारकः याचे २ प्रथं २॥ सर्वराजकं राजसमूहः दुर्धर्षं
दुरभिभवं दुःखेन धर्षीस्येति समासः दुःखेन दृश्यते इति कृते तु शासद्युधीत्यनेन ख्रमः।
स्यात् विशेषणाद्वयेन लोकद्वयं जयोक्तः। भानमेध्याह्लात्संध्यास्तकृतानि सवनानि।
स्नानानि येन सततया त्वीकृतानादितात्वितम्॥ भ्राजन्मञ्जुलचारोपवुलभुजसिलास्तम्भ।
विभ्राजमानज्याघातश्रेणिसंतानतरितवसमतीचक्रनेत्रमधुरालिः वक्षःपीठेघनास्त्रवण
किणाकदिनेमंतासुवानःपषट्कोमाभ्रोराजमपगोष्ठीगतभवनस्त्रगया कौतकीजामदग्न्यः॥

न्याचानकृतान्युपचाराज्याचान: इत्युदीसन्नभेशालिनीन्याहिणश्रोणिनाम्नाग्रंतरितामशा
स्विवेनान्यापदेशीकृतानद्माचके जैत्रीमपुष्पस्थियंमस्यसतथा जयेदिपाघाणमन्नमेमपुष्पस्नि
स्यते संदणवाणउत्तेजयन समतदोरितात्मने पदम् ॥ अपिच तन्नहैणाकपालके अम।
लिपिस्नेयातिभीमेमजे विश्राणम्वतरन्तराज विजयिज्याचानरोइयन: तत्रणावेवपुनस्तरे
दृढयतिस्वादेतरस्मात्पदादाकृष्टै: अपचीरनेत भिरतिकृष्टोमनिर्भीगव: ननः प्रविप्रुति
सप्तारचापहस्त: क्रोधोद्धतोयथा निर्दिष्टोजामदग्न्य: जाम स लेदम् यथाम्रष्टभोजि।
नाकृतोतनयस्त्वत्वसिताले संस्पुगीताराजान: ॥ तत्रियमभैवराजवने संयेचौर्ये च।
न्नेता: चतस्समम्रज्ञापिया: इति चाणिकाटीका नेबोरास्तोसाव्भोमतेनविजयनशीलं तस्ण
दृढनापुरइमुजावेगेणा स्वात यन भ्रनात मनेत्तन्मात्रयननात् यनार्थ: स्वप्राहोनसवी।
दि: ग्रंतरस्मात्पविधानत्रूपान् यदादाकृष्टे दर्भवल्कलस्त्रै: परस्यतनमयनात् ग्रंतरघा।
हृतपसंख्यानार्थ: सर्वादि: मटृष्टस्वादिष्टेतस्यानतिक्रमे यथा सृष्टं यथेत्यव्ययीभाव:
ययन्मृष्टेतनज्ञोजनशीलेन मस्तवसिताभक्ता: संगोरणेसाधव: सोपुगीनामपतिजनेदेशा

वर्तमानेन तु
अं. देहीनाः ॥ श्लाघ्यां शाखिकयैव काननमभवज्जीर्णपर्णावलम्बाः पुंसामेनो दिविसंज्ञचेतनि वसुधा
अ.रा. वेष्टनस्थितेभटान् लक्ष्मीरवण्णरविंदमेषाथ वलभी निर्यूह पर्यंकिका विश्रान्तैरलिभिर्नकुंजरघटा
टी. गण्डेष्वङ्गतैर्मोदते ॥ आश्रैः शाखैः प्रहारात्वामित्याद्युद्देशशाखाशाखि नदीनैतवनानि तानवीशाणां तपित
74 त्वात् अतनपवनत्वनानां भवतां देवानां परस्परसंघर्षोत्कर्षव्ययकायेमार्गाः तेसंकीर्णेति सतत नव
75 रसंचाराः सम्भ्रमवहा भवन्तीत्यर्थः नवानामनन्तपादान् अरविंदमेवमेषाथं तत्पोन्नतप्रदेशत्वात्
कर्णिकावलभीतत्वकेसराणि निर्यूहाः नागदन्तकाः तत्पर्यंकिकावस्थानम् भिन्नस्थावि
श्रान्ता एवं हि लक्ष्मीर्न्यायागनगानादेति ह्रदेषु निवसन्ती तत्कपोल तलात् च्युतभ्रमरैर्मदमुद
वहत् सम्प्रति मत्तदभावे कमलमप्रयैरेव तस्याः प्रमोदस्थितिभावः ॥ श्रम्मो यत्कर्णावहुरोम
पनयत्याक्षण्णकर्णान्तिके भ्रष्टपनिर्विवरावरोधमेष अशोककर्णोत्पलत्वमय्ययः स्वंवास्फालय
ति प्रकोष्टकामिमाम्नक्षमनामामहो भिद्यतेत्वलयानिदाशरथिनातङ्गमेश्रोपकः सरो
षविकटं परिक्रामत भो भो विदेहाः कदाशरथी रामः ॥ शम्भुः त्वं यस्यत्त्वावली शम्भुः
कर्णाभ्यर्णमापयति विश्रस्तीकर्णोत्पलानि त्रपन्तीति इमोतस्यावली कर्णान्तहिमध्या।

स्रोकलाधिकोप्रत्तासन्नेर्ष्योवल्लोवनिहंति त्रिभुरगुंधीणांवलयानिभज्यंते ग्राकर्णोहृष्टे।
पूरेत्तासौवैयध्येनभूषणाध्वंसात् नदेवे त्रिधलोकोत्तरंधनभंगंग्रहोग्राश्वयेंत्रयाशेमजुला।
निदाघारांयरित्तात्मव्यावच्छेदार्थम् ननकपवराममानिष्यतीत्याह ॥ यस्मिन्नन्नेनदोःसहस्र
नलकंपोन्नद्धकुंदस्तचक्रटाजिह्वालेनहवावभूव विमरुधाराजन्यसन्नाममपि अयमाकुवलयह
स्याविचसीभूतेष्वपिलत्रियत्वद्देषुत्ताधिनाथेरेणपरस्तुःसेनायमानिष्यति ततःप्रविशति
मधैर्यसंभ्रमोरामः २॥ जिह्वाग्रस्पर्सेतीतिजिह्वालः प्राणिपगादानोलूशतिलः तद्रूवोवभूवे
मेतत् चवरस्वरोदेतिप्रतिपाधस्यपरोत्ताविश्रांतमतेन सह्यमत्तित्वघुहिदेनसामान्यंप्र
स्याम्रतंतेनहवनासंभवेपिनदभिव्यक्तहेतरंतोनिःप्राणाणांकृतत्वात्तहवनबक्तं एवंमे
कविंधानिवारान्वधानत्तत्रियकवलयहणस्यशेषीभूतेषुवस्तुतयामक्तेष्वपिनिस्सारेषु
वत्तेषुमन्येचिरंवुभुत्तितत्ताम्रस्युरयमात्मनागामंगवेषयति अन्योपिकवलेषुयंत्रेषुवि
रात्तवाधिनस्वन्नवचिह्नमान्निष्यतिविरसोभक्ष्योषः देत्रेषुवद्वाःइतिविग्रहः॥ साकेया।
त्रियरेणानत्रभूवतोदेवाक्रवानीयतेयंसम्यंचमवापचापनिगमंसम्यांचिसामानिच स्वरा।

७४
ग्रु.
३.१.

कु·रा· एणोचनपश्विनीचपरमांकाष्ठमधिरूयास्त्वभिलेज्ञोमिभगवान्नसौभगपतिर्द्दिष्यापदर्शि
टी· ष्यते ज्ञामदम्यः सखेदो पालम्भमात्मानं प्रति ॥ साकं स्कन्धेन सहाध्यायिनैतत्वल्पशुभ
७५ वात्सल्यपावतांभागीवसव्यानन्तियोयथ्यावहनर्वैदं सामानि च पापमध्ये च मितिसमर्चेनो
76 ति किंपि सहसमः सम्प्रिसमित्यनेन सम्पादेयः ॥ भस्मीकृते निखिललोकलहे कुमारमध्या
हिपन्नरुच्चरोबरसान्ध्येचेताः हृष्टोस्मि यः कृतमिथो हृसितेषि वाच्यानस्थापभंगमपिहा।
मस्तएः स्थाणोमि ग्रहोमामरणवासितमयपद्मस्यरवकुलकौडम्बकेन हृरमच्छसितम् ॥
भस्मीकृतेति हारमिति विदे ज्ञ्येमस्टएणः प्रकटितविक्रमपव नदीयपतनं भें गम्स्थाणोमियोहृ·
शस्त्राभ्यासकलहे कोपानलः मन्स्कन्धमपितापसस्तनताङ्गस्मी कृतेति निंघामेत्रणेननि·
भंत्स्यपन्नपिगौरीगिरिशाभ्यां ततोप्यधिकवात्सल्यात्स्पर्शं हसित्वा दृष्टो न न सकोपमि।
ति पिवश्चश्रिवाचेति पुमान्निहयेत्सनैनेकश्रावः नयोस्त्वाभिन्नत्वाश्चापसम्बधोनानवपपन्नः ॥
किंच रेकाञनस्याः कथंवः स्फतिविक्षय मंयनागमज्ञगींडीयोडस्मामेतापचारमथितपिर
वयामर्षनिम्नारवंधः वारनामसत्रविंशान्निश्वसितविषमसतत्रजातिमरोहृः कोपाडत्स्कृतग

ऽमिषरूपिरवमसाविसर्गं यथोक्तकार: रामः इत्थ्यामहर्षं वहुमानम् ॥ रेकाज्ञरिति दुर्विनी
तसामेत: अकृतत्वात्तस्य रत्नाज्ञेन: तस्यापचार: कृर्मेमेतेन प्रथितो जात: पित्रो: जमदग्नि
रेणकयोर्योवध: तेन रोष: तस्य निस्तारे वैरनिर्यातनार्थमेव वंधु: स्वजन: भुगाज्जमदग्नि।
नासहस्रार्जुनेनाभेद्यो निर्मे चित्त: कामम् अदायि नो होमधेनुहरणे एष तो यावं तेसदारं अहत
वान् अथ वनीतादागतो जामदग्न्य: एकविंशति अह्नारदण्णनात्तत्संख्यया द्विती निवृत्त।
त्रियोकर्तृप्रतिज्ञातवानिति आसन्नविंशायकविंशाति: उच्छे दित्वा ऊरुच्छेद: क्षत्रजन्मा
न: क्षत्रस्तदाप्यवशेषो ह्यक्रौर्यायेनसततथा विपृमित: इत्यत्र प्रामियातो: प्रगल्भाथोभावा
दित् ज्ञदितो वेति वेन्नान् वेडोपन इत्ते नेक्रयोर्नित्यमिव निषेध: प्रामोष्यषया स: प्रगल्भ
इत्येनेन प्रगल्भ एवार्थे नियमादत्यत्रेह भवत्येव तत हेतुना: वेडिनायेगभीभ्रूणा स्ते घामा
मिषरूपिरवसाभिर्भृगन्ध्ययावम् ॥ जेतारं दश कन्ध्रस्यत्रमसाहो: श्रोणितै: श्रोणिका बला
दूढसमस्तलोकविजयश्रीहर्यमाणोरम: य: संख्ये निजघान हेहयपतिं शत्रोन्नस्वहृ।
वान्य: एषं दयान्तोपि विषमाएमनुवजयो सोयं कृती भार्गव: वाणं चनिवंप्तसस्मितम् अहो संकी।

प्र.रा. टी. ११

यमाणानेकरसान्तर्भावगम्भीरमन्थरोयमस्याभोगः ॥ नेतारमिति भजयंक्तिभिः श्रेणिका
भिः कृतासमकालमाहूताभिः सामन्तनृपाणां विजयश्रीभिः ह्रियमाणं हृदयं यस्य स तथा
तादृशो विश्वजयितिरावणो जितेस वैषामपितस्य विजयात प्रथयति: श्रेणिकाभिः बाहु
ल्यात्तस्य मारीहणे उरस्याहात्मसासविधेः निमित्तात् हरस्स पिंगिति कवचनमभवतिय स्व
स्कन्धजयस्कन्धलक्षणस्यैव वैरिणो न भूपतोपि वंडवतेन एषेष्वि म एव सज्ञागान्ध्राङ्गवेद दश्
श्रहोमिश्रीभवदनेकोरसः श्रोंतवीराद्भुतरूपरसस्यानुभावान्कार्याणि तेइविंगाहोवि
चारयितमशक्योमनोन्नस्याभोगः प्रपंचः ॥ नयारे जरापतेस्स्यां पदस्थपनचीवाहुशि
खरे प्रकोष्ठेरोद्धालेवलयमिभुदंडावपिकरः प्रहृष्टश्रीपादास्रवणाविकटरोमाङ्कितमि
दं प्रशान्तामैणीयोत्वचमपि च वक्षः कलयति इत्युपसर्पति ज्ञाम विलोक्य कथमयमसौ
प्रयमाणगणान्नृपकल्पितकारसंवादी दाशरथिः साधुरेराजन्यपोतसाध समवियस्व
सरन्मस्मलकांक्षकषितन्नृपान्वयमशूपमाथिनोधि: हरिमिव करिकुम्भकूटकोटिप्र
कटकठोरनखांकुरंकुरंगः रामः स्मितम् भगवन्मार्गवगुरुगर्भरूपयोरेतावदेवान्तरं ॥

जटा इति जटाश्च अक्षमाला च मृगचर्मणां धारणेष्वास्य परस्य धादिशासनग्रहणे वीरस्य प्रस्त
व्रणविकटत्वे रौद्राद्भुतयोस्थायिभावः रौद्राद्भुतयोर्गमकत्वात् रौद्राद्भुते प्रस्तव्रणविकटे च रौं तरौ
द्राद्भुते चेति समासः तथाविधव्रणदर्शने रौद्रत्वं भुवनाद्भुतत्वं च गमयति प्रशान्ते शान्तरसम
गमकत्वात् पाणाविकाररपेणोयौ पाणापयणा हस्येयणा इह च स्कन्धस्य सेवयनवः काश
णधारणात्ततः प्रविष्टानि समरे चापरस्तनेन तथा भग्नेविश्राणस्वतरं नेत्यनेन च नविश
धः गुरवः सिंहग्रायाः बालकास्तेषां गुरोर्हिरिणः स्वयमुद्धायवोयसर्पति इत्यनेन यो विशेषः
आदेष्टा भगवान् स्त्रगर्जनन्नयो रौत्पत्तिकप्रालयादेवो एजेदरिस्त कर्मणि प्रुरुवीर्येन्त हेरामा
राम् समस्तहीयवतो दतत्त्वमभिप्रेबिद्विजान्कशपप्रायान यतिमप्रभावभवते कस्मै चिदस्म
नमः नाम श्रेत्तात्रियडिम्भनवानेन सन्न सौजन्ययोरुधोत्कर्षेण किमप्यन्त रामायितोसि
किंतु नागौवैः कृतवीयनेदनवध्वाध्याप्रियोभावुकैरूपात्ययतनन्तो त्यमणीवमयन्तमेपितृ
भ्राणयः समग्रत्यस्य समस्तवाङ्मजभुजः कोयस्यानिर्वास्यतः त्वन्दाना यन्तु रैन्दुशाखरमहा
ज्ञातो भवानित्यनम् रामः स्मित्वा भगवन् ॥ आदेष्टा इति आदेष्टा निर्वर्तयिता ओत्पत्तिकेवी

भ:
रासी
१८
78

जात् ब्राह्मण्यमौंज्यादिसंस्कारात् हरेश्रगोचरे जंबूद्वीपः सर्वमध्ये ततस्तत्स्वदेवो नाम्ना माला
लीनः ऊषातोक्रोचः शाकः पुष्करस्वेत्स्य मेधातिथियायां मे सप्तितिमंडले भिरिति मस्तद्वीपाः अभिषे
चिताभिमखिन प्रमोदकतया यच गच्छासि तान्मेतान्करोषीति भावः कस्मैचिदति विवचनी
यमहात्म्याय हे हयग्रीवेन त्रांबुभिर्वलभीभवत्रिये एतानामेवते धारमघात ततःकथिये
ग्रामेनत्यएणीकृते माता च पिता च तत्क शेषाणापितरभ्या व्रस्मबाहूजहद्बाहुजाः तेयाम
मस्तास्त्वां भुञ्जेयसत इति क्लिष्टिविषष्टी ॥ बालस्वभावस्वलभेन उष्टहलेन कृष्टं पतं भगव
तो वृषभहैध्वजस्य तत्रानुषंगिकं ममे गलमीह श्रंतं संहृतम त्रनमयागणितमल्स्दतिमा
मीः नाम सरोषम् आत्तत्रियडिंब प्रमथना यद्य प्रथमं तेवासिने परस्त्राममपि भवान्ना
नीगणनात् ॥ बालकौतुकेन तत्र नष्टं यंणा भंगमभिप्रायेणावाश्रमं गेलेपत्न भंगमूप्यक्रोश
मीतिन चिंतते भुः श्रान्नषंगिकं सापकिंकम ॥ महामेनो यस्य प्रमदयमदंष्ट्रा सहचरैः
प्रायैस्तक्रोजीवद्दिरिवषाखजन्मासममभवत् इमं च वेदयाणां भुजयवनमहाडगं विषमाम

यंवीरोवयामजयद्दयविंशान्वस्समतीम् रामःप्रश्रुतम प्रसीदभगवान्नविमर्शकारितया
नगाणितोस्मिनपुनरवलेयात् स्त्रीपुप्रवीरजननीजननीतवैवदेवीसुयेभगवतीगिरिजा
प्रियस्मे ॥ महाह्वनं प्रारैमितयमदेष्ट्रामवैः ततल्पतात् एकवारंश्रावेनप्रभवत्वात हिती
यंतभार्गयावेजीवनकोत्वात् पारजन्माइमांचदेवाणांभवमनयात् नपुनविशादीनां।
साहिबाहुक्रमहाहवैः इस्मंचराभुजवमानिचप्रत्यासमाचेवाणामेवविषमेत्रभू
विजहेयहिवीरत्वप्रकाशैः सेणीभुजवनेतिपादेसकलदेवजातिःस्वीकृतहितिविज
यप्रतीतिःस्यात् श्रेमाणोमेव्यांड उपसमीयेविंशतिर्येषांतेउपविंशाःप्रमाणीमेव्यांडः
तेहोर्वशीकृतविशालमावाविलोकश्रीडावदीर्णहृदयास्मरयावभूव नाम विहस्य
श्रुत्वभवपुनरुक्तांमेवचनःतत्रवर्यास्यनमयददेतत्कोशकोपत्रमभ्रम हिपतिनवल।
कालेवीरगोष्ठीविनोदप्रियप्रकृतयेमेबाहुद्दयछमानः रामःस्वागतम् सपैर्यस्मित
म् अयेभगवंतविश्वामित्रस्मृषिमपिस्पृशति भवत्वेवंतावत् प्रकाशमपैर्यस्मितम् ॥
वशीकृतोजितविशाखाःस्कंदःविदीर्णेभिन्नेअस्माकंमनभूतस्मृतिःश्रुतत्वा उपन

मु.
रा.सी.
१९
79

मयाद्रोकपकौशिकस्यौपन्नाप्रणमंप्रकाशानंकौशिकोपत्तेग्रादावमयोपक्तेस्तनेनली
वनंवीभगवौशिकौतकलआः प्रभुप्रासिनाहेसनत्यातयमंकर्वैव नयच्छमानःसमदासे
यमस्थात्मनेपदम कौशिकाहोपनमनान्नमत्यात्तस्याकिंचित्कलहेनगतोरपितथावि
पनमितिभिश्रायेणकौशिकस्यशुः त्रयीवाराग्रमेतिविद्धिविचनभेः तु समवायम।
स्पतिममकृष्ठः वाग्ममंलेयाः इतिकृत्वामहच ।। भ्रमाहकिंयदेतद्दर्गोवसितंतत्साधिता
हार्येनपठौरणाभवाहचोन वदतिविः समकृत्वाजयः डिंबोयेतवबाहुरीहशमिदंवोरं
नवीरव्रतं ततकौशिकाहिममप्रसीदभगवेजात्सेवमूर्योमिनः ।। त्ताम सकौशिकमस्यहगा।
नम् अहोइत्यात्मनोराजस्यपौत्रकस्यमहावीरप्रहितायाः पठनेर सवलितमक्तिप्रम
क्तिवैदग्ध्यम् प्रकाशम् आपापन्नात्मैवकेवलयाहजनीयाः परश्रामः कथंमयापिनि
गृह्योसि ।। भ्रमाहत्रं हे भगवन् कौशिकस्य विक्रमे विनापि हि जात्मैव त्वमस्माकं हस्तो
सिकौशिकविरमेहेतमाह डिंबोयमितादिग्रयंमहत्त्वाणोडिंबोहिजनादिकमस्यविमूप
पुरवापलकाशीनपृः नववाहुप्रथमोऽग्निवलाः इदंवत्सपेयनंवीरव्रतमीदृशोइ

याहृशि यं भवतापि दृग्विवाहकत्वेनानुभूतम् एवमेतदेव दर्शयति भूमात्रमित्यादि मात्रश
ब्दो वधारणे भूरेव तावत्कियतेन न किंचिदधिकमात्रेणेत्यर्थः यतो गौर्वा यव प्राचुर्येण यत्तद्दपि सा
धितमात्मीकृतं स्मात् त्वाहृशेन जितवता वीरेण विंशतिवारान् ह्रियते अग्रार्थे साक्षिणं दर्शि
यति वदतीति एकविंशतिवारं जयपर्वतान्कथ इति जितस्य हारणं विना पुनर्जयासंभवात्
यतो भवतान् यतो भवतापि भूमात्रं जितं पुनर्हार्यते इति हृष्यमेतद्दौर्यवीरव्रतं माह शास्त्र।
पलतङ्गत बाहुबलस्य ततः पराजयोपि भवतः संभाव्यते तस्मात्कोयं त्वत्स्पर्द्धिजनत्वादेव तं
हन्तुमिच्छामहे इत्याहुः सर्वे वः प्राकृतोस्मि निर्जित मया द्वृतः इति सर्वेषां मम स्वेषां जनानामि
त्यर्थः तेन द्विबाहुमिति कवचनेन विरोधः जात्या केवलया पुनर्मनागपि न विक्रमेण पर
शुराम इत्यनेन माहात्म्यविप्रविक्रम महात्मना त्वमनि त्वत्तनयवसान्ते यमाह कथमित्यादि ए
तावुपस्कृटमभविष्यः तदा जामेवप्रजितं दर्शितमभविष्यत पुरेनिरस्तत्वान्नहि प्रसन्तेन स्मृ
तास्मामिति भावात् अतएवाह ॥ विनयनिर्मलितैर्भवद्दोभिः किमपि नवैर्विहणाद्विरं
कृतेनः प्रथमजनिकरः कृतान्तदंष्ट्राङ्ककचकठोरकुठारदुर्नरीयः उक्षिप्त नत्वलभोः ॥

अ॰ रा॰ टी॰ ८॰ 80

विनेयति विनयेन निचुलितैः दुर्हृदनिवेष्टितैः प्रसीद भगवन्नित्यादिभणनात् किमप्य
निर्वाच्यत्नवमनन्तपूर्वमेकं कलंकपृथ्वीहरणालक्षणं विहरणद्भिः प्रकटयद्भिः श्रेतरभ्यंतरे
रूपौतिशयं दर्शयति ॥ त्रैलोक्यत्राणशौंडैः स्मरभिज्जवमतेः संप्रहृतो भुजाभ्यां सत्त्वेन नाम
वार्णकृलिशकविनयायमदोष्णोर्निलीनः ज्वला — जिह्वानकालानलकवलभयोत्क्रांत
देवास्त्राणि ज्ञातत्वात्तोन्नगेति ज्वलति मनरघे पार्वतीयर्भपुत्रः ॥ नेपथ्ये भगवन्भार्गव ॥
त्रैलोक्य दाक्षियवर्णोत्रमस्रवाहुभ्यां जातोण्यमहाबाहुभ्यां सेव्यत इत्यनेन विरिंचादपिबहुमानक
र्वयोत्तं नेत्रीधाज्वलेन कालानलनिभं भार्गवमवलोक्य कवलनशंकया देवास्त्राणां सं
भ्रान्तता ॥ अथ वृत्तिविपर्ययं वितन्वानः तत्रशाहमियमेवमेदिनी दक्षिणात्वबभूवयज्वनो
मे चमेप्रतिवस्तकमापुषम् नाम अयं प्रशान्तगंभीरः स्वरः जनकेन भवितव्यम् तदभि
म्यत्वमवलोक्य राजर्षिसीरध्वज ॥ अथवृत्तिदत्त्वानवच्छिद्य नस्त्वेवयमवभृः यन्तुक्रवेतावि
प्रदेयाभूत् तदिदानीं दक्षिणायोग्यस्योपार्जनीयस्यान्तरं भावात् अफलत्वेन निस्पृह।
मापुर्यन्यत्पूर्वंदत्रियोऽक्रीदायतनवापुष्पग्रहणं दक्षिणावृथवन्नित्युपार्जनफलेमभूदिदा।

नीं तन्निस्सारं हाटकफलेन भंगेरणे किमणेनेत्यौ शयः ॥ भगवतः सूर्यशिष्यात् तुराणेवाज
सिनेयिनो याज्ञवल्क्यादधीतं ब्रह्मसिद्धान्तो गृहीतवाक्य एवासि किं त्वनायमवसरः शिष्या
न्प्रत्युपदेशः ॥ पद्यम् ॥ ॐ भगवत इत्यादि याज्ञवल्क्यविशेषणेनेयं तच्छिष्यस्य जनकस्यान्त्ये ले
खनीयवचनं त्वं हे तत्वाजस्यनेयेय पश्चादनेन पुराणे शाहूस्य कर्मधारयः तस्य परिणतज्ञानस्य
त्यर्थः गृहीतवाक्यासदैवमानितमेवत्वं हच्चः परेनायप्रालावः अवनिमपि कैविंशान्नमप
वस्कंयवामानवम्रष्यम्नतकेभ्यः संप्रदाय द्विजेभ्यः विरमतिरमणीयात् हंहगुडाकथं
मे निखिलनृपतिहत्याहृष्टमारः कुठारः ॥ नेपथ्ये ॥ अपि का विशायेषां प्रमाणे संख्येति
डेपरतः हींपुंवदतिनेन पुंवद्भावः अपिग्राहोत्रव्यस्तुतः न द्विपिवृद्धइति तडितक्षप्रत्यया
न्त इति तडितडोपपदमेति पुंवन्निषेधः अभ्यवस्कंयवामनोतेरणेयायापि किं तं प्रवभ्रथो
यतं केभ्यः नस्नानेनत्रभ्रमकरवमहीरूपस्याचमनस्यदानात् एकविंशतिवारान्हिति
योद्विनेदत्तद्धायुडेति अयोजनेविमकलनृपवधहृष्टबलठादभंगवीरहृदयगुपात्कौ
शमात्र प्रायात्कयेनिवर्तते इदमेव प्रवृत्तिविषयमित्याहि जनकोक्तेः अप्युत्तरम ॥ भग

ग्र॰ ए सी॰ ८८ 81

तिलकनमस्त्रेर्मेचवैमनस्यमेतन् जरत्कारणमिदानीं मानसंमानयोर्द्रा वहतिनवकिमस्तं
पुत्रभांडेपिरामे त्रिजगदभयदानस्थूललक्षोभुजस्ते जाम रामेयति अयेवीरकर्कशस्य
ः कथयः रामः सप्रश्रयम् भगवन्नयं तातोरघुपतिः जाम सव्यथम् धिक्कार्वतः तत्रा
ष्णायांकटंबकोऽस्त्वेदः नैपथ्याभिमुखवम् भोराजन्दशरथामात्यनामधेयमित्रेणास्तु नामा
नार्हो भवान् किं पुनरनभिज्ञोसि वीरव्यवहारस्य ॥ भृगु भृगुपतिनाननमोनाभयात
तत्रजाताः कदेवकेन नमस्ते नोद्गमः अस्माकं मित्रेणानान्नालक्षणायामहर्षेण रामज।
नकानाः जमदग्निवत्समपिमामस्मत्पक्षेः अस्मदिति बहुवचनतोऽधीरादात्मानात वीरस्य
वहारमेवाह ॥ पुरमथनपत्तविमर्दलोके प्रदहहदहनिर्धामसत्तितीव्रमर्चिः रघुजन
कक्टुंबवाष्पपूरैः परमिहशांतिमयं तिशांतिभाजः ॥ नेपथ्ये आः जामदग्न्य किमेवम।
तिप्रलपः समलसमानपि बलाडनग्रीहयसि जाम सरोषम् अरेविदेहकुलपांसन॥ ९
रमयत कण्ठपनभगाङ्घेर्याहृद्गानोयपस्यग्रहर्द्धिवमहन्निशामसमार्चिर्जघस्पनेननानि पा
नाग्निविः क्रोपरूपंतेजावाष्पेनेवजलंपरमेवार्घ्य इव हार्दिषिपिपिन्दसुगुरुजलरोदनानां।

थ्यानुपपन्नारामा विनाशेनैव क्रोधशांतिरिति गम्यते अश्रुवनलेवर्द्धिः शाम्यतीत्युक्तिः अहे
तोकार्थी पमर्षाणापरत्वेन गत्वर्थाह्नतिबोधाहो ग्रर्थेनर्षा थ्ये निकर्त्तृणोकर्मत्वं ॥ अथ
मयि पतिर्भासामेकोनरोभवतोगुरुत्वमसि तपस्वित्वेवर्षीयानितिसमतितिर्द्यसे कथम
सिपन्नर्गामग्राहीतरेवसमाप्यसे ममहिसकलदेवालेभक्तितोमहतेभवान् नेपथ्ये भार्गं
वकथमेतनाहूडवाकागौरवनिग्रीहीतमंप्रहारक्रियाममभिहारस्य भवतः परमेवलणि
वर्त्तमानस्यपुनरयमुपलवर्त्तेरुदयः तद्दिदम किंयस्मिन्रमियमपरमममपितादयिष्यतिमं वं
मायुपपिशाचिका नामविहरस्य अहोराजन्वानस्मत्स्येवपातनांदमाकुलयति भवन्नसा
न्वयामि नावदेनम् नदिभिमावम् श्रोगिरम न्यपालेयालेपांयममपरमुपरोराशिरसिकः
पृथिव्यामव्याजेनोद्धटभुजभ्रमः सन्तिरुद्भवः अमीषामुत्सिक्तं किमपि कुलमन्त्रसलवा
शोविपानातन्सर्वेषदाभिकांक्षितेतेभृगुपतिः नेपथ्ये अपायप्रवाङ्गियायुणाहस्तापातानि
नु निसर्गनिष्ठाणांहिप्रहरणाभिदान्तकृतोत्वालुणोषु नेर्याहरशालाहरषोवासोछाच्छासिक
प्रमेवमतिक्रामनमलाकमपिवलवर्षमानविभेष नाव नरोधहामम अग्रेघ्रमबंधोन

सु॰ बांधकिनेषयोनमगोत्रयांस्तन कुर्यांशमाहकथामभीपद्मिनोवश्येमन्नुष्यांकुरः साक्षे
रा॰टी॰ हृष्टगतिगणांयमाकृतिगणास्तत्रेष्यतेचेद्वात् सम्यास्तांसमिधांचमाधकनमेधत्रेक्षिदाक
८२ रणांयिंगोर्वीकृथ्याकर्तुश्लोलनकिणग्रेयिर्मसाधंकरः नैषध्ये भार्गव २ ॥ अथमित्येकांत
62 रयोयात्तवल्केनव्यवधानात् असवर्षीयानतिहृदः तितिक्षेससवित्रियोयिनहृतत्रमर्थः
समाप्येससमार्गियामिसन्नामीप्येइतिभविष्यतिवर्तमानाव्यवनादौनिष्ठिवनादि सह
वैन्नयवसांसामामानतयानिष्ठडेश्रुडकरणांयानःश्रुण्येयेनमतमडपस्नवेते विसेविली
कुर्वेति अपरेहर्वैस्मान्नाटकात् आगुधपिपणवीवेधुयम्नवहेतत्वात् यथुसांसमसिश्री
श्रीहादिपिंडःपुरोराशः रसकोभत्तकः नहसिकद्वायजमानात्वेनयार्मिकत्वेनचमः
मयालमीयः उत्सिकेसार्हकारे अथाजोतिक्ष्माविधानकर्ताग्निभिकचिते शासनागादि
भृगुःयतिरहपरश्रुरामः वाद्रियाश्रुत्रेनमेनमानरश्वहिकमा निष्प्राणोद्वलेब्रह्मणो
वर्वैसेजोब्रह्मवर्चसेब्रह्मह लगानयत्याद्वचमसस्मत् बेधकीस्वरेणान सामग्यसेबाध
कितेषः कल्याणादेरिवंतस्येत्येयाणितामधुः मनष्यायववैष्पाक्ष्छेदोपिनवाक्सिनहादः

ऊणाणमोक्तप्रभृतयः प्राकृतिगुणाभवाहणागोंबालाणाप्नूमातामपितघिवीताघि।
कारमात्रेणमध्येगणलात् यदेतेपिमनष्पपोतकः शास्त्रवार्ताकुर्वंति नदात्पोके दि
परश्रुधारणेमौर्वीकर्षणंचहयीवाघाध्यतेवामनश्छेदात् त्वमपिवेद्दासाणिबुदित्य
र्थः यतेननिसर्गनिष्ठाणामितप्रत्युक्तम् ॥ तंवैस्वानमिवसिष्टगुरोः सनाभिः मा
येभवः सभगवान्प्रभवोभृगुल्लनेनातिमातत्रमम्रणांशदयेमदीयमघापिनत्रटति
षणमितनेकदष्टिः नाम सोप्ययेहासम् किमर्थैरदशारथ्यकिमाह् नायापिलृदयेत्रु
टतीतिकथ्येवात्रुटन् यदेषनव्याप्रियतेमेपरशुः नेपथ्ये आत्मामदनिगृत्रनपिनि
पतिपरोजन्मनादिप्रभृतिममरामः स्वयंमहन्तयुत्रः योत्रावराभ्रुअलभवांवदितिभु।
नाम अवीरवीरेवाकलयतजनोमामयेरमयंमघाव्रुडोदष्टाहितदमनदीक्षापरिक
ः नाम सावत्तेरामेघतिषरकिमपंलत्म णोभवंतंप्रुरोजन्मातमपदिशाति रामः
सविलक्षस्मितम् प्रसीदभगवान् सपवायंयोवनादर्वाचिनिरपराधमधुरवयासिव
र्तमानोयानिकानिचिदक्षराणिप्रलपतिनाम सस्मितम् कथमेनावतपिमामस्त्र।

म्र·
ग·टी·
८२
83

ध्यमाणामार्गाकेमे त्वदन्यवर्तिनि खेलयंतंत्वामेवत्तमयिध्यमानमनवलम्नयिष्यते
निर्वातेहिमविताएंतनरक्षि मणिरयिनिनिर्वाति नेपथ्येप्रति माधुरेलक्ष्मणास्माधु
कनिष्टतरोपिवरंभवान नष्टनरुयंदयाज्ञे श्रोरामालि ।। त्ववेट श्राधाता वेदलष
वंजस्वभृगुःस्वयंभूतत्वात्स्मद्रोववसिष्ठसिमगोत्रः तेनवेदसंबंधरूपेणहेतुनाम
हाणामकठोमत नत्रुटतिग्रपीहानन्यजतितयंचदाशारथोक्किरयायीतिवचना
त क्रमतेरतनपश्यमेबाणात्रुटिष्यतीत्यर्थः ग्रयमपिमितिसंभ्रमेहितंबडइत्यत्रत
वाहेतमिडेक्रुद्धतिवस्यतिक्रः यरिकरबंधरुतनरीयाद्यस्त्रग्रहणं ग्रहेरामेणस्वपूर्व
नस्मलयंतनमतत्संबंधानर्चितेहितदमबै नेपथ्यहृतनहात कथमितिपतावतित्वंवे
वः स्ववाणस्समकालेलक्ष्मणशरक्षेदाकरोणापिग्रलमितिसंतामध्ययेग्रपिवयोभ्य
दिदकोथातः ।। प्रागुक्तस्त्रिरसंदरधनायैः कोवादिदेनावर्जेभिवाहेममया ।
तिमानिकफलाभ्याकीर्यपर्यापितानम् सेहोंवृत्तिप्रतिहतेतापिहिमयिदाचेणकेल
नतेदिष्टाबोतकमाभिमानिकमसितंकोपिवीराज्ञः नेपथ्ये भार्गवडविजान । १२

मिदं सर्वाङ्कफलसंपत्तेराभिमानिकं सांग्रामिकं वा रामः सरोषाभिमुखम् आः वत्स को य
मघनन्त्सनन्त्सङ्र्विनयातिप्ररोहः यन्नु हुत्तमपि चेषापाण्डीकरोषि तेन यच्छ आर्य तन्नमीम।
येमस्मिन्नस्माकं जामदग्न्य येऽत्रितो हमार्येण जाम विहस्य रामेसुप्रति कथं वाच मवं सन्न।
नामास्मिन्नभियोगप्रणामं नीमस्मर्थ्यपस्य कथं वहरोमि ध्रुषैवेव प्रतिकियेत धाम्ना कि
चेर राजन्ये भोजत्मवैववृत्ते भय स्मृके षाणाचर्य केकौशिकोपि तद्धीचर्यामेव मन्नुवन
न्मे गोत्रात्रेयैव गुलेयकलंकः रामः सगर्वस्मितम् भगवन्नस्त्वमेतत जातः सोहं दिनक
रकुलदेत्रिया ब्राह्मणेभ्यो विश्वामित्रादपि भगवतो हृष्टदिव्यास्त्रपारः अस्मिन्विषये कथय।
तिजनताडर्पशोवायशो वा विप्रघात्तुग्रहणाग्रहणः साहसिकात्तिभेमि जाम सक्रोधम्
आः रामद्र मंदवाक किं वसिष्ठ विश्वामित्रोऽस्व बाल्ति वाचालनिकोब्राह्मणात्ते जामदग्न्यः पि
कुषमस्याव चवाचः तद्विधा स्नुपंते कोपातिशायने नाटयन् अहमहोभो॥ सहस्रधाटय
मघोन्मुकामघुत्रैस्मत्तर्भिन्न नकज्जलबंध निर्गतरीभिः नवकधिरलताभिः क्रमलीलापता
कारणभवि मन निरोड्डीरोह शिखा करोति रामः सरोषम् आः जामदग्न्यकेयं वाग्विभीषि

रघु
र॰टी
८४
८५

कारस्मतिक्रमातिप्रसंगकदाचिदिक्ष्वाकवोपि दृष्टमेनायते जाम सभङ्गुरीभंगे तत्प्रकि
म तामः स्वावष्टंभम् ततश्च तेनात्रि समभिरेवराज्ञ विमर्यैर्षिते भुजमले भयोः कतातोरणामा।
लिकाभुतनरमेद्धा विंशामारिपस्रते दृष्ट्वामित पिवर्तमामामधुनातस्मा पवियाङ्कतेष्टामे।
लस्माहि कीवलेन यत्नशाक्रषेननहिर्नमे जाम समेरंभे किमार्थेरे किमाह दृष्ट्वामित
यीत्याहि स्रोकार्धं यत्रिलामव्यतम् ग्रहोमर्वनामामिपिमानदाहणएमृरोवजानपेट्सो
विधह दिलीपवंशो भोमममहीपक्कलपर्वतनिवर्तिमानो राजान स्त्रतपधम् ॥ प्रागुक्त
पर्यापितामये ग्रुपिवयाभ्या दिर्दिडकोपातः पिताप परिपूर्णां सिंहापिगजे भित्वाप्ता क्तिका
नि विहियानिकस्यो विधिः ग्रभिरमणाम भिरामः सप्रयोजनमस्य ताभिरामकंममसिंह दृ
पस्य पुरोत्ताग्र विधिमात्वमेवमनो विनोदहेतुः कौतकेजानामि पूर्वंपत्नवैदर्भिताङ्ग
पो भुममीपमर्पता भार्गवेनगत्वोत्तरयं विप्रहतारिरिति कोवाद्दिः घोरेक्षि हित ललतत्ते।
नश्चनाहे स्त्राग्रपिमानमंग्रतिगतमात्वन्वते प्रियेमस्पचसत्नतेकववहरः स्यानोवयो।
पमनेतत्स्यच यावत्तावयस्माकवचः परिधानेधाकाते तावद्भयाज्जातोमीतस्थैः राज्ञाय

स्यातिरागनया व्यतीतो गान्तः इति यः। आचार्यस्य भाव आचार्यकम्। योऽयं स्याद्विकान्तः एवं
मपि वैरिणीकृता देयपतिप्रशंसितत्वेन गोत्रादेयं गोत्रस्य भिदकः कलंकोपवादः दे
त्रियास्त्रीतिसमासः। पुंडरीकायधर्मवीराश्चेति भावः। अस्मिन्नेव विशेषप्रतिशब्दग्रह।
णं महासाहसिकत्वाद् भीरुत्वात्। अनिबद्धाऽसम्बद्धाः प्रलापाः स्वालिवाचनमस्यास्तीति
अतो न कस्मादिति कः। श्रूयते न पुनर्वचनान्मूर्खो भवति ददाते पापपवनतलुक
वेषस्कं दम्भनष्टेन लताः पुण्याः रणाङ्गनो रक्तपतकार्योऽहं क्रियते विशिष्टो भीषणः।
विशेषिकाभाव इत्यनेन नास्त्रियोणकाः॥ येन स्वातिविनिहत्य मातरमपि देशाम्र मधा
सवसादभिस्तापस्य येन विपदे निषुदत्रियामेदिनी पद्माणत्रणवत्समामसावेवि
णः क्रौंचस्य स्कन्दलादघाणास्थिकाणः पतंतिस्स पुनः क्रडोमनिर्भारीवः रामः॥
मरोषपरिक्रम्य त्यानप्रयतात्मिमपिदेशामेराचववहुः शिष्णुक्रोडाभगनत्रिपुर
हरधुवानववपुः श्रेहंकारहराजेनभुजवनप्रस्थनकलानि ... बाहुः कथय
कनकलेप्रहरत जाम पाः पापविकर्तनकलकलेकपुनलतां ... वपार्वतीदयत

गी.
रा.टी.
८५
85

कोऽहंरूढेनैनमात्मा वधामि यद्दहेदेव घोऽपि मार्गवस्मकेनैवीर्यावाजयितें भुनदं
नुममनिष्यति यद्दीगीयोक्ताले।पिपदयतेऽर्द्धैश्चाववयाति यद्दहवगमपिदर्शाय
ति ग्रपिचवीवाजमकोट ज्ञानस्यैव यथापितप विहरवहोमार्जेनोमाज्ञेनोमत्को।
देदमनेक॥ येनशेभ्रुसंबोदि नाथनाविघाविद्भ्यो।गाइतेनन्वदत्तंभयोरेकविंश
ति वाचयाजलयलत्वा।वर्दनमालोकत्वाद्दविंशोयाजलवः आरब्धमिच्छानेसामिथ्य
मानस्ति इंयेवेतभूतएपेस्वाथुः परम्युतात्मना तचतन्हाहवादसौबहुशः तत्रि।
यैषवापिप्रियेते आतिपमिवदीयदित्यात्मनेपदम् प्रपदेयशाथनिमयिसतिकितै
वितर्थः यत् कृतप्रमाणाइतर्थः नन्वर्जनभुजवतकेदकेनम्बहूनानवाकिंएषहेनेस्या
हृग्रहरइति तस्माणानिवृछत्वाम्मपि ग्रहर्णेमवसरत्वातन्तमहृक्लितमिः इतिना
त्वर्यमत्रयेशानत्वात्यादिता ग्रवसरीपंचमी पूर्वमश्चत्तमश्चत्तपूर्वधृतपूर्वेचरहृत्या
तेषम्बहः॥ राजकवधत्वा ध्यायमध्यपिममको योयमोत्सर्गिकत्वात्सपत्यापम
नेनेगुरुपत्नंभेगादहंहेतुमान रामः जामदग्न्य॥ राजके हृदय अर्जुनीगाम डौं

त्मिकः स्वाभाविकादुपसर्जनेन गौणेन तत्क्रियार्थं प्रतिकारणमिति गौणगुणेऽयं यत्नगर्भगय
वस्त्राख्येहेत्वरित्यर्थः पात्रीभूतबालियं पुरातनी कीर्तिर्यत्का न निदानीमेवह
ष्ठ्वमनेयथ्याभिमुखम् वत्सलत्वमप्यपत्रः २ ज्ञाम श्रेष्ठैस्तैश्रियवद्रोग्रतामस्त तस्या
पमीचभुजपीडनपीडनपीतसाग्रंश्राग्राणाभज्जातभवांस्त्वनिमित्तमात्रम् राजन्यकप्रधान
मायनमस्मदीयमाकर्षकार्मुकामिकेगहड ध्वजस्य आकृष्टेनप्रुरुरुमनेवयत्नघ्नाकिल
स्मानभियोक्तुमेहे त्रसत्रेदीक्षितानां विरस्माहेतापरम्भुरस्माकेममैस्तैवेति रामहस्तेप
नरर्पयति रामोमहात्मा भार्गवसमेताद्दृत्वातिनीभिमिरियं नदीहि विमर्दस्तामेश्र
देयामवनारवः ज्ञाम स्मेराद्धेपरिक्रमान् भोभोः ब्राह्मणेभ्यामस्त्वं पातेजस्साविकर्थना
नाः भवत्वयाराणि देवाश्चाह सर्वाभिसारः अतिविदग्धत्ववास्मिताच्छिष्योवैजयिकः
श्रद्धश्रावयमवर्गोसनिर्विदेहेंद्रकर्बीवलयमिह विघ्नैरोषणारणेकेयः इतिनिष्क्रान्तो वे
पथ्य भोभोः पौरजानपदाः प्रवार्तितांमाङ्गलिकमातोद्यं प्रमज्यतामयं वैदेहात्स्वैर्जाम
दग्न्यविजयात्सवेन कमकाचिदिह्रापिकर्मणि यत्नाः स्यादिति निष्क्रान्तौ नायौ।

प्र· रा·टी·
८९
86

गमपरलपोस्मलमावजोत्मावलिर्भिर्दिवम् ऊर्ध्वेणेनरथवहेहेनवक्षेणनारायणेयेथ
न्तुः मेयायानप्रष्ठभार्गवगतिः छेदादमोचीकृतः ततःप्रविष्टोतेयमनामदराम्
रामः भगवन्भार्गव यैरेताह्नानोविहितमपिशान्ते भवन्तुतः प्रक्रमाविप्रेभ्यःश्रुत
रक्षितप्रापानबुभवः चिरादेदेरेणरवयितदपिरामेणगाणितंनयोविद्यावीरवत्तम
यमपितामतभवान् जाम विहस्य कथमयमराजमस्माप्तवत्सेन यदर्थमस्मामिरस्मि
प्रकोपितस्तदर्घहस्तात्वयिपामेवसवम् विशीर्णमर्वामयममस्वदोतरंचिरमकिंचि
लचिमानमस्मते रामः इतइतो भगवान् जामदग्न्यः रामसविडकककमममयतमास्मि
नम् वत्सप्रपशालः रवेलारामणकांताजनयदेशुविरप्रवारः ततऊपयनरसमनेष्यामि
रामः भगवन् भगवतोयाज्ञवल्क्यस्यावमथ्येक्रतातिथियमेविधानेतानजनकत्वत्र
भवंतमनपालनः यदिहिविष्टरपाद्यार्घ्यमधुपर्कैः रुपस्थितान् इत्यार्थंस्म विदेहोस्व।
प्रतीहिभगवन्समूनम् जाम वत्सापरिहार्यमानिथ्यंराजन्यश्रोत्रियाणां किंपुनरेव।
विधवैवानमोयिता धौ वारसवलितविलक्षो नराकोसिधर्माचार्ययाज्ञवल्क्यमये

स्यावलोकयितं आचारललिहृदयपितृः ततःस्यात् किंचिद्दृष्ट्वे नेपथ्याभिमतवेम् यस्या
स्तत्रिपुमानिर्हृतं चतुर्वर्गमणिपिपितः नमो भगवते नमो याज्ञवल्क्याय योगिने नेपथ्ये गम
यद्यौद्गुपदादेवपास्मानमपहृतं ते पुनस्तुणावमाम्पत्वाम् भीतब्रलमन्त्रहे नदननमस्य
स्वमामशरणाय नेपथ्ये शिवालेपयानौ वनलिनगरहे भीनिजनगरहानतकिमनमसर्वे षोग
णमयशिरोमाल्यमासिनि: त्रिलोके निर्माणस्थितिनियतनवयोर्मभुभिरोभपृनिरतिः
षष्ठीभृगुकुलमथिष्यायरमते नाम वत्सो रामभद्रः रामः आत्तायत नाम निवर्तस्व तत
मिदानीं कृतकौतुकागारमेवालोपचारः सुमबरकुललोकत्वां प्रत्यपनते इति परिशुद्ध
निष्क्रान्तः रामः सोद्वेगम् कथं गतो भगवान् तदहमपि तातसमीपं गच्छामि निष्क्राक
मान् पुरोवलोक्य कथं तातस्तत्र जनकेन सत्यवाभिवर्तते ऽस्मदुपसर्पति ततः प्रवि
शतो जनकदशरथौ राजानौ वसिष्ठो मे परिष्वजतः जनः सचरितमिदमतिशयितकालौ
न हि हि विस्मापितवंविषवत्सः भगवन्नपरस्युदरादिशांतनमहाजनविजितरामाचकर्षते
नः दृष्ट्वा पुरोवलोक्य सहर्षम् कथमागतो मे वत्सो रामभद्रः जनकः सावेगमहाराजदश

श्रु॰
रा॰टी॰
८७
87

रघयपप ५ विगतेजानेनाग्निनगदयनीभ्रंननयित्वा विधातासर्वैर्वाग्नुपरिसर्वनारेऽ
लक्ष्मणाम् विनेतो वर्णानो भृगुपति भुजादर्पनिकोशोमहावीराश्रीमानमृतमयमहाणा
विकरीति दशा निवर्णो सखेहम् महावीरो रघुनन्दनराज्यमधिकारं सर्वं पुरीणः श्री
शुरपिवत्सीयम् तदस्मिंनरामादर्वाहे वशुर्णोश्रमभारमधिरोपितक्ष्मापितयोवनो वि
लीपकलो चितेन विधाना स्तोवमायुरूपभोगामहे जन मावे दशारथस्माधुतेसदय
मीहश्याम् क्रमादेवमयान्तुष्णातव्याम् रामडपहत्यामभिवादये जन पदेहविवसतिसद
धीमालिंगति दशा राममालिंग्य सख्येननकाममभद्रमभिषेकेनेज्ञामदरामविनयप्र
तिरवश्रुवानयस्त्राकालदेयपुनः केऽहंतः प्रविश्यलक्ष्मणः इयमार्ययामुक्तायपो
पनीताम् अयमास्वायाः पत्रिका राजानोसवितर्कमयोस्यपप्रपतः रामः सहर्षम् वत्स
लक्ष्मण प्रपिसपरिवायायाः कथालमेवायाः कथयतापार्थीमत्वा लक्ष्म प्रथयिसम् ॥
रामः नूनमस्मत्सर्वोत्सर्वारोपमेनस्यमेवायः पीडिपिष्यीति जन लक्ष्मणहसलात्पत्रिका
दहैलोवाचयति महाराजंदशरथा केकेयीविज्ञापयति यथा तमेवदहयमसी

कृतस्सर्वैर्मयापि च विभर्तृभरतस्तव राज्यलक्ष्मीम् वर्षाणि तिष्ठतु चतुर्दशात् दण्डकारण्ये मोऽमि
ष्यामि मे पालितं तातस्य हितान्युपरामः इति राज्ञातो मूर्च्छितः रामः शिरसि पञ्चिकायां कृत्वा व
ल्कलग्रहणं नितान्तमस्य पादावपतन्महाव्यापिनीं प्रजावतीमादाय पुरात्समाद्रवे तिलक्ष्मणा
निष्क्रान्ता रामः ताताम्बामाश्वसितम् जनकस्य श्वाश्वस्य पाणिगृहीतो रघुपुङ्गवेन देवः पुरा
णः श्वशुरो विवसो न पितापत्ये कैकयचक्रवर्तीकामैरमे नाहं शमाः किमेतत् इति स्
श्रुति रामपत्नी सैव पदातेनवीजयति दृष्ट्वा श्वाश्वस्य कोपाद्वेषमनमयामि ति प्लनवत्सा
भावो हन्तासानमयस्वतेमा मयमं भीरुत्वमाश्रमिरमे पुनरीहशं मां हा वत्स रामकथ्य
मत्स्यहसे विहन्तुम् विसृष्य हा वत्से ज्ञान किं निशाचराणामति धीभवितेदृशार्थश्यमरहे
प्रविशामीति मूर्च्छति रामः ताताम्बामाश्वसितम् २ जनकसमाश्वस्य श्याकाशोऽलस्य बड़ा
माधुमाखि वैकेयिमापु यदस्माविश्वभराङ्हितमैवतमायाः पश्चाद्वैवान्प्रवनिः प्रशान्ती
कृत्वा विसृष्य मस्व यम्॥ पादस्पराजीर्णं प्रभञ्जनकर्मकनीरिसेत्रिय सम्प्रहरणदेव
सत्वे रमय प्रयपन्नामिव रत्नमालां भनात् ततश्वान्तीनि विधिमामात्मवलिनवती।

र॰ टी॰
८८
68

एवंसकलदेशपालानां ब्राह्मणकौशिकगौतमादीन् ऋषीन् आह विकत्थमानः श्रावती
याः स्वार्थपादिरहिते भूतले विधेयमाने देवानां शास्त्रं सर्वं समाहरणं भवतु हि
मानां त्वां शिष्यो वा प्रतिविधानं कुर्वन्तु विधत्ते भूयः समस्तानी ध्याद्विष्यति वर्तमा
नादेककालं त्रियमानानामवश्यमेव सतां कोपहेतुं भवतु प्रतिविधायनं दूषणं प्र
सिद्धं तदवसरे पंचमी पाणिमूले रामस्य धीरोदात्तत्वात् विलम्बापायं कर्षणं जनितो
त्वलि विशेषाभावतः लोके कस्य ख्यातेस्त्याक्षीतानेत्र प्रांत प्रभाभिसंवर्धिताख्ये
वनेन तथा घोरत्वमेव विलख्यातेस्मेति क्रोधकालेन दूष्येनेलीषु एतेन रामस्यातोऽ
ऽन्वेषणेन गतिस्वर्गगमनात् यथा यथा पिस्यर्थमाने परं प्रतिनोऽस्माकं सर्वेषां सेत्राणप्र
हेषास्वग्रहणमन्तेन तथा चाविशेप्रति रघुवंशजाराजानामः श्वनमलशास्त्रविस्तानां श्रेडीशे
र्विनीतः मत्स्यैकौशाभांडादित्वेन नश्लेषनिर्देशादपीरः गुणितनमप्यलमप्यप्रति
मानं धारयोगापगमात् श्वेतरमेतरात्मा यस्यास्तनियमसेहितामान्यगोति धर्मायका
म विषयागायत्री द्रुपदाचदेशपितृश्वोमेत्रमयावापु देवतदेवः दक्षानवर्धनाम् यास

लङ्कायाः षिभार्गवस्य निन्नमभेरद्योपान् गुणोमयइत्यमेवेणेऽसमत्वमपि गुणग्रथितेभव
ति त्रिलोके विश्वस्य हृष्टिपालनसंहारे बेधा स्वजनसंसेहारस्य स्यापिप्राणिनां विश्रामार्थ
मेववनगमनं कौतुकागारे विवाहमंगलरहेइ इति स्नामः पुराहन्ते छिदं तिग्रथेयेतेवाहृ
तिहास्तिकानापरीरितीकनिन्नवकं प्रतिज्ञामातृहेनदशरथप्रतिश्रुत्वेनरामोवत्सः
हेत्रयाज्ञोजामदग्न्यस्य जितत्वात्सतीहेत्वयस्य प्रतापस्यनगाश्रयोपनीवितेजनयित्वा
विपावेनत्रशालाघर्षेतृणाम् दर्पस्यगर्वस्यपरीताश्यानेमारमारव्यातिहेत्वात् साव
धूस्सर्वेधुवनस्य यन्तत्वावहति सर्वधीरणाः वामायाग्रीरीणाः कालदेपकोरहेतरितित्र
श्रीरेयपत्नीस्त्रुपश्रुतोपत्निकैवविलवहेतुरितिपर्यपरिपैकनृपाकयाराज्ञोपरस्यराम
वलोकनीस्कृतीशाहोपुरीशाहत्र्यगीकारार्थः पूर्वस्वीकृतस्वीकृत पूर्वेनाम्नृतिसमा
गः पूर्वेदेत्तपुत्रेइदमारष्योब्राणोरोहणोभक्त्यात्रघः कैकेयोवरेहयेदमेतस्मनाशीकृतमा
होदितित्रवेकेनभरतराज्यमनेनगामवनप्रवासः अजावतो भ्रातृनायासमपासितनमि
तियेवमपादिवचनम् वाक्कमनस्यवांमनसम् रूक्तामपुनषीतिमापः उमाशानयणः

अ॰रा॰
टी॰
८४
89

संतापकत्वात् तमोमयो मोहात् विवेकालोकप्रतिपक्षत्वात् अत एव कोऽप्यनिर्वचनीयः यद्विवो मनसयोरप्य
गोचरः तत्कथमेष इति निर्दिश्यताम् इहाहृदयसमुद्रनवभावितत्वमेव तेन तस्य मसोः परस्परविरोधित्वात् तद्
भयमयो भावो वा मनसा भावविकल्पयितुं न शक्यते तदनुभवस्तु वर्तते इति भावः सत्यमेतन्मोरु
तया मनसाऽप्यवासयतः स्वेदास्थाने केवलं छिनत्ति तस्य ममाभिप्रायो विज्ञाप्यतां रामः प्रवासमेव कुर्यात् करोत्वा
नीति निश्चयात् दशरथः स्वेदपारवश्यात् आह ईदृशं मा भिन्ति ॥ ततः कान्तो वत्सो दशरथस्य भजेऽकृष्य
लक्ष्मणः प्रदेशात् स्ववन्ता शिरश्चुम्बितवानिति अवनम्रः प्रियो राजा मूर्च्छितः स्वभिरयमाहिं स्वस्था प्राप्त
रितिवत्सा सः कथमथमसौ केकयकुले कष्टेव वृथमपि कथमनेनन्नतपदेषु वत्सलीभविष्यता
भरतराज्यलक्ष्मीकर्णोत्तरतमालपल्लवेन कैकेयी दुर्यशःसामर्थ्यान्नमत्र मध्यलोकस्य मुखं दत्तो रामः।
रामः उत्थाय तातजननकथ्यास्वस्थं तातं प्रणमामि तथा भवति वविधेयमिति निष्क्रान्तः दशा।
शास्त्राप्रेसोत्थाय वत्स राम भद्रं भवति पालय मामिति तत्र केवाथमागो निष्क्रान्तः॥ इत्यनर्घराघव
टीकायाः॥ ततः कान्तो पतनर्थरत्नेन प्रसहतनत्वमलदाते तेव तन्नस्थानप्रदेशात् तपवारान्नाशितो।
जनताराविणवा तुल्वलेन सयनाथाः वत्सा वसीताप्रमादिनी वनभवश्चाकल्याणाचाराः ततश्च सीतानि
मित्तकौ रावणेन सहविरोधो वत्सयोः स्वादवदवश्यं समभ्यागृह्यता इति भावः स्वां वचनादित्यमनर्थो स्यापत्तसभव
मयश्रात्स्वदशमो राज्ञो दशरथः प्राणत्यागेन तालयंति प्रियतेऽस्मात्पथः पर्वसुनयो वे यावत्ते स्थाने स्थितो रत्नाश्रा
रितिवत्सा सः श्रावाविधिः कथं केकयकुले कथं तातः केकयकुलत्राता तात्वं वदेहुप्राहितमसमभ्याव्यमिति रथः
तमालपल्लवः हसलतात्मस्य साविनेऽध्वयवस्वंगस्य मामितिस्त्वः तथाभवतेविधेयामिति शाषः इति टीकायां चतुर्थः

ततः प्रविष्टानः श्रमणो जांबवंतो ॥ जांब ॥ ततस्ततः श्रमण ततो मिथिलायां निष्क्रम्य मकु
टाधीरमवकार्यमाहति ब्रह्मवेदितं स्वशरीरमपि हायगंगायाः शृंगावेरं नामपुरमागत्य
भूतास्मि जांब ततस्ततः श्रमण ततस्समसमान्नपदमेव तस्मिन्निमौ रामलक्ष्मणौ विघेमौ
ततो निवर्वतः शाहोमहानभूत् जांब सहर्षम् ततस्ततः श्रमण ततश्चकावतो रामलक्ष्मणौ
विनि कणायाधिपतिना गुहेनामममनयुक्ता निवेदवती पुत्रेयनादशरथेनमुनिप्रसादा
त्प्राप्तः पुराणपुरुषस्य कलांशतस्तः तासामयेगुणमयः प्रथमाकुमारो वीरोऽतः पुनर्वमौ
वपुरस्त्वतीया जांब श्रमणोमाधृन्नम ततस्ततः श्रमण ततश्चोदकांतनिवर्त्तिकान्नयाः
त्रिकबंधुवर्गः संसंभ्रमो पतननगुहेनोपनीतानावमधिरुह्य ॥ तीर्त्वाभूते शामैलोक्यजमम
दधुनीमात्मतामोत्तीयस्त्व सेसेमिन्निमन्त्रीमयमयपत्ततवानांतरे नाविकाय व्यामयालल
तीभिः श्रावरसुवतिभि कौत्तकोदं वदते कृष्णाद नीयमाल रितमय युगिरिं चित्रकूटं प्रत
स्थे ॥ जांब हंतमहत्करुणम् श्रमणा श्रार्यकरणमयादेवतामिनिगृहीतडनेल कुमार
योजस्याग्रहणप्रत्तांतमेतारितवत्यास्मि जांब ॥ श्रमणे सर्वमेतत्कल्याणोदर्कं भविष्यति ॥

श्र. रा.सी. ५. 90

श्रमण अहंतनिसादप्रतिश्रीतये नैवेवानिहम अतीतेचगणवात्रेमप्रकृतियोरजनपदः
पितृमर्गातेहरणवान्नाभिधायीदाश्रयथि हिनीयोराम भद्रमयोध्यामनुयनेनतेतैनवपथ्याचि
न्नकृत्स्मयगतः जाव मालेकम् ततस्ततःश्रमण ततश्चात्मवतामिन् आर्यलोकेषुके
कुयानामाऽकल्पमकीर्ति संभंतिविनताकेनापिस्खलितास्तातः ततःप्रतिस्हारणाय।
न्नौऽइयमिति पुनःपुनरनवंधेनामेणस्वधीरो धर्म्माद्वेकयाप्रत्यादिष्टः हृतजटायरो।
रहोभगतः भूयश्चगच्छति श्रमितमसिपाऽकाहंथे भद्रासनमधिरोप्य प्रजानामश्च।
द्रयिकमेकहिष्यमाणस्लदेवनंदिग्रामेगतः जाव महर्षम् हेतफलितमस्मद्वयसा
यपरिश्रमाभ्याम् ततः२ श्रमण ततश्चशाव माशौच माक्षिनतसतत्रियमप्रतिबिड
मस्तग्रहणमितिनिश्चिद्रान्वषिभिर्जनस्थानवाल्लेयैःखरदूषणप्रभृतिभिर्मलवविरोधेना
मतीत्यप्रहितः जाव विहरापिमावीन प्रातिपातिकेहिकार्येषांतेमघेविशुद्धिः ततः
श्रम ततश्चविनापवपत्तणाविसम्दयेइः महश्रेकदेवाझ्मेमाधुदेहिकीपितः क्रिया
मतिवारसभगवताचतःसमद्दम्स्हिन्यनविंध्याचलवापलाभ्भचातिनावामापिदा

नवदीर्घमिहामंगलकलशेनकलशयोनिनासनाथामरण्यानींप्रविष्टौ दाशरथीपराध
रनामावायसः सहसैवविदेहीमपाहरत् प्रकाशम् तत २ अन्य ततश्च रक्षोभिचारवर
भो २ मि वत्सनयोदेवा विदेहदुहितृविरहात्काकुः पंपाकमतंगाश्रमपकप्ततदानमसाण
कागीचकाराचरमोरतुग्राजपुत्रा जांब ततः अन्य ततश्चक्रमेणावस्तीतामर्दीनपस्याय
महास्मनीन अग्रगमस्पशामलनादृलिपंचवर्णार्थरवृद्धहृः जांब सहर्षम् नहिहत्सयवास्माकं
किंयदंतरमद्यमूकजनस्थानयोः अन्य प्रवहितोसि अन्य ततश्चकामरवींगाममनप्रवि
ष्टरसेदाष्यामीतिसंकल्पितपतिद्रोहपातकिनी मूर्पनरवालव्यसारोध अन्यम्नाणा कर्मसंना
सोहमयीभिर्लिहभिराहतिभिः प्रायश्चित्तयांचक्रे जांब शांतकम् अहहमहानर्थकेदः
सेहृतः अग्रथभगिन्याहत्ता हृष्टाविडंबनमवलोकावरादिभिः किंप्रतिपन्नम् अन्य विहस्य
यद्रामभद्रेपनयनविषिप्रतिपद्यते जांब सहर्षहासम् नकिंतेनापिवालिसहायकोपस्थायि
नोविराधयात्रासहतमधनमपपन्नः अन्यमण अथकिम् अन्यमणोप्रारूढमिदानीं रामराव
णयोर्वैरम् अन्य हसन्ती अथंममसाराभृतीनामभिभवाभियानेनकेवलेलेखगायिष्यतिवा

चमात्मनः पुनः पुनरनन्तरमपि सूर्पणखामामावेदयिष्यतिति भिन्नं दशकंधरस्य जाव
श्रमणो लक्ष्मणं समर्थं कर्तुं मन्त्रेणमप्रमत्तयोस्मि ऐतावता केन पुनरपि कौशिकमखादारभ्य
लेकेश्वरोऽयं नश्य शान्तिके विरोधमधुमान्धेनेहतवान्धवाः उत्साहप्रभवमन्त्रशक्तिभिरलंभू
ष्णुश्चलतीव लोहस्तामसूर्पणखानाकारमपरेहमः कथमनुघते शनैकतयाविरोधं समधु।
लाणितमसनघातदाशरथिरसहायः सर्वथा लङ्केश्वरमहामेघान्ने सो घनकरः स्यात् श्रम
णा आर्य किमिदानीमनुष्ठेयमस्ति सम्प्रति शिक्षाप्रज्ञो निषादचक्रवर्ती गुहो लक्ष्मणमि
त्रम् अनेन सोपानेन महासोधिरोहो रघुपतिरस्माकम् जाव सहर्षास्मितम् श्रमणो मन्त्र
मसिसुग्रीवपदस्थपतिनी तमस्त्वमन्वरमनुपस्थाय निषादराजमिति श्रमणो निष्क्रान्तौ ॥
जाव सर्वतो निरूप्य अयं पुराणोऽप्रियमस्त्यदस्माकं दक्षिणस्यादिशः परिपेन्नदायुवि
वर्द्धयते तदेतमनुपालयामि तो यावत् हरहरेत्यागतः कदाचिद्देशालंकाद्वीपवन्तेनात।
मध्यलभेन अविघ्नजटायुः आसैः वीयमस्माभिपंचवटी यदमगोदावरीतरंगमेकसक्रु
मारमांसलपरिसरारामसमालिसोजनस्थानसीमान्तः अपि च हर्षं पंतमधुमत्तकोकिल

वधूनिर्धूतचिंतांकुरप्राग्भारप्रसरस्यागमिकत्वाद्गर्भालसीभूमयः याम्भक्रादतिले
चलच्चकमयातैरवरेणुकैर्भागवाहिभिरत्तिलमपदवीनिः श्रोकमेणीकुलमजा
व किंचिदपहृत्य कृतः पुनरपि तावेगेनवयस्याः जटा दृष्ट्वा कथं जीववत्स सोत्सम।
स्वनः सभान्तयिष्यामितावन्नवंते मयाहिमालयाचलकुलायादयम्मातिपादनमि
वायनिवर्तमानेनमार्गविग्रहचिरः सेवरनिमारण्यनीमभिलक्षितो गतस्मराजः तद
तिविषममाशंकमानेवमोगामभद्रस्नेहम्बरयति जीव स्वागतम् वयमप्येतदेव प्र
तिपिपित्सामहे प्रकाशम् सावित्वरस्वेति निष्क्रांतः जटायुरिक्रामत्या वलोक्य च इय
मग्रेपंचवटी सवितर्कम नीता हरेकनक हरिणोश्चडयाराम भद्रः यस्मादीनेष्टतम
नसरसेषावत्सकनिषद्रः विश्वहि भ्य प्रविशति ततः पर्णशालां च भित्त्वर्यादिकं संप्र
घयति निजामाकृतिंरावणो गयम् अहहह आर्यपुत्रार्यपुत्रेति कंदंती कुररीमिव रघ्
मारेश्च वैदेही मेघपाणाऊ गच्छति सार्टोपं चरिक्रामन श्राकाशो श्रेरेणावणः ॥ गं
गा समीपे भूता सिक्त स्थिता स्मि गंगावतारे ता विकानाम पियपति गुहा नामपुत्री यता

अ॰
रा॰टी॰
५२
९५

पुत्रमिच्छता प्रमरनदीसमरनदीलक्ष्मणमित्रत्वमेवावतरणमूल्यं तिर्यक्प्रसारितभुजो
व्यामस्तेन पवित्रभ्योस्थूलत्वात् कृशीयामीतामित्ततपवट:खदनगमयमान: तस्मात रे
विच्छेदकृतनवतीतनकाथितवतीत्यर्थ: गगनगाझे निशागाए: द्वितीया भरतनामा प्र
भ्याद्यपव प्रभ्यदर्पेकम् पावस्पदेशावेशेन क्रियाया प्रवाक् प्रश्नोवं प्रणाविवे ञ
वरभावचर्वणि हितिण नरक: देवत्ते पुरक्षपाल चपल निमुनश्चैवेरिति नेनाभयप
दवृद्धि: तोत्ता:वातक: प्रतिपातके डोन्त्वकि: हेतौ विरायवयेन वणमालिस्मवि
न्ने कथदेहाङ्कवाडोदैर्धदैहिकी प्रयत्नाय्यत्वादिकान् चतंतख्य:सम्प्रावत्तस्म
द्वी पुष्टिपयतिख्यिवातिमुष्टिन्यय: नाडीयवीतिविश इत:षष्ठीसमास: पुरामेकमा
त्मया हिंध्येव यिलोरविपयरोप शंकिभिरभिष्यिनेनागमिर्यावहृलिताएस्यादिशा:को
पीनमानयामितावत्वपार्थडितकार्येतिविंध्यम पुरत्र्यागत्वात प्रत्पर्यन: इति बिधिवा
पलेप्रतिविश्वासवातीतथादेवापिनाम्नादैरुपनच्छमनानिमेत्रितानोद्विजानाम्रदर
पुनलमुध्वनावातानापिर्यामतूयेणप्रविघ्रपजेषभ्रातृराह्वानात डदारिणिविदार्य

निस्सरन्नित्यं तान् हतवान् अन्येषु रागात्तो विश्रान्तकंपयानेष्वेव भुक्तान्नादवानलेनेव नस्मि
न्भस्मीकृतेन तथैवाहूयतां देवापि प्रत्युक्तं नीर्णां वाला पि रिति पतत्प्रतिमो निग्रहहेतुः अथ
चपुण्यकथानिहार्थं वामस्वेवश्रमसमंगलकलशानिवधानेस्मृतिः रात्रस्यास्यालंबेनाहृ
व्यपाकभाजनेनैषीकः काष्ठानःनमेट मेघकीं हलयचेति प्रासयवाक्याभिरितिर्थः का
मकीं रिंरंसुः संकल्पतोप्यापतितं द्रोहेणापापवतीप्राप्यस्मितेनचकार रावणभगिनीत्वाज्ञा
नां त्ववतापि भगिन्यः प्रत्युक्तं शूर्पनखायाम्त्वेन सम्यग्भवो वाच्चैविनापि छिन्नकर्णना
सा एतां कथयिष्यते त्वमादिपरोभवत्त्ववचनक्लेशोनेत्यर्थः प्रहत्वेदणाग्रधानेलखशी
चम्भ्रातं घस्मलत्वूर्षानः प्रत्यपश्यइति रामरावणवैरस्यबीजं संभाव्यत्वात् स्वकार्ये
प्रतिप्रमोदाहः पतत्वेव प्रकटयति परक्रमसंपदत्साहंशक्तिः दंडसंपत्प्रभुशक्तिः विज्ञा
नसंपत् मंत्रशक्तिः आगमारोराशिः किं जल्कपववालकातया प्रवृत्तानुवर्गः अतः कष्टा
घसमतिक्रमप्यवाघ भीतान्नेरवरत्नः पुंजे संततिपातभिः प्रसरेण नमार्गेणानिर्भयेन्द्रगकृलमा
लेसंयतीजटायुस्येष्ट भ्राताप्रतिपितस्याम हस्तानन्विष्कामः नाटकाहृतोमारीचविधा।

प्र· रा·टी· ५३ 93 ह्रियाणहरणेभूतमस्यांक्वयामामोहरंगतः पर्याप्तकालानलज्जेभिन्नतनुपश्यान्तनेस्याकारं प्रक
टयति ॥ वधूटीमित्वाकोनिजकरतलस्पर्शामलिनामिमांऊर्वीमणस्यस्फुरितहृदिरोणमै
वभवतः ऊलेयेषांकिंतत्वमस्मिगुणतालेपिगुरवोपिनस्ममशालाणः कथमिवमुलल्प
प्रभ्रतयः पुनराकाशे अलेकाहूहासमधूमधूमरितमलिनवक्त्रवाल्मीकाकिमार्थरेणल
मायामायादिकमात्र जगद्धिलोभीसीताव्यमामिषंहरतोमम ग्रंथकिलन्नगा ॥ वधूहि
त्वयवयावधूः शोभैवस्फुरतक्षेमवभवतः प्रतिभातिइदेतवपुत्रेऽनयुतः क्षणमेतमिदास्य
दमितिभावः मयेतावह्रासमहादक्षत्वपिकृत्यडिमितवभवतयेमपर्वतनाब्रह्मादयो
गणिताः तेषांनिष्कलंकानामपि हयाकलंकामानत्वात किलेत्यर्थभावनत्वाहृदत्वाम
शाकामितिभावः ॥ हनूः कादाक्षुषेतेष्यतीति ॥ आः पापः कथमेवश्रमिदयामि ॥ तिष्ठ २
तद्धैहिमांसमांसंक्षेतमिच्छति ॥ भुजविभवमदेनव्यर्थमेयभविस्फविग्रामामावोरा
कारमाक्रममाणः त्वदरमिविपयान्तलामपस्कारकेलिंङ्कृतिलिकरजकोत्किारक।
मीन्नाटपुः इतिनिष्क्रान्तौ विष्कंभकः प्रविश्यलक्ष्मणः अहो निर्वीरदाकणःकोपाकल

ज्ञागहनो विषमोयं दृष्टा विवृतः यस्मिन्नीतिकर्त्तव्यताभिधानमस्माकमनौपयिकम्
तथाहि तत्राहं दृष्ट्वा कंटकं वंचनप्रकृत्यामनुभूयमानो गिरिं नार्योऽहं प्रविलीनवर्णो विषु
ण्णमार्यः समाप्नोति मे वायेतानयाजटायुर्जीवितकथापर्यंतं भूमायतनैर्कोऽहं त्यीढ्य नि
पीतशोकजडिमा हृष्टिल्लविश्राम्यति नैपथ्याभिमुखमवलोक्य इतः इतः आर्यो मारीचमथ
नः दृष्टोतामहं स्वाचीकर्मममभिप्रवर्धमानाविघवनवीथ्यः प्रविश्य रामः आका
लेलसंबद्धा ॥ भुजगपवनसरलताहितपाषाणाः वीरकारेणवद्धा रकारणे वीरका
रेणोपेक्षापदाहितपनेनगणाम् वीर इति कृत्वा आक्रम्यमानेनाप्युपस्थितपवनिर्यकेदाम
दोदंडविवेपदं तस्यचाप्यनगपदादित्यनेतपसर्व प्रकारो भवत्यर्थे विललविनेसाचक्री
डासोपाद्रिपाणपतेनात्मीयाम् वेच नेमायामगादि हूयमानः सन्मुहिति क्रोधाविनिरि
त्यर्थः कोपः कटचटनात् पोको विराहात् लज्जारत्नणात्समत्वात् समाप्नोति मेयनीक
रोतितत्वीकः पुरः तेनोत्सत्वा शोकजाड्यहृष्टेप्रलम् मारीचमथ्यनइत्यनेन विक्रमोत्की
र्तिनेन कलङ्कापहरणं तथा निरस्ता ॥ जलेवाशौर्यवाम जनमस्तदेव वातेपसिवीवभू

प्र·
रा·टी
१८५
९५

र्वैश्यं वत्सत्वमिव भवेन्नाशेन चरमे ग्रहेऽस्मिन् डिंभोऽहमेकयमपि चिरादेशानवेलप्रवीराणां च
घाटश्रावदतेयेनाभिचलितः विस्मयमस्मिद्दासितम् हे हे पालकत्व॥ कुलेवेश्योवीर्यो वि
क्रमे भुजसममदोषवहूसमहे सोमसूर्यवंश्यानां पूर्वेषामाना प्रोचत्वमिव विक्रमवंतेना
हवान् न चरमे पाश्चात्यानभविष्यति च ग्रहेऽग्राश्यर्यतेन वेश्यमिति डिंभोऽहः निविचारतेना
ऽस्मार्गप्रवृत्तकत्वात् हे दशाकंधरयेन पश्चात्वचलितायच प्रवीराणां विक्रमवतां मार्गो
न भवति अग्रपवायेन पश्चात्वेगकासिसनावेलप्रवीराणां नापितानां मार्गः न बाल
नातीति न खानः न च प्रवीराणेऽस्सः नापिताऽस्यर्थः अग्रहादशावतनुग्रतयेन धर्मेण च
लितः उक्तं च दृष्ट्वा धर्मेतत्वानमिति धूतराष्ट्रनिवोधितः मामः प्रवृत्तऽस्मान्तः श्रोतांऽत्तुडोऽ
मोहितः तस्मान सभीकमूलयः कामीवनेदशीवति सांखोतम्॥ सिडश्रावपर
स्परापरिगतैरभिः प्रभयसातैर्वैतेरघपुलकलवर्जमभितः सरेषुदेवर्षिषु तिर्यग्ददतिर
सेगतानमपिते डवीरलज्जाभरेलान सीनचनहीली भगवतो पातः कर्षवतीते हण
मतनयाय हा प्रियेयविश्वेहराजप्रवृतिसंवर्णनाटयति लक्ष्मणा उपसृति अर्थको

यमभिषेणगोघोनामभवाहृत्या नद्यास्तदीकरोति पततिश्चमसेनैदेवाहाकरणोदाकणाद्दधि
मेवमेयातिवक्त्रेणर्यैर्यहिमहतोमनः रामः दीर्घनिश्वस्य वत्स महज्ज यैर्थ्यवशीवपहन
योहृदिकथमस्मस्मनिर्यविता इहतं किंकैव यदपत्रपाकिमपिमामवजित्यविजिस्ते भते ल
हमपुरीवलोक्य आर्य मयमग्रेजनटापुष्पीवीरलोकप्यायन सिद्धेतेत्रमरएपसन्निवेशः यस्य
भगवान्यंकयमलिरावणरघानातेलनवसन्नेकुलकृमापसलनमानभंगुरनलविश्रोस्मक्रट
हृदयनः रामःस्मकरणम हासीरधजरामैनगुद्विमतनदाहषिसयापध्यथापतेशदश्रा
केटकेजनरधिरसेचारपंचाननः इतिलक्ष्मणमवष्टभ्यध्यानेनमाटयति लक्ष्म स्वगतम्
महत्स्वायावलयमतिप्रमत्तमानोमानसः पोकार्याविकभः तदमतःप्रसारयामि प्र
काश्यम् आर्य यस्य २ विंध्यगिरिराजकाम्तातःपुरमेतानुरंगमपलिमः वेनसतोभिः
रुद्धिलोर्यत्रिकगुणानिकोटयती राम उन्मीलचक्षुषीदीर्घमनुसुचानिःश्वस्य वत्सदर्शनी
यमेतान्क्रमदवतविशापजनग्रदेभीकहकृतयामिकविभ्रमानमेते मदकलकरिकणे।
तालवृन्तमनलरमपूरामनोरमास्तटिमः इतिपरिक्रामतः लक्ष्म आर्य प्रयमितोगिरिर्मा

सु
रा·री
५५
९५

स्यवान् इहमरिचविचाणाण्यल्लयाम्रानपीठसबलनमलभीरा ह्रिङ्गुर्भिणीभूणाहस्या क
ह्रविरेहरमाणाश्रीडवलकहिक्लावचचकितकिरतमलिघामावनोनतः रामः विरेहह्ला
मकरणाम्रम प्रतिपत्यमरेभूयानर्थशिलावेङ्भ्रता यतामिलतमलभिः मेभुजेनेकदेभ
विभूनयः प्रभिनवचमव्येडारस्कः प्रवर्यन्तिमाल्यवान्विषयरवभूगर्भायानश्रियेकर
णीयः वत्सलत्मणाधारयमोणाशाकोमित्तंभषातिमात्मानम् ॥ सिद्ध देवविशेषक
णीयरस्मराभिजातेः प्रभुरमातेचरितेविश्वकस्मेताम् चतुर्दशेमहाम्रिः वर्तिमेप्रत्तिव
यस्माघ्नतपवनमयितमयः कतेमनेगता प्रथाकाप्रयोगणासिद्धमवावेभ्यम्रवद्स्वरितेः
प्रतेफलत्स्याटनेपुचतर्दिशा ब्रलाधिपुहस्त्मलत्तितानिर्ग्रमन्युवालिसर्वदिग्वतिन
नपुगायत्नमयितमयाङ्कानिम्रहताकेषेनवंनेतद्वनार्थः पेर्धमेवमननेमावज्रमनाह
स्यादितार्थः ब्रालणाफुलत्स्यः ततविश्वख्या ततस्रगवाणा इति अभुवत्वम प्रभुत्रपाल
ज्ञाहभाविकेनपेर्धणाम्रघावरोधः शोकाम्र्गतिर्यञ्चतः लन्नात्वेनत्वेनशाम्रोतिडमा
मत्वेनलनोवोढात् भगः ततोनटागुरस्यारयावेभुष्टात् वचोक्रूरवहोहमपिलि

गणामाणेभिन्नत्नतोविदेयनपर्यंगुरेकुटिलंयन्नावर्धेषु: तेनसुटतिलोहादिमयंतिबं
यनातियस्यसतथामकलवतयामार्थिनयाविदेपेणाभक्तार्थिवमज्ञावाक्षयग्रयाक्ष
नख्यातियादिनासुदु अपिविक्रिरइत्यात्मनेपदम् विंध्यपर्वगिरिराज: तज्ञानत्वात।
यपककस्मात: परम् अतपवमोषितोभूर्येहयगुणानिकोमवेनस्जले धीरयंतिवेन।
मांसंपत्रनटकुमदेवतमस्येनेनहितम् मत: पतदेवरामो विहृणाणाह विघ्नयेतक्र।
मोविषय: ब्यापाक्षीनायतियद्भ्राहारिक: केरवभूपाणेराविद्यामिकानेशयनवा।
रकेकमलस्यपदिनपामिकादेनमायरणेनकस्मात: परत्वेसामर्थितम् रामः नर्यगुणा
निकेविद्यूणानिवेतमवनमेजलेबास्थितनवाकारिणेकर्णितेलेवांघस मथवेनस्यत्
भिन्नत्वम् नवनगर्भीनेदर्शितम् रोहिस्वासोगर्भिणीचगर्भवान: भलकटल: हिक्र
मरा: वनोत: वनानिश्रेतशाहू: मह्यपार्थ: हलभाग्रप्रयत्नजा: रोहितमृगजातिविशे
ष: परिसर: पर्यंतभूमिभाग अचोगोरवंयथामिलनयति मिलत्वामिति मिलत्वा
मिलत्वेमर्थ: पिपिनोकेकाभिन्नेनवस्नमोदार्थेयथायथेतिनेनस्रष्वर्षीभाव:

उ· रा·टी· ५९ 96

नवमेमेचव्यूढं विपुलस्कः उत्तरप्रदेशोऽयमस्मत यात्रल्यन्नूपमेवसंब यात्रलस्मातिश्र
देशस्यसमहत्त्वावभासनात् विष्कम्भपिरितिनेनकव भुजगयोषितां गर्भजननेऽत्र
क्रूलसंपादिनीकृजः खुकरणेऽस्मनेन लुट्यते ॥ इयमविरलस्थानोकहसघनत्वात्री
मधुरस्यमानतराववैः श्रांतसत्त्वहयति विवर्णितानाम् स्फुरति जडतावाण्यैयतिहृष्णो
गलतिस्मृतिमपिरमानया घोकाभावस्मिरणोविपर्ययते इतलक्ष्मणेनपार्श्वमानो
निमीलितात्त्वपव हाविषेटंडकारण्यविहायसिब्रस्मवातीति इतिपुनः संबृणुते ॥
लक्ष्मणस्यविटमात्मगतस्य केनपुनरेषवसैौवसंतेरणानिरस्त्रियते नेपथ्ये श्रापा
यपनकेबयक हतकावैनभवामि रामश्राकर्ण्यसंभ्रमम् वत्स डरात्मनाटब्र
कूबंयकेनसहकलहाय मानोवयस्सेति गृहइवसूयते बक्रूकलाभिरंहासि नव
रितमायघसितिलक्ष्मणोनिष्क्रांतः रामः पार्श्वतोवलोकयन् करुणाम् देववामशी
ले श्रीमाकमीरधजननंदति इयंतेविस्थविसंभमर्मवेदिनेनिलबनिअजनेलहिहि इह
हि सवयघनसलक्ष्मसेनकृतवाभवताहृतमिसवनतागांतदर्शयविमसवीनाम्

इतिरहसिमयातेभीविनायाः स्मयामिस्मरपरिमलस्यद्राभंगमर्वमहायाः इतिपैर्ध
मवष्मभलक्ष्मणाहंतानदर्शवेतालघैवास्त ततः प्रविष्यतिलक्ष्मणोगुहस्य गुहास्य
त्र २ देवा॥ यमविश्वामशोषस्वरभेदस्निवदेवर्णजातिवाष्पविस्मतयाकरणस्यान
भावः शोकस्थायीभावः सततंविद्यमानोपिबहोकालात्करणसातयापरिणमतिज
न्मनाप्रभृतिसेयमेवमेकरणः रसः प्रसरसितिभावः सर्वशाकेल्यमपुराद्योविभा
वाः प्रकाशिता प्रतःकार्श्ववर्णात्मकारणः सत्वमक्रम प्रवयवैरितेउपलक्षणोरतीया
मवपुषिस्यापायानवरोधात प्रहेमेवार्यमेवात्मनेवसदेवेनसकृतज्ञत्वान्वक्रत
मितिनदीयानदाक्षकापनयातात्माबीजनदर्शीपतीन्वकांतमयाभीघनयात्वयाम
नक्रतः स्मरस्यद्राभीदास्मरस्यपरिमलोलक्षणायातिविलसितंतत्समुद्राव्यापारप्रव
त्तिः तमभंगपर्वमहायाः त्वयामर्वोपिममायरापः सोऽयतिभावः डोविनेताहस्माना
मायमभयदर्गोदिविषरोकनिप्राः काजल्यनयतिजगदाश्चर्यचवितः यदसेवापाने
रजनिवराजलमहल्मजेविजनतिमोलोकानविकलमपानिष्टतिपन रामःसाधुवन

ग्र·
रा·ली
५०
97

म शीघ्राबन्नस्यदेवायायामाः ये याता वत्सगुह विषयतिवर्तमानः कश्चिदबलइवलक्ष्यतः
किमसौ दत्तमाग्रहरणीकृतः गुहः देव इंद्रहर्मिनामदैत्येंद्र इति श्रियेषिकपीश्वरः न
सकलंकालकृतो यं कुमारेण विलोकितः तस्मिन्नन्तन्मासे प्रतिवालिनाम महानभियो
गः संभाव्यते लक्ष्म ततः किं रामः वत्स मासैवम् मानतीयाखलसौ भ्रराणाधीरोमहेंद्र
सुतः गुहं प्रति अतः पुनरागच्छतो वत्सलायोजनबद्धः स्पेगा संप्रतः गुहः देवश्रीम
यानेन सत्वरमतिक्रमति रावणेन सीतादेव्याः रामः सनेकम् किंस्यात् गुहः एतद्
नदीयमनन्तरतिहन्तमानग्रहीत तदेतद्देव गुणानुरागिणा कुमारस्य सुग्रीवेन सभाजयि
तुमयस्थितवतो मे हृत्से देवसुग्रावसौ कृतमतिरामस्यार्थयति रामः गृहीत्वा हृदये
निधायमास्तम् हा देव विदेहनंदनि कथमन्तरीयशेषा हृस्पसे इति मीलत्वा तो लक्ष्म
णमवलंबते लक्ष्मनिश्वस्य सखे निषादराजकुशले सुग्रीवस्य गुहः अघतयिवानं
मनुपुनतो रामः स्वागतम् जानने नायहत्वेनाप्रियमीमसिवा घंड्रायरमयामितं
महिशरोरामस्वयंकृतवान नगामोरननी चरसत्वनः केददवीकर्तना दिवसाणे

मेमचंद्रहासस्य हननकर्तारणीयमधास्मः लक्ष्म आर्यके यमस्मास्ववलोकमेति सोनम्यम
नकृत्ते रामः किमन्यत्ते सुग्रीवास्मनाभिरयमस्माकम् प्रसादि स्वभावानेत्वाकंस
वरान्नवेंधस्य प्रसविनाशविता हृदयस्यैवतृरोयं हस्यावतस्य ग्रहस्यु हृयामि सुग्रीवरु
नमनोरथंनाय नाहमन्मूकगामिने मार्गमादेशाय गुहः सहर्षमात्मगतम् कथम्
चिरादेव फलितवतीजोबवत्तो मे व्रशक्तिः प्रकाशम् इत इतो मतेयाश्रवववसता
इति सर्वं परिक्रामन्ति : गुहः देवपश्य चित्रयति मुदमस्तोतान्तनाऽनूपमीपश्रह
सनमहचर्याणि तानि सर्वे पुराः फलफलोकितजंबुजंजक्रजनककपोतप्रियसावरपुर
स्रीवेपन्नोधिपलेखारामः सर्वतो निरूपसंवेदम् समंततः मीलहलहलललहरीलव
नकलालवुवैधेवेपूपानि लिपिकिरीणाममपियाममीहत्तालेवविपिनविलिव
शाविपदेन लक्ष्म आर्य इतस्तावत् भयभृत्प्रयाविरहलिरहंकारहरणिमग्नबाला
कान्मीलमञ्जुकरण लक्ष्मणास्महवरीम् विलोकोमुञ्छंतीमलमलमिति प्राकर्णाहि
नः शावशाल आमोहस्यपमपराध्यं नतगा : रामः सास्तम् हा देवि मारीचमायया

श्री. टी. ५८ 98

अथेमयि प्राप्ते च रावणे आसामि वक्तुरंगीनो नवोत्थ पामि वत्सगीव लक्ष्म स्वगतम् ।
कः पुनरुपायो येन विनोद्यते हृदयमायस्य नेयस्त्र भोमो वनौकसः कथयेन भवेः के
नास्मत्कीर्तिकामिनी चंक्रमणकेलिपर्वतो यं विवर्तितो यन्न जनराजन्केकालहृटः गहः
हस्ताप्रसमयसम्भ्रमम् देवयमर २ कनकमयसहस्रपत्रपुण्डरीकराजिनवैकसा
कप्रभामंडलेन डेर भिकारंकवाति करजन्मनाचरो वेणवा गणाचत्रिमणा पिशंगो म
नमादधानः सर्वंगमङ्गवो वृक्षेतपवाभिवर्तते ॥ विनेता त्वन्नम पापानेपावर्दपा
पराचमेभुजन्मग्रहणस्त्रपारं विनित्याति संयोपातिष्ठतदेवेस्महसंगतोवम्भवेत्यथः
देवार्थेतात्मनेपदम् एवंदस्नना मालत्तीसतः कस्यापि प्राया हातस वंवंधहपा
जानः देवेषुयामीतिदेवयानाः योजनवाहरितिसैव सान्वयं नामकपोष्परोवालिः
कालहृटोस्यि पंजरम् लक्ष्मणेनविवितः प्राभयोगतृषम विनेता सभाजयित्वं सम
सित्तेमे वित्वं गानस्य जानन्नेव नोस्माकं वैरिशिरश्छेदकारिणां सम्बंधिनया प्रियनमान
नकलत्रमात्रमिति जानन्नपि जानन्नेव रावणा हरतेऽतिका हृत्या जानन्न शिरश्छेदम

यान्नावहरन्नेव वस्त्वर्थः अथवा अश्लिविषयंते रंदन्नानेवहरतीत्यर्थः अथ कारणमाह चेदपी
दृमिमिति द्विय स्मादस्यां श्रारः कर्तनस्य स्वयमप्यसत्वात् नतेनालिभितीतिभावः ननुतद्दयाभा
वे विद्युतः शिरः कर्त्तनालोकोपहासस्य भयं भविष्यतीत्याह उत्प्राश्यइतिराहासस्येहशोन्नेविर
स्वनानंजानितयमीम्नोपहासोममपुनरत्ने नछिन्नं छिद्यतनेनपहासएवेत्यर्थः अतएव स।
विदमाह धिग्वाणीरितिहतकेनस्वस्यापिदेहाहानिं येन चंदहासेन त्वमलोयः पंप्याः स्वकंठ
रूपः सएवमहाणेरेगोहृतः नश्रत्यत्रबहुवचनेविक्रमातिशयादिगुरुत्वाध्यायनपरमेमे।
त्येकवचनेत्वात्माव त्वापरमितिविरोधः सनाभिः सगोत्रः ऋष्यमूकः सुग्रीववासगिरिः अ
नूपेसजलप्रदेशेनीपानिकदम्बपुष्पाणि तद्विकासमाहृच यदिदं तं तंन्स्येतः केकिनोयाः
सनाः द्वयोरपिवर्षासंभावात् जम्बूस्वाडुकषायकंठत्वात्कूजंतः कपोताः पारावताः रत
कूजनोपदेशित्वात्प्रियायायासांतसांपुंवरस्त्रीणां स्वजनाः मदाविस्रमानिवासादिनाश्री
निर्दिष्टत्वात् कल्लोलानिक्रमः कौपालेनासबलनान्मेदेहंग्रंशः पम्पाभिधतडागस्यवा
युसत्तनस्फूर्जंतोमिरैलाभिस्सगंधयः अतएव स्वयं मिथ्याहूयसीतासमक्षं हे प्रतिदिशं लि

श्र. रा. टी. ५५ ११

खेतीनां महद्धीनामहीपन विभावनादेतेव नमदेषाः साहाय्यं कुर्वते ॥ इह पौर्वेनाहं पौरस्त्री
पवनतादर्थितो लेखाः प्रतिदिनमविद्यमानमपि सीतासमरदमहं सविघ्रोवं पश्यामी स्पर्शः
प्रयच्छनालिकालिपिं लिखेतो गरुणाकृतहस्तावलम्बास्य विशेषं लिखेति भयभ्रष्ट प्रवेश
नायास्तः येयान्तरितः निरहंकारादीनां स्वप्रियागुरुकारुण्यपीडितामतप्तवालमलमि
स्नेहलेखेन स्नेहस्कंतीमव्यक्तेवहेतोम स्नेहच्छायाव्यक्तायावाविश्वस्य स्य घ्रातेन सहपंचाम कैती
मितिप्रमादात्स्वाद्यः प्राकृप्रियानिषेधवचनात् एवं प्रणिहिताः ॥ हिमाः सख्यानां ध्यानो
अपराजे वध्यान्ते वयमनन्त प्रियवियोगदुःखेन दीनमृगीश्रवदर्शनालस्मत्तृणा
याः पत्राणि येव वने मति लक्ष्मीभूतानां कुरंगानां सकाशाच्छायानां हृदयं निहत्य शरा
स्त एवं वेम कत्वा मानि हन्ता रस्पर्शः मयि हरिणाव हृदयगेरावणोक्ता धन्ता लेख्यासामने तरहेहा
क्तानां सप्तपश्यामि सम्भावयामि हेमानां पत्रसहस्रवतां पद्मानां यहे कालिके तिर्यक्
मिविहितामालान हीयन्ता चक्रोयारुणत्वेन सहजः पिंगवर्णाः त्रिपणः ॥ योलक्ष्या वयवे
चसंकावभजामस्तलक्षणान्न स्खलितहे राज्यामम रावतो वि दधते वीणायस्मे हरिः निसालो

कनकौन्तकण्ठमनितीः शंके महत्संदेहशः पिण्डीकृतमदलक्ष्मलेन कनकाम्भोजस्त्रजं दे
भवान् लक्ष्मणं च देवस्य महावीरसंवादगोष्ठीयमरक्ष्यमक्षयाज्ञामंतरयिष्यति नदग्रतो
गत्वाहिष्यावर्थयामि सुग्रीवेन नयुम् रामः एवमस्तु गदः वाचिकं पुनरेनावन्त्रामारव
ग्रीवस्य यन्मित्रपक्षीयानरिति देवस्य दासत्वमिच्छामीति रामः अयवार्य वत्सलक्ष्म
ण एवमाह गहहस्लेवयस्यः किंच मैत्रीत्साहृशाकिं सम्पन्नानामपि सम्भवाशक्तिमपे
क्षते मित्रयः नदहं वालिस्थाने सुग्रीवमादिश्य तत्कोपादेडाभ्यामसमग्रशक्तिके
पाठेगतमिच्छामि लक्ष्मणः यद्येवमुपयुज्यमानमिं दूसतन्मुपेक्षापयोक्ष्यमाण
न सुग्रीवेणासंधिरितिवक्रोयं खलु पंथ्याः रामः सस्मितम् साध्वेवं ब्रवीषि किंतु
हृष्यत्येलस्मकं इभिडरभजबलोद्गायमानः कपीन्द्रनायनः सत्यथीन काचिद
पिद्दिविशेनैवमाहाभ्यकामः सोहं सुग्रीवमेतदमनहृतमेमित्रमिच्छामि पा
ज्ञातारवैरेणयथश्वयथिप्रियलस्ब्वंचेष्टाक्रमारायथाकं लक्ष्म साध्दर्शिनोसि
गायेसा किंच विश्वतत्पापेन दवनापि देवभ्यंगतिमवलम्बिते नसन्दिष्टमार्येस्याय

प्रसा॰
टी॰
१००
100

याऽस्य निषादपतेर्वचनमिदं देवेनावधातव्यमिति रामः नन्वहोऽपि प्रतिहृत्य महंइति ला-
स्य गुहं प्रति वयस्य एवमस्माङ्किरामस्य ग्रीवो वक्तव्याः ॥ पौलस्त्यः रावणोऽपि रोम्नजाघ
वयवसमूहेन संकीर्णायदोर्मूले कलानिबिडत्वात् तेनानिरन्तरं हे राज्ञं यस्यान्तो राव-
णग्रहणेनन्तरानामिदृश्यनिर्वैरित्वात् अतएव यस्मै उपकारिणो मतं नदर्शनकोऽन्त
कासक्तंसंवचनसहस्रंप्रतिकमलदलसहस्रस्थलेन पिंडयित्वा हेमकमलमा
लामिदं शरदो इति तच्छिरा नेमस्त्वेला इंद्रस्य नेत्रसमरसं स्वयं पिंडितं दिव्याभावाङ्करा
म्भिन्नमिति नामो नेरणक्षमं को शोइ वो दे ३ ग्रन्तांगमैन्यन्तयो सस्मय स्वभ्रशान्तिः प्र
भ्रशान्तिसम्प्रत्याप्रणीकृतनशान्ति त्रयः उपपृज्यमाने चिरग्रहच्छराज्यत्वात्स्वस्थसेवो
पयोगत्वमेउपयोत्स्यमाणेनभविष्यदुपयोगेनकेडूः वृथिल्सपुरुषस्वजातडछेदको
भजोतयोर्भेरो बलातिप्रायः तेनप्रसरत्स्वतापः नःतिग्रहं चत्वे चेति सहाक्रमम् पदादि
त्वेनेनास्मदः परत्वेनयोषु ग्रस्मदो हो चेत्सनेनेन नः इत्यत्र बहुत्वम् अतोहमिति क
वचनेप्यदोषः सहत्वनभिलाषितासहानभिमतसंधिः दर्पाध्यातः दमनसमर्थ

अथ अहं सुग्रीवमन्वास्थिमेमित्रं संते वालिवधेनोपकृत्वा निविडं सख्यं येकर्तुमभिलष्या
मि नत्वेवमति पुत्रस्य वालिनो वधादिं द्वेषो विरोधः स्यादित्याह पश्चादिति परस्त्रियो या
स्येयारस्त्रैणोयः कल्याणदेरिंत्वं तस्येत्यनेन नयेन । इत्येतः अनघानि कादित्वाड्भयपद
हृद्धिः पुराहारजन्मनो वानरस्य पाम स्त्रीत्वके थोड वालीजानतः एवं शोकः स्लोकः पौलस्त्यव
धात्स्वहृदारायनेकरिष्यावः इति भावः अत्र हि वंचनं लक्ष्मणस्यापि तदाराधनप्रायेणात्र
तस्मोहमिच्छामीत्येकत्वप्रयोगस्तु रामस्यैककर्तृकत्वात् देवत्वमस्यास्तीति पथ्वादि
त्वादत्स्वप्रत्ययः देवभूयः ॥ पितायं रेतो धासत्वत नरणां त्वस्माकं कुलगुरुमेन्नैवं माधेयपत्वदा
पिसहजं निमित्रमस्थितः अथापि तातेनायं स्थापितः शिथिलयसि कापेयतरलः पारासृमेवालि
त्वनजरसलोलाः प्रतिभवः रामः विहस्य वत्सगहर पथ्येवलपौलस्त्यगानेनाः अथ
णसुभाव मानोयथा कयाचिद्वाचासौमिमिथिरभिदथात्तनाम सततसमिष्यमानत्व
कोविरहवेषानरेण रामचेन्द्रसाधनरश्मिसाक्षिकमेवसुग्रीवोमित्रमस्थगातः गृहः
हृषम परमनुगरहीनोदेवमविकर्तेन नतनयः सपरिहासस्मितमनु ॥ पितायं

सु॰रा॰ रेतोयाः स्वं बीजं तेषामग्रस्मत्कुलप्रभवो भावस्तस्य त्वस्तमेवं परमात्मजः त्वद्भ्रातृत्वानदस्माद
टी॰ पि कारणाद्रक्षितुमिमं मित्रं नर्षभः प्रतिपन्नत्वादेव विभिन्नायामानरपत्यैवं मात्रेयः शुश्रू
१०२ षितव्यदेयाण ज्ञातेयं स्वाजन्यकायं यकपित्वेउभयोरपि भावेर्थे पयण । अथ कपित्वा
101 दनवस्थितत्वान् पूर्वजस्य संबंधमपि नगणयसि तर्हि वालिरक्षः स्मलम्पटा मे शराः
प्रतिश्रुतेन बलादपि कारयिष्यति वालिन इव तवापि प्रभविष्यतीति भावः रामे
ण सह स्वस्याभेदाध्यवसायात् लक्ष्मणेन मे शराः इत्युक्तं वालिनो रामशरैरेव ह
तत्वात् ॥ सुग्रीवे पारिपन्थमपरेदेवत्वदीयमनः किं न तेन विदांकरोतु भगवान
मोजितो वल्लभः नत्वनात्मजनराज्यलाभरभसोन्हं नेनयत्ने जनसा पूर्वं स्मादयिकेन तु
स्महनरलोकेषु वर्तिष्यते लक्ष्मणः विहस्य कथंन पुनर्जन्मो राज्यमङ्गीकारितो व
यं वयस्येन रामः स्मितम् वत्समुहूर्तमावत्यकाणमेवं प्रतिश्रुत्वनेमुहृदया
म गृहः सप्रश्रयस्मितम् स्वामिन्नियमेवमहत्तां शैली ॥ विदांकरोतु न तावदिनेव जा
नातु किमस्माकं तेन ज्ञातेन रभसो हर्षः प्रकाश्यतां प्रतिज्ञातमिच्छामि पीलमे

वशीलोभिषजादित्वाहूणा कर्तनादीकव्यिदितिस्त्रीत्वेटीप् ॥ संतोमनसिहृत्वेव
प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि कस्यप्रतिसृणोतिस्म कमलेभ्यः श्रियं रविः नैपथ्ये भोभो
सनौकसः कथयंतु भवंतः इंडभिकरैकविदेषसम्भावमानगम्भीरावष्टम्भानि।
भरणेकेनास्माकमियं विरस्मुपनकोऽइकेहृतिरूपनेष्यते गुरुः स्वगतम् ममेद
पौमया विधित्दोर्भ्यो निलमम्मर्षणः जाम्बवत्स्वैरणदीसः प्रामयंसवेगेप्सुरः तद
हमपि वीरयात्रादर्शनेनस्वमनुभवामि प्रविश्य वाली सुग्रीवलोक्य प्रसन्नोज्वला
कृतीकावेतौ नियतमेताभ्यामेवदानवनाथनाथककालोल्लेपेनि मित्रेनभाव
नव्यम् सूतिमभिनीयमविनकम् सांदिग्धमस्मात्सुप्रियस्तुल्ह्यालंकेश्वरे।
ण॥ संतः सुहृदः करणवस्तुह्यादिविधायैव तत्रव्याप्टतेनपुनरिदंमयाकर्तव्य
मेवेतिकस्याग्रतः प्रतिज्ञायेति यतो रविः कस्याग्रे पद्मान्यतिश्रियमंगीकृत
वान् त्वमपि ममाग्रतो प्रतिज्ञायैव सुग्रीवस्य राज्यदानेच्छुष्टतन्त इति कस्येतिशेषः
षष्ठी प्रतिपूर्वैः स्मृधातुः प्रतिज्ञार्थः प्रयोगः स्मृवरश्च नेन कमलेभ्यः स्वत्रवता

अ॰रा॰
टी॰
९२
104

धीर्दर्पेणास्मयाविनीतसख्यत्वात् आमयाद्दीर्घश्चेत्यनेनेनमत्वर्थेविन् दोर्भ्यस्य ॥ मल्ल
मकेनावकुमारभक्तिर्दौर्भागिनेयो जनकेन सङ्गः मनुष्यमात्रमेनस्त्वा निषेधीस
हानजस्त्विष्टति दंडकायाम् तौ चास्माकं तत्र विहारिषु रजनिचरेषु पाटच्चरीह
त्रिमानिष्ठमानौ मवद्भिः प्रति कर्तव्याविति तत्किमयं चायं चैतौ स्यातां रामः वा
तलक्ष्मणौ किमयं ब्रवीति महावीरः लक्ष्म किंचिदुपलक्ष्य इतश्चावाम् इमौ भगवा
न् वालो भोः कावेतौ युवाम् लक्ष्म क्षत्रियौ राघवावावाम् वालो आश्चर्यम् आ
कारविशेषप्रवगामयति जातिविशेषवन् न हि विशेषं कुरु लक्ष्म नरक्रमेव राघ
वाविति वालोसाभ्रसत्यमिव ॥ मल्लकमात्रकतावनमेव कुमारभक्तिर्यस्य दुर्भ्यायाः
सुपत्नैर्दौर्भागिनेयः कल्याणहेरेयणा चांतसीयणीः इति चानादेशोऽकङ्गेनसुम
य परवृत्तेश्च कयपरत्वासास्त्वंजनकेन पित्राय विमत्तस्य सङ्गः कौसल्यायाः दुर्भगाद्दे
न तत्स्वस्यापि द्वेष्यत्वात् मनुष्यमात्रमेतेति दशरथावज्ञाप्रत्यनुबंगः प्रथयान्या
नृपाकाः प्रत्वर्षमीयां महानन्जर इति समावविकल्पयत्नोपटच्चरः चोरः तस्येयं पाटच्चरी

मन्त्रपगस्थं नौ प्रतिज्ञायामित्यात्मने पदम् ॥ वधूरपि विभूषणोन्नितान्तं कोविशेषो
स्वबुध्युदभिधानेन राघवाविस्रम्भोत्सम् परिकलयितुमिष्टं नाम सांस्कारिकेवामः ह
हकथमयपत्यस्त्रयानिश्चिनोमि लक्ष्म सप्यैयमस्मृममम् श्रावांनौ रामलक्ष्मणौ ।
वालीसविमर्शमात्मगतम् कथं तावितिसर्वनामपदेनस्पष्टमिज्ञाविन्ता ह तत्किम
नयोरन्तरः पिनाकस्य धन्वनोदमयिता स पितामभद्रः स्यात् भवत्वेवं तावत् प्र
काशाम् विहस्य ॥ वधूरपि राघवाविस्रम्भोपि नैषांमस्य यत्नात्तद्दशाज्ञत्वमावने
त्व वधूषैव निषेदितमिति सांस्कारिकेनामनामकरणसंस्कारकृतेवाशुवयोः नव
धनुर्भङ्गरामभद्र इति स्फुतानन्तरामस्त्यत शृङ्गाहसोपीति ॥ पकोवेशापरियहः पा
रिकः साधारणकर्मणा सा कृतेसमि प्रत्वमवसहजा नलेवगम्भीरता तदुक्तिवि
रमत्वकोसिकातरवांरामभद्रःपुनः सर्वंत्तनवधवतीस्मगुणतियेनावकोणिकृतः
लक्ष्म सविनयमिव श्रार्यमेदन्समलक्ष्मणस्तावदहम् वाली प्रथममुपपरोराधा
मयिः कौशाकान्तेवासी रामः लक्ष्म अयकिम वालीसहदेवोलासम किंचिदुक्तः ।

प्र. सा.
टी.
८३
103

मोऽभ्यागममहम् ॥ एकोवेषः जटावल्कलादिकृतः कर्मणां तत्त्वतता यस्त्वो वितालो
परिकर उपकरणं यनेदर्भादिः सोऽपितुल्यः एवं द्वयोर्विशेषापरिमाने वीरदर्शनो
त्सुकं प्रकाशयत्राम मेय घनयति तेरद्वक्षितिरद्वयोर्मध्ये कः कतरः यत्न किमिमादिना
उत्तरः अवकीर्णी कृतव्रतः सर्वेत्ति यामयावध्या इति व्रताद्वेष्यितः स्वर्थः एतेनम
निर्वाणासहिष्णुतया तेयोयथा मीति वनितम् ॥ एष वैवर्णमात्रव्यवसितजगतेनामा
गेव स्मात् स्वगमीरा कृष्टतत्त्वजाति त्वमसि पथिदृष्टा मधुनः स्वप्रभातम् कस्मा
त्स्वेदमृषः श्रामितदृष्टा मृगस्वरूपटके ह्वविकारो वीरस्याडोभ्रज स्यापरिचरन्तश्चिरं
चरत्यशीनेदनाश्च रामः दृष्टा सहर्षम् सर्वपमहावाहुः संक्रन्दनेरनः ॥ अथो वर्णाः
वैवर्ण्यं भेषजादित्वाद्वण् आलक्ष्णावेषणमृदमात्र निश्चितविग्रहः त्वत्र वर्णस्य हृ
तत्वेनतिश्चयात् तस्यात्र कोऽडाहहिष्कृता तत्त्वजातिर्येनत्र उपनिषेधयात् एवंवि
धो वीरस्त्वं वात्विषयेर्वर्तसे रत्यघस्तुष्टभावेन वक्त्रमेव हि कदाचन प्रस्वेदनेनशी
घ्रमयनीनोरावणस्य समरश्रद्धा विकारो येन सन्नव्या आस्फोटस्संग्रमः अथ च एव

नुरविकारः स्वेदेन श्रमजनितोऽनुभावः वीरे वीरविषये ग्राह्यः श्रद्धावान् प्रज्ञाशुद्धे
तिमत्त्वर्थेऽश्रणा परिचिरन्तयोपयन्नेस्नेतानपुरद्दैवीरत्नानामित्याशयः ॥ येन वीरे
णगुमायां किष्किंदायामिथमेदी रावणाभिभवक्लोनाशायद्भस्था समभवतेत इति
परिक्रामति लक्ष्म महाभागग्रायंस्नरतो भवान् वालीउमसत्य महाभागरा
मभद्र सुरासुरणामसभिद्दीप्यतो सभिको मनिः अथ मेनारदस्तु ह्येयेनाभि
भूतगोचरः रामः महावीर किंपश्यते मूर्धाभिषिक्तो सिसमरशौंडनाम ॥ स
वैत्ररावणपरिभवखिन्नाहितिः किष्किंधाप्रदेशो खेदरहितानव्रमालिरक्षा
यातन्परिभवासम्भवात् ॥ देवः सत्वामस्तु नद्विषडपमस्दित स्वर्वं धवेणा वेध
प्रेत्तायारालवैरमस्तमरसमरोत्तुमरोजाविद्वोज्वाः यो विज्ञातवान वाणव्रण
निवहनिर्भेनिर्भराभंगुरभूमौ मश्रीमद्धि रंगेनरवहृतरूपारज्यदत्तांगसरा
स्तम् ग्रथित ॥ श्रीरामः क्रोधात्तोर्वस्मानामित्यर्थः स भिको घृतकारयित्वा प्रेक्षा
वलोकानांधार्मात्मानीतिनिधानालंतीक्ष्णतंरमि स्पादियादेवा धाराश्वाराणोयः व

प्र॰ रा॰ नत्वानः तत्रत्याभेश्रीमद्भिर्नेनदिलीपीनैः विद्यालदेशोत्ताः शराः तथा च याथै
टी॰ रुख्याने किंयतोयनागचास्तयाविद्याशतिश्रनेन वीरप्रमस्तनद्दाधीरस्वामिति प्रकट
१०५ स्वतिः गरफेन्द्रनत्वत्पिनास्वनेत्रैः स्त्रियः परिभूयमानाहरवानितिनिंदा ॥ अपि
105 च नेदीक्षमनगद्दिजित्वरभुजस्तम्भोयडसंचरद्दतोराजमपित्वयाविदयता
सेध्यासममायिवनम् प्रनसीक्षनकानंतवीर्यचरितामन्मच्चरवोसमेसर्वाभिर्मेहि
वीभिरम्बुनिपयोविश्वेपिविस्मापिताः वालीविहस्य विरायरात्रिंचरवीरचक्र
मारंकवैतानिकपश्रुणनस्वाम् स्तथासयमांगामिमाचववांचनस्थएवनत्सपय्या
तिमाननसेमे ॥ द्रुसंचारंदलेच्छा अथयचगृहाघपिद्रसंसचरेवद्रुसत्वमभ्रत्वान् रत्न
क्तिः देवांविहायमृर्वनदीभिस्समंसमद्राश्रपर्वदर्शनानंयाविस्मयंनोताः देवाया
स्तहृदयेनापिवदशवणहृदयवमानविस्मयः अनेन निर्जितनवग्रहदेवदशकंधरमा
पिविश्रवन् पितरप्यपिकोभवानितिप्रकाशंस्तुतिः गङ्गंदशावणस्पहृदयेनापिजि
नत्वाञ्ञवाहैत वीरत्वाभावात्मयाकानंतवीर्यविजयिनम पिभागवेजिनवनासहयुद्ध

ग्रहालत्वानानककपालहेतवरिति अतएववाली साभिप्रायायावबोधाहिहस्यप्राह
मारमथानो ग्रंकौयोऽङ्गैयत्रजन्मा गांकं पुङ्केनवक्रकपालः रत्नः स्तयंकरत्वेनवीरोथा
रेयत्वाद्रूं हस्तयासोदंरत्नहुचः श्रोतंचिरमेमनः स्पृहयनेवपराक्रमैमैमज्ञेजोभा
गवविज्ञायेनात्वयासहयोद्धुमस्त्रकौमनः स्पृहाभंगंकरुतरश्मिवहि ह्रीणोऽस्मिः
प्रतिहन्तुमाश्रुहरस्त्रस्मकवर्तिविजयीत्वंरत्नोमामनेतानत्वयिहृष्टेः हिहृष्टेचत्वा
हवासिस्फुरत्नेमममनसिरणोत्सवनिहत्रिः किंतमागेविविज्ञयित्वास्योरुष्वंद
हामीतिभावः ॥ किंच येनाक्षिप्तसमस्तपार्थिवकुलप्राणानकंकार्मुके रामः॥
सपतिलक्ष्मिनेत्रभगभगवामुलगंगासिद्धोत्कचम् इत्फुंवीरचिरस्य दाम भवनत्वः
हूभेवः स्वस्वयोहलमखप्राणोरोहणोस्वयमिमौ वाहवहृत्ताम्पतः रामः सस्मितस्मा
॥ येनस्वयंगुत्रनोऽहिनतेनसिद्धोदर्पौग्राहितः प्रनयोगादोनियतरस्यथेः यु
तस्मैत्रैलोक्यायहृयेषुयानिममेवगणानिलत्ताणयाज्ञामदम्बोपसर्वङ्कानितेषाव
तेमानवानात्रैनाराहणोस्वयं उज्ञाम्पतः ईत्स्क्षेनावेदमनभवनः नमस्सानोघज्ञा

अ॰रा॰
टी॰
१०५
105

यत्नेयत्नवणोभवेतिनात्पर्यार्थः ॥ नवेत्तत्रदर्पिमौवीकेष्वजसर्वस्मदास्तिणाम् सञा
मस्येवमेरक्तोलक्ष्मीमलहारंपनः नमहाभागोपिमुक्तमादत्ताम् वालीमु
भुमोमहात्तन्नियययायमेममिदयामि ॥ अपिगतनस्योऽहेलतणयासर्वस्य
प्रकर्षवर्तिणंऊशालंमजंमगणाम् अत्रचापथाहुस्यरक्तोमललक्ष्याद
रत्नेप्रकाशानेनरावणावयमपिविचित्वतांत्वरक्तोमात्रेजेतैवतिपूर्ववा
लिनायदुक्तेनतस्यस्वकम् ॥ किंपुनः नयोहिसंगामिकपक्षदोषन्तोयदा
त्मनानिधनंतिन्नूयमायुपम् अयस्कशीभिः कपयोनशास्त्रिणास्तलाष्ट
मष्टिस्मनवाश्वसंततिनः ललम आयसायक्तेमहाभागेन तिनापनतस्वाग
शास्त्रैवनैरक्ष्मीजातिः रामःविस्मयमेवरास्तांलिपन्न अहद ॥ऊशाशालाहम
ध्यामेवभाजर्येणनागेत्वादिनाद्वेपञ्जशीपरमपचारान्तपादिमथ्यपिकशो तस्याव्यवस्थेदा
र्थेमयथपाशोयारानम् अयस्कशीभिः मष्टिनलमन्त्रियानान्तलमपियाणरपेभागः यथारसान
लेचयेदार्थस्वननलग्राहः पुंसेवनलस्तालचपेदयोरितिवचनं नलास्मिात्रसाथ्यलाव्रवापिकिमाणुपोत

सर्वैश्च प्रमदेण रावणिरसौ यद्दुर्योध्नो भागिने चक्रे गौतमश्चापये चित्तभञ्जनस्था

मान मां विडलम् कल्यागते ऊढी रतो गमयता वीरत्वया रावणं तत्सम्प्रहृष्टमहो

विघ्नाल्पकरणी जागर्ति सत्सङ्गता सोऽपि त्वमधुना दैवेन शरवीहृतोऽसि बाली खरो

ष्मम शाकाकृतस्य ॥ सर्वसन्नाहः रावणिः प्राकारजित् निर्जितत्वेन तयद्दुर्योधनो भा

गिने गौतमशापनिगृहीततेजसं काकेटतो येन त्वसिता पराभूतं त्वया नमित

रं परिभवता स्वपितृविंद्रस्य दुर्योधः पालेो निरस्तामित्यर्थः जागर्ति सर्वोत्कर्षेण वर्त

ते ॥ प्रसह्य सर्वलोककण्टकविषमभुजङ्गस्पर्शभयं सैगङ्गो शलेकैः स्वदत्तत्रिभुवनाधि

नयख्याति सर्वस्वमाय यः कश्चिद्दिक्रमोयं सखेलकलितश्चरितत्वसापरणानादं

तमर्मयमाणो विजितभुवनपतित्वोमसिनाङनोति तदेहि विमर्दत्तमोऽस्मिम

वनरावाः इति निष्क्रान्तौ गुहः स्वागतम् दिष्ट्या फलितमस्माकं मनोरथेन लक्ष्म

णेपथ्याभिमुखमवलोक्य इदमन्यतोवा नरहृदयमार्यस्य पार्श्वगमहमिव समस्त

मादायैमेवान्तर्वतेने तदहमपि धनुरारोपयामि गुहः दृष्ट्वा ससंभ्रम कुमारा

सु.रा. टी. १०९ 106

लमावेगेन तत्त्वयं सुग्रीवो नाम देवगणेन रागेण वालिमत्सरेण च हिंगणितोत्साहः स
मर्षीसीमान्तमवतरति लक्ष्म हिंसा सपक्षैकततिः ग्रथाप्यः कः गद्दः ॥ ग्रसमत्क
तायाः कूलंकषाः प्रावृषीति भरम्भतरुहरारम्भसीहितमत्वाज्ञया वियसुमिवेशारहितते
नविषमायेभजान्तेषांप्रयपयः समवृपि वेणाः नद्रमाभिमान्यारत्नारावणेनविनीतोत्रि
जगज्जययशः सारंयोलभेप्रयक्त्यापि वेदीकृतेन पीडितेन सर्वसंप्राप्नोति कलिखुरि
गोत्रे तत्त्रियो हैहयः तस्य सायारणः तल्पः तेनापि रावणस्य जितत्वात् श्रेमतं संतसि ।
हैहयस्य विजितेपौलस्त्येनिर्जितेसहितस्मोनोत्कर्षवान् त्वयि तु विजिते हैहयस्य भार्ग
वस्य विजयितैर्जितेसमस्तसौभाग्यरभोविख्यातोनिमावः विजिगीषोर्जयोपि तस्य पा
लिंयाख्यातप्रदेशो विरुद्धः सतु यो गदलूनानि सपालित्राहः स्कंदरावारः कटके पुरा
किलतपोवनेकापेय्यत्रापितेश्रनिभिस्तववलेनभविख्यातीति तत्समनेयत्रललशापः
दत्तः ततः प्रभंजनाभ्यर्थनयाप्रसत्रैर्भविष्यति वलपरमयं संदिपितनस्तास्यतीतिपवस
नगरहीतः ॥ प्रथमपिविकिष्किन्ध्येश्वरस्कन्दावारैकवीरः प्रभंजनस्यपादरवेणोय ः।

शुद्धोदरस्मात् लब्धः स्वरूपेम् कथमयममावांजनेयः ॥ अयंयदिजगद्द्रोहविनाशि
नीसमेतोशाक्रिमज्ञास्यत नदीरावणादिभिर्बाध्यमानायाः क्षितेरुपेक्षांनाकरिष्य।
दित्यर्थः ॥ अयंहि बलशाप्यपरिक्लिष्टस्ववीर्यमानयेचितः अन्यैरपिभवंवीरैःको
यंमाणामपेक्षते नियतमनेनस्ववीर्येणाहृदयशल्यमुद्धरिष्यते इदंनुवर्तमानेम
कलुलघूनमघायंस्यजयलक्ष्मीयोनकेयशासिवयमयंवासुग्रीवश्चैनकेनचिदंशे
नाधिकारिणः गुरुः ससम्भ्रमम् कुमारयश्च २ समतालानयंभित्वावालिमहृ
रणेहतम् हत्वाशवनिनेवाणोरामतूणीरमागतः ॥ शालंसीतापहरणदुःखव
हूयंश्रयचलक्ष्मणाक्रान्ताङ्क्रिपहरणहृपभावशल्योद्धरणसूचा पक्षेचोनरका।
लपवनत्साहाय्यमपेक्षणीयंनतुसम्पत्नीतिदर्शयति एकयोरसहाययोःतल
यासन्नाहवाहनादिसामग्रीनघूतमपवाराघुजनयशोपाणिग्रहेयत योनकेपुत
योवर्धवरयोर्दैयंयशोलक्षणानयास्माकं अस्यहनूमतः सुग्रीवस्यवा नभागा
धिकारः अस्मदादिसाहाय्यंविनापिकेवलेनैवार्येणावालिजययशोभाजनेन

प्र.रा.
टी.
५२
101

भाव्यमितिभावः ग्रथिताभ्युन्नतरयोर्वयस्वरयोरन्तरिकामध्येयद्दीयते तस्यैतन्नगोत्रिलो
भागाह्वोः इति स्मृतिः ॥ प्रहस्त पाणौः समेकतनकपुष्करकंठमाला स्वैर्लाशाद्र
क्षेयेविहितातिथेयः दिक्कूलमहृद्दयपाः सरिदादिशैलः शेनेसवीरशयनेनकाप
चक्रवर्ती लक्ष्म सविस्मयम् हा देव संकल्पनकथनरीहषो महावीरसंकोडमातमज्ञो।
सहस्रेणापिलोचनैरवलोकयामि नेपथ्ये दुन्दुभिध्वनिः मंगलगीतंच गृहः
सहर्षम् कथमार्यजाम्बवदादिभिर्मंत्रिभिः प्रणतकुम्भकलशैर्नीलः कुमारस्सुग्रीवु
मभिषिंचति स्वयंचास्यदेवीदाशरथिः कान्तं स्वरपुण्डरीकमालयाकंठमल
करोति लक्ष्म प्रियंप्रियं नः नेपथ्ये भोभोवानरक्षुकवलगोलांगूलस्वयूथपतयः
सर्वानेषवोमहाराजसुग्रीवः समाज्ञापयति सज्जयत्वभवंतः सर्वाणियौवराज्य
प्रकरणानि अथमहं सीतादेव्याः प्रवृत्तिमवेत्य प्रहितस्वहन्समंतमार्गमोहतिके
लङ्कुमारमंगदमभिषेक्ष्यामीति लक्ष्म उत्सवः सोयमस्माकं सर्वथाप्युदयंगाः
मः किंत्वकालीविलीनोयत्कार्यं यस्याति वासवम प्रतारितेषु च्छ्वस्मनंतरंजय २

१८

जगत्यनेनरामभद्रं लक्ष्मणावालिनिवर्हणात्प्रभृतिमित्रैराज्यं वैराग्ययाकि
ष्किंधायतनैनेकदैवतमयं तारापतिर्हीयते नप्रारंभवराजमेकदमपिस्फा
लानिहर्षादभूदस्माभः एषतौचमौनिकमयोगुल्मः सहस्रैवताणः।
लक्ष्म प्रियाप्रियतरेनः वयस्यतदलावामपिमहोत्सवसंविभागिनोभ
वावइति निष्क्रांतौ । इतिप्रसन्नराघवेसुग्रीवाभिषेकोनामपंचमोऽ
कः ॥५॥ स्वाणपद्ममयंयत्नकण्ठाहेमालाद्रपैरुवंगणात्मन् याण
म्बरामोमायदत्वावीरपायनेषुद्धम्रमोदोषंनिष्कावालीभजते व्यापिनी
कौतिरेवयानदीतस्याःप्रभवः पर्वतः हन्तमेनप्रहिस्त्वेत्यनेनोन्नराः
कमार्योनसंपायोविन्दुकृतः ऽधंमहन्तोऽवंऽधंमोहन्तिकंवर्षका
लेभ्यइतीकणः समभीचार्धमोहन्तिकेति निर्देष्टाङ्भयपदहृदिः श्रेग

श्री.रा. टी. १०८ 108

देवालिपुत्रेजाम्बवन्तप्रभृतिपरिगृहीतत्वेनसुग्रीवस्यभुजवलेनवालिनः च
राचरसञ्चारात् हैराज्येनलक्ष्मणावैराग्येणतद्वालिवधेनदर्शिते अतएवोक्त
लयास्त्रियासुग्रीवोदीप्तिमान्जातः किष्किंधैवप्रासादस्तत्रसुग्रीवएकोदे
वः किष्किंधापुरी तारापत्नीसुग्रीवस्य तदेवज्ञानेनस्थैर्यः देवतैवदेवा
तेप्रत्याघ्राणनमस्कारेपोत्रेसर्वेषुहर्षोस्फजलोद्गमात्रचिन्तुसन्देहाद् हृप
मौक्तिकोमयः स्तम्भः प्राङ्कोजातः एतेनकिंतद्वालीविलीनोयमि
त्यादिलक्षणशंकानिरस्ता अतएवलक्ष्मणः प्राह ॥ इतिश्रीप्रत्न
वैराग्यवेदीकायांसुग्रीवाभिषेकोनामपंचमोंकः ॥ ५ ॥

गैतनः प्रविशति माल्यवान् २॥ वह्निसंयोगेन स्वर्णस्य द्रावणोद्गतत्वात् पिण्डितालंका
पुरं इति समासांतो नित्यः स्वप्रभाभिरपकृतानी चोस्त्ररूपाणां पांचालिकादीनां निर्मा।
णविशेषायेषु यत्र स्वस्वप्रभाभिः स्वल्पह्रादलत्याः ज्वलनज्वालाः फलीनमणीनां
स्वर्णानादिरूपेणकार्येणानमीयंते भ्रमन्भ्रान्तेनवरूपायाः त्रैलोक्यलक्ष्माः योगवीना
हकस्यामिवरूपाभूवामीत्यवेरूपः दैवंविधिः ग्रवरूपं भावः ग्रावरूपकेवेवादित्वाद
कालैप्रायेत्ववस्यत्यंत्यस्वरादिलोपेनयोगाद्दैवमावरूपके॥ सर्वतोवलोकमसावद
म् यद्दहकल्पम् दग्धाः सदीप्रपावकपरिचयापिण्डस्यहेमवेष्टमानः स्वर्णमस्तुक
यमानेहत्समान्ते लंकापुरोदेशः अपिच निजाकिरणाचयसमृषितानिस्वोत्वनरूपभ।
देवकृमेषु मणिभवनेषु कृष्णाण्डवालाः फलमेनमीयंते विमृश्य अहोदुर्निवारता
भवितव्यतायाः दोसंदोवर्णावदात्रिभुवनश्रीगर्वसर्वंकषः कैलासोद्धरणप्रचण्डच
रितोवीरः ऊवीरान्तः यत्रायेहृयमलिमेयममरावत्यापिवंयाप्रीतीनामकेंटके
नकामपिदशांपिदेवमावरूपकम् नाकिंचिदेनद्राङ्नेयेनरावणस्य सविस्माका

ग्र॰
रा॰टी
५२
१५
109

या ॥ ग्रा: पौलस्त्य ॥ विद्याश्चतुर्दश चतस्रुनिजाननेषु सम्यग्धृताः स्थितवतीरवलोकपवा
मः नेभ्योपराणिनियतं स्थाने मस्त्वा निखस्य शरणस्तु रकरोत्सकथं जडोसि लणांक्षिता
कथमेवमेवविशीर्यते ननु ऊलम् खरादीनवधीरामो वनस्थमत्वं च माहगतिः सुग्रीवनिधका
मयामामदश्चास्त्रु विभीषणाम् ग्रलंवाडविनीतमतीनभपालम्भ सिन्धोस्तटीवि
तीरे निवेशितनस्कन्धावारो रामोऽवाथि: किमारम्भइति कथं न प्रमीदः पुरोहस्तु का
र्यं तावद्वचरितानि चरिते शार्दूलयोः शुकसारणयोः सारणः प्रविश्य सारणः
जयतु २ कतिष्ठामामामहः साल्य ग्रभिनं घसमीपउपवेषुपच बलसारणकथमा
म्लेनवपदेन सुग्रीवकटकदागतोऽपि सारणः अथाकिं साल्य नयख्यातन्नभवविभीषी
यताम् सारणः सारसेखोवनोकसामसन्त्वेनैवस्नानघाः पलीनेमानामहन ग्र
धुनान् सेनग्रथनायमिलितेषु मेन्यकेषुवानरमूर्तिधवोपिमहाराजविभीषणो
नेन्यधोक्के समयम् ग्रार्यविरपवासेनमहाराजे स्वलीकप्रवादो मामनवभाति ५२
माल्य साहसम् किमभिषिक्तकानिहवन्मारा चवेण सार ग्रथाकिम मास्य राण

मिवस्तवर्ध्वेशस्थित्वाति: प्रष्टस्य वक्त्वानिशांकमभिधेहि हार कुमाराविभीषणेन ज्ञात्वासेय
स्पष्टाद्रेतामस्पष्टार्थीनः मात्स्य मानंकम् ननस्तनः हार् ननस्त्वराद्यवेणानिजमाचेव
तिविशेषमपरस्त्युरस्तनस्वचशाहितोस्मिमात्स्य महदेम् किमुच्यते यावद्दृष्टमा।
वीहितगुणाविजिगीषणामपरामना विशेषणप्तुनरयायुवामभद्र: किंच चत्वारोवेदा:
शिक्षाकल्पोव्याकरणंछंदोवेचेति सौनिषंतेक्तमित्ति षडंगानि इतिहासंपुराण
मीमांसान्यायशास्त्रंचेतिचतुर्दशमवद्रूपाणांस्थानानांचतः संख्यातान नाल्विवार्षी
नीनांविद्यानांचतुर्दशमेत्वान्वास्वत्वास्वनियतमित्युक्तेतायांतवशरणस्तः यंचा।
स्पष्टत्वमेवोविधोविद्याधरः सन् इतनयकारित्वात्कथंमृत्योसि स्करावारआवासः
चरितंताम् प्रमतेनैवपादेनयथौतेनेत्यर्थः यथातत्प्रभृतंयथाश्रुतहृहमितिसावेबलं
सान्याद्यनारामशेषविरेविभीषणस्यमहाराजशत्रूप्रवादः यत्रगतस्यत्रकृत्स्नं
वैषामापितरामनामदत्वंनामगुणंयावत्तावत्यथायदत्रंप्रवर्ततेतावद्इवातियावज्जी
वंभवतीत्यर्थः यमेदेनाविशेषणास्ययदत्रंप्रवर्ततेतावद्वार्तिया, सामेनकोयामा।

अ॰
मा॰ टी॰
[illegible]
११०
110

अभेदेनोपालेऽस्मदस्मदरेवाद्येनवनोविपत्रादम्भोजाइपगतवनोवामधुलिहः अ
पर्यासोः कोपि स्वपरपरिचर्योपरिचयप्रबन्धः सा हन्तामयमनभिसन्धानमधुरः अथ
शुकः किमासीत् सार॰ चहमपि न जानामि मा॰ विमृश्य वत्स विभीषण त्वयामोपश्ले
षेणालङ्कृतं ख्यमसेनामितिप्रभृतयोस्मि सार॰ आर्य न च्यायमें हावानेरापं सेनानेङ्मा॰ वः कथ
मस्यायासं धानरमवधूय विपक्षवनीसेवनः मा॰ वत्स दशग्रीवं हत्वा लिः स्वस्था
अथवा दैवम् सार॰ वत्स केसरिकलत्रमभवेन प्रभञ्जनस्तनुनाविलासितनामशोका
वतिकामवलोकयतानेवायं विभीषणमवोचत् वत्सपश्य मनक्षापोत हयावस्म
न्नवास्मतां कापि केटके नक्ष्यविज्ञमितामिति सार॰ ननस्तनः मा॰ वत्स विभीष
णः प्रणम्यत्याजित्यपत्र सातिमानयमानवीममभिमत्वोदहस्वया हे हयः स्वल्पावालि
भजोनसोपत्रातिमवत्तानेवचनेवानरान् नक्षोलस्य महाग्रेहो विणमहं वामेनदस्यर्थ ४२
ये सोनामर्पयमेवचक्रक्रनालिहः काराकुडुम्बीकृतान् मा॰ यहह वालिभजाविति
वनामानामहेतस्मात्विलोकि आर्य किमाचरेसेनाहोतिनिधरागीरः श्रोणीनिकषेः प्र

अ॰ वानरपतेः श्रीरामवालिवधप्रयोजनः स्यात् माल्य॰ साभिनयम् वत्स साधु समर्थयसे किंतु।
रा॰ टी॰ नः स्वयमंगदो गर्भरूपोऽभिनवयौवनोज्ज्वलयौवराज्यमात्मानापितृवात्सल्याद्वालिपि सुग्रीव
५५ समवायिनः कथमेनमुत्तिष्ठमानमनन्तजानीयुः सार यथाह सभार्येण किंच कालस्ते
।।। पीरगत्रीति प्रयोगः तथाप्यमहोत्साहैः कपिभिः सेतुकर्मणि प्रवृत्तं यथैतावता का
लेन समुत्तीर्णो महार्णवो रामः सुवेलशैलोपत्यकामध्यास्ते माल्य॰ सविमर्शादुत्तमा।
त्रसीमनस्यमात्रेण लंघितो यादसांपतिः प्रतापोदयः काकुत्स्थस्य भुवनैरपि लंघितेनः स
खेदंच पौलस्त्यस्य सुरासुरवृन्दारकाणां सांनिमाल्यमंत्रिहृदयं कुर्वाणेन रघुनन्दनेन चाटितेसे
तौ निभावमसमाम् अयोध्यादयाति स्वहस्तलाविधूतं रावणी वासिष्ठो रावणिः प्रत्याहृतमसस्य चा
मृतमन्तो पीतोः स्वदन्ते कल्याः विमृश्य वत्स सारण वालिवधादिमुद्राप्रामैः वनेकवा
नरानीकनायकेन सहसा जपहतेन सख्या सुग्रीवेण महपरत्तस्य हनूमत्स्वानिनास्मदीय ५५
वृत्तेन रयमेव सम्यग्विहिताभियास्यकर्मणा सत्याभियोगसमयः सार आर्य अयमेवात्म
दव्यप्रकृतिमस्मत्प्रान्तेनयस्याभिधानं विजिगीषुरेति प्रथमोदाहरणं दाशरथेः माल्य

ल्लभं नारायणा यन्नाम्नि हन्तेपि वालिनि वर्यं ल्लक्ष्मालक्ष्येवा मस्हे त्वद्युक्तं भजयो वेला द
लिबले ड्गे स्यड्गनिग्रहम् मत्येनापि जगाहे लक्षणारुणाग्रामेणा वामेणान्नगवःल्ति शानेहि
नामकियती तीर्णायमर्णोनिधिः दीर्घेमस्लेचतिः स्वस्य स्मरणामभिनीय आकाशेनक्षि
क्षिप्तिलेलिहानरमनारम्यैर्मेघैर्मेघैरपि भिः कंटनीक्कमणः पयोदस्य मग्नावीवत्स्य
इतिमूलं अथटीका ॥ अथ हे नाथ विशेषेण सौम्येन कोपं मध्येन वामिस्थितान् वैरिणः
पक्षान् प्रासाद्रूपवान् अपर्याप्तः अपि विक्रेयः कोप्यन्यसामान्यः आत्मीयस्य परस्य च
यापरिचर्यासमाचितसत्कारस्तत्र यः परिचय प्रबन्धः परिशीलनसमानय अनभिमत्या
११४ नेन स्वासन्ना यन्नवमर्शनरमणीयो निबद्धनिमग्नपत्थंः एतेन नाममभद्रक्लनेभवतोन
क्तलेमत्कामादिकेनाश्चर्यमितिभावः किमासीत् कोहमांनमत्स्याभूदित्यर्थः विभीष
णेरामाश्रितेनस्वतोवभवं व्यमनं अष्टाद्रावणस्य मववातननन्ममदीयस्य टकचविनाम
प्र· पु· भवान् अवजामाद्रादीः अयहेतभूनमेननालिविक्रमेस्मारयति अभिमत्वश्रृति नम
वि· स्यतेन युक्तं मानछवानरमातेः संमान्यत्वात्सीता प्रत्यर्पणं प्रत्नस्याभिसवह्लवेः प्रणेतेः।

कु. णाग्निहोत्रिणामपि स्वस्त्रीणां नाऽहवमोचनं मैथुनमिति भावः। तीर्थेति। तीर्थेन जलावतारमार्गेण वर्षिये
रा.टी. षां प्रकोष्ठे रोमपालमेव चूडं नाऽन्यापि भूषा किं वा भूमितेवर्णिणि यत्नमशक्ता इत्यर्थः। एवं कर्क
५५ शत्वमुक्ताऽऽयं तस्याऽरमाह। मेरुस्पर्धयाऽनवोऽङ्गिन्द्रैर् एवकोमलैः। श्रीखण्डैः विन्ध्याऽयङ्गव
११२ मपि सोऽकमत्तमः भुजभारेणात्स्यशृङ्गाणि विलीयन्त इत्यर्थः। तां वै धर्मोरु हृष्टां लीकृत्यान
११२ मानेन कृत्वा ऊर्ध्वलोकच्छेदहेतोर्मन्त्रयाज्ञेनाऽविर्भावितेन यथाऽऽह। अहं दर्पेनयात्वित्थं न यिष्ये ऊ
र्ध्वलोदयकरत्वात् यल्लोङ्कन्त्ययान्तव्वर्ते नेहकुलोच्छेदकरः। यथाऽऽवणा इति कामादयः
षरिषड्वर्गः स एव आश्रयः षट्पदाः। भ्रमरीमधुकरीभ्रमणशीला च अस्माः स्वजनेन न
ष्यावि भ्रमणप्रयत्नाभावार्थम्। यत्सत्यं तिष्ठन्त्यवबुद्धा स्त्रीकृता। आमपि वा पक्वभा
ण्डं स्या सूषाति आपिबति चूषपानेत्यादिः। उपचारात् स्वस्वाभिराजवर्गः आह हि भयं स्वा
पत्तयं उपजापो भेदस्ताम्भाविशावाक्तमेभिः अंगारे हि बाहैः ष्यितेके विड्याको चिन्तलक्ष
लभेद्यान्तामग्रीवं प्रति तिष्ठाऽऽत्थ इत्यलसंन्ययः। सेनाधिपाः स्युः अवेक्षमाणाः विचरमानानां सं च
टनेनाविघ्यमानानां चाभ्यिरीकरणेनाचैनयन्। मानाचापिनावेति दृढे आह दे इत्यालवेयाना ५५

पियो वास्यव इति न स्पृहष: उन्निहमानं हृष्यगभावेन विक्रामं नेऽपत्यका अधोभूमिः स्वे।
लः त्रिकूटः ॥ आक्रान्ते [illegible] विन इत्यत्र वाहेन मिन्यक्रो इत्यनेन लिङ्कः यत्र हर्वार्थे यदि प्राव
प्रयोगोपि इत्यत्रार्थमादित्यकर्तृणां नस्य नापलं चनस्य अत्र वर्तमानभावख्यापनार्थं यथा इषे।
वर्मा यथा वाहषः समपपुपनशालयः सेतुबन्धनाय पवाजय सम्भावनयाघ्राणामशेथिल्प
न पादद्वयस्य मस्तकेभ्यो वनराणां निर्मीलिता अतस्य स्वरूपं समस्तमनापः स्वदन्तलध्वनमा।
पीपसमयावेकामयाति चन्द्रस्य उः सोपगमान् पुनः प्रदुष्टस्य कलादेवाप्यपि स्वाद।
याति एवंनीरस्माभिः कलाभिरुदरस्थानामायमेव नेष्कनवेनः समस्ततिनासांन स्वादान्
रहणानीत्यर्थः स्वदंन इत्यंनर्भूतणपर्थः स्वदंमेयचे स्वादोनाभून् ॥ विरुद्धेहि पास्त्राते
नृपेन दाशंकया पुरस्मरेण वैरिणा रावणस्मरणं न स्यात् सुग्रीवेण कृत्वा गुरुसहायस्य च
विना तानास्मु विहितानि संहरणानि सर्वाण्यपियान् समभिगामिष्यतः कर्माणि व्यापाराय
सेत्यनेनास्याय समुचमाव समरः आत्मसंपन्नाद्रव्यप्रकृतिसंपन्ना स्वनयात्मसंपन्नः स्वामि
गुणवान् न च महाकुलीनो दैवच बुद्धिसंपन्नो वृद्धदर्शी धार्मिकः सत्यवाक् अविसंवा।

ग्र॰ दकः कृतज्ञः स्थूललक्षो महोत्साहो दीर्घसूत्री शक्यसामन्तो दृढभक्तिरक्षुद्रवत्को वि
रा॰ टी नककामश्चेत्याभिगामिकगुणाः शुश्रूषाश्रवणग्रहणधारणविज्ञानोहापोहतत्त्वा
५६ भिनिवेशाः प्रज्ञागुणाः शौर्यममर्षः शीघ्रता दाक्ष्यं चोत्साहगुणाः वाग्मी प्रगल्भः स्मृ।
११६ तिमतिबलवानुदग्रः स्ववग्रहः कृतशिल्पोऽव्यसनो दण्डनाय्युपकारापकारयोर्दृष्टप्रतीका
113 रीह्रीमानापि त्तयोर्विनयोक्ता दीर्घदूरदर्शी देशकालपुरुषकार्यप्रधानः सन्धिविग्रहशीलो दया।
भिलाषी वृद्धोपदेशाचार इत्यात्मसंपत् स्वाम्यमात्यजनपददुर्गकोशदण्डाः पंच द्रव्यप्र
कृतयः मान्त्रषकर्माणि योगक्षेमाधिष्ठानिन्द्रयश्चेति चाणक्योक्तं विजिगीषोर्नृपस्य ल
क्षणं तदाह ततः चतुर्थप्रकृतिसंपन्नवंगोऽप्यनात्मवान् हन्यते वा प्रकृतिभिर्याति वा
द्विषतां वशं आत्मवान्स्वल्पदेशोऽपि युक्तः प्रकृतिसम्पदा नयज्ञः पृथिवीमेतां जयत्येव न
नीयते ॥ यस्याः लतोत्वक्केवलासित्विषाद्वीरजननीसीमन्तमुक्तामणिः सालाहवभव ५६
नीकपं गुणवतः पुत्रस्याकिद्रष्टाति सार प्रांनम् प्रतिहतममंगलम् अनर्घपांकीलि
वेधहृदयानिभवंति किंचार्थं भजति वहाविहंगिकावल्मीकानि विट्गुणा चपलतापि

सभारः स्वयमपि देशकन्यायेषु वीणेश्वलानि यदि स्वलं न नदस्य तूपम् मा त्व ग्रस्तुति
लाभयन् विद्वान् पादच्न्नामिव सभाग्यं न तावदात्मानमहं ब्रवीमि महात्मने विश्रवसस्त
योभिनिधायबीजं यदिनः कुलं स्यात् सविशुपायन्नादेपेणसम्यांनः शुकः प्रहस्य स्वा
त्महोदराद्यान्यापापधमेनाधिपतीनमान्यान् सपक्षलेकामयपक्ष्यवामः श्रावाम्स्गेका
णवमानतेनाति मात्व सविषादम् पुरस्तादेवेदंस्मस्माभिः देशकालव्यवाहितस्यापि
प्रमेयग्रामस्य समस्वीनमादर्शनलोहितस्याविरबुद्धिः विस्मृताकाशासामभ्रमसदृशा
धु विजिगीषोर्वदीर्घस्त्रनाकार्यंसिद्धेरवश्यंभावः सारसवेशुकस्य शर्का विधानो
यानुधानाधिनाथः शुकः सावेदास्मितम् सावेकिंनस्यादिधानम् ॥ यस्मात्कुचोवस
स्यसुवदशकेनपरिपालनात्पितो अत एव सर्वदयस्य स्तनपान साध्यितल्पा छेषवक्ष
पुमुखेष्वाक्रन्दः पिपासीपीड्याच रमनानां स्वस्वपानाक्रियावसरेऽपिविनि मयेन स
हमेहलेहनं केकसीरावणमाला सर्वांसांवीरप्रसविनीनां हृदामोगकिकानांनाहरलो
कोत्तरपुत्रवात्सल्यात्किमिति यदसंगानलेन वक्ष्मस्याकं ॥ भूजएवमारयाष्टेः गुणाः शे

स्व॰ योरयः तं नवस्य सकलातिशयपाति स्वरूपं स्वभावः निजपुर्योपचात्मनामिव जानन् आत्मानं
रा॰टी॰ तावदहं न ब्रवीमि कुलक्षयकर्त्वेन नाख्यापयामि निभाः निधानीकृत्यं बीजं कृतवालि
११५१ प्रसवं स्यादिति आक्षिप्तेन गुप्यते विपक्षमहिमोल्लासेन स्वस्वामिदुर्नयप्रवृत्ताच भङ्गाशया।
११५ स्वाविपर्यय इव इव लक्ष्यते ततो मद्बुद्धिबलमाकिं विलक्षं यदि परस्यापि नर्विश्रवमः तपः
प्रभावेण बीजभूतगुरुहर्षवर्त्तरा रत्नः कुलमस्त्राम भवेदित्यर्थः यथा मत्प्रख्यमुख्यार्थं स्यात्
तिक्रमेणाहं प्रयते तस्मिन्निति यथा मा व स्मम्मा ख्यादीन इत्याशिन्न थेंईतः हरस्येयभविष्य
स्वग्राह्यं वल्लदर्पेणानुत्यायां स्थविरमतौ मा सात्यरिस्फुरतीत्यर्थः दीर्घस्मश्रुविरक्षि
यः क्लिष्टं कुर्वतः कार्यसिद्धिरेव श्रयं स्यादिति किं विधानः किंकदा स्तुत्वादामरथीस।
वेलकटके सातोपमर्षधनुष्टोकारैः परिहरयंतिककुभः प्रोक्षति कौक्षेयकान् आ
भ्यस्यंतितन्वैवावित्रफलके लंकापतेस्तस्तुत्वैदेही कुचकुंभपत्ररचनाचातुर्यमर्षक ५७
राः मा स्म निःश्वस दावत्सरावणकथमयापि मैवं हृदयपरिस्पन्दमद्राक्षुकं प्राति।
वत्सगोपरगोलिकवलाध्यक्षेणावत्सेनवांतकेनाकिं प्रतिपन्नम्॥ स्रुकः निःश्वस॥

क्षणेनैवकुमारेणहार्यमर्यादापरमेणादेनसोपीन्द्रयोक्तेसाहसमधोमुखालिहति सास्य
हावस्मदशाकर्णनन्दनकथमिदंनवइहमेनावंनंकालमस्माकमायुः नेपथ्ये भो।
भोमहापार्श्वप्रभृतयःसैनिकाः श्रावनयमपाहमडरनरज्वालामुखीमानरंदेवीम
हमयीसर्वंगपशवःपश्यंति एहानिवः चेतःशक्राजितोलक्ष्मणवधेबद्धोद्यमेमध्य
मःपौलस्त्यः स्वयुमायुधंचधनवानयापिरामाद्वयम् सार रघुनामहर्षम् आयेजा।
नमवलम्बनम् यदयंप्रवृद्धः कुमारकुम्भकर्णः पुरस्तात्मेघनादमभ्यामिद्धीणःसं
वृत्तः सास्य स्वालिविजयेतांरामलक्ष्मणौकुम्भकर्णमेघनादौ शुकः सविषादमा।
त्मगतम् कथमविशिष्टकर्तृकर्मभावमुभयत्रापिद्विवचनंप्रयुङ्क्तेकुमारेण सास्य
सखेदम् वत्सौ शुककुमारेणोद्य यावाल्वियंवाद्वमलक्ष्मीः सर्वथा कुम्भकर्णमवलम्ब
वतैने इदंतनाविघ्नः ॥ श्रुत्वामाटोपंहर्षप्रोत्कैतिनिर्मोजौति अर्धप्राहृस्यासमप्रविभा
गएवश्रुत्वादससमूर्णौभीरुस्वर्थः नेमार्थप्रथमेत्पनेनजनः ई निमाजेनिखड्गान् अ
र्धविनकर्मणीसीनासैनेपञ्चावलीनिर्माणेनैवणपं अमपसांनिलंकारोयापहवेसीन ॥

यु० परिस्पंदः हृदयपरिस्फूर्तिः गुल्मः सैन्योपरक्षणं नद्यापि नि गुल्मं गौल्मिकं बलं नस्थाप
रा० टी० प्राणाल्पात्प्यापि लं उद्धिष्ठायाकर्णमर्यादापारणात्वापस्व मापलायध्वं उद्गुवाः शा
~~५८~~ गण्वदेदीप्यमानत्वाज्ज्वालामालामिवेयस्यासां विधुरेस्मर्यमाणत्वानन्त्वानवम् मा
११५ हात्म्यपृक्तरूपत्वाद्देवीम् शास्त्रदृणामावाधयतव्या शास्त्राणीपारयनेत्यर्थः पशवानि
115 रस्त्वान् पलायनहेतोर्भयस्याभावमाह येन इति प्रथमः कुम्भकर्णः ॥ अग्रजं वा
दशग्रीवमनुजं वा विभीषणम् अन्वयव्यतिरेकाभ्यां वीरः कमभिषेत्स्यति नेपथ्यो।
अग्रजमन्वयेन आत्मनः सद्भावेन रावणं व्यतिरेकेण अभावेन विभीषणं लंकाराज्या।
भाक्तं करिष्यति वीरः कुम्भकर्णः ॥ मा भैष्टं कस्मैदैऽपन्नगपत्नी काश्चिन्नवैशोषि।
कोभ्रमेरघमरः पालिः पलमस्तासामास्तापयन्त्येषवाम् शुकः सहहर्षम् नूनमस्मदी।
यैः किमपि विशेषेणाविक्रान्तम् मास्म वानवधने पुनर्नैपथ्ये दोषोलोहहरनाहध्य ५८
कहध्यनाहोमूर्धानमुत्तालिमनावामेणापिलक्ष्मकृतं पततीति यत्र कुम्भकर्णो वधः मा
लावान् हावन्त्सोऽतिस्मृाङ्कितः पतति उभोसास्तम् आर्यसमाम्बासिहि २ मास्म आम्बा

स्यवत्सौमीवत्नोरामभद्रस्यमैथिलीहरणोपनदस्याभिरामंनवेणाचवत्त्वघाविषयीकृत
मेव किमादानीमाम्ब्राभिलमाहि स्युकः धिककहंकौम्भकर्णंवपुःपननीत्येनहे।
वेनास्त्रापायितमम्ब मेव मात्य वत्साप्यापितावणाना दृतमत्योत्येघांवैहासिकाःकप
योदशकण्ठमलुण्ठयंति सार थाःस्तद्वाः यद्यलीवीर्यं मत्लेव कमैवकथाथिष्य
ति मेघनादमजित्वैवधिकस्वहासविभीषिकायाम् नेपथ्ये भोभोसूप्ययनयःविल
म्बंतभवंतोः लंकागोपुरप्रकारतोरणानि ॥ मामेहंविशेषःप्रयोजनमस्यैवेशोषि
कः पूर्वस्मादधिकः उत्तिष्ठतीत्येस्माधुः उत्तेमः चामिरुधीतिकः सहिष्ण्यनादि।
केऊवेन प्रयत्नेनदेहंलक्ष्यहृत्याकिलभूमेः स्पलावान् इदानींचविजितवान् निष्ठ
यत्नेनेनसविशेषभारंसन् रामेणापिभुजगीरक्षेदालक्ष्यहृत्नंपतनतिकृतामितिवै
हासिकाहसनशीलाः उलुण्ठयंतिउपहसंति॥ सत्तदैत्याधुधमविरलारम्भिगीवो
णबाणश्रेणीवर्षेतदवजसहदेयेनद्भूयद्रहेण मात्य वान् सोद्वेगम् स्याः केमनेनस्या
वयितेमासि इतिकौणपिदृष्यानि पुनर्नैपथ्ये इष्टाकोंविन्यहरणमयीवीरयस्यान

CC-0 Dharmartha Trust J&K. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सु. मिषितं दिक्षु सोयं समुपस्थापितोपीद्रविणलक्षणेन माल्य संस्थाप्य मानितः खेदातिरेकः
रा.टी. खल्वेवंतिलोकप्रवादः यदस्मिन्नपि समुल्लसानसमभिज्ञानिवेशितिकरेन स्थैर्यस्वाशिमः
५५ मुकुलमवलोक्य यथा समंतादस्मत्संचरविमानवीथ्यः ककुभां मुखान्यवष्ट
११६ भ्यंते तथा मन्ये दुर्वारदारुणक्रोधवडवानलनिपीयमानशोकसमुद्रोदाशरथि।
116 विजयाय समन्नह्यति देवः माल्य उर्ध्वाय नरसाभिरपिजनसाहायिनस्तात्मनः प्रता
लनाय प्रासंग्यासस्थावातीर्थ्येमिलितेनिषङ्कान्ताः सर्वे विष्कम्भकः ततः प्रविशत्याकाश
यानेन विद्याधरद्वयम् एकः अहो बहुकालादनया गगनतलवीथ्यातिवाहितं कामिव
संचरावहे यथावलोक्य ॥ सहेन्नद्रेप्रगुणीभूतेवसंतैनिरंतरारम्भसंस्थारप्रेरणीवर्ष
णायेनतुच्छप्रायेन प्रतिरुद्धं समेचनावोलक्षणेन दृष्टतः कोपिचलोकेनवांप्रसल्लतं प्रहरणे
ष्वहिसंगामसूपंकृतनाग्रथ्यचसंरब्धेन्द्रवापायाद्बाहुः प्रतिरोधको भीमादिः ककुब्धरहे ५५
यास्तिकैर्यत्नाविशेषणाग्रासंनीयते वीचिः श्रेणिः पर्यवस्कम्भंतिव्याप्नुवंति ॥ देवैरपा
निवेयतनन्दनवनसङ्क्रोरणश्लाघिनी लंकेयं दशकण्ठविक्रमसमालीयासंसमेता।

रिमा ॥ देवेंद्रदेवेंद्रेणाउपनिवेशाः लोकनीयाः कतेरथ्याः रथ्याविशेषाः । किं कथयामि
एतदहं नेमशक्यं यदेमानि कानमस्यापिनमांति एताइन्दुमसवाप्यिनीनां दृष्टिमेनरेणालि
खांलिमेनः ॥ पुष्टालोकनकौतुकोत्मखवधूसंकीर्णकर्णीरथ्यारथ्याः किं कथयामि
मांतियदमीनवोत्मिवैमानिकाः सवेदारञ्जनंच सवेहेमांगाद एताः पद्मपलाशदपत्रन
भवः सोपानमणीनां हम्यामस्याम्भोभिरदेवमान्तकरहारारामाभिरामाश्रियः एतास्पर्शति
मातिविक्रमकथोपालम्भवैनागडिकैः कल्पमेदस्यासिनीजयान्तकृतिमिन्द्रेरपिक्री
डितम् द्वितीयः सवेरत्नहूडाकिमुच्यते ॥ लोका जाता जातोडिम्भराय शाकसेनाजया
न्तकारकल्पैः क्रीडितम् अतएव केचिदिंद्रायधिष्टितमस्य चमूर्थेयपतामस्य सुमेचना
हादिभिः रत्नसेनाद्भुपलंबिभ्राणाः परस्परं विक्रमकीर्तनेषु येउपालम्भादोषान्याटना
तिनत्रविषयेपरपत्तश्यतिलेपाविनंएडप्रौढवादादिभिः रत्नांसीतिश्रुतापिसंस्मरणमहे
वीरत्नकस्याहृशेजागर्तिसन्जगत्रयीविपदलंकर्मीणदोविक्रमः शास्त्रहारम्भाविश्रा
शस्त्रिवचनावर्णायमानेत्तणाक्षीणेममस्तगोचभिर्मेयजयसलम्भोयद्याशवणः रत्न।

य. रूढः सोऽयमयं पौलस्त्यपत्तनप्रतोलीषु प्रदीयमानेषु मन्त्राद्वरहे ॥ दृप्तांसीति कीदृश
रा.टी. बाधासमर्थभुजयोर्गादीर्यः कोऽपि नाहं कोऽपि येन बभूव यादृशो रावणः प्रशाखितिमौल
५७ ग्रलवालकारिणा चन्द्रहासेनेन अस्मद्दर्पतिमं तमसेवासनेन सहस्रालेनैव जयलं
117 भकार्ये हतमिति भावः संस्मरणमहेऽस्य समस्मोऽगमच्छन्तीत्यात्मने पदम् दिग्दंतावलं
नमोऽकिं कुमयद्वा सोऽरावणस्य रविणागीर्वाणाभिपतिप्रतीक्ष निगडैर्हस्तान्यबन्दीमुचः वी
रश्रीसहपांसुकेलिसुहृदो मन्दोदरी बन्धुना शोणादीनामस्य स्वरवीस्वरभयः स्तम्भंतिर
सोऽयम्हा हेमा विहस्य हन्तमिदानीमेवमत्र ॥ दिग्दंता दिग्दंतिनां दंतमोऽकिके कृ
ताति हारियथाक्रमं तोरणानि स्वजस्त्रसंस्थेषां तेन तथायमस्मयोऽमयीति विन् एवं मस्यो ॥
जयः इन्द्रेणाधारितैर्निगडैरपास्ताश्रन्या सोऽवंदीनां मुचः शोकाये बुधवेस्वाविजयः ।
वीरश्रिया सहपांसुक्रीडासाख्येः शम्बलमान्निहितवीरश्रिया इत्यर्थः मन्दोदरी स्वा ५०
जन्येन स्वाविभ्रमाभिर्दैत्यस्त्रीभिः मनोहराः राजपत्नीमवीत्वा नासांशुहलम् एतेन ।
पातालजयः स्वामिनः [illegible] जगाजीवरं रावणगृहं लोभं याति गृहगृहवासिनोर

भेदोपचारात् रत्नशतीति विशेषणमवज्ञापरं विपक्षोक्तित्वात् ग्रहाद्यवगुण्ठितबद्धलम् ग्रहणाव
णाहेतुः ॥ दृष्ट्वा राघवमेव रावणवनस्वच्छन्ददावानलं जानक्या निजबलं भस्म परमं प्रेम्णा
णामालोकय च कांतं नीमक्रूरात्मपत्लाविजयं मध्ये च मन्मथामृतधीवं नीमक्रूरं नवालपतिना
मन्दोदरीवर्तते ॥ रत्नमकरुणात्मिनम् विबुधराजविजयिविक्रमाविक्रीतचेतसा वृद्धप्रा
पितामहेन स्वयं परमेष्ठिना प्रतिष्ठितेन्द्रजिन्नामधेयस्य नाटशालन्जनस्य स्नुषाविचेष्टमा
नामवाति गृहिणीमपि नैवमपेत्त स्नुमहेसि पुरोवलोकय हल्लदालिणेन कथमयं द्विधा
विभज्यते महाजनः निरुध्यसमयकौतुकम् सावेपथुप २॥ दृष्ट्वा रावणमवनं प्रतिपत्य
हेतुहाहावाग्निरूपं रावणस्यापि बाध्यस्य च ॥ सीतायां स्नेहं विचिन्त्य च पति प्रेम्णा स्वपत्न
साविजयवादात्मपत्तस्यैव धावं नीमीत्रं स्वपत्तभंगं न विन्तयन्ती ननः पत्युर्मृत्युना वैधव्य
भयात् आत्मपत्न्यस्य जयं पुनः सापत्न्यभयाद्वंगामिच्छन्ती पुनः पत्युहृदयेपिव्याघ्रं स्लटीमा
येन दोषदर्शनात् ग्रन्तवालपतिना नयभंगयोर्मध्यस्था सती मन्दोदरीवर्तते विचेष्टा
मानां विविधचेष्टाकारिणी एवं दृष्ट्वा राघवमित्यादिना उपलेसमुपदर्शितं ॥ सेव

ग्रं० त्वमसुरविरोधिनश्चरणाभरस्य वक्त्राम्बिकाचित्रव्याकलायोगप्रयोगात्मकसकलभुजाङ्को।
ना.टी. नादिकचक्रवालः कोपकृतालिंकोत्पन्नदाविनाविधयमोरणसंजितविग्रहदक्काणीश्चन्द्र।
११२ नीकपमन्दमन्दभसातिर्निहिन्दशास्यः हेमा निर्वाण हृदयचरमयस्यप्राग्रामिकमो।
118 जायनमयानयामसिवभीषयते सावेशन्नदृष्ट ॥ संचव्यांच ॥ रणोत्पन्नकोपनगाढनतावे
पान् भृशांनमेणभूतलेनधारिनः पादधारः खंगाविषयेनात्विविद्याः अतएवविवि
धमहामंतः एकहेलयाउत्पाकाः सर्वेयमभुजाः तेषांमदिकचक्रप्रत्यनीकवैरिणोवा
मस्यप्रसरेणाऊष्मकणादिवपद्मयेणमदभ्रमः सोरणमालायानिर्गच्छतियानयामेत
रामांसेननोनंसमासेनवासित्पर्थः दृष्टदृष्टवलमेवप्रकटयति ॥ महलदम्भोलिदलण।
वाटितचोरग्धययमुनातिमर्गोदग्रेणप्रतिभवरस्मापीतगगनः प्रियंवदेवद्वीवीतिजन्म
जवनोद्दामकारिणोमयंऊर्वन्वीरः स्मरसिकपथमासीहशामृगः रत्नमाली किमस्य
ते महत्नामप्रपतिकिमप्यपरोयंरावणः ॥ महत्वातिंद्रः वज्रस्याकसमवेपसिद्धपि
महत्वत्प्रहरणेनत्मक्रत्वेनप्राणाभिप्रायात्मापनार्थंत्रणेनतन्दीर्घकालेग्धययथः

श्रोतोननविदारणं यतः श्रोफक्तास्वनरंगत्वाद्योमोपरूवः देवानां स्तनीतिके प।
सर्वार्दिविः देवाद्रिति देवद्रीचीदेवगामिनी लक्ष्मीः शक्रायुधस्यातिशकलत्वात् खवा।
ह्लिविपिनोपहारायाभावात् खच्छंटचारिणीं कुर्वन् अयं रावणः अत्यद्भुतोर्मिलोजसः ३
तित्वं स्मरसि श्यामाभीर्दिस्यादिप्रत्यहरूपकमव्ययम् अन्यथात्वे यदि स्मरन्नर्थं भावविष्यंतीस्म
न ॥ एवंकालीनहरवैरमकरव्याजेस्मरदाभूषणोवाचाभीतिसभाधिपः किमपंदीना
नदीनांपतिः हाउद्धिकभयात्कथं कथमपि सकलापनेयात्मणीनपामेपरिशोधय
त्वयादिशात्वं स्मयदः स्नाकरात् हे मा समभयम् कथमयं परापातितन एव समममरहषेहे ष।
माणावनायुणवाजिनिवहाविनीकीनाशकामारकर्णं त्वरेणप्रणाविनारथेनकामेक।
पाणिर्महावीरः रत्नसभायाद्भुतम् कल्पानहरश्रृवोल्करविकटमखोमानधन्द
पृष्ठक्रीडावकएदयद्दर्जहेलसकलभजाकोकभूयाविलक्षः सप्रभूयातिसमानखप
रबलमहाशास्त्रसम्मानभीमामखौगीर्वाणगोष्ठीगृहमदातिकषः कैकमेयः पिदधे।
हे मा सकौतुकम् सखेदाविशणतः पश्यनावत् ॥ एवं कस्यात हरणं भूषणानि नोपमत्वा

अ. नीतिव्याजः कंतं न शक्यते संकल्पितार्थदातृत्वात् अतएव दायक्षवाहितं शक्रलोकप
रा. टी. ति समुद्रस्तु इयाढ्ढे हि दैनैरियं नोमण्यः प्रदेयाः प्रदेया इति विशुआयवेशयंति यदेक।
११५ वेलायां दास्याभिनदाइव्यामिलत्तानाद्यवाश्विनाह एडान्सम्यिकोद एडोभविष्यतीति भि
119 यात् वनायुदेशभेदः नयनानैः यममहिषस्यकर्णान्तरः अस्यमहिषयोरन्निवेरित्वात्।
मत्स्येन सहत्वरूयुद्धकीडया अपर्वत्वात् उन्मकोभवंतसोत्साहाय सर्वभुजालस्तुहर्शनेन
पुनर्विलसः बहूनां भुजानां भुजद्वयेन युद्धासौ चित्यात् तिकषः परीत्तस्यानेणमगा।
नीकयुद्धमत्के ॥ अगस्त्यातामयः शामितविकलोक्ष्यायविषमानंदस्यंतः सेमावलगि
नवतोविंध्याद्रीवृतात् धीरः संख्यामन्याहृतनदश्रीमत्वोलोकरभसाउपेत्याभिवल्गाः
स्वबलमुपमर्षति कपयः रन्नहस्त्यामहर्षम् ॥ अगस्त्यास्यातत्कालातिषिद्धः अतएवा
परिहर्णीयश्चायग्रेतस्यायुस्यादलगितवंतः सेत्वर्थमानीनवान यानुपयुक्तान् स
न्यः क्रियते स्यामन्याहृतः उपलस्पातिस्थितः मत्पारशापथ्यौडिच् रभसोवेगः विन्ध्याद्रि
विगन्द्रहरणार्थमपातिमवंतः नडांत्यारावणमन्वे सेमपानमयाद्रीर संख्यायाउपलमपर

ल्लाः सेनः कपयो वेगोत्तरलं यथा भवति एवं विविंहंत इत्यर्थः ॥ शमीकृतानां कपिभिर्वा
पतनेनो समे देवांक्रीकस्य चन्दनदुहृन्मुनते पलाशाः नन्नांगीनहलभजमाः सालगणपाशावेध
ङ्कः खोसिकाश्ववयवेषु दिशं त्वमीषाम् हेमाद्रिहस्य इतोपि मावत् रत्नः स्वयंवरावि
द्धबर्णगमत्कोभिः प्रश्रोत्कारे मृरवधूभिर्वत्क्वेनोपि शमीकृतेनेनहणाहरिणाह
नोमैत्रेऊं चरः स्वापितिनन्तुक्स्यमावकीर्णाः रत्न रचितं विभात्व ॥ स्वनन्तहाचिभिर्मा चा
द्दैयामितः हृजनांतिसैरश्याविरथनक्ष्यायाभोगैरकाण्डन्नमाखिनीम् रथमितितिनवा
मदीशाणामथोभिङ्गराश्रियो हरिद्रुतभजो भ्रमक्ष्यायाममीरजनीचवाः हेमाद्रासि
नम् स्रवे ॥ किमापि कपयः कमोस्वयं महानहृषास्तृणो विरथतिय यथादिकहृलेभ
लश्यापमरं त्वमहृश्रुवमवपतद्वत्तः श्रेणीविमहृकृतमौनरयातेभरणोकातिश्यामातो
दशाननकीर्तयः रत्नमसमभ्रमम् हाहादाहणामयपाशितम् ॥ कपिभिर्वभार्ये चन्दन
द्रुमाः स्वैमाः रालसैत्यमलीलं शिरोशिव मरभित्वात्समोदेन गृहीताः अवयवेषुहृा
लादिषु त्वगांऊंवेतिणटितिद्रुटितत्वात् प्रथमं वानरहृपेप्वाग्निषुपिंगलाह १ प्रभा

ध्व.
श.टी.
१२
120

भिः भूचरत्वात्समंततः प्रदेशो व्योमस्फालितनदीव संकुर्वन्स्वराल्लमालक्षपरीमतं व्योमका
लत्वात्स्वकायस्फालिताभिः छायाभिरपलावैयाधिद्रूपंतन्वंतितनः पंतेष्वधिकेन्स्व
लत्वनापेषु मत्सवालसाः क्रमविछायालहूमतिभाभवेलीन्यर्थैः दीर्घैमहः यस्मा
न्माटी व्रोङ्क्रीयलोवीतिटीम् ॥ स्तोमसिपिहकापिमक्रमस्त्रीधृचूडप्रणोनवाभिरि-
पुहृषिभिरुजिह्वानः रोषाहहासमदहनप्रभैर्लडिंवालकापालिः किमपि संन
मसेनननोति हेमा त्वर्णा निर्वएप यहोत्तद्वैरपिसमभूयभूयोभिरेकोसहानडप्कर
स्त्रियायकस्मायिनम् पनः ॥ स्तोविडम्भः विडम्भनंकदर्थनमित्युर्थः खपिनदी १२
श्वेतिशयानस्यपुस्तीकृतनवोः पुष्पवास्फोटेनः ॥ इत्यादिकपालदंनावलब
लवहलमरावग्रहोग्राभिरत्नौर्णनावाभिर्दीप्यमानंदिशो विदिशग्रीवमनुग्रीयं-
नः पतेतिः शोषसेत्त्वग्रथनसमधिकैः प्राप्तिणः श्रोलपादेहभ्रामानः कपीन्द्रा
रतातिचरपुरीमत्रवेणासवेने रत्न सविषादम् हेनसहादिषमामिवपथपाति-
यदमीतिषकूपकूपाणापासमानप्रतिभटोरः कवाटकाटाकिनकपोलभित्त

यः संतानपातितीभिरतीकरुधिरधाराभिरति प्रवृद्धवीरपानगोष्ठीमहोत्सवाः समंनाद
भिद्रवंतियान्नधानाः प्रधानद्रुपयनीन् द्वेमामरुद्धम् सत्वेहूलं विषादेन यदेषः दा
मामुत्त्वेषावपीडितानयानो घस्तपरिपृच्छयमानवानराणां स्वरभसमभिसंत्वयत्वला
निद्विष्मभियोधयानिस्वंगवाजः रत्न हष्ट्वा मखेदाद्भुतं प्रवृद्ध किमप्यनिर्वचनी
यं रत्नसौभियानवावणस्त्वतिः संकोचात्रस्तेत्वाभुवमितिकपितिखेनापनंनीयोस्त्राथो
भ्रमंनीयावातसमपंक्तिसलयाविमर्कंयन्तमलसयास्पंतरालानिविवराणि कीर्तिस्फु
न्याः प्रदेशालेषां क्रेभ्योव्याहृत्यप्रतीपमागन्यभरणिकया द्रूर्णनाकरणेन दुर्वलाल
लितावावणकीर्तेयः दिककूलानि मंचाति जगातिनजकसायेकीर्ने योजलद्यपाः शिला
लोमादिनल्परचोभटसम्रूहेमध्यगोदिककूललग्नाः एवंमामसन् प्रपनीतेचनासिं
लदीयस्यानन्तरेणनलोकीभूतत्वान्नटीभ्योव्यावर्तनेनेश्यर्थः प्रतिभरणंप्रतिभराणां
काभावेश्नीतास्त्रियाणकः रावणः सामर्थ्याद्मुद्रप्रूपः उज्जिहानवाणायातिहमानः
धावानलाभिः शुवरहाष्टिभिरङ्गनेनमसलनोतिरचोभिर्दलिताः कापिहिमायगीरा

सु. यः नदीयेन चूर्णीततोदेन वायोद्भन शालिजालनल्लेन व्यामसमया भिः अतएव शारदे हे
रा. टी. त्विरं तरत्वेन तमोहेन तं क्रोधाहृ हासेन गर्जितनल्लेन येद हतो ह्नेवाः तेविघुकः त्व
५२ हे र्लेचुभिः इष्करः नसकवः माघाहिंदंतिपदस्यावग्रहे हाष्टिप्रतिरयेनत्वकटाभिः
१२८ तद्देतेन भयेनादिग्गजमदशोषानेरावणे मम्भमोङ्गानग्रीवंकुवेनः एतस्त्वनस्पकदर्थ
१२१ नम् सेतुनिर्माणावशेषैः प्रत्नंतपर्वतैः संपन्न शुभ्राः लंकायाउत्तरस्यां दिशि सम्भ
ययानिग्रविष्ठेदेनपतनीत्वर्थः हतेभाविविनिवायुद्वेपानंवीरपानम् रावणवाणाव
यिता अतएवापयानोपक्रमेणा मन्वन्नपरिपलंतः स्वगायेषु स्वगराजः सुग्रीवः १३
अत्राणि स्वगरोष्वरेणाविहिताः पीलस्यवत्सलतीमंयहननलदन्नदावावियदः स्तीर
दंतिमस्मीरुहः उन्मान्याग्रहितम्त्व शैलाशिखरे लंकेन्द्र हस्तावलीपिष्टो यांनिजक्रेत
निर्जेरजलैर्जम्बालपिण्डायते हेमा विहृसा मोवदशकाटमधिकृत्वतकिंचिदेनत
नचेतेनोहस्यस्फाटिकाधीवरीसोपिविदधमस्मेनादाम्लस्फुटिलवस्यावत्यद्देश्री ५२
समंमा विधुरः अमंयेनायापिविशुवहरत्नजहानिकरः पुरस्तादस्याममपिशीरवरी।

णामुल्लयति किंचनल्कयास्मि शम्भीकृतमल्लकवोद्दरिपुंगवेनलंकेंद्रवत्सासिद्ध
णालम्बः पपान नवास्थिनेस्तक्रमस्मैः ऊम्भमेघुरेनंसीनावियोगविद्धं दद्दमाण
वात वत्साविहस्याम्लेकिमुच्यते महामस्यनायां रावणः खल्वयम् नथाहि ॥ अ
न्ताणिहृतनामल्लवबोदस्थाः संनोविशीर्यनोपिवरोम्हीजम्बालः पंकः सोपिस्फटि
कमयेननिविड्स्थाकूटायितमस्याकोपियेनविप्रकारेणमस्फटिकाद्रिः शम्भ
नाण्डवमरेणशेखपर्वतेभ्यः हर्वमेवोच्छल्यते शोभांयद्योनिविड्व सुधामध्य
वत्यनत्वाश्विरपुंडकांतियनेनात्मंतहृद्भावोयुज्यते ॥ सेखल्कुमरुद्रतेषुमूर्धम
नवाटग्रैः स्फाटिकावाहिर्निषक्कामान्त्वलिकेषुदेवालेभिद्दद्धापिरामायणम् वि
मेतामस्वालीतेनयमलटयिकंब्रह्माणग्रीणयनस्मैकः प्रथमायमातिषुमद्दावीरा
यवैरायते सखेपपण २भयानकमद्भुतंचवनेते विद्धोलोचाविकीर्णगण्डशैले
नहसंहर्षीनशाकिरोमरेच कपिराह्नमस्राजयोरजस्संनमलेभांतिनलानलिमप
चाः हृनामिदानीम् स्थामोर्मिपातिबन्यन्तादिलगालप्राक्केत्नहारावलीरत्नैराप।

श्रु॰ नयालभिः कृतफणाग्रभारभंगभ्रमः श्रीआभावानिवं नवा लामिलितैः स्तब्धैः रो
रा॰टी॰ रोमिर्भवं यमेवानरवीर विक्रममवाभ्रमोभ्रगेगाधिपः मविषादम ग्रहृहबाह्वा
५५ यंत्रेणावपीडमग्रीवं किमाहृरावणः ॥ खेहल्हृत्यबलाणः पीनयोशीरसवृद्धा
१२२ 122 हृतेषुखणीभूयपतितेषु ललाटेषुरामचरितेन दृष्टापिसत्त्वमयत्वात्निष्कम्पेन
चेतसा शिरश्छेदादप्यधिकां बलाणः प्रीतिं यस्य कारनस्याशीरश्छेदमाहृसाद्भुत
दर्शनेन ननथाबलाणः प्रीतिर्यथादेवलिपिदर्शनादात्मसूत्रुतानेपिमनोनि
ष्कम्पनयोनिभावः वैरं करोगत्याद्देः कृतावेति काटिवैरावायनेवैरीभूयापविकी
र्णतेन नैमिश्यस्यचक्रुभद्रहामूयाथ्यानोऽस्यथैचनथीतमलेखणमंकुलेय्यागुध्यानाम
न्यान्यालिहत्वान्याणिनलेनेवयुद्धविशेषः नलैस्वनलैस्वयहन्यकृतंयुद्धंनला
तालेनयावायेनानेनाव्ययीभावः ग्रालिभावेणप्वासवेध्यान्योपीडितीभूताः हृष्टु।
लीभूतायेकाणढालेरत्यंतंनिविडेनोन्पीडितत्वात्रुटितानां मज्जामकमीकाणां। ५५
कानिचकाहृपाणां मध्यवर्त्तैः मामसेपनयननधर्मनिष्कृताः फणाग्राणांभंगभ्रमो

यस्मिन्मन्मथातुरभावपीडयाकरणानां मननं विशेषाच्चपालस्यान्तःकरणमाणान्नलयपतितम
णोदर्शनेकरणाभंगभ्रमः हृकम्पतित्वेनकरणाभावान्तरं नरमेकचापिएदीभूतैरतणव
चानमैः शीतैरभिः स्पाईषत् भवः ऊटिलीभूतः नन्दपुदरमेवामस्वीनितन्दिलः वीत
थेनन्यादेविलक्षैनीलः प्राग्भार ग्रथं पतयालभिः पतनशीलैः ॥ यस्मिन्नवनाल
लम्बलभंफलमाम्रवन् तैसुडलावबकांतः शाखामृगासवीभव रत्नमहृदयम् स
खीकरणकौशलविमोचिनात्मावपल्लवर्वचनन्नयमान हृदयोहृदयंगममभिदधा
तिवानरेन्द्रः ॥ यस्मिन्वानरोहिक्रान्तः सन् वनान्दोलनात् फलशाम्यास्पवीभवतित्वम
पिमन्युरूपफलमवाप्नुवन् मृतत्वेनतः स्वभावावेदनात्स्वीभव ॥ करणे देहवलन
विशेषः तैपुढंवाहपुढं ॥ विंशत्यायुगपत्समैरपिभजैराकर्षणक्षेदयोर्वाञ्छन्त्वंद
शमेमत्वंकथयानिकित्वानियानिक्रमात् नानाशाडमहेष्वरागोभवतः पौषौणोप
संदेशाङ्कितानोदशाभिन्नचैर्यादेवतः शाखामृगेन्द्रः स्वती यापिच रेणात्मा ॥ विंश
त्याभजैः विंशतिसंख्यात्मायुगपदपिदशानामेवमूर्धामाकर्षणेकेंतनेचपर्यामैरपि

श्र॰ दृशामेधीरोनाक्षिल्पन् यानिस्वाधीरांसितिस्मरनयाशम्भुनिवारणमापेत्तत्वात्
रा॰टी॰ क्रमेणहेमानित्यमेवलोकेप्रकाशयामि यदिहिसर्वैल्कर्षेणभुजानोपयोमत्वात्
~~५५~~ त्वकालेधीरोसिक्षिंनान्यभाविष्यंत्वदाद्दृशाममापिक्षित्वमेवाभाविष्यत् नानित्व
१२३ क्षितांसिशाम्भप्रसाददृष्ट्यान्यापिदृशांख्यात्वात्त्वमेव पर्योमेनेत्वैर्गुणपत्नोटय
123 त्वेवपनः स्वाभीनान्यथेत्यर्थः यानित्वयाक्रमेणवक्षेत्त्वमुपक्रान्तानितान्यहं।
त्वमेवाक्षित्तग्रीत्यर्थः अत्रक्रमस्क्षेदोपक्रमेणदृशानामपिक्षेदाविषयीकृत
त्वयत्नदोहत्वमेवांख्याधीरोभिधायकत्वे ॥ दृशामुखवदनात्मस्वत्वधारोरचुप। १४
तिरस्यचपारिपाक्षेकोहम् प्रकरणफलभीभावुकानामस्मलभुजामस्मपास
हेममात्रम् इत्यभिदधानेनोन्मुखपाधीरासितिदंर्यनाद्दिनः स्वश्रीवेणारथ्यध्वनद
णवलम्बोकथंचिदप्यक्ष्मीतितावणः सर्वत्तोवलोकसहर्षम् सोत्पपश्यर ५५
दृशाराचणवधाख्येप्रकरणे इतिहनेरावणवधादिरूपेनदर्शितांदेवानांसम्
हम् परमानन्दोत्पादनादूपार्वहेऽत्राय यावः नात्मस्पसहस्रधारानदन्तचेतोऽ

निहतनिर्वहणाग्रारम्भार्थचर्वणाकारिणः सन्धानानामथयत्नः॥ यन्मात्यग्रथनाव
शेषविकलैः सोनानकेनाकिनोभयेगर्भकमेवदामनिभृतैः स्वर्मालिकैर्गुम्फितम्
नास्मिन्नयदप्राप्तमृधतिनवांशल्लावनामापदांपश्यन्तोवभमोचभत्तिनिभियः
क्रोशांतिनः स्पन्दनाः हेमाभाविषादम् ग्रहहग्राम्यसदशाकण्ठनापिस्माइनाना
दिनः कपोदोनीलहन्तमज्ञामाम्बासमानोपमार्यते रत्न सोविप्रधनसम्प्रयमेप
वैणोशानवृत्तो[illegible]विजयंतेविजयंतेचवीराः नयकोविषादः हेमायनमनोवलो
क समेवत्तचूडाटिह्णावर्धमे यदयमनयामः ऊषाकमनसपर्यायामादिव्याम
नेयोम्भृगुपातिसहसुजावीरभोगीनवाहूः दिनकरकुलकेतुः कोनुकोमानवत्वे
ऊमनारिपुकर्मीकामेकीरामदेवः रत्नमहर्षेणमसालोकयावणांशति बालेनापि
विलूनभूर्जटिधनुलम्भेनबाहुस्वभिर्येनहृदयनामनोहरमजूचकेमानिर्भोगी
वः समामोरघुनन्दनः किमपरंतेनाधुनानेष्यतेधन्योवालिसमानकन्दकवधस्ता

अ॰
रा॰ टी॰
~~५६~~
१२५
125

चात्रभूर्मिंभवान् हेमाङ्गकौतुकम् तूष्णीमास्व तावच्छृणुमः किंब्रवीति रावणः का
र्णेऽहत्वा कथमेवमाह साधुरे त्वाद्वियाद्भिरसाधु यत्कृत्याममभिलक्षणानि क्षिपन्ते नेत्या
णवीर्येमयाहोलीलालालितावनारिनहरबजार्पिहगणांयन्तुः न हस्त्वं मधुनाकिं येनम
वधिंयाभवद्भवानित्यमीदेवेंद्राहिपदानङ्घ्रिदिनभिदाप्रोद्धार्चिषोमार्गणाः हेमाङ्गविस्म
यम् कथमयापित्रणीकृतनगाचयः सएवास्पतावाहनहंकारयंष्टिः रत्न सविस्मय
म् सखेकथमेवामिदंभवनेविस्मायते मानाथमानः स्वांकिंसोन्कृत्यतावन्मूर्धश्रेणि
मेकशेषोन्नमांगः स्त्रीमर्थीगेवंचाये त्वामन्खेनप्रीतः शम्भोरेकपादेपपात ऊर्ध्वमव
लोक्यमहावेतर्कम् भगवतोदिवसपतेरिवरथोदाशरथिमपतिहत्ते हेमाङ्ग कृतमह
षेम् सएवावंनपश्यामि लोचनमार्गमद्य सखवल्कलस्तवाकेनमाहेद्रवर्मेद्दलोमान
लिः त्वर्णांचानिर्वर्णापिविहस्य विविधमणिमरीचिमञ्जरीभिः कृतसुरचापसहस्रस
न्तिपाते अथिमममरमहारयाहिमनेनिनामापिकामेकमवदेवराजः कर्णोदस्थ्यः काश ५६
किमाह रावणप्रतीहारः सरेरेशुरु हतस्त ॥ यन्मात्यपक्षाणनिमिमस्तंसाणु

स्मा: पोषाणि प्रन एव विकलानि निःशस्त्रीकानि यानि संतानकनरुपुष्याणि नैर्दिंदिये।
निर्मितैर्गर्भकेके प्राम ष्यागतमेव दामनन्नवैहिः केनापि इ प्रपने रावणमभयाहं दीक्षैः
स्वर्गमालाकवैः प्रस्तावनां प्रष्यमावमं हर्षे एरेण पुरा स्ला रावणमभियानो स्माकं विषाथ
राणां रव्याउपचारादृष्यजनाः कलकलं ऊर्वीति पर्वणि प्रस्तावे भार्गवेण सहगुड्वान्।
वीराणां भोगमस्त्र खंतस्माद्दिनः भोगो न रपदां भ्रामीन इति: नेवीर भोगीनो बाहू यं स्मस
नष्याकेकं यस्य सतष्याप्रनक्रमेण ग्नऊ पालं त्वं प्रजेय त्वं भुजबलशालित्वं महाऊली
नत्वं वीरत्वं उदारत्वं रणप्रवीरत्वं रामस्यदर्शितम्॥ बालेनापि येन भुजोर्जितः भया।
न स्वेदं जनयता भार्गवो मानतो निर्जितः एवं प्रादिकमपुनानं वाहे नास्वेदायित्वा स्मज
क्रियते स्वराम प्रयायातः समानस्वल्पः कर्ता यस्य सतया वालिनाससमानकर्तृको यो वध
स्तस्य प्रां स्वाति शाघं प्रापयिष्यते ग्रायमेवंविधो रामः वालिनो वधकर्तासएव वालिनि
र्जितस्यापि भवत इति स्वाध्यात्वाति शयः प्रत एव धन्यस्त्वं नमिराजवंशजानां पतिर्ज
नकः स्याणो प्राप्तो विदेहलाणवीर्ये दोर्लीलया बाहुक्रीडया पूर्वं मान्त्रिमः पश्चान्म।

म्र·
रा·टी·
१२५
१२५

कः शम्भोः शालाशैलः कैलासो येन सनत्या भवान् नडनभंगकर्तृकत्वादतिबला-
भिमानी किं यन्त्रमाणबलमहिमावर्णने इत्येशमार्गणाविलोकायिष्यति ऐरावणस्य-
दांभकारभेदे हरदीमयः यन्मयामीनार्थिनानाहरबलेनापिनदरयन्तभंगंनङ्गादपि-
कीभवनो भवतः सामर्थ्यमिदानीं मदीयेश्वरे संप्रमइत्यर्थः मानी एतनावन्मानी
हरदेहस्यांगौरीस्त्रीत्वादवत्तया प्रणामित्नमनिच्छन् दशभिः शिरोभिः प्रणामैः एके-
नैवाशिरसा गौरीचरणं नमस्काययत एव हृष्टः सन् वंचयित्नमनमः सन् नवाशिरोसि
स्थित्वार्धनारीश्वरस्य शम्भरोकस्मिन्यादेप्रणाममएवेति मेनाणांप्रमस्यानेष्टुमहृ
हस्तेः ख्यायेचन्द्रकाः चन्द्रवहृमातिविवराणिते: संजातः स्तवकः माहेन्द्रकवचोहस्ते
यस्यप्रेषयासाम प्रत्रविमाने रथइपेष्वत्रेन्द्रभनुस्मदस्वमध्येतस्यापिभवतः षेषणाहा
स्यहेतुः ॥ दोर्भर्यंभवतः सुरासुरचमूदोप्काण्डकाण्डविषज्वालांगलिकेनजांगल
भजं तापन्यापिनत्याजितः येनैंद्रैरथ्यवमेणीरघुशीर्षारैस्सोपनीतेन्त्वयाराजाद्विहृमि
हं विधायसकथ्यशाक्तोपिवान्निष्यते रत्न स्तुतिमभिनीय किमाहरामः सत्यामिदंभोः

स्यच्छीलस्खलच्छीलः प्रकृतयः यदेवमपि स्वामिनो मूलच्छेदिनाऽनेनैयोनविकहसे हे
माश्याकाशेकर्णेदत्त्वाकिमाहरावणः प्रपरेमापमर्वटो कोपेनज्वालितामुहूर्तमथ
हैरेवानिर्वापिताः श्रीवेरस्त्वमहोर्मिभिर्मिवभुजांपत्युः महसंहरणः येहैणभवनस्
यीविजायिभिः सर्वकमः संप्रमीतेसमग्रत्वापिमेनयापनययानिर्वाहमूलंभजः रत्न।
कर्णेदत्त्वाविहस्याकिमाहरामभद्रः ॥ दर्पः रोदण्डयोः युद्धश्रद्धैवाविघ्नज्वालानसांवि
घयेवैघेनस्त्वद्दसेमेपंहेरात्तोरावणस्याहिहस्यनिहतं नकेवलंत्वमिहैरोपिकथंस्या
स्यातिस्वस्वामीपाहस्वस्वभावः प्रकृतयः परिवाराः एवंविक्रमापरिज्ञानेकोपेनस्त्व
णेदीमाकृतोविक्रमदर्शननेदेल्योद्धवैनेत्रामबुद्धैः निर्वापिताः शक्रहस्तयायेवीले
हितः मड्जाः सर्वग्रामिनान्यायमन्यायचनिर्वाहरायितेसमर्थाः इदानीमपिसंतिप
नेनऽन्त्वयेनाविकथंनेहतिरामोमंयस्तुके ॥ किन्चमर्धेः किमितिसहूतोभजोटियेच
मीर्षारेः त्वमानांत्रिभुवनजयश्रीरियंवात्वबीनेमूर्धानोवानरवभवतोऽलंभात्सम
वेगुर्येदेवस्यत्वमसिजगतांश्रीसिनोपिश्रपोवः यस्तुनरत्ववीषिसमग्रत्वापिभजः संती

अ॰ रा॰ टी॰ १२८ 128

ति नदधुनैव जल्पते श्रोमा कर्णे दत्वा किमाह रावणः अये राजन्याशिष्ट भवतः पुरा-
णापि नाम हे न बद्धमावदश्वर्णेपेनं कातमेव इदानीन्नु त्रास्यति भवान् रत्नकर्णे दत्वाति
हस्य किमाह रावणः अये वाल्मीपुत्र ॥ क्षितिपालम्भः यदि भुजानां वालवीस्वभावमसि
ज्ञाजिजगत्त्रयश्रीस्त्वां किंपीलितां सिक्षिप्त्वा श्रमः साधिना सप्तं च स्वायत्तपवार्थे दुर्लभा-
तां धीरसां अयस्मान्नाचिन्तहादयवा शोभनान्येवतामूर्णां हियत त्वोविश्वस्यापि बहुः
प्रपौत्रो हियो हि जगत्त्रयीमपि स्वजातिन स्वस्वकीयप्रपौत्रशिरस्छेदनायासमाप्यता
पतेन जगत्त्रयीति रावणो मे अन्यमे भवतु इति सम्बन्धे पुत्री दुर्लभा इति खलेनेयोगेव ही
तिष्ठेयान् ॥ नहूयेनः सर्वं स्वपाति मनरणं यदवधीजे यो वा मृत्युर्वा युधि भुजस्मृतां कः
परिभवः जितं तन्वाकारा महाविति हि न हे हयपते: पुलस्त्यो यद्धि स्वामकृत न कृपणा
लब्धश्चयति हे मा कर्णे दत्वा किमाह रावणः अः नाथियवटोवाचाटकथमसर्वाशी
त्वीरजाति चरैं हचाति न चक्रेपि लक्ष्मालिखासि उदयं नभवामि समसन्य ममवलोक्या कथ
मुपक्रांतं शरसहस्रदुर्दिनं मंदोदरी दविमेन रत्नकण्ठे मैथिली दायिने नापि प्रस्तुपक्रां

तमेव विदस्य पत्नीं तिरामभद्रेण खरादिनाशावणोऽभवः एवंविधैः फालैर्भिर्वगाल्पज्ञायैः
पालिभिश्चिवान् किंच शक्तेव केन दृष्टेश्च समारध्यो वहयेभुच खेलेनिरास सैद्रसस्पन्द
नेराम पविशः हराममयम् अहह ॥ नहये एकत्वापिन इति बहुवचनं बहूनां रघुवंश्या
नानामपेक्षया सनरणस्य पुत्राणापिनामहस्य महत्वात् एवं एवं जंसनवरणाभिधा
नेजयोजयोर्वीरत्वेन स्त्रीयशसः कृत्स्नर्गयशसोः सम्पादकत्वात्तन्यक्का
रः यस्तु नत्वकां नवीर्यस्य गुणोपि मन्त्वान्यिनामहोहीनस्मन् पुत्रभिन्नत्वेनया
चितवान् नात्मीडिरत्वं नेनैः यत्वात्मम पेडाहेनरिनि साहसमक्रयोगादिज्ञातिरा
मदगन्यातिर्जिनेकांनवीर्येणापि गुणोपि सह एवं जस्य भिन्न छेदे नंदनवान् सत्वम
मयोरुग्धोज्ञानः इति मनोरुनोनीत्यं तराशयः लक्ष्म कलंक फलीभिः मलीभारय
नैः अपराणपवानि पंचाद्दानि वनोरपदार्थशून्यनेन परशाह्वस्य पश्चाद्देशः पिंछ्कता
वामाभारत्वेनाप राधीनां पश्चान्यानः संपदनेश्वाधारे ये त्वादयः नेभुराम बाणाविन्न
मं नेहय्यकचघाहोपादानेनल्पकालेयोनयन् लघुहस्तनाव्यनक्ति ॥ ग्रन्थकारी

यु॰
का॰टी॰
१२०
१२७

हतवीर्यास्त्राबाणावर्षितारावणः रामाद्रुद्धागिरोदन्ते प्राणानां गं ध्यानमनयवन् विरंह
ह्यासविस्मयम् सर्वे नानाविधानि शास्त्राणि शास्त्रैर्नानाविधैरपि इमोह्रिशति।
कुर्वानेनाकिंचिद्धृतिरिच्यते रन्न एवमेनन् ॥ ग्रन्थकारमस्यास्तीति इन् तैलाश्रय
येवाग्रन्थकारीकृतं प्राणांगोरथ्यः धनमन्योरिन्द्रस्यायम् रहिः स्फुटार्थं एवं च।
हयोर्युद्धापि युद्धरूपं कर्म कृतं स्वप्रति कृतत्वानाधिकं तथापि रावणाद्रामस्या
धिकवीर्यविज्ञानं भजन्नुहयेनैव कृतत्वानूद्ध्यागुणां विज्ञात्वा यद्यप्ययं रावणो वि
ज्ञाते सर्वैः स्वभुजैरामभजहयं योधयति तथापि हं हयुद्धव्यवस्थां नातिक्रम। १४
तिस्म हन्दयुद्धमर्यादातिक्रमहन्तो वाहूस्य मत्वापि रचभुजहयादधिकं विक्रम
कर्तुमयं न शक्त इति भावः अत एव विदूरसैव मन्ते ॥ यद्रावणो बहुभिरेषभनैः
करोति नद्वाचवः प्रतिकरोति भुजहयेन कर्महयोर्यदापि नल्पबलं तथापि रक्तो
र्धजाहरणं नरवीरवीर्यम् हेमाविद्वस सर्वे विज्ञात्वापि भुजैरेषदोभुजावभि
योधयन् अहाविनहंहयुद्धं मर्यादारोढुशाकल्परः सर्वेरभयं च कथमयं रावणो।

महेन्द्रस्यनन्दनान् नस्मारिबलभीमस्य ध्वजदण्डस्यालांछनम् दर्पोद्दीप्रदक्षप्रे
णमारुरंपिंछमार्छिनन् रत्नमहर्षे मर्वेपश्य २ ऊलिप्राकेन्द्रकेननावमानना
विलक्षबुद्धेन दिक्पालाद्दिपमर्पिदानलद्दरीमोरम्यगभीलिलैः पत्तैरेवमलरा
त्तमकथाकल्पांनकर्णेजपाः दीयंतेरघुपुंगवेनकातिचित्पौलस्त्यमौलिष्वमी।
पौलोमीनयनाम्बुशीकरकणावग्राहिणामार्गणाः हेमा मर्वेदाङ्गनम् कथं।
किंगटपरस्यतापरिभवमसृष्यमाणेन बाणवर्षादेनमानन्वनारावसराजेनवि
देकन्याविदेहकन्याऊचऊम्भकोटिकठोरनामार्गिणीमायकोयम् रामस्यसं
मोनरमेलकारस्त्रीकौशल्यमेवत्रासितिरवान्तः समयगवलोक्य सखे॥ एकेनैवनिवा
तककेंटभिदालंकापतेःपत्रिणा विज्ञेयं यदिनामकोपिजगतामुल्लाघनोराघ
वः चक्रवर्त्तमहसानिमरदस्युग्रावैरिचरांकादिणामादेंद्रेणनवमेणाविहृण
मेवीरः सदूसंहृणान् रत्न महर्षम राघवेणापि सीतास्तनस्तवककंऊमपंक
लेपसंकल्पपानाकिंनिवत्तासिरावणास्यमलः पारोपिवृथऊजरदंतयानइच्छा।

अ॰ णाउंधचन्द्रहृदयमध्यवर्ती हेमाकर्णोदन्नामाविस्मयं एकेनमव्यपाणिनाविधीबम्
रा॰टी॰ नवायाकिमाहरावणः साधुरेमनघाडिसमाधु चैविक्रमः सबलदानवजीवनां
१२२ नविघासमामर्पापिरेवमदर्शनोपि यास्मिन्नेपन्यस्दयेदालितारजालस्योतिस्त।
128 घारमयमाभरणंबभूव नास्मिन्नपिरुधिरदर्शनंऊर्वीणेनभवनादर्शिनेयंसुरसुर
वीरातिशायिनीहस्तवलो रत्न ग्रहहृविपत्तगिराम्रहारेणगर्वेशोश्रिग्रहणाहंदे
दीप्यमानस्य ॥ रावणाहंकारेणादीप्तोभामरोस्खलितः उालिघाकेननः शक्रः तस्या
वन्नाध्वजलांछनच्छेदात् नाटशाबाणदर्शनेनरावणवधावष्टंभाविल्वातिस्वयाहि
गाज्ञानांछनः स्वमदाविभविनमेरभवान् वातोयेषांग्रनस्तुनाहाविधेः पिंछेरे
वरत्तः कथामूलोच्छेदसूचकाः दिगाजमदामोदोद्गारिणः पत्तपननेनजगतो
पिरत्तः त्वयावष्टंभावस्पानमेयमानत्वात् अतएवशचीवाष्पट्टहेरवग्राहिणः
शतिबन्धकाः नयनगानस्यैवजलस्यग्रसूशहूवाचिवाचित्वेपिनयनोपादानंनह
नत्वेनपवाहमाहमपपनार्थोविसूवान्सर्वेजन्मातिमेलकारौसंचटनपरोलक्ष्मी

कौस्तुभमणीयत्र एतेनैतस्मिंजन्मानिसीताऊचोजन्मांतरेपिश्रीकौस्तुभावेवतद्वा-
त्तासिलग्नोतथुनः शारइतिभावः यत एवद्वाःइतिखिट्योनकम् तिवानोतिविड़ः
कर्कटःकवचंउत्लाचनेनामीवोगात्वद्धेतः रत्नोलक्षणव्याप्तिहत्वात् एकेनपात्रि
णाहतैकत्रणोपिरामःशक्रकवचक्षिद्रमाद्भेणरुधिरनिर्गमात्महसब्रणइव
भातीत्यर्थः मतःकृतेनापिसीतालिंगनेनसंजातपातकैर्हार्दे एरावणस्यचतद्दे
तद्वारच्छेद्रुणस्थानेयन्मांसकीलचतहष्टंतन्मध्यगःदानवानामायुरेवविधानस्या
विस्तचक्रमेवकमायतावद्राणीनतःपरंजीवितव्याभावात् हर्णोत्थितस्यचारस्या
मृद्हस्यचेतेजःस्फुलिंगास्तन्मयमलंकरणमभूत् वत्समाचक्रंहर्णीतंतनचक्रेण
वद्वाइतिभावः दृष्टवमाहच्छेद्दृश्लता॥ स्वावितिदिनचन्द्रासमत्रुणाकिणावलयो
पहासितहारेण रामस्यमार्गणगणाः पतंतिदण्डकेषु हेमासत्चमत्कारम् स
खेपथप २ भ्रातृरूपवीरसंवादप्रमोदभरानिर्भरहृदिशाणीनावष्टप्रसंत्तोभितभुवन
त्रयस्यातेनंतरप्रहीयमानबाणपंजरमध्यवर्तिनारामभद्रेणकीराशाऊंतकोन्त

ग्र. कंठग्रहे वालस्रवाजस्यन्दनामिदानीम् ॥ ह्वाविति ह्हिनेति आत्मनाति ह्हिनस्यन्दल
रा. टी. स्यचन्द्रहासाभिधस्य खड्गस्य याति ब्रणस्थाने सुकिरणमण्डलानि नेरूपद्धस्य
१२५ नीयामन्नकाद्रजो येपुहारे भ्योपि नेघांमन्द्रख्यापनेन साधारणभूषणत्वात् स
१२१ वादः गोष्ठीमध्ये गीयमानः प्रेक्षमाणः ॥ उदंचत्यां चहु विहुनाति भुजानाममल फा
णां मणीनां विशुद्धिः स्तणमाषितपानालतिमिरः भुजक्रीडावलाहह्यामलवपद
न्यासनानिमग्नगल्भैर्निस्वासैर्जाति भुजगानामधिपतिः रत्नस्खेदपवमेतत् ॥
उदंचादिति वलानाउ स्खलति रावणस्रोस्खलंत्याह प्यास्यकटीकृतानि पतितानि
भावान् पुनः फणाष्वलि धंत्या स्थापिनायेमणयस्तेषां प्रभाभिः स्तणं हठ नष्टवेन
विघुन्नत्वाभिः लोककालंद्दन पातालध्वांतः फाणिपतिर्जातः भुजक्रीडाकरा
स्फोटनलीलागरिमागुरुत्वभारः इतियावत् प्रगल्भैरतिप्रसृतैर्निस्वासैरुपल
क्षितः ॥ रत्नोविलोभवेगोच्छालितजलनिधिव्याक्रमानंगतक्रेंकुंभ्याहिं नागस्य
क्रोडस्थगुरुतनवामघनागाधिराजः श्रंगैरणेषुमत्रैरविरलवालितेर्वामनेनाति

पीमादेहेनापहनुवानः फणफणाकपरीणाहमुर्वीं बिभर्ति ऊर्ध्वमवलोक्य क
थमितस्ततो वैमानिकैः परिक्रम्यते हेमाश्चमत्कारम् अहो अयं भवनमंगमय
मुपक्रांतम् महावीराभ्याम् तथाहि ध्यायन्स्वयंगाधिसमाराधीनान्दिव्यास्त्रमं
त्रान्मनवं धावीरः ब्रह्मोपादिशमिद चास्त्रविद्यासमाननदाह्यस्यातिरालसेदः।
ततावामस्यपस्तन्याद्देहे तथाकृत्वा हेमासमंतादवलोक्य यथायंभवनसंतो
भल्लध्यानर्कयासि नामिस्त्वभानवीयेन तस्मराद्रवेण तस्यवेलवेन तस्यपोष्यके
नवेन तस्यस्रपाम्युपनमस्त्वमस्त्वणप्रतिऊर्वीण्यायोः पलल्लकऊनस्थऊलेकवी
रयोस्त्वमलमायाधनेवर्तते सर्वेहृतप्रतिहृतानामविप्रोषपिसेनव्यामिति वा
मस्यमेनत्वमिति रावणस्यानिभेवायं सर्वासमाचोतानिर्वर्णयति विशीरवमावा।
ह्यायिनीनां च पुनर्दैवतानामबलीयानाटोपः कल्पते तथाहि ॥ ततो रावणस्य
बलातेनवेगारुस्वालितेजलधोप्रकटीभूतायेहाकीटरूपाः कुरजलचराः तेभ्यः
प्रतिगजब्रह्मा ऊर्ध्वाङ्गिः दिग्गजैः त्यक्तेनेदहनेनातिभारं यत्नतपवदेहावयवैःश्वा

अ॰
वा॰ टी॰
१३
130

घावयवेष्वनुप्रविष्टैः अनणवान्तरंतरालाः वलयः त्वक्संतानविशेषाः येषु त

न्मस्तैः सर्वेण स्थूलेन देहेनात्यंतविलक्षणत्वात्फणामण्डलास्थापलापः ॥ अथा

स्याविद्याह्वानोदितेन सानिर्वाणेन राममम स्मंत्र ध्यानपरमवलोकाहमांगदः सा

हू कुलस्थानिर्वाणस्य प्रथममुपक्रमात् अंतिमामेव णारामस्य जयोल्लसनेजे

नव्यामिनीतिरैलोक्यविजयिनि माहरगस्त्रमोक्षात् लोभहेतोममत्वापि रामस्य नि

र्भरेणास्त्रमोक्षेणाक्षमिनसत्वनयाप्रस्यामन्नोजयश्राते मर्त्यमात्रेपि नाहरणस्य २२

रावणस्यैवंविधेनास्त्रसंरंभेन क्षमिनसत्वनयामान्निहितोम्मस्तुरितिनिश्चितो ।

यते नव्यधिक्षान्हृदैवतसंरंभाविघोघोपालम्भादपिजयपरामजयोमाखेोपलम्भा

वेवाहूविशिष्ट इति एतदेवाह ॥ यद्दैवतं लपतिपादिपुरा ससैन्द्रः सोहृतनद ।

पुपतेर्हेजमात्रिधने यांदेवतामपदशांतिच रामभद्रस्त्रामादमोदशामखस्य

प्राप्तैरूपैति नेपथ्ये यद्यत्कृतंद प्रामस्वार्थीरस्नस्य तस्यैवकंनोसंक्रामंत्याम

तिप्रायवतीप्राप्तवकत्रेपुलस्त्रीः योयः कृतोद प्रामस्वभुजमस्य तस्यैवधी

येलब्राहण्यंत्वाधिकमधिकंबाहवःशोभमाणा उभौमहर्षितोमांचमाकम्पयये
प्राणोपलम्भसंवर्त्तकेनकर्मणातानिभिन्नानित्रिभुवनस्यकोयसिंद्दियाणिप्रीणाय
ति पुनर्नेपथ्येकलकलः उभौसभयाङ्गनम् कथमयंकपटकएठवबैकुण्ठका
एठकठोरकोलाहलाकाहलोमहाप्रतिघोषः प्रजाकोपभंगमंगीकर्तुमपवर्गा
प्रक्रमते नूनंचकालकूटोपादेभ्यः काएठ्यातिमिरेवम्हकेयतोभुवनानिभर
वसासमर्ताति सभयमपरमेष्ठी पुनर्नेपथ्ये ॥ यदेवमेतन्मेशएणात्वनगात्योललो
नभयाहेवतानांमंदंमुपसर्पणंयोयःशोभमाणः क्षिन्नेभ्यः प्रोषः एवमस्य
वथिल्लाविक्रमतादार्ढ्यता इह उभयत्रदपामूल्वशाह्संकीर्तनंतन्ममवन्नाप्राप
नेनहर्षप्रकर्षघोलनार्थम् प्राबेनापान्त्रहृणकारकेणहह्वेनजातितानीन्द्रि
याणिश्रोत्रसंज्ञानीत्यर्थः कथंवर्त्ततेयदयंमायामृगेन्द्ररूपस्याविर्भावः काएठ
लस्यकर्कशोघोमहाप्रातिल्लहृदव्यनवणः प्रजाकोपाक्रबलानिघ्नपर्वगा
प्रलयकालेविनाकालकूटेनकाएठमार्गास्थितेनालिमेमेद्वाभैरवस्यसंहारका

श्री॰ विद्रपस्य पापम्भो: ॥ इत्याशैवर्भर्भवस्वाहितयकमरणोद्दुगामरैर्यौ धायित्वाल्लुनोत
रा॰टी त्तिमै: स्त्रीरोभिर्दग्धाभिवर्धितभोदर्शिनेकादशको: काउत्स्येनावकीर्णोनि
१३१ जविशीखांशीखायोगपीठोपहतब्रह्मास्त्रेणाधीनेशानिचरणेवीरश्याख्याकवं
131 ध: उभौश्रुत्वामहर्षसम्भ्रममूर्ध्वमवलोक्य साविस्मयम् पश्य २॥ प्रलयकाल
करालकालानलज्वालापुञ्जपिञ्जराणीवावर्णाधीरांसि सत्वरमपसृत्याधस्तात
प्रपन: हेमासमकठणम् हामहावीरप्रकाण्डलंकेश्वरपर्यवसितोसि ॥ भिन्नराव
णाबन्धुसिन्धुराधीर: संपातिभिर्मौक्तिकै: प्राग्वाद्दिग्विजयप्रशालिरचनावर्णाव २२
लीरष्टालिने नाकान्त: शुरिकाकपोलविकसत्काश्मीरपत्रांकुर श्रीविन्यासविना
शाभीषणाभजस्त्रम्भायतस्र्यनम: निवर्णेच सोवरत्नहृड ध्रुवंपतनिपंक्तिकन्धर
कबन्धपीठभाराक्रान्तसावनमनक्रमोन्नामितचक्रवालाचलम् महीवलयमध
ऊण्डलितविग्रहाधारकप्रतीक्ष्फणामण्डलो वहतिकाद्रवेयाधिप: रत्नसर्वम
तिष्ठाप्यरावणस्य पुरापिखेल चलतिजगतां से येयमस्वभोगिचस्रूभरैवीलपि

तमहादेहस्तम्भो विभर्त्ति भुवस्तलम् ॥ द्विव्यासैः जगत्त्रयधामकारणेन हेतुनोत्कटै
र्मेचशास्त्रैस्तुङ्गं कारयित्वा सहस्रावलम्बी पौलस्त्यरावणशाक्तिस्तनकिरणलेशाबल
दैवनमस्तु येन तेन रामेणाक्षोटितः सन् पतति कण्ठं भूतः कबन्धः स्वेच्छिन्नानि
उत्तउत्तलैमानिश्रीरांसिनैर्वीररसोत्कर्षाद्दर्केनत्स्यदीप्तिभिः नभसि सिद्ध्यैनैकार्केव
र्त्मीनापकाद्दग्धाकाये: ॥ एवावणाबन्धवः स्वरकारिगोचजाः यथ्याविनतोविनान
घटोमध्यनिहितलोहः गोलगादिभरः मध्यप्रदेशोनस्तः सन् क्रमेणाप्रकर्षेण
न्नामस्यंतत्वं जनयति तथा रावणकबन्धाक्रमेणायोभारस्तस्मान्स्वकीयाधनोम
तक्रमेणाप्रोन्नमीहृतः चक्रवालाचलो लोकालोकपर्वतो येन मध्येन्यंतं न सत्वे
नालेतित्रं तानामस्तुन्नतत्वप्रतिभासनात् तदेवं विधं भूचक्रं प्रर्थक्रमणल्लीह्व
वोयः कायः स्वपवाधारकोवचादिवृभन्यमनीयदभीदिन्नाभिकाहृपस्तेनपतत
धारितं कणाचक्रं येन स्तनाणवाजोदयानि ॥ यत्नादभवेत्तनिस्वकीयनागभटैस्से
नैवाष्टेनदेहस्तम्भः च्युष्टवभारात्तिप्राये भंगभयादार्द्रवस्तैः स्तम्भोबध्यते च्युति

ग्र॰ चपलपाषाणैरन्योन्यंनिहन्यमाभिर्मणिगणैस्ताभिः कृत्वा याः शब्दायमानाः
रा॰ टी॰ फणाः ताभिः कृत्वा फणीन्द्रो भूतलं दधाति अथ च भारवाहिनः कोलाह
१३२ लंकुर्वन्ते भारमन्याटयन्ति एतेन जीवनोपितावणभावातिशय उक्तः चपलैः
132 कपिभिरनाक्रियमाणाः ध्वनिविशेषाः बहुलंदीनाः स्वरा यस्या स्मानथाव
रायनः पुरप्रधानभूतावणीनीस्ती ॥ भूयोषाणि सखीनिषम्वानि भुजैर्भूया
भिरालिंग्यते चारित्रब्रतदेवतापि भवता कान्तेन मन्दोदरी हालस्योदरकुम्भ
मौक्तिकमणिस्तोमैमेमेकावली शिस्यवागपमणिकोयम्भवतालंकेहनिवा
रसः सखेदम् इदम्भुषाक्यानभवं चद्भुः श्यायस्य प्रतिहतानां हि विविधा
सापिव्यसनमाति मार्गह्रदयस्य ममाणिच्छिनत्ति हेमा सविमणीम् अहह
नाकिंचिदतीषत्करं हतानां तस्य ॥ भूयिष्ठानि चारित्रब्रतेन सह रूपत्वा देवतासा
नीपीवेमाणिरत्यैसौन्दर्यापमयादशाप्रसवत्वाद्धरूम्याबद्धुभ्मनं विंशतिभुजव
हद्भग्नानेत्रषंचयदनेन पत्याञ्चकरं तत्वया सम्पादितं नातिजवल्लभायाः ततो

गजवदनगंधीरोमुक्तावधूलजूलेमैयदेकावलीवटनंसकरंनववाचाम्युपगन।
सादानुबनस्पणिकस्यसततलवलंकेशाद्यानिदावसः दाघाह्ः स्वेदानिद्रायाणा
धमणान्वानवनयुक्षश्यर्थ्यः चद्वाषिग्राद्याणिचानिदेहेधामेशाणीनूर्यांगानिमे
कवचनम्॥ ह्नाकहन्नारकहन्दवन्दीमन्दारमालामकरन्दबिन्दून् मेदोद्
भींयंचवणारविन्दरेणुलवकैः कर्बुरनामनेषीन् नेपथ्ये॥ वन्दारु कर्कशाः सां
सकणाः इयंहिसरवंदीप्रणामेपिहेलावहेलाहेलयैवदेवेनवन्दीकृतेतिस
करंसर्वमपिदेवस्यापथ्येः॥ नीयंनेवनदेवनाभिरमरत्रोणीरुहानन्दनेनीत
वहभपाकेनचानिनामुसैः स्रवामन्दराम् दत्तोभिस्वविभीषणाप्रणामैभिः का
रागहोन्मोचितसर्ववन्दीवदनावलोकानिविड्वीडाविडोजाकृतः वान्त सहर्षम
सखनदेहि लंकेश्वरकाराग्यवासनतनवालव्यबंधुवर्णसमीत्रावहे रानिपतिक
स्यविलोकयसहर्षमत्यानंदवशः पश्य २॥ नीयंनेवहभाः उलीनाश्चाउन्याल।
कोवहभपालकः मन्दरावाग्रजेशालाविभीषणादेशवर्तिभिस्वरासैः सो

अ॰
रा॰ टी॰
१३३
133

विनानां सर्वर्तुस्त्रीनां दर्शनेन न शोकः गाढतरत्वपः कृतः अनेन नमोचनस्याशक्तिरूपा
पनेन त्रपाकरत्वात् एवं सर्वसौख्यं विभीषणस्य च लंकाधिपतित्वमिति सूचितम् ॥ प्र
हारावित्रुरवलीमत्वाक्षबलगोलाग्रलग्नमेव गीर्णव्याघ्रेस्त्रीवेललक्ष्मणानिहतनत्वा
विभीषणभुजावलम्बीविजयाश्रियाश्रियाचाकिमपिप्रदीप्तरमणीयावाममभद्रः अयं
द्विमस्यति ॥ प्रहार्यश्चामललनकापिभटसमदृश्यमंवगोमेलनेव्यग्रीकृतः सुग्रीवा
येन तया कृतनकृत्यत्वात् लक्ष्मणार्पितचापः प्रागल्भ्यानिशायाद्वाद्रवलक्षी ॥
पौलस्त्यशक्तिव्रणाकिणाकाणिकालक्ष्मणालक्ष्मणोरः पीठान्तिमेऊलज्ञोवि २८
धुमपुष्पवद्धकल्पमपुष्पाभिषेकः मघोनमारमस्त्रं रजनिचरपुरीभद्रपीठप्रतिष्ठं
हष्टुाद्युष्टतुलस्योजगाति विजयते जानकीजानिरेकः इति निवृत्कांतो ॥ अन
चेराचवेषशोकः ॥ पौलस्त्यरावणशक्तिव्रणाकिणलेशालाविनेहिलक्ष्मणावक्ष
सिरामस्यपाहृदयस्येवासीमद्दानीं पौलस्त्यहृतेन नोलज्जानिनरांत्यक्तायेनसहतथा
नमारं पौनमस्त्रं विभीषणं भद्रपीठं सगेंद्रासनंदर्षं ऊर्वंतु पुलस्त्योयामिन्सजानकीप्रस्या

नीतेनजायायस्यमतयाजायायानिटित्पनेनजान्यादेशः ॥ इतिश्रीअनर्घराघवेटी
कायांरघाभ्युनिग्रहोनामषष्ठोंकः ॥ ६ ॥ ॐतेनपथ्ये नामिसामृक्षालविजगदत्ता
दंकारकिरणेरहणांगोत्रस्यप्रमाविनमिदेवेमाविनरिपुरः स्फाटिकपालेः महपुरल
हावासवचनात्माविरूपवेदेहीदत्तमथ्यमुडाचानिरगात् अयमपिच एकेकानि
शिरांसिरात्दचमूचक्रस्पऋतानिजेनेजोम्रोदशकाएठमूर्धभिरथ्यानिमायएणां
इतिम् अयचहत्त्ययनंसमाप्यसगनालंकन्द्ववल्लीहृतांसीनामण्यवलोकश्शोकर
भमस्त्रीडाजडोवाचवः क्रमेणाच महैवमुग्रीवाविभीषणाभ्यांसोमिमिविसीतापरिए
णीयाऽर्थः उपेतिवैवस्वतवंशहूतमेध्यामयोध्यामथपुष्पकेण ततः प्रविशंतिवि
मानयामेनरामः सीतालक्ष्मणौविभीषणसुग्रीवौच सर्वे रामंप्रति ॥ नमोभि
ओपारशेयान्मृकिंनसेवविभुवनस्यपुनस्सव्यापारीकरणान् वेधाः किरणायस
नास्मिन् जगत्वर्मेसाहोणीस्वरूपवजदेवनस्वरूपेंद्रादिभिः पुरोवंतिभिः वचनेजन
वादः शीलहर्षणादि दहनंदाहशाकिपुरूवर्हिननमंचणादिप्रतिबन्धशार्ङ्गेपक

श्र. शाक्तो महाचार्यैः संख्यायैन बहुत्वं न स्यात् केवलानि सुबाहुरवर अभ्भनीनां बहु
रा.टी. तिथीवांसिद्धत्वात्सल्पयतं शांतिकर्मेनत्वांनाहिकमादेकैकं द्रव्यं द्धत्वात्सल्पयतं
१३५ शांतिकर्मे नत्का पर्यन्ते सर्वद्रव्यैः समदिने पूर्णाहुतिं दत्वा शांतिकर्मसमाप्तोतिश्च
135 पिसमस्तये प्रोकस्मात्क ब्रह्मवीरवधात् रभसोद्दर्षः त्रैलोक्यकण्टकदहनात्
त्रिभुवनस्यसुखीकृतत्वात् लज्जानाटक सीतावस्थादर्शनात् ताभिः किंकर्तव्य
तामूढः वनेनेशतीक्रियागस्या सूर्यवंशपन्नपवरित्रः पवित्रं ॥ किंकुर्वाणा पयोधि २८
मेखिनस्हद्योघानामदे सर्वमोलंकेयं रघुवंशपणविक्रमकथाबीजप्ररोहस्थली दे
वेनाचंदप्रानन स्पदप्राभिः क्षितेः श्रीरामभिः क्रमादेकैकेन शानेघानेशतनमुखस्य
मोदितानहृदयः रामः देवैवेदेहि इषणनामिनोलंकाहर्वैणमवेलंपाखिमेनख
दर्पीयक्रव्यालकापिकुलकलंकव्यांतिकरैः करालेयं भूमिर्भवनभयम यापितत्र
मे यम्भवन्मस्योपरि हृतधिवसथ्यो युवनयः सहस्रं साहस्राहिंदशयुवतीनांव
पनयः अपिच ॥ किंकुर्वा किंकरत्वंकुर्वेनास समदेणसिमोघानाकविसमयेहीर

त्वाममद्दयोरैक्यानुसन्धानेऽप्यदोषः देवेन प्रस्तावात्त्वया श्वैणपन्त्रिमेनेनत्येन प्र
त्ययोनममवार्यं त्वदर्थीयत्वमेवार्थः प्रयोजनं ययोस्सो त्वदर्थौ तावरणोहच नयोः
हिंसानितित्वदर्थीयानिवस्तः कापिहन्तानिश्रयापिगुडे हनेपित्रभोधेः सुवनयः पा
त्वोरक्तमयनदीरूपाः तथा सारस्या सर्वे भूतानामनयः बभूवुः रणे मम सुखे हनन
वीराणां देवीभवनाम् महस्संयोद्धारः रः परे सन्येषां सा हस्ताः स्पोन्सादित्वाद्रण
यास्विंनाममणेः येमहस्सेणयोद्धारः मे सासाः स्पोनसादित्वा, महस्त्रेणः ॥ अथ
मारहशानिजपन्नगवत्तमायानस्त्राणिचत्तननहनपरिभ्रमन्तः यां स्पोनिर्गण
मयीमिहमे च नाद्रमायानमोपालिपिनाः कपामिहमेचनादमा यान् मोपालि
पिनाः कपयो विनिन्तः सीन् यम्य उन्नर्यावि पदे यावभस्यंगपामहवन्तनसोदाप
मफाविदाउम्हे रामः यांमैथिलिर्यां वर्विनपीडनाहिगणहणीतिविलिह्य
नफणमणीरभीतानाम् ॥ बन्धनवैधुर्यं धुराप्रधनादि हनोविधायमामिह्नः ॥ उ
घम्य हहंतराश्रिनानांमर्पाणां रत्नमाजं केवलान्वेवरत्नागतियेष्ठनान् एवंवि

अ॰ धात् श्रीरवाप्तुहृताभ्रन् अस्तीकृतानान्याभरणरमया श्रोणिसूत्रमंतः कपयोर्या
रा॰ टी॰ ज्योतिरंगणमयीखद्योतमयी चक्रः मे चनाद्यमायान्धकारेण सर्वेद्रुमस्हितानां
१३५ कपीनामपक्रनत्वाङ्गानुरत्नेन मणयः खद्योतवड्डानीत्यर्थः अथ पन्नगप्रहोणा
135 दानानन्तागपाशाबन्धनं स्मृत्वाह अत्रउमेति उक्तेच आमित्यवायमस्तुपनामेच
विनबदरफलवत् पूर्वं चर्विताः पश्चात्पीताः सर्पेसमूहसंख्याः येन सनयाव
दलाद्ध्यिवदणात्कारहृत्वेवाहीन्निरस्ताः फणामणयोयेन सतथा तोयावयोः
विमृश्यमानसिनम् अहोवैषसमस्यानाते: हेलावल्करणेदस्मानरमायेनं धाहु
स्वरूपाणिवच्छोनेद्रहुमथैकामिंदियमराणत्व निगूढपदम् अन्यचच्चानिल २७
षुसल्लनगतांप्राणान्दद्दंनेनवो मातः कद्रुयदिप्रमोतिभवनीभूयः सनातीट
पात् सर्वेहसंति सीतासैनेदासिनन् लक्ष्मणमवलोक्यरामेप्राप्ते याद्युत्र
सौमित्रे किन्निकन्दलीपंडयान्निरवाते चंकदबोउणसान्निवेसा रामः सहर्षेवा
मांचम् देविमाशोलियामिनो हस्तदासेणनदाधाराधिदशाकपएवस्कन्दावा

प्रवीरस्योक्तेलक्ष्मणमेवचनारदयोर्द्वंद्वयुद्धैकसाक्षीभवेलपादः सीता नाहं समाय
णरावणवधेसकाण्डेऽदमेयजलेहिंपैसायणेरीनिसायरीकाविडहीर्षयणोर्था
इदंदस्यादिग्याणालंयणमवेइ रामः यांज्ञानाकि इदमेनलक्ष्मणसुग्रीवलक्ष्मी
स्वयंवरकौतुकागारम इदहि ॥ विमृश्यातिवैषम्यं जानेः देवकारणेनिकादूपोहि॰
जिहूलान प्रातृष्यवणायदूपलक्षणायचैकंचलक्ष्मणमिहियम हेकस्मृति
त्वानहृदयमेवाक्षम्यंपादनरगतत्वान् अन्येषुभोजेषुमनस्वापेनगात्माणायेमसंग्रा
मेनवेत्येवनाप्रानत्वान् कहः नागमानायचघवधारणोत्वमेवेहष्णात्विषमयी
लान्मुतान्मुनजेनयासे सौमित्रिकीर्तिकल्दल्पाउत्पानिनेयं अणुवाच्यरामकाण्ड॰
केहहीपिनेखेदजलेत्विगोपिनभर्तृविनाग्नेवालसीप्रलापादेइजित्पत्नीकापि
निसीवयाग्याविज्ञानाग्यनसरति विशल्यायाउषधेरपरिज्ञाने ॥ आनीतस्त्रोणावे
लेनसौमित्रेःशल्यहारिणा आक्षेपेनजगंत्येवाने॰ शल्यानिहनूमता सीताएव
निमभिनीयमानरागम् अयमुक्तार्किककर्मेभावरखन्दावारपुरन्ध्रेवाहहनुमत

सु०　विज्ञवचहूसोककिसाएराजिज्ञवणोकिहिंहणमंनो रामः देवि त्वंणोनिशाचर
रा० टी०　पत्नोरविविडिम्बवर्तीनानोमयादधारथः स्वयमेवहष्टः तस्यास्तयारघुपुरीप्राहि
१२९　नः पुरोपिराज्याभिषेकविधिसम्भ्रमयेहनूमान विमानवेगनाटिनकेन देवि
126　प्रणाम्यनामयप्रीतोम्बुराशेः लक्ष्मीरस्याहियादः कस्मोरःस्थापिसमभटभसव
मोलिः इंद्रःसचमहेन्द्रचूडामणिरपिजगतामलंकारः सोविमर्शोव॥ सादेवतो
यमम्हनप्रकृतियोदिसान्नेकांततोड्गनामिदपुनरङ्गलेनः लक्ष्मीन्नषावकर।
कौस्तुभपारिजातधान्वंतरिप्रमृतयोयदपांविवर्तः अपिचदेवि अकाएडेहष
स्थिरस्थायविमाध्यहष्टपार्श्वांचरेणाचिरमृगीमरूपासमानः नाभीमरवाहनषाव
तरानतेनशोतेकिलायभगवानरविन्दनाभः सीतावदने लक्ष्म यत्नस्यमस्त
र्मिणीधर्मीतवाणांसिद्धिः जयत्यन्नजगत्कल्याणीको पिपतिपयोधवानवहन
वडवावकृज्योतिर्दधानस्थाभ्रतः भवन्नवपुषायायांस्नावानगत्यरूषापुनर्नि
धिरयमपामीषस्मान सपांसिनेमोत्सवः रामः सबहुमानम् किमत्र्यानेमतेः।

कलशजन्मनोजयति काव्यगम्भीरतायया चुलकमय्यमामापीतेभिः समस्या
घने अमृष्यापुनरीशमहेनाविवरीतमनेङ्गतां यया भवति नो स्वकेरहदसोपि वि
ध्याचलः अपिच कुवलयाहगम्भीराणां मदनां चरितानि न याहि ॥ अत्रानिके
ण्ड्रोलोयेनशोस्यशालिहृयं निश्चल्यानिः पोका अम्नेनस्वप्रकाशितः परिणाम
करणं एकांमेनिश्चितमिदं पुनर्वक्ष्यमाणं विवेतः परिणामः नोयस्याम्लनपरि
णामः साह यथाअपनेतत्वेन तत्त्वाद्भुतः लक्ष्मादि रूपेण पुनः अत्रानवेमाहस्य
दद्भुतमेव कमलकोशाभ्यागीनदेहत्वेन कण्ठयावक्षेरोदर्शनेपतितदिग्मरव
सद्भावेन कसांदिशाहहेऊपाश्चेऊचजवरंश्मानि स्वयस्थानेन ब्रह्मणा स्वक
भिः हव्यात्माराध्यमानः यत्मन्यानिश्चितेमवीति शायिनी प्रधानानां सिद्धिः प्र
९३ लयेन यत्नकल्पः स्वाहिरूपं ब्रालोदिनेवा पियनैरयत्नवरुणप्रभृतीन्देवाधा
रयन्नयावोत्सावान् नियनमानः ईषदनायामेन पीयते ईषत्यानः पासिपुषि
हर्षान्यतः एवं नियाहानग्रहयोससमर्थः अमनामनां चरणः अमेयमहि

मु.
ना टी.
१३०
137

मामन्वपिपयोधिः नपःप्रभावाद्गगस्तानतिपीनदंतिनपस्तामामंत्र एवं नमस्का
रः सर्वेतोऽनुत्कंपाने गम्भीरतायलभ्रमप्यलंययामसमुद्रः चुलिकितोबभूव
ष्वेवरीतंवर्णितंडतंगतांगौरवातिशयं पुरद्द्विसये ॥ जगाद्दिगसूचसतवस
वसहस्रभानुप्रभापरिक्राथितपिंडितोलवणकूटमेवार्णवः चयंत्तणमभू
दथज्वलतिकालरुद्रानलेवटस्फुटादितिस्फुटंनभवतिसयावुर्तेणानु
सीता प्रपूडमजलाणांदिमज्जवाहिणालंकपोदयसजमधुहीबोवंम्रज्ञायमा
णासिंवलवकोपसयाडिहाइ रामः देविमेदितितन्दीतिपतिनमेलस्याजन
हितयकेतृदाणानकारीकऊनस्यकुडमबकः खिमंविभादायादसवानवपतेः
कीर्तनमयमहासेतुः सीता सदूषम दिहिपयग्राप्रयडमदमणाण्यस्वा
मणाकिंणारोहणामहासहसेतुबन्धोदीसदि अंजलिबद्धा भयवणमदेवा
मः विरेविप्पभराममवेपप्प २ यथासरापातिविरूपाधुवनीनेत्रमलभा
मयांभतोहारावालिवलयलक्ष्मीविनतने नयायंमाणिक्यस्फाटिककन

कग्रावाशीखरेरस्यत्यान्मासेनुर्विभवति महानायकइव आपि चास्मिन्वर्धमाने ।
पौरसर्वे शाहद्दलीभद्दिः कल्लोलहस्तैरर्ति ताडितानाम् आसीद्धि हृष्यावलग्ना
मितीनामम्भोधिरेवप्रभवो नदीनाम् सग्रीवं प्रति सरवे नयामेनस्रुह्दोक्कालिन
कपितिनालिमशीखरिप्रति क्षावाविस्सः तणामयनदीभिः प्रतिवहन् समनवा।
नद्योणीधरऊहदरहर्तिव्याप्तिकरप्रमूसाहंकारः स्मरासिनदवसेयानिधिरपाम्
सग्री देवभवसुरिनचंद्रचंद्रपालिकायामस्याकंचेनसिकोमिवनालिरवेनमालि
गापिच ॥ जगन्मलहेतटचोस्तः दिवमरुमालिन् चसमरस्यात्यंतब्रह्मेनसर्वेनोद्भूत
सर्ववेः कैरवावर्तितानपवपिण्डीभूतो जलधिर्लवणपुंजएवतणं जातः त्वारनी
रस्पराविकिरणोल्लवणीकृतत्वात् यद्यत्तणां नरंत्तयकालरुद्राग्निज्वलतिचटच्छ
टएवंस्फुटन् तवमायायावत्तभूतः लवणदाहभस्मतोप्यभावात्सर्वथोच्छिन्न
इतिभावः प्रलयरविदहनयोस्तुरितमाविंन्यनया अगम्यरूपोऽस्यासायः जलेति।
लेकाद्रुपस्य सर्वसंहरणस्य जम्बुद्वीपसमीपोपि नियंत्रणार्थं मंगलाद्रूपः जलधि।

ग्रं०
रा० टी०
१३८
138

मध्यात्स्रोतोहिमाद्रीपतटेश्रृंगलयावध्याते हरापानि हरापानीनि हरदर्शीनिग्रत एव
रेरगाद्रूपस्यापिजलवेदेहैदृश्यमानत्वात् श्वेतीभूताहारलताद्येनावभासः अस्मासे स्तम्भ
धवत्वमिव प्रभुत्वं लभते जात्यमणेरनेकवर्णप्रतिभासनात् गिरिश्रेणितोर्मिल्लोमेः स
म्बत्वमाहननात् पश्चात्समस्तं वर्हस्यानघाः समुद्रादेवोत्पन्नाश्चस्थैः तेन संरम्भत्र
कारणमेतत् वांछयाउत्कटीभूतैः कपिभिः न्यस्तानां गिरीणामवस्थानेन प्रवर्धमाना
स्तोनदीभिः कृत्वा प्रतीपं वहन् ततस्तत्सम्भवानां गिरीणां सेतुत्वर्थमूलत एव वाविते
हत्याटितानां यानि मूलस्थाने पुञ्जरूवाणि गंता उत्सर्वेणोद्गतोद्गतो भावः यावज्जले
प्रवृद्धं तावद्गिरिस्थानोद्भूताभिर्गंताभिश्रृंखलं ततः समुद्रः पर्वतलेपात् एवं याहगा
सीत्ताहगेव जातः श्येनस्तम्भः सस्रीव समरासि अयं वनविभवङ्नेदीगतविभवेतिरहेका
रः स्यात् ॥ सेतुयोगे सम्पादितवर्णादन्यमन्यानि सिम्यः कालेना पांस धूसमापिहि स्वाद
मद्रावंतः शैलतोयोच्छलितसलिलवृन्दतच्छसमंतात्तीरपर्यायवृन्तरम सूर्तिमत्
गाः सन्निधयः विभीदेवमतवंधमामौक्तिक सयः पीतादरीभिलेजैर्धिमपथावितार

हमेनाकबन्धुप्रीतिमोघ्दास्त्रस्वादिगुणामहिमभिर्निकरैः स्तूयमानः योविन्यास्तः प्रस्ता
न्निगीतानिगीतानिव हृदयौषधीनांज्वलद्भिरैह प्रूपैनेनयात्मबोधितकपिशीगवि स्मारिणः
मेनशैलाः सीतामास्मिनम् अध्यन्द्रजगाणीगुहाणागीरिन्द्रसत्तवरः उजलाणीहिमः
ववामूर्ई मेणाडजानाष्टिपकविछे अविणाविद्यावरीहव रामः विहस्य अंजान
क्रियां कोचविमयाप्त्रयचापितरं चाहिमाचलम् प्रविश्य जलधिपयोर्ब्रतमानेन
किंकृतम् सीताहस्तं नीप्रयक्तं प्रति विमाणरागण्यणामगाचकक्रमणकौन्डह्
लघ्वृद्धिग्रमाणमाहिनाउणमाहिदाव रामः सकौतुकामिनम् देवि पश्य यथाय
ध्यौपरिव्योमविमानमधिरोहति नयानयामाचर्यतिपरनः परनोदिग्धः किंच आम
न्ननयनात्मनलवः पुष्पकपीडिमाः गगनाणीवयाद्रांशितेषांनिमलवायित्तवः आपिच
मामीलनगम्भीरस्तानिनरवरौद्धानयनयोरनापुष्पापुष्पांत्मवननममममन्त्रैमेलमवःदि
हार्थाद्विरेषामनुपरिमरामिन्द्राः परिमलेरसम्बाधन्यान्त्रात्तानिमिरचयविश्वंवियदम्
न्मणी अथाबलोकासकौतुकं रामं प्रति देवहरादालोकयमावन् निकृतोन्नत

स्त्र.
ए.टी.
१३५
135

ननप्रविभक्तिः स्वस्वर्णाविति ष्पदार्थाः यत्सुधांशोपरिवेषावनीभूतस्त्रियकौ।
हिममिव प्रतिभाति अपि च देव ॥ अयमनेन महोदधिभोगिनावलयितो व।
सुधाफणमण्डलः जगदनन्तमवाप्यमवाहयांकिमपि नन्तमलेकुरुतेनराम्
सीनाथरोदश्रीयंनी कोपसाकव्याणलज्जालाकट्टव्यकापिजमाणनलगिर
हिलवर्णनृत्मणीमजेम्हालिद्राविद्रवमहस्सममझरमेननलामाहिहरोप्यलाउ
जादि विभी देवि पुरः पालेयपौलोयंयस्मिन्मकरकेनवे म्हनसंजीविनीङ्गी
महौषधिरजान सीतासकौनकम् अपि इधयोवचन्द्रमेदृवर्णयणाणालेप्या
हृदीहृदोमयवमम्म हो विभी यांजानताकियां इयमन्नरणदेवदारुवतलवा
विषमचरद्वंनामालिणी पुरापुराभनेविद्राविनेयीस्पंमाटकेनसमहवविष्णिने
पि धगड्गीमन्वलदेकमम्येनहूमलेखमपिनासहेनाम् रामः किमव्यते ॥
मेनृपकमेपौलपाद्योमसूयेनजलसोमेनलोकजलेजलयोगतारूपामज्जलस्
खलनव्यपनमाडेगवनेताः सोरिमः पेनः यत्तपवेतासिमिम्पः सदैवजलयितल

तिलीनत्वे सर्वथाप्यपरिचितनयादिनोयस्यादिभ्यः सपदि स्फुटार्थेमिभ्य इति
समुद्रान्तेचलन्थीयप्रथमं स्वकीयकन्दराभिः कृत्वासममन्द्रइतिपीयतन्दन्नजलस्य
लोकत्वाहस्तो मैनाकसंज्ञो यो बन्धुः स्वजनः प्रेमणा हृतेन हर्षा स्तुष्टरेणाद्दितएवि
स्तारैर्निकरैः कृत्वापुनरपि एवयंनोयगोवयः मैनोन्यसमाः तेप्रालितादिपूंज्वलना
चिनैरोषधिवानैः सद्यः समावासितं सवलत्वात्कपिसैन्यमरयं नोहप्यपतेनदाम्भ
नत्कालः स्थावरीभूतः जलधेरन्यत्रवन्यानलभयेनगमनाभावात् पत्रापि रह
पपत्तहृदयत्यागात् देहस्यापत्तहृदयेसन्यापिस्थावरीभावात्का पुरुषत्वप्रकाशना
स्वनाकिंचित्तेन कृतमित्यर्थः हिलफालितनरलीकृते उन्नमेद्दिङ्मुखः भवस्त्र
धेयातेमानलेकारः एषां परनोपसर्पणस्यासत्तोपिभेस्याप्रतिभासारान्परतेश्या
पिकयाऽहवैदिलिव्योमत्रूपेसमुद्रेजलचरस्यणः स्तनायित्नवः मेघाः समीपस्थनर
विणासुफ्कवालभागाः विमानोपमदैनमध्ये निलीनजलस्यवाहिभावाद्दीभव
तिनैनयोपपुलत्वणाघादर्शनमात्रके नसैन्हिनमापुष्पंनतानंसमासः युवनसमे

स्व. ध्वांतं परमेवार्थेउपपत्त्यर्थं च नत्व धइत्यर्थः परिमलैर्लेलत्तणायानेजोभिर्हैत्तभिः स्वच्छोत्तंवा
ए. टी. धारहिताभ्यां स्वोत्तानामः लोमाभ्यांचित्रं मे च समासन्न प्रदेशास्थितत्वात् मेचोनाम
१५ परिस्फुकस्याधः कुलस्य चक्षो मत्तत्वं दर्णीनं हृतत्वेन पर्वताग्रं नाहि विशेषाद्दर्शनप्र
150 तिभासमनाद् त्वस्यो स्वनीच विभागा स्वेषु स्वेषु वर्णेषु स्फुक्रनीलादिषु स्थिताः सोऽधव
नादयोयस्वां सातत्थायथावद्वर्णप्रवप्रतिभातीति न पदार्थविशेषइत्यर्थः उर्ध्वटिपोस
मत्तत्वं परिवेषवत् स्वभवति यथा सर्पेण स्वदेहवेष्टितः फणाउपरिमणीं मनितिनेत्रा
भातितथा समद्वर्णपेण सर्पेण वेष्टितः स्फीदृपफणामणेर्लोविस्वनोपि परिवेष्टेन
म शाक्यत्वात् नाहं शांकिमध्यं त्र तमाहात्म्यं रत्नं लब्ध्वा सर्वतोप्युत्कृष्टोभवति भवाति
वर्हंरूपते सागरः सागरोपम इति रत्नत्रयोपमा अत्र वाचकाभिधम् कउचः समस्तः
लवणस्य स्वरूपः कूटः मधुरः रमणीयः पुलोइत्यइह रूपते मकरकेतवे इति नादार्थे
च तत्र्थीहरगौरी अपघङ्गोऽमिपाणेऽधितल्पं भवति इयमितिरूङ्गोनस्लाहाविघोऽस्तु
पुरा ते त्रयमेव समस्तादित्तेमार्गेच यस्त्रैवेण स्वंगाटकेंतासिन् तत्वकोपेतानेपिएकंभा

ननेत्रमदीप्यत्‌ अस्य तु नेत्रहव्यं नदीय धूमबाधामपि सोढ्मिमान्‌ ॥ नीललोहितललाट
कृते लोचने ज्वयाति कोऽपि पावकः । रातिं तस्य जगदं नदेनवेषस्य मंत्वलनमात्ममूर्तभू
त्‌ सीता अथ्याऽत्र नहाणि रण्यकको मोकहं उण्याडि णीवर्ति हो महादेवो देवीण रामः
स्मरणीभवत्निस्म हारादी चैरथ स्मभगांक वर्णो रियंत पोभिः नदहून यदमानि जेपिदेहेन
यानि जगन्यानि रात्मनाहितीयः विभी सपरिहासम्‌ ॥ चिरमनयात पासित्वा कपालेह
स्तकधनेकाचित्तस्य चक्रे हास्य मूर्तिः फलमर्धं फलदमर्धं च सीतासहर्षं विहस्य तेश्रति ।
सुकौतुकम्‌ कलत्रास्मिन्पुनः मात्रिवेशो भगवत्याः सर्वमंगलायाः पाणिग्रहणमासीत्‌ वि
भो देवि शंकर लालादोषायस्य तामनगरम्‌ अथाहि समुद्रात्तदिमहौषधीमयमधुवेस
स्तवमवाहपार्वतीम्‌ गृहेकं कणीन्द्रनिर्भयां नारकेश्वराकि पारणेश्वरः रामः श्रादे
विश्वेव पितरि निजनन्दहितसम्यक्कालिनहे मंत्राविभ्रमे गौरी निदेदमजेनभूषणमभी
ष्टेणाग्ये यकवंभेजे सीतासास्मितम्‌ अथ्याऽत्र युगांधे पहासि ख्येवमस्याण नाण्द हणवश्यार
णीरस्या णाडुडं परिस्वागसाकेदाण्याविसमंनीपणौरीण चन्द्रहेतोस्तच्चडि दानिश्चस

स्तु॰ वीक्षेण रामः विहस्य यस्यादेवि ॥ नीललोहितः शम्भुः कोपाग्निर्वाणप्रापकैः संजलजैस्र
रा॰टी॰ स्तुतलग्नं आत्मभूः कामः अजडमेति न याति दैन्यं सन् पुनः कथं प्रतीतिहेतुः कृतान्तक
१५८ ग्लानः शिवो गौरीविषये स्वमहाय स्मरस्य पराभवेति स्म हा यानि एतदेवदीक्षाणि
१५१ ति स्मद्वायानां स्वसामर्थ्येनेव विजयसिद्धेः अतएव स्मभगाकरणः अस्मभगः स्मभगः कि
यन्नेषभिः कृतः स्वशा एवंविधैर्जनविशेषैः गौरीनदहनं न ताक्मापि सौभाग्यमर्जितव
शेषैः यस्मात् सौजगदीशः शम्भुः स्वदेहे आत्मनार्द्धिनी योजयति विहरतीति तत्वम् ।
निजदेहेनापि तद्विभेदेन एव जगदाधिपत्यमनन्तमभवतीत्यर्थः यद्वित्यव्ययं यस्मादर्थे
आत्मनार्द्धिनीयत इति आत्मनः शुकरणं इत्यनेन तृतीयया ग्रलकं न पः श्रद्धाकरोत्यर्थे
नपसः काऽदितिकत्वाप्रत्ययः नपासित्वा न पः कृत्वेत्यर्थः कपालादिमात्रधनेत्व तत्तद्दा
नयोगयस्य स्वत्वं तस्याभावादीशामूर्तिरेव वामार्धदाहिणां बहुषः शोभते अलंसोय।
स्य स्वभ्रभुजकंकणस्य योऽहिमाचलो सौधधर्मातेजातस्वभावेन सर्पाणांतिमंदत्वा।
त् ईश्वरकरस्याभीषणत्वम् ॥ एतस्याहिन्नषारम्भः परशिवः मीमांसयार्थेनचहेता

येन च नाह शोणपत्युत्तौ ह्य्मेऽर्धनारीश्वरे शोषणार्थं युगेन त्व प्रदत्तमने गौरी सखीभिलदा
चक्रे दक्षिणवामयोर्विनिमयादन्योऽर्धनारीश्वरः अपि च ॥ एतस्मिन्मदनदेहदाह
हन्नां नादनान्मोयः अत एव विश्वमेतस्या गौर्याः शम्भुः स्वदेहेन याचितः नाहं शिवगौरी
वामाव शम्भुदक्षिणार्धमये जाने मानि योषेण पूर्वस्मादर्धनारीश्वरादवशिष्टेन सह
मनेहा स्थानेनिमितंत्र अन्योन्यनिमित्तादधिकरणसप्तमी अन्योन्यदक्षिणार्धे शम्भुवामार्धमा
योद्वितीयः कृतः ॥ सम्भोगादतिरिच्यमानविभवो यद्विप्रलम्भोरसस्तादृक्त्वां मिथुनं प
रस्परपरिस्फुरन्तं नमस्तुमिहह एकस्याः एकस्याः प्रतिबिम्बसम्भृतविपर्यासेन मत्र्ड्दे
णमध्यांगाश्रिनिकौतुकं शमयति स्वामी मयत्वात्परः शिवौ ॥ सम्भोगा यस्या मिथुन
स्य प्रणयकलहादिप्रलम्भः विप्रलम्भः परस्पराश्लेषादिरूपात् सम्भोगादवशिष्य
माणप्रभावः द्वयोरेकदेहत्वात् सम्भोगेन त्वप्येवं न्यथो: अत एव यत्र मिथुनेऽन्यो
मन्यादेकस्या गौर्या विप्रलम्भवसानभवार्थं अन्येन दृष्टं दक्षिणभागावस्थानेकौतु
कं अपरभागस्थः पतिः शम्भुः प्रतिबिम्बमूर्ततयाविपर्यये आदर्शोऽनिवेनयति आदर्शो वा

स्तु·
रा·टी
१५२
152

मांगदाक्षिणयोः विनिमयदर्शनात् गौर्याः स्वरूपं दाक्षिणभागे ह्याकोनकेशांवि
शलभ्योन भवतीत्यर्थः ॥ स्वच्छंदैकललनश्रीहमयगनिमिलन्मौलिचन्द्रः फणीन्द्र
प्राचीनावीनवाहीस्तवयतभगवानर्धनारीश्वरो वः यस्यार्धे विश्वदाहक्षमसविह
मरश्मोपातेरर्धे कृपाद्रहाक्षं चान्योन्ययोगश्च हरतिसिमिमिमाकारिलत्कलतीयम् ।
श्रापि च ॥ स्वच्छंदाहिनीयास्यार्धिताभावान् प्राक्केमार्गेऽर्गौयाश्वापिश्राचीकला
भारित्वाद्भयसमस्मनतोमिलन्मौलिचंद्रोयत्रप्राचीनावीनंदाक्षिणांगभागानि
रहितममपवीतंनस्यैव प्राम्भ्रमयत्वात् यस्यार्धनारीश्वरस्यदेव्याश्रापिविनेत्रत्वोदेक
मेवभालनेत्रं प्राम्भ्रपत्तेस्त्वलद्भ्योतिः देवीपत्ते कृपार्द्रस्याविश्वमनपरस्परवेगाभि
घातात् हतमानैधनामिवासिमासिमाप्राह्लकरोति ॥ सेवायात्रामऊचमण्डलपत्र ।
भंगसंघोभिदाक्षिणकरांगुलिभस्मरेणुः स्त्रीपुंनपुंसकंपदस्मानिलांचिनीवः ॥
प्राम्भोस्तनुः स्तवयतुः प्रकृतिस्थस्यार्थी यन्यनस्वुदर्शयन् आदमेदनसूदन
भुजाकेहरवन्त्वांऊरहूहोलेखपदावलीवालिमयेयंगेमुंदंस्तनूदवः श्रीधारी

कृतनकर्म हहकषणाप्रक्षीणमल्लोधुना जानीमः पवनः पयोधिमध्यनाऊ स्रेमलरोयंगी॰
दे॰ रामः निर्वर्णमासमिनम् ॥ दक्षिणाकरस्य र्णा न्मात्रिकेन स्वेदेन भ्रार्द्रा या वाम स्तन
प्रसाधनपत्रवल्लेः प्रोषद्दन्न रंगुलिभस्महार्णा यत्रऽभयाचिह्नस्वेन लिंग मयाली नत्वा स्व
नुर्थी मी प्रमकद्रूपा प्राति आधने मंऊनावमरोविस्त्रभजा या॰ स्पंगली मूनत्वामी॰
नणाग्राणानदंगदवल्लामानां निलक्षणस्यात प्रणाय एवत्वऊरंगा लक्ष्य धानेरंगे॰
नः॰ ललालनमनस्यकमलस्पहहेनकटोरनयासंघर्षणेनेन त्रुटिमवंधस्समुत्थालि
ननोमत्यामहे मऊनात्पूर्वमयंगीरिमंगलस्य आसीत् ॥ नमाहकफाणिवानवल्क
षणामेहढपन्नाक्षिदाचानाहन्तदामप्यहोकपमयंमेयाचलः सोढवान् ॥ पतेनै॰
वऊवात्मनाजलानिधो ऋष्यापापा मिमां लक्ष्मीमीश्वरऊगंनमवस्यातिमन्त्रेजना
त्नेमिनम् ॥ सीता सावेगम् इमिणाप्यवमेघमभीकिदऊऊसाप्रेणत्रल्दऊइरियुप
उत्कमभणोऽर्थी यतनसऊवारिचारहमीविऊना सर्वेहमेति रविभी नरेश्वरामस्त्रकोषि
भावयन् ग्रहह प्रतेमन्मदधोलक्ष्मीमूयोपिवलतेमनः किंनप्रसन्नमपवायेप्रुनवा

प्र॰ यातिचन्द्रमाः विमृश्य ॥ उक्ता देहलेखेनहेतवश्चैषणांनवहृत्प्रानां पत्त्रच्छेदप्रणा-
रा॰ टी॰ नां पीडाकारकमपि किमर्थमन्दरेण सोढं अनेनैव ग्रन्थेन नगाहि संस्तुलनाहेतवा
१५३ त्तिर्मामिमां लक्ष्मीमत्रुवाहत्रष्णायं ईश्वरो यच्च दरिद्र इति यावद्रोणाविसंस्तुलेजगत्कृ-
153 तेलक्ष्माप्रभावेजगतनस्तस्यव्यवहारमृद्धिमत्वात् दुर्जनोपिहि इः खोयपरेषांसर्व-
दुःखदाहिनएवेति प्रद्वेषफलपुनः सम्यहे प्रद्वेषपायलक्ष्मामनोभावानिपदेशतादिनं-
तिसमएवचवक्ष्यमाणत्तिर्गत्यपुनरायातिनतोपिलक्ष्मीरपिनत्स्मद्धचवत्वात्पुनरागा
१८ तीतिनातिष्यने ॥ कस्मैविल्कपतायकेटभारिहरः पीवदीचीलयांदेविव्यामभिवाय
ऊष्मामिनचेन्नात्किंविदाचलमह्र यत्नेमान्द्रेरमप्रजनम किमिदंविद्यागृहं यस्मिन्नेनी- १८
चात्तीचनरोपसर्पणमपामेताकिमाचार्यकम् ॥ लक्ष्म स्ववाहामम् ॥ कस्मैहेलात्सिलां
किंचिद्वदामः नदेवाद्व यत्नेशलियदम्भुजंनवाःवामसथानेनदेवाकिंविद्याशालायत्न
उन्ननेत्यक्तानीचाहापिनीचनरंगच्छासिएनत्किंजलानचाचार्यकंउपदेशः प्राचा-
र्यस्यकर्मदापांत्येनत्रकारज् यथापीष्यागुरुनिकटाविद्यागृहहगतत्वान्नक्षणानप्र

स्फाति नयाहृद्याण्यम्बुजेऽस्मिन्वानीचोपसर्पणं जलगुणः स्थितिमः नन्वकथं नहि पु
हृषीनमस्यादिरीचं कालं वसामीत्याहृकमैविदितिविलोहृदयस्य कमलाश्रय।
त्वात्वः किमपि लोकत्रेरं कपटं प्राद्योयिनं नयचिरस्थितं त्वनेन हृनेनलक्ष्मीव
गामिनीत्वेपालम्भः कृतः॥ हंसमृग्रामस्त्रमृलमतीत्वं येनालनमकीसकलराज
कुलखलीकारखञ्जलासाहसिकमहृस्वप्रसाद्यान्धकारखेलनखेयोनीमध्यमथन
जीमूतविलासविपुलनाकिमेवमुपालम्भ्यते इयंहि गुणवद्भिः सहसंगमं मृषैः
पदमामसन्नकालक्ष्मीः प्रवीरकरवालवसति भुवमसिधाराव्रतं चरति सीतास
भानुयमिव ॥ त्रिपुरविलासविभ्रमालसालोऽलक्ष्मीदेवीपङ्कहवचनानिगणयि
पुरोदर्शयन्ती कोपमोदिचहकूडीकेटमोहाराविष्कृतडपाइङगीरी विभी
देवि सायं कैलासशैलः स्फटिकमणिभवामंशुजाले ज्वलद्भिश्छायापीनापि चत्रपा
लिकृतिभिरुपस्थाप्यते पादपानाम् यत्रोपान्तोपसर्पत्नपनकरधृतस्थापितप्रसन्न।
ज्ञामहामानोदिशान्तित्रिपुरहराभीरसंदत्तलोलामहलाः रामः हेतस्वानमाहरूपमा

ग्र॰ रा॰ टी॰ १५५ 144

नोपिनचलत्कौतुकंकरोति गीर्भिः कैलासोयंदशवदनकीर्त्तिविलसन्मणिश्रे
णीपर्यंकरमकरिकामद्दिनाशीलः अमलाभिन्नाहरपकाटिकमयसर्वांगविमलेति
रीक्षंतेयत्राः फणिपतिपुरस्यापिचरितम् यापिच दशमुखभुजदण्डमण्डलीनांह
ठपरिपीडनपीनमेखलोयम् ॥ हंनस्मरा मल्लभटीइर्थ्येरणार्थेभूर्येनस्मनालेनप
र्यं विशेषेणसमलमनान्नेनकीर्त्तेखलीकारेपरस्परयुद्धोपातिपानेकारिहतिम
नीगुणावत्संगमत्रूपमस्वपदेलब्धुमन्काटिलाधवमस्येलायांखञ्जाचारित्वान्नुडाग
वंक्रमणाद्रूपंकहेक्तंचरासिनत्कोमिलिनीचगामिनीन्तुपालभ्यतेनिजदेवद्वैविपाक
विचारजडोसोलोकान्नयोनीचगामिनीन्यादिद्वयंशेषवचांसिवक्रोदिवसेनसर्वत्र
विप्रकीर्णः सन्नेकत्रवासीभूतोन्योन्यत्वावाधिक्याव: नम्रालिमोगीर्भिः उद्दामानोति
यंत्रिनश्रमरणाः अकौतुकंकौतुकवद्विनस्फाटिकप्रभाभिर्भास्वराभिर्हेलाणांक्षा
यात्रलापिप्रतिबिम्बैरुपलभ्यतेप्रतिबिम्बान्येवछायावज्ञांनीन्यर्थः मद्दास्रकोवः
भजेनैर्यीडोत्तिमत्तान्मणीमयपत्रवल्लिमकराणामंतर्ति मत्तत्वेनोत्पन्नैः प्रति

बिम्बैः लाञ्छितोपलाः स्फटिकतैर्मल्यादं नहिं नमापिप्रपंति ॥ पीनमेखलोग्र
स्तमध्यप्रदेशः ननऊर्ध्वांधः सस्थूललाम्नमध्ये च हामीभूतत्वाज्जलागृहकवेयां
लिंगद्रुपस्त्रूम्भोटतिमत्वानिलानिसकलमूर्तैरपि कैलासः करोति ॥ जलगृ
हकाविनर्दिकासत्वानिस्फुटिकगिरिगिरिशस्यानिर्ममीने विभी सीतांशुति दे
विहस्तांनामभी ॥ जलगृहद्रुकिंस्कंपीवंजलहृद्रीतिलोकेप्रसिद्धं ॥ कैलासा
द्रिनटेश्वभ्रतटिजरालकारचंद्रांऊरज्योत्स्नाकन्दालिनाभिरिन्दुहयशादामद्रिने
दीमाल्तकाः गौरीहस्तगणप्रहृतवपुः पुष्पांतिथायेयकश्यान्तस्लेहसरोद्धव॥
एदत्वापीस्युक्रीडासत्वापुण्याविनः ॥ अपि च यस्य च निल्यमभिल्यकावासीपरमे
श्वरः सहस्रालैरंगैनेमापिनतिनीलोत्पलमयी भिवान्मातेमालाप्रपनयतिपत्यो
मत्वभजन जिह्वलोचकोडारभाषितेऊमारेसहगणैर्हसन्वोभरागीहद्यनस्
ज्ञानीपरिवृढः किंच ॥ कैलासाद्रिकन्दालिनाभिः प्रसन्नाभिरद्रिन्निस्यामिंडमद्रा
वान् नदीवहहंतीभिःस्मिऊश्यष्ठं गोधाउमत्वानलकरप्रभावेणप्रकृष्टाहिषमा

ग्र॰
रा॰ही
१५५
145

मदेहाः स्मरतस्तेषां तद्गुणां पालनाङ्गौरी भाग्री षण्डखण्ड ननन्दयन्त्या ड्रागेयको भ्राता
तस्यैतेहेतस्महोदामहस्पवृडयः स्मरणवषण्डखस्मबालकेलिमिश्राणि ॥ नमन।
मिंदूंचकुः महहसनयनमेयुग्मे हेतुन्वान्तीलोत्पलमयमालान्तलंकोतिकेपाल।
त्वात्क्रीडारभसेनगृहीतत्नामिक्ष्वालिगणैः महहरस्य हासः ॥ यत्नात्स्मभ्रमि हृत्तोम
नवसुधाचक्राधिरूढेभूशंसेवोपास्थेनिवेधीवामसवति शाचिचेण्पारिधाम्पाति तैजस
लाटेनोभवंतीश्वनशोहस्ताहिनालाः कथंनामसोपिमवः प्रनात्त्नगलामंस्थाहि
यज्ञाविभुः लत्म जयन्तिपारिमाषिनलत्माभयादनपसाचिनेवहरिणेन इहके
सरिकरतोऊरऊटिलाहरमोलिविधुलेखा सीमापमपरिहासम् पदस्मचन्दस्
ग्रणावककालकवोडिमएडमालामएडनस्समभाणवासिणोभ्रमणादाविडम्बाण
घेवरोहिणीवलहस्सकलंकोकिंनवासिणाऊरंगपण विभी विहस्स पंके।
भगवानपिनमृगांकमलंकारकामः कलयने किंन सहचरापिपाणवपरिषत्स।
मरूयेकामचारलोरत्तनीमू कावयेतामिवकपालीषीरासिनिपाकरसंयव।

३०

इति सर्वैरुक्तेऽमति रामः सबहुमानम् श्रीकण्ठस्य कपर्दबन्धनपरिष्वङ्गेनोरगग्राम
णीसन्दष्टासृकूटावलंसकालिकांवन्दे कलामैन्दवीम् याविम्बयति स्तवनाय
परितोनिष्ठीऽसंदंशिकायन्त्रेणेवललाटलोचनाग्निर्विस्फालाभिरावर्त्तने
पुष्पकेंप्रति विमानराजमानाग्रस्यनाम् आलोकयन्नमेऽथिलीसमहाशी।
स्ववाणी विभीषणांप्रति देवियत्र २॥ यत्राबकल्पान्तरूपे यागेकालान
लानर्भुवमानाहेतासप्रभः प्राम्यः पुष्पान्तुनात यःकल्पान्तनाले: भ्रमितैःवेग।
विवर्तितैः ऊलालदण्डप्रायपदसंबन्धप्रेरणाद्रुमन्दरान्नृष्पीठरूपंचक्रनदाक्षि
नेमन्दावितण्डप्रायमेरोः सूर्यादीनामपितत्खलिबद्रव्याद्भ्रमयवटनिविष्टाम्भादिना।
रजनीभ्याभिन्नवर्णाभ्रमानिस्मति यदितेजोमध्योविद्युतोभवन्तिनदाभवंनयन्तः
प्रानपः पयोदेष्वप्रमत्तीकृतालाः यासुयामिदंयद्दृष्टालुमेमध्यापिविद्युतो
जाताः स्वतपवनस्याविभक्त्वांहिप्राह्णोयस्मादर्थेकृष्णंप्राह्णोविस्मये ग्रहमेरुणा
सहदिनानिप्रायोरण्यातिवेगमभ्रमणेनत्वणांदिनविभागान्मेघालामस्माद्यपिस्फु

स्तु.
रा.टी
१५८
146

रंति विशेषाविर्भूतस्वस्थानिभासमानाविर्भूतपनयोन्मेषोल्लेना: मौलीन्दुकला सिंह
वहक्लनखत्वेनभयानकृगेणलांछनहेतुनामसमीपमनागच्छतांपनिष्कलंकीकृ
तापत्तप्रवजयति स्वच्छस्वभावत्वनिष्कलंकत्वेनातिरिच्यते नरमस्मेरोल्लिनं कलंकहृप
मृगंविनाप्येवविशिष्टाम्भूषणत्वेनयदि हरमवनंतदेवचन्द्रकलंकोल्लीलिम्
नवगीतत्वात्मदृच्चरणांपिशाचानांमैरत्नातिप्रियत्वेननतदीयेच्छावशात् एका
ऽदेषीति धर्मोविधायायेन्दुनिशाकरं सगौरवंशीर्षासिधात्तुनाभ्रियतेवल्लट
यान्तु यंकमालीकपालालंकारएवजटान्तटबन्धनक्रोमेनवासुकिनाश्रा
प्यायनार्थसुधामयत्वादेषगूढ्वोतनसलामिन्दोःकलांवन्दे बिम्बप्रतिपूरणा १८
यत्नात्बिम्बक्रमणायसर्पसनंदापीकयाऽमृत्वावंस्वतेऽदीक्षियतेरजनमध्य
पिकला सन्दोपीकयाधृत्वागोलकंकन्तेचन्द्रवज्जहंस्मने ॥ मेरोर्मध्यमंतिम
मटमथः संचारिभिस्त्यागिनामाटेयैर्विटपोपविस्थितननरुच्छायाभूतमोधिन
का: निष्पीनात्सचमासिविबुधैर्विन्दोः कलामृक्षमाऽऽदृत्तामलवमानलांछ

नमृगाङ्कित्वाग्रदर्भाङ्कुराः श्रयिच ॥ मेरोरुपरिभूमौ मनितं गत्वात्मेखलायामेव
मद्भिः सूर्यादिनेजसांप्रसरैर्हेतुभिर्विटपानां शाखादिविस्तारणामुपसूर्ध्वप्रदे
शएवनिस्खलत्तलच्छायाकारिणोनजसांतिम्यमेवाधः स्थितत्वाच्छायास्तद्गुणा
मुपर्येवावस्थानेननिस्खलत्वंचविटपोविस्तारः यदभिधानचिंतामणि विस्तारो।
विटपोऽस्त्रियामिति नत्यादेवैरमासिमासि प्रत्यहंक्रमादेकैककलापानेन सतिकला
द्रूपममृतसंप्रदानव्यपगमादुच्छलितमुक्कलनाउनसंगरूढरंगेणकवलिताश्रा
दर्भाङ्कुरायास्तनाएवंविधामेरोरुपरिभूमयोहर्षंवयांते ॥ भूमेः स्वर्णमयाफ
लोत्तमनहसेरम्यमेरोस्तटीसीमनोयमनहंसाराधितयपर्यानचारणचापथ्यः।
श्रासिन्नादिप्रयनेकपथवनहयेरुद्दामंचरणगानयज्वालाजालविलीनकांचनशिला
जम्बालमतः प्राप्तिः लक्ष्मणमीनांप्राप्ते ॥ भूमेः स्वर्णमयाकेशप्रायनरुद्राहित
देवलाहृपत्वेनसीमंतनत्वोयमेकचक्ररविरथसंचारस्पचरणगापथ्योराजमार्गोव
तेते श्रासिन्नूर्ये समीपादनर्गलनीबनेलोज्ज्वालवलयेनड्मानांकनकशिलानां

श्र. यः संकः ननयुटितः श्रधिः चक्रयावामहृताकरूेन नगरोगोराकृष्यते ॥ एताम्पुष्पवेल्लति

रा.टी. नवबलटीपुष्पपमध्ये दिनेपि हरिचन्दनवाटिकेयम् एतास्थितच्छमाणिाविमवनया

१५० निशीचेच्छायाविनाम धुवामृतमादधाति निदृष्यचमहूर्षास्थितम् कथमुण्णु।

147 परिपुष्करावर्त्तकानामभ्रवलभः विमृशुण एतामग्रगहिमयाक्रे पिदीपेन

रक्ष्यायामतोज्ञापयुप्तेतिवाक्यार्थकमेकं प्रतिदिशंस्थितत्वात्तुटीनामित्यबहु ३.

वचनं नासांचैकस्यैववाटिकयाम्त्वाहाटिकेयमित्यैकवचनंनदहष्पु।

ष्करावर्त्तकानित्यत्रावितिवेषोधः परिभितिहिनीयाग्रभमूरम्रमवोमूरकारि। २१

णीनाम्प्रियपेरावणः नस्याभ्रमातंगत्वान्मेचमामीप्यं ॥ अयायंविबुधेन्द्रबांध।

वस्रुमभृऊसंतानकसुरदाम्नीममरावतीविहरनेनिर्वैरमैरावणः यंदेहान्माय

परिच्छदं पुष्पिमृदोत्लिप्यप्रनीच्छत्रु हुः संतेनेदशाभिमेखैरापितेजेः सुरावि।

णं रावणः सुश्री सत्यमगोचरेगिरंदशकाद्दक्रीडितानिति ॥ अयायं जीवति।

हिरावणेशाकेणापिसंतानकऊसमभोगोऽसंभोम्रदिदानीनत्वजनपुरसीभि

रूपभक्तानिमं नानकप्रख्यसयामानियस्याः स्नानथायानोवेस्थकेनदीप नां इथ्यं
प्रमोदात्पालस्त्यभयाभावउक्तः अतएवाविरं सरकवीस्वउरीभ्रमाति एवमस्य
साम्प्रतिकं मोस्यमनकाश्रवदोस्यामाह यदोन्मात्रेति यथाग्निगावः कन्दका
दिकं हवमच्छालय पतनद्रुणानः कलकलं उवेति तथारावणः प्राणातिशया
दकाकेयवणे रावणं हरमूर्धेतिस्त्वापतनं गद्रुणान्निजरेवमखैर्भूयिष्ठत्वाको
लाहलमम थैः संरावणिकमभूतं पतनं चकार समनेनात रावः शब्दः संरावणं
अभिव्यासैभावेनाग्निस्थनेननाग्निनित्यं अग्निनोपणीस्थनेनत्यणम् ॥ एकैकानिवसं
तिनेभुजभृतः कस्मानिगहोमहेवीरत्वेनमियंपुनर्वस्त्रमनी पोलस्त्यमाविध्य
नीवालीत्वाहूयमानमेनमपियच्चक्रे हतनचत्वषीयपुष्पामः श्रीवत्सीकृतेनच
क्षणमस्तहन्तमस्येवयम् रामः सवद्रमानम् ॥ एकैके एकशाहोसाभार्यणा
थैः वीप्सायां द्वित्वे दावधिकस्यस्यादेरित्यनेनजम् लापि एकैकेउन्कर्षाः स्वभ
जाः संतनतन्त्राध्यकस्यकर्मेहेगहानकमपिपितिं दामइस्यर्थः किंतपोलस्त्यंवी

ग्र॰ रमाम्भरणानां नयंती वीरस्त्वेवमियं भूत्वा भूत् एवं लक्ष्मणोपन्यस्तं रावणमाहा
रा॰टी॰ त्म्यं पुरस्सरत्वनाहिजेस्त्वनेन स्वसोदरोत्कर्षमाह बालीति वालीपुत्रः स्पर्धे
१४८ याये तु माकारयं तेन पुनरन्तभियोगीनं पुनमपि रावणं यज्ञके कत्वातिसे
148 पादिना याह शंसद्भूपोनवंविदधे नद्धकेवयमत्येग्रमसमर्थाः इत्यर्थः ताहश
मस्तद्रूपस्य माहश्रीः निश्चोषतो वनमशक्यत्वात् किंनु धाना नेवेतीमिनेइति
नत्वयुपामः स्पाने च कृतेइत्यनेरुच्यमानं म्प्रणमः गर्हधातोर्दोषानिजनेहावि
करणार्थत्वे यत्वामूर्यार्थत्वान योगे कृत्यं तु हार्थेत्येनेन सम्प्रदानेक सेइत्यत्र ५०
चनुर्थी यज्ञकेइत्यत्रयश्चम्भत्वा यस्तु हूस्प्लीवत्वे का प्राप्तकदां कवानीतिव
नत्वणा एनामितियादेतिकर्मद्वयम् ॥ मा किं वा यो वाली भुजतज्ञालिपाम्हले
नरणानोद्रपाग्रीवंयस्य प्रतिजलधिमध्याविधिरभूत् कथं वानिवीच्यः सच
दशास्यो यस्य मनेमनागासी हालिर्भवचारिनमेवोपकरणम् सीता ग्रष्या
उत्ताकिंपुणएवं दालिदकपूरमलाग्रामस्त्ककगोरागगणोदीमाहवि

श्री सीतांशति देविचन्द्रलोकोपकण्ठमधिष्ठितो विमानराजः हर्म्यपनांचभ
वानयम् ॥ साकिंवाच्यो अनिर्वचनीयस्वरूपएवमवाली यस्यकरूपायांरा
वणंदशननोतिपीस्पधारयतः प्रतिसमस्तेमन्याकर्मजातेएवंवालिनंबहु
मत्वापिलक्ष्मापिबद्रुमननेकथंवेति सवावणाध्यानिर्वचनीयायस्यवधे।
वालिवधकारणमेवकिंचित्सहकारिकारणमभूत् सुग्रीवसाहाय्यस्य।
वालिवधनिबन्धनत्वात् रावणस्यवालिनानिर्जितत्वात्तत्कथंप्रतिवालिवधस्य
वेंगप्राथत्वात्स्वहावपिकोप्यधिकबलःकोपिहीनबलइतिनिश्चेतुमशक्या।
विनिभावः हालिदेति मन्त्रकत्कोदर्पवाचीदेवीयशाहः द्विधाहतस्यकह
स्यायोदर्पोलक्षणयाप्युवित्वातिशयहत्वम्भोवम् ॥ यंप्राकश्रस्पगवाग्रदेवि
कउभांनामानिसंविभ्रतंस्पेन्त्राजालकलतालीभिरभिनोमृसेनमंधनस्सः
प्राचीनारचलादिन्नलजगनामालोकबीजाहहितिष्ठकोतंहरिणांकमंकु
रमिवरहुंस्नगजीवाति ॥ यंप्राकहृत्नंयंसर्वांपरशातिणोनवाणांक्रमेणप्राक

स्व. अग्रक अपाक उदक इत्येवंरूपाणि नामानि ऊर्ध्वं तन्नामविशेषाण्यत्वाग्यागादी
रा. टी. नां ज्ञीवत्वं पलस्कलादिस्यन्दकरणशक्तिः सिञ्जनाड्डिरायादिफलस्कलत्वाः
१५८ अत्यमन्यत्वकारिहृद्बोरहिजेगदा लोकक्रमस्य बीजमायतन्मात्रहृक्कान्तिं रूपं ऊ
159 रत्नलः एवंरूपमस्य यस्य दर्शनाज्जनो जीवन्नीवमप्रोदगादिस्तुनरबृहन्नेनमम्बत्यः
मणीकाञ्चनकिरीटकुण्डहिमपारिष्कारप्रदीपाङ्करोदेवः केवलवन्धुरन्यनमम
प्राग्भावकालिम्भरिः संस्कृतान्तिजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीभिरेणीदृशां
गीर्वाणानामिवनेः सधारमवनीपीठेगवः प्रोद्गमान् युगलकम् अपि च ॥ स
श्रीहन्ने मश्रीहरिणाङ्कः परिष्कारोभूषणपरिष्वीनक्रुञ्जः मडिश्चमोडसि ७८
स्यामहस्तुनामिन्यनेनषत्वम् अन्यं नमः अंधनमसेममवात्यानममइत्यन् नः-
त्वमस्वयेनकालिम्भरिः ननत्रमनान् संस्कन्ताग्रलेकर्नाइङ्गसामग्धारमवत्या
मूर्द्धाग्रलः देवभोग्यस्य सुधारमहरूपस्य नदायनत्वात् ॥ प्राणायामोपदेशा
मरस्मिरूहवनेयौवनोन्मादलीलागोष्ठीनां पीठमन्दारासिभुवनवनितानेत्रयोः

प्रातर्वाघाः कामातुरोमयस्त्वा शामिनऊमृदिनीमोनमद्धान्तृगगः शृंगाराद्वैतना
वादीविभवतिभगवानेषपीहृषभानुः लत्ता त्रिलोकस्मकौनकम् ॥ प्राणा
हृतं प्राणायामः श्वासप्रश्वासनिरोधः लक्षणयासंकोचः नवगुरुः नाद्धितारे
नत्वात् यौवनोन्मादेनयाः सविलासावाक्यप्रह्नवयः नाम्नातमंसचिवः यदा
नेकार्थः पीठमर्दोतिधोयातितिनताष्टोमयानायकप्रियइतिप्रातरवाशः कण्ठ
वेनः चिरन्तदाश्वादमस्यहाणांतृमिहेनत्वात् प्रातर्भोजनरूपः कामस्यामयहोमया
नीचप्राणविस्वहरस्ययागविशेषस्यकर्तानत्महिम्नामस्मरस्योजीवनात् ऊर्ध्वदि
नीनोस्वागारितानाभिवमोनमद्रायालक्षणयासंकोचविशेषश्वनरागप्राग्रहः
नङ्गमग्रामकमेमत्कृतप्राणानिरूपः यथाग्रहैनवादीवेदान्तिकोब्राह्मणः प्रव
त्तिवाचहेलयायंशृंगारादन्यम् निराकर्ताप्रनएवविभवतिप्रनेकरूपनायोग
भूर्भवति कर्कोनिस्वयवांऊरंकरनलेहृत्वाहासित्वाभिषः संहृतः पुरहृतपो
वयमणीवर्गेणकौनहृहलात् ग्रासानिन्नभिनायमकहरिणः ऊर्वीनाकिंकि

स्र॰ कलाकेयामिंजमयीमनसचटनोलन्वाटस्त्रथावाशिनाम् सग्री ॥ कर्णोहृनम्
ना॰ टी॰ चन्द्रोहिषोडशभिः कलाभिः पत्तचादिनाभिः पुनर्विचाटिनाभिस्त्रस्त्रथमल्पिबे
१५० धनकेयाह्रूपः बहुफलकहनकाश्फरूकवत् ननस्तन्मध्यमृगोपिस्त्रथबन्
१५० एव अतः कौनकादेवीभिः कर्णोन्मेगयवांजरंहृस्लेधत्वायुगपदाहृतः आस्था
थेवालिनः सन् चन्द्रहृपोकलाकेयांकिंजर्वीनकीरशंजयीन् भंज्याल्वानेव
त्यर्थः संहृतिः बहुभिः हृतमाह्वानं उद्घाटोऽस्त्वेचटन् ॥ रोमकप्रचलोऽस्म
मुटमगामीन्हाश्विरंकौनकाहहः सिद्धवधूभिरंकहृविणस्नालेरथोत्वामि
नः माभोत्वीदनमामनश्पचहनानिमत्पिवंधंवपुः श्रीनाशोः त्वभिन
लघात्मवदमोऽङः स्वायवन्निष्वने यापिच ॥ रोमकहृने रोमकमाश्यिनोहष्ठा
देवाविशोषस्त्रीभिः कौनकाल्करनलनालेः भाचिनः सन्द्रतिमासंपुनः श्वनयो
जनयाश्शीथिलमत्पिवान् भंगयोगमपिचंद्रस्य वपुर्यादिकथंचिदेववशात्व
भक्ति नदामाभंत्सीत्यरंचंचलः सन्देहमध्याशिनशात्स्वव यथानिमित्तंभवि।

ति ॥ एतस्य कलामेकामस्मन्नमस्कारस्य पार्वतीरमणः वर्णकालिमानमिव वहति
प्रतिमासं क्षुत्क्षामानस्य सोमः सादरं प्रणम्य। एतदुक्तं वर्णो बालिं वर्णिकारे क्षाय
स्य मानस्य घटनार्थे स्वर्णकारा ... स्वर्णस्य वर्णिकास्तामसिना परिवर्तने भर्गोदा
नपार्श्वे क्षिप्यते ॥ त्वं गीर्वाणगणाग्रणीरित्यस्मन्नमश्राद्धं भवती धियति धीमीकर्मच।
वीरुधां विदधती भगजगज्जीवितम् सोमस्त्वामनुनिभाय मूर्ध्ना भवेत्कः कालं।
कूटमिलत्कण्ठान्तकूलकालपाशावलयालीढोपि मृत्युंजयः सोनांशुतो दे
वि ॥ त्वं गीरुक्तं त्वं देवार्थं शाश्वति कंसुधामयं श्राद्धं श्राद्धं काव्य विधानमित्य
नेकार्थः त्वज्योत्स्ना खेकीयुरमेन छोषधीनां शालिप्रभृतीनां प्रवर्धनाद्धामी
कर्मेति मांतीजगज्जीवयति होतेम त्वां शिरस्यना रोप्याविषं भन्तयं कालकूटं।
कालकूटव्याजेन ग्रीवायां यमपाशमण्डलालीढोनापि मृत्युंजयः कः स्यात् अपि
तु न कश्चिदित्यर्थः मृत्युं जयतीति मृत्युंजित् यैर्विदातीरित्यनेन खे मृत्युंजयः
शम्भुः मृत्युयोगेणापि त्वन्महिम्नैव मृत्युंजय इत्यन्वर्थनामाभूदिति भावः ॥

अ॰ नेत्राणां मधुपर्कमत्र मद दधे: सर्वांगमेदस्करः शृंगारैकरसायनं सविभ्रमं पीयू
रा॰ टी॰ षांजनायाति: देव: किं स्तुमहे महस्वराधीशालंकाररत्नांकुर: सीरोदार्णवस
१५१ न्निकमयं दोलायणीकामुकः सीनाहमस्ती अप्य्यउत्रसमाणऊलइबजोव
151 णाणाविसवसीनाशीसदिएंअपणापपदापदकखिणोनधवलाणवाल
णाणाहिणीरमणोय्यवचन्दोसणीयदि राम: आजानकिं ॥ नेत्राहृतं मधु
पर्कं दधियुक्तं मधु तदानशीलस्त्रवसाधान्त्भिदेहनत्वान् मादस्कर: पीनत्वहे
तु: रसायनमपाविनिहेनत्वात् गंजा आकरस्तदधाता: अत्र आकरे गंजइति
स्त्रीपुंसलिंगता भाषागमावार्थत्वेन क्लीबत्वमेव नेपथ्यसाभरणं सीराब्धिरे
वसन्निकेस्तत्र सौत्तिकं दोलायणपलार: ॥ प्रियोपभोगेन त्वोपिनावाणां समभावे
शाने: धन्यो किमपि सौभाग्यसौरभ्यामिह रोहिणी सर्पणोनिद्रपयन् दलितऊस
दकोशोदंचदहर्षोपचारस्तणशामितचकोरीचंद्रिकापानजाड्य: अभिसमर
सृगाक्षीसृकहरा: सदं नेत्राणि मालीमकरन्दोकेन्द्रलास्यं संभास: अपिच जग

नामन्तर्हिताय॥ प्रियोहृत्तं चन्द्रभोगेमवोत्संसत्साधारणोपि सौरभ्यमतिशयः द
लितृत्तं विकासितेभ्यः कुमुदकुंमलेभ्यः नवोनत्र्याटितखानितलेभ्यः उत्कण्ठा
नावाक्षेपणयउपचारः प्रतिक्रियातेनलक्षणान्तिरलं चकोरीणां ज्योत्स्नास्वादार्थं
नाश्रंयाभिः उरेप्पनजाड्यापगमान् तथा चन्द्रकान्तानामकरंदैर्लक्षणयाज
लैरुद्गताकन्दलायाभ्यः ताः श्रियमभिगन्तमघनानां स्त्रीणां वचनं विनाहृत्यः
उत्साहकत्वात् खदंतेवाचंते चंद्रलोकस्थितत्वेननत्सहितज्योत्स्नास्पर्शनेद्रप
णादिषस्मानि:॥ उदयति कलमंदैः कांदनालैरलीनां कुमुदमकुलकेषुवं
नयन्तंगहाराण् मरम्लवरचकोरीनोयकर्मोत्तिकोयंतहिनहाविरवासाह्र
हितणांलोकचक्षुः श्रपिच॥ उदहृत्ते भृंगानांकएदध्वनयएवतालास्तैः केर
वकुट्मलेषुश्रंगहारान् लक्ष्मणयादलस्फारणानि प्रकटीकुर्वन् कर्मोनः
कर्मभूमिः सासाक्षीश्वतोतकेहवादित्यतेनकर्मोत्तिकः कर्मप्रवर्तयितात
योकर्मोत्तिकोजलपायायिना अतः कांदशोषाभावास्त्वकोरीणांमरवरत्वं वाम

अ. ग. टी. १५२ 152 दलितालवालविहितं जगतां नेत्रं चंद्रः अत एव जगत्सुपकं न मदयति ॥ तैः सर्वज्ञीभ
वद्भिर्मृगनानेत्रसिद्धांजनैर्वीनीवंश्रेर्वोगिभवनद्दष्णामन्यपदैर्हलमोभिः व्यामेह
ष्वीवलयमाविलं लालयन्न छलड्डिन्यौत्न्हाना लेत्रयमदयते शार्वरीसार्वभौ
मः सहर्षास्मितम् प्रिये प्रियवादिनि ॥ तैर्हेतेः सर्वज्ञीभवतामभिसारिकाणेत्रा
णां सिद्धांजनैः नाहशानमसांप्रियगृहमार्गादिविशेषज्ञानात् जगद्वयदृ
शामेव त्वहेतुभिः पदैः दर्शनशक्तिप्रबन्धकत्वात् वा शाहोरत्नत्वप्रशाप्यानपद्य
लोकः व्याममाक्रान्तं चयं वा ग्रावादिलीयाधिपत्यात्स्वच्छवर्णी चंद्र उदेति चन्द्रा
लोकादपि परं पदमारोपयति माम् इमामन्तर्बिहितामनपासालवोकयः
विभीषानरागम् ॥ चन्द्रहते परं प्रकृष्टं चन्द्रालोकादपि अधिकं प्रीतिप्रदत्वा
त् अनुपाशाः तत्त्वाः एवमनुरागप्रकटनप्रसंगो विभीषणो रामं प्रति स्वानुराग
प्रकटयति ॥ यद्योवीतलमूलचर्षणाव शाङ्गनहक्षचूडामणिश्रेणीश्रीपा
रिपीडपीवरनमः हरे पुरे भोगिनाम् कर्णाभावनिरस्तऊरुलरवव्योसंगमा

धन्वनाम्रूभः पन्नगपुंगवेन समभगात्वत्कीर्त्तिवाकर्णनेन विद्धस्य च ॥ यशोवर्णनं
तिष्ठकर्पूरकीकृते जगति समाति यशनागराजेन शेषो दोषिविस्मयात्कम्पयनाकर्णि
भावात्विराकृतन ऊर्ध्वलरणात्कार विनिमन एवस्त्रभगं यद्याभवत्स्येवं त्वत्कीर्त्तिः
पातालनगरे स्थयने परमेव शिखिना विद्धा नाक्षि उर्वीतले नितलस्यायत्सु लावीरसम्ब
धयदेशालासिन् पुनः पुनः क्षीरमः कमेनयनत् यर्षणां नस्मादन्ने जिनानां शीम
त्वारत्नपंक्तीनां श्रीभिः प्रभाभिः प्रलनमसलमे एतेनकीर्तेः सकलपरानंदकत्व
मनुष्याधुन्वतेति धुनापपादित ॥ भोगीन्द्रः श्रमदत्तरंगमरमीसंगीनगोष्ठी
पुत्रेकीर्त्तिदेव स्फुलोनि विंधानि यानी पञ्चस्तद्धावर्तने रक्ताभिः हस्तल
रीभिरभितो गीतानां त्वकर्णीर हयीन्द्रः श्यः श्रोष्यति नामाकिंमहिमहि
सहस्रालोनचवत्सः श्रवाः रामः विलत्तणस्त्रके नाविभीषणस्तकमा
नगरत्यचंद्रमसंचमीनामखेचराणां निर्वर्णं ॥ भोगीन्द्रो वृत्तम् ॥ य

अ॰
रा॰ टी॰
१५३

153

थवदनः विंशालीनि सहस्रस्य फणात्वेन च वक्त्रः शतानां विंशतिः सह
स्रात्सस्य कर्णाद्वयेन तत्रस्थः श्रोतुमतीश्वरः सन् मधुरकण्ठीभि
र्देवीभिः गीतां त्वत्कीर्तिनामाश्रोष्यति यतस्तस्य चक्षुःषि भोगीन्द्रस्य
वनश्रोत्ररूपाणीति ॥ आरब्धे दायिनामस्य प्रतिसमेनिर्माने मासि
न्नापि अक्लं जन्म समान कालमिर्जिनां संख्यक्षं वर्षाणि ॥ आत्मद्रो
हिणि रोहिणी परिवृद्धपर्यंक पर्यके रुहः संकोचाद तिरश्चितस्य
नाविधेलाक्षिल्यमेदीर्जितम् गीतां प्रति ॥ आरब्धजन्म प्रतिसमेत्यं न
तस्य अक्लमप्रेतायां जन्मसमयएव समपन्नो किरणश्रेणी आत्मद्रोहि
णिस्ववैरिणी नक्षत्रयामस्वशोभास्यानन्तस्यअयं शिशयमवस्तन्तु स्यधामानि र्मातसमा
बुः परमनेनाम वैरिणां स्वकांतिभिर्वेलामसनाम्भोज संकोचितेस्फुरितमितिमयुषैः

अनेन कर्म्मोत्कर्षभवत्कार्त्स्न्येनानुभावभानोर्भूतलयापन्नस्य इनस्यानन्तं परिहरणायनातः

श्रुतं निशानिमानखण्डैः किंच नान्यपि ॥ अनेन हृन्नमस्त्वन्मखेन हव्यधान्या चन्द्रमौ

लौ येनमपक्रान्तः परं नन्तो सोमखान्स्तनगौरवः ततोन्सनमहं मन्ये न तत्तापनोद

नायपनाः नावकेषु स्तन्यानि तानि यौतिमानशकलानि स्फुरन्ति गुहणाहि रजनपि

ण्डेन सहतो लम्मानस्स्वलचाह्वयापिण्डस्य संहरणायतनस्तह शानि खण्डानि ति

पंनेग्रच्यवनलयासाम्येनपुनः भवत्याम स्वं सर्वादयोसणदाविति पुंवद्भावः सा

र्वसान्नाटजानि भगवान्तेषयमग्रयोनिः पावपो यो यं यदग्विलमहः प्रीणयति

हवीषान् चकार्याय हव्यानि भगवत्पुरुषं ह्यैमा च भाक्ति तस्या पुलेसनन्नवर्तनै

पञ्चमभोरुहाणि सीतास्मेरावतनमुखी यस्य उनमक पंडणासे पुणमुण्डलं है

विशं चक्षमस्यवमेणि अकालामन्नं भ अवदाम्य आणाहणाच्छ्रूडामणीकदम् रामः

सप्रहासम प्रियेजानाकि मयाणामपि जगतामपजीव्यायमस्मदीयिनिः या

दिप्तनः समस्त्रमेतं मौलिनापिनाकपाणिरधास्यदंगाधीवानिर्मालमनपभोग्य

ग्र॰ एवायमभिप्रायः सर्वे हन्तीति रामः किंच भवत्यापि मास्स्थामितो ह स्पलएवा
गी॰ टी॰ यम्॥ गायत्र्यहं ब्रह्मणो म्भोजसम्भवत्वात्तद्वीजजन्मा शाखा याउर्था यपंवस्थात्व
१५५ द्यामित्रिणामित्रमालादावभ्यसकलमहोऽभ्रंगाडीणांति ग्रह विस्पग्रकालाभ्यतो
154 ऽयोमाविनिहितीया एकमयमालस्वनंयच्छेतिक्रियाविशेषणम् यच्चस्मादर्थे॥
वेधसागोग्रसम्बन्धात् दानान् देवभक्तेस्त्र एमानादन्सखोपमाभूत् नपुनः साध
र्म्यादिति भावः नचभगवच्छत्रूत्सप्रति हन्त्रं प्रयोगात्तत्कार्थ्येन पदत्वदोषः श्रोभ
नातन्तूर्यैस्थाः नस्थाश्रमैश्चर्णांसतन्त समासान्त विधेरनित्यत्वात्तक च उपमेव उ
पसंभेषनादित्वा यणा वत्स्यजण उपजीव्यत्वमेवसीमायाः सात्ताज्जावित्वेन प्र
तिपादयति मासान् मासमार्गशीर्षमासप्रवितः प्रतिपदादि तएव तवोदितंजग
उपजीव्यत्वादेवकलाणोषीम्हं तत्वमापिद्धव्यसीति भावः॥ पीरहाग्रयणंजगव
यह शामालानले खोलवा विष्णोन्मादद्वना शानस्पकदुःभामस्त् वाटनीकं विका
वीरेषुप्रयमाव पुष्पधन्तषारेखाम्हतीमगव पीणांच प्रतितराजबीजमध्यिकातंरी

नवस्वेंद्रमाः ॥ पीयूषवर्षं आग्रायणं देवभाषयाश्रीलोकादिकफालिकयाकृतनमहं ।
येनेदेवानांयजनं आलानमल्पकेनस्पयमालालोमाचामोर्लेख्याचपरिवंननोन
मूलानस्यालेशउत्पादः सलावाल्कामकृतनमस्याश्यो मपवकृताशः नापहेतत्वान
सप्रतिमस्वबीजाजाप्रतिराजः हरीं ऊः नस्यबीजंआदिकावणं प्रज्ञोति संहरणाः मंत्रोग
णोनः उत्सनीचेवास्यानास्थितामांतिलीणास्तउत्सेरेवमवंतेनतदैत्यात्मकस्पविव
मंत्रोन्यर्थः पतदेवतामोपिप्रकावांतबेणसमर्थयते ॥ सीतायत्नमोदमानाम्र
ध्याउत्तणरिपुंणागुणीणोजाहिंतहिंसोहंति जीणाउणसीसमारुहहाविर्लिहवल्ल ।
डाचन्तोय्येवयाहमाणोदेमणाग रामः विहस देविमहात्तबियरुलसमवेयव ।
मेतत मेतरपकमकोतकालतगीरिश्नतेपवेगोक्षलान्विप्रशोधाम्बुपारेस्फुटोदर
दरीगम्भीरमामागरः चक्केगोधरवाहिलंचिनचवोयंतासिंयमाहतेः हरणंलाद ।
तिरियतेहिमहतत्तखस्प्रज्ञलेचता इदंचाम्प ॥ मेतहतम सेतायहमानयनेद
वेंगोधरवाहिललंचितोयाश्चिः पश्चात्मसारम्मानीनपर्वतत्तेपाहगेनव्योम ।

ग्र॰ गामिनाजलेनव्यक्तीकृतमध्यऊरुवाणामौर्यैः सन्दष्टमनोभयं चक्रे पतोमहाम्बुणो
रा॰टी॰ ननयाङ्कलेचोयथारिक्रः शात्विति ॥ प्राचीनाचलमूलचूलमणिभिर्निर्घृष्टपा
१५५ याल्विमैर्निर्यामेषुदृभिर्निजेनवधुभावरनाचेलाजांजलेः यांतः प्रोढकलंकनद्ध
155 मभिनः सान्द्रपरिक्षीयेते विम्बादरुकरभग्नैर्लोकनमः स्तोदशसिन्तोमेदः एवंव
प्राचीदृशे पादाघेमुदकं पायंपाद्याचौ इत्यनेनसाधु चन्द्रकान्तैः सातिदमैःलता।
णयाजलेः कृतः नदृग्रैस्वस्बरेहृतैर्वालनप्रतिमत्वाहते यो यलाजांजालेघेसन
स्मात्मध्येमदृतालांकनेनमालेनत्वानक्ष्ङ्उभयत्तानिष्कलंकदृयंग्रऊरैर्लक्षण
याग्रैवानिरत्नोवाविनमस्मस्पृशेयेतनिपायांभवन् नैषीकेनिप्राग्रदोषादेनो
कण जिगीषुः कृतमंगलोभ्युदितः सन् प्रयातिकेनैवभग्नप्राञ्जुः ह्नीतिमित्यामोति
मृगवाजकरजभंगुरवाकिंशुककऊस्मावनंतासिकाः मृदृशः भयसंऊचवंरकदृति
णवद्धलोज्ज्वलहृणांमिन्द्रमीलंते ॥ मृगदृशं किंशुकपुष्पाणांसिंदूनरवतिभवे
ननङ्याङ्गनंसमृगासंकोचेचन्द्रस्पचनमञ्जुलता ॥ इत्योरेवकलायाकृदेगोहत्य

मूर्ध्नि स्थिता याः श्यामिव नष्कमेन नकलंकरूपेण परिणमने विदस्य रामं प्रति
इत्येताह्वनम् यस्मात्स्थानादेकाकलामस्महृत्नानन्नुक्ष्मार्षिरं कलंकरूपं जानमित्य
र्थः ॥ रोदसी कूपमण्डूकः कियद्देशप्रकाशाते चन्द्रमा यद्दयदो वनत्वकीर्तिः प्रतिग
जेति सीतामाशिमितम् ॥ रोदत्वन्नम् द्यौस्तु पृथिवी च द्यावादवादिन्वाद्द्योदामिन्यादेश
स्त्री लौवल्वा हुरोवादिल्वाड्रूपं रोदसी श्रयं स्वर्गभूपृष्ठकमात्रप्रकाशी त्वत्कीर्तिस्तु त्रि
जगत्प्रकाशिनी प्रतिगर्जतिप्रतिस्पर्धते ॥ ज्ञातामिथ्यायाडमाकीर्तिकांतिर्हि ण्या
डिमिंडांकडग्रवागिदेणमेपादिभयाव ग्राहरिणांकेणान कलंक से चाडीविडना
मर्वेहस्मेति रामः स्मयते सीतारामं प्रति सार्वभामि विवक्षालं कणभयाव लुन्नम
गायलकलो हो कालियज्ञावामिन्युलहरी मर्धक्कडमक्ष्यंकोगाण्ठिणादरह
णपडुणो अन्याव पक स्वांतरामक्षोक्षेगामियं कुमाण्डलपङ्ककोचामगादंजस
नेपथ्येल्वयेनाम् सान्निध्यतेभगवद्वासिष्ठस्तनो मंगलाभिषेकमाहते रामः श्लाक
णो कथमथम श्योध्यायाः अन्याहन्तो मातृस्नेन स्वांतवयाति सीतामह षमकथं

यु.
रा.टी.
१५८
156

ख्यं नणाणान्त्र्योणान्नवरावेद्दिनाभयश्चवंपुष्पश्चडोणममंगीाहिद्रमश्चणामगोण
गच्छन्न्फ श्रुधोवलोकारामंप्रति यथाडम्मण्दंनहणाज्ञीमूद्दसामूवेमहीयश्चल
स्मिमहूमयश्चणावकुरवच्छलेकोन्दृद्दलोकेवणान्हवग्रोविग्रस्वलमेपकरवश्च।
टि रामः स्वस्यापि विभीषणंप्रति ॥ ज्ञाणामीति ज्ञानामिनत्त्र्वे[illegible]र्धीपुत्रकी
र्तिकांक्षिभिः सहप्राणैः स्थोहूला द्दविणोकेनकलंकश्रुगमनपाशेनसंज्ञा।
डीग्रुगलमितिदेषी एवंहिचत्रस्यद्दविणाहूपपकृपवकलंकयश्चालीन मेष्ठ
तिलक्यांस्यातिजैानोयामितिद्वितीयः कलंकोजनापवादश्चेपलेनोपालि।
नः यन्नस्वकलंकोद्दयसंयोगस्याएवंस्वभगीानल्वान्स्वैषोदासः सावंहूमे
प्तीवन्मलोकुनस्यविलोः बाहुभिः स्पृ स्वलीभूयपर्यन्तस्यपारिवर्तितमसस्
मचलस्यक्षोभनेविलोडनेनउच्छ्वलिताउच्छलनशीलायेत्रगयासिंधुकलो
लाः तेषांमध्यस्थायाच्छावः श्रुतिः नन्नहमांरत्नुनायमानेयमाः सावमंसो
घमंययाभवन्सवंकेनगायति कृत्स्नपल्लस्थानवामध्येसंस्थनः कलाहा

न्याखण्डीभवन्तः चंद्रबिम्बस्य योमकरकोदर्पः लक्षणयानवच्छेदस्यानोज्वला
तिग्मयः नस्योऽम्बारः प्रसरः तत्वम्भोरं तरुणातिमेरुस्थलादन्यत्रनरुन्धणादिभिः
द्वितिः श्यामत्वाद्विस्तृहृदयानुल्या मेरुस्थलेन्तरविकरदीमासिकनामज्ञावाज्ञा
ज्वल्यमानेकोऽस्तभातिमे ॥ ननु उदेकालिखिनाकेमण्डलप्रोक्षलक्षणाकवम्बभा
सताम् शैल्पशालमिवाविश्वकर्मणः किंविभातिमृगतृष्णिकामयम् विभी।
षणः ननु उक्तम् ननु उदेकाभ्यानादीनमारब्धारकेविम्बाङ्कयाङ्कः कणगणे।
र्दीमंमनत्वक्षुः कर्मस्थानामिव नत्वाहि यत्रभासवंवस्तु हीरखानिनयनदीयरे।
णकणाः पतन्ति शैल्पस्यशालाशिल्पशालेसेनाशालेन्यनेन क्षोवलाविकल्पः।
ज्योत्स्नामृलीययायासवमसकरभीकाम्यकांतावर्त्माहरेपिज्योतिरत्नावपलपति
मरुज्ज्वलज्ज्ञागलक्ष्मीः विम्बद्वीचीभिरवसितान्निविडमनु ड्डयनेः कांतेभिः प्रसव
नाः फेनायन्तेऽनिमामउयनद्दुदुधंचन्द्रकांताः सर्वे विमानावरणंनाटयन्तिवा
मःविलोकादेविदाक्षिणेन ॥ ज्योत्स्नावत्तं ज्योत्स्नामृलीयोज्योत्स्नामासइत्यभिधानविना

ग्र॰ माणिः नास्मिन्नावायां गमनेच्छवान्स्वभसाभिरुट्टैभिरेव लोके लंचायितमिछाते नव
रा॰टी॰ वाहनांनरेण भृशांदीमानि जैलप्रदेशानां श्रीयेत्र ग्रनएव चत्वः प्रभामहंतिग्रसि
१५० न्नमैत्रीविपिनादिशनिदेधाभावान्सर्वेतः सर्पेलीभिरिंदोः कांतिभिन्विविडसनीवपा
157 योमंचनस्वंडकोनामणयोदिनजातिनेस्वकीयेनैवनामेनयः ऊयनातिशयःनेन
सिमासिमाशहेऊर्वेनोभुवुधायचनयय्यामवानिएवंकेनमहमंतिनिनप्रवादम प्रस्व
वाइतिकर्मकर्तरिभूषाथेमालिकेवादीन्यनेनकस्यातिषेधः ॥ सिंहलद्वीपसमभोधेः
सम्भूतमिदमत्पलम् माणिक्याचलकिंजल्करमणीयमदीस्पने सीता जइहिका
हऊसमसंकासोग्यग्रसयंसोचवादे एमः स्नत्या ग्रांजानकियं इहैवरोहिणाशोरे
हयन्यकायांहितीयमायननंमनेलीपामद्वावलभस्यमतयभवान् ॥ सिंहहनं सिं
हलद्वीपंपसंरोहणादिरेवनयकेसरम् जहिकासेति यस्मिन्नग्रग्रगालिरेवहसो
विलसति इहैवाति ग्रायननंग्राग्रमः एकोदएकायांहितीयोरोहणादिनिकटे।
हहन्यायपायाविमननलसमभोधिमदरेदथावीषड्नाथंकिलकलशजन्माऊल

पतिः यमावाध्याल्लिन्याचलाग्रीवरोधैकभिषजं विरहाणामन्त्वं गगनमधिरोहन्कल
यति अपिच ॥ हृदहृत्ते संकटभावेनमनवकाशाद्गम्भीरमेवाम्भः प्रचुलस्थानसंपत्या
समगाधं स्यात् अथ प्रचुरतरमगस्त्यजठरं प्राप्य वारिधिः विस्तृत जलत्वात्स्वात्वगाहो
जातः यं मुनिर्विंध्यमुद्गं गाणं शोफस्य वधिस्तनाया वक्तकत्वेनाहृतमीयं वैयर्थ्यं विवारा
भयत् आरोहणादेनोराकाशमासीनमुपविष्टमिवमन्यते पुरावयविस्त्रभिर्विन्याम्य
गोरुश्चैः कृतेनभासितविवारोढुमशक्नुवन्नगस्त्यमवाधितवान् तेनचविंध्यवृद्धौनि
षिद्धायांमन्यांसमभूतिमुखेनावारोहन्तमासीनकरभादिवनीचैः स्थितंव्योमावगच्छ
तीतिभावः ॥ निपीतेयेनाब्धौ किंमितगुरुभिः पल्लपटलैः प्रयत्नाडुडीयप्रतिप
दमपयस्वलपातिनाः विशांनाः कालीरमहूरमशरणाः कीरविरिणः तेणं हस्तुल
सारत्नितुनगीवां साहमरसः अपिचाय स्त्रेगावमावैमौमस्यरत्नासिंहासनेसिंह
लनाब्धिप्रदोषावभेषु ॥ निपीतहत्ते येनाविजलेपीनेसातिप्रत्तरणाः संनः सपल
गिरयः प्रदेहादतिभारैः पक्षैः कष्टाडुडीयपदेपदे प्रपक्ष्मलाः विसंस्थुलाः पतिता

ग्र.
रा.टी.
152
158

पत्राविशेषात्तमत्वात् ततः प्रावरणार्थं कर्कशानां तिवासस्थानं विवरं स्रवंतः लक्षणं र
क्षा न ददनं नरं विवरां नरातिलीनत्वेनादर्शनात् तस्य प्रसंसारत्तनास्सह्यांसादृसा
दरः नदीयस्तति दृष्यसाद्दसमस्साद्धैः कंनंतनशान्कवंतीत्यर्थः स्मृंगारपववक
वर्तीतस्यासिंहासनेसिंहलद्वीपविनिर्गतानिमयत्वात् ॥ उदेष्यन्ती एष्यति स्मा
विकर्णाद्रीः प्रांशुमणिस्थलीनां पंथानो यत्र चरणलाक्षालिपि भूतः चको
रैरुद्गीर्णे कंटिनिकूलपाकः प्रतिपदं परांचः सेवा रात्रविनयवनीनां विहरण
ते ग्रन्थतोदर्शयत् ॥ उदे उदयाभिमुखस्य प्राचीरः लोकस्य स्तनत्वात्किरणैः
कणाद्रीः सुस्मितमोदयिन्द्वाल्लीनाः ततज्जलप्रवाहेण यत्र पद्मचरणार्थक
लिपिः लाक्षालग्नेचकोरैः हवोन्मादितंभयं येस्तया परांचः परांमुखत्वात् य
विनयोदोप्रपीतं विहरणे प्रकटयंति तेषां समस्तवेषां स्थलानां चकोरभया
त्स्याने परां मुखगमनानि चरणलाक्षाप्रतिबिम्बधारिभिस्तु कांतस्थलीभा
गैः लोकालोकपतेरित्यर्थः यत्र पद्मानदीपे स्मृंगारस्सार्वभौमस्य स्थानं सुक्ताना

४

सिमाऽस्मादकस्मात् मौक्तिकीयाः वेण्वादिभ्यः ईयाणीत्यनेन ईयण् शुक्तिरत्नं
शुक्त्याः शुक्तिकागर्भे वा एक सकाशिनी जलधिन्दुः पाण्यपल्यानि मौक्तिकानी
त्यर्थः ॥ इयामसौ मौक्तिकीयानामपामाधारत्वात् स्वर्णी शुक्तिकागर्भसंबंध
त्वभिन्नाः स्वातीयविन्दवः अनंतसमुद्रादेकमेघः प्रसूतयः शुक्तिचयवर्तिऊभो
गकर्मभिरुद्धृतेः शुक्तिसंपुटप्रमाणानि दृष्यन्तीह तानमुपयाणपाशिरकरकाभावम
मांसि सीता यथाऽन्नाशिहिरिन्दकाविणामित्यपणाश्रसंभयवदोसाश्रवसमा
ईहीपणकाखवाशेष्वेससहस्रमणीसन्दोऽणामहृजसर्वैवंगो मौक्तिकयादृवणा
रमणीयाण्यपनस्यपमी एवंणीयादि ताम: विदस्य ग्रन्थनोदर्शायन् ॥ शुवहृतंस्ती
ऊथानाहारोपभोगकारणेरहसेविपाकप्रामेहैन्तभिरिह सिंहलसमीपे श्रसालो
यानि शुक्तिगतानानि स्थिरऊहत्पनो बिभ्रन्ति सर्वस्याप्यहहानिबंधनोऽन्यापत्तिवान
करकचनोपलः साहिलचुदावी मौक्तिकहृपक्तास्थिरः जोहृनि स्थपत्नीहनोः ।
प्रेमसर्वस्वसारः पुनः सभावसिङ मौक्तिकाभरणरम्यायामस्यामेवमाहशालेका

ग्र॰
रा॰टी॰
१५९
159

कारणां प्रेमगमकत्वात् ॥ रमयन्ति मलयाचलोयमस्मादुपवनमत्तापवनेन मानिनीना
म् दर्पितविनयकूटस्थाहितेणीभिः सावलम्बलीभिरुच्छकरः प्रबोधः लक्ष्म अग्रेदशेय
न ॥ स्वयंणीप्राग्भारप्रचलाविततोमानसालिलक्ष्यं हस्तक्रीडाङ्गिभिनिवद्धलश्रामेवा
हणाम् दधानस्यापीनोत्कितजलनिधेरनद्वपरंपुरोलोपामद्रामदूचरमनेनाश्रम
पदम् अपि वामित ॥ रमहृतं रमयन्ति रतिजनयन्तिपवनेनदेहनाम्नापराधानाम
पिमर्त्त्यणाममनपराधेनयथा धेसाहानकुर्वतीभिः हालीभिः मानिनीनोऽरुच्छकरवेनप्र
सिद्धापिप्रमादः स्वकरपवप्रत्यन्तरहः व्यलीकाश्रापिमानिन्योमलयानिलोद्दीपि
तस्मरत्वात् रवीनांकूटस्थाद्यावलम्बनमात्रेणापिप्रयेषु प्रसीदंतीत्यर्थः ॥ स्वपाह
तेहर्वमनोल्लिनामम्रद्रपीत्वापुनरुल्लसितः तथाऽस्यहास्वकरविलासेवंचलमनएवावि
स्तरते नएवागम्भीरंयत्नीरेनदान्मनाद्रदैः स्फुरंमीनव्राते संचारितं रूपामिवर्धिष्ठ
नः हर्वमापान्नमारब्धः ततउन्नितोवाविधेयेननस्य अपरंसिंहलाश्रमापेक्षया ॥ चन्न
दाभिपातवेगा दृष्टापिपासेमनामदयमाने पायायितुमिवात्मानं विश्रुत्यसृष्टीभवं

५

स्यापः सुग्रीवः सस्मितम् चतुर्दन्तम् अगस्त्योदये प्राग्दिक्स्वभावा सिद्धं स्वच्छा तिजला
नि उत्पन्नेसंवेत्ते स्नान नाटकपापप्रमनेदास्मतं मानविषयता । सिवनेनंसर्वाणपापि प्रगुणी
भवंति ॥ भुवमिदं चनान्तरम्भोनिधिरचितातापोप्रानकर्माणि मुनीन्द्रे भक्तंमन्यानि किमपि व
कस्मिरे समभवनाति सर्वतोवलोकासहंस्थाङ्गनम् अहोचिरेण याम्यार्थे रामदेवे चन्द्र
देशलोकैकमंगलाउसर्वेधर्मा समनाधिरोहिणीहृदउकारण गृहे मेथिलांतपोधनाना
हृदयः रामः सलज्जस्मितम् विमानवेगेनाटनकेन विलोक्य कथं हिरण्यहरिणवि
हारकेनारण्यलीलानामुपरिप्रतिष्ठामहे, सखी सोपहासम् ॥ भुवहतं भुवमिस्मृत्वेला
यां इहास्मिन्नगरे स्तपोधानं भोजनादौ मंगलपूर्वं जलोपस्पर्शनं यत्र सहपामपोधानं क
मे नस्सवयमेवभोज्यीभविष्याम इतिभयेन भवनाकस्यः ॥ इयं सामारीचशरीरोपहा
रस्थलिनात्मनोदशाकस्यरम्यकपटभिन्नवेशाविडम्बनसूच्चैकमर्मज्ञा पंचवटी साद
वंच ॥ इयमिति यथादेवतायाउपहारं दत्त्वा स्वात्मानं रक्षते तेन यथा रामायमारीचं दत्त्वा
रावणेन स्वात्मा रक्षितः मायाभिन्नवेषविसवद्रूपमर्मवेदीति ॥ विष्वामिह्मसाविहिष

स्तु॰
सु॰टी॰
१८०
160

ववपुषाविधेयेणापत्तुन्मालोदण्याकृष्टाविदेहराजतनयानेत्रेराबिन्दायचमरीचायनमोन
मः। किमपरं यस्मे उले र्त्नसांद्दावैवाविभनापिदाशरथिनाचक्रेननुज्यंयत्! सीतालज्ज
ते रामः सम्सवर्णाचलं दर्शयत् सीतामपवार्य देवि ॥ विस्पाह्नंतमारद्वीनः माया
भिन्नवेषाविसवह्रूपमसेवेदीति। स्वर्णामयत्वादङ्गुलेन देहेन रामस्यावादपिद्याहृष
सीतानेत्राय रत्नः उलमध्येयदर्शेवधाय शाल्केनापिरामेणायजाविभ्रमलावेसणिम
गह्रपनावमरेदेतिहिस्वापमारोपितं यत्येनुपवदेवहलाः एवं चवाह्नसांनरेभ्यालि
शायित्वादस्याभीत्ताांनमस्कारः उलेह्म्यवनिर्धारणेसमसीश्रस्वर्णाचलोमालयवा
न्॥ नूकेरत्नमयूखविपाटवामिलत्काकोलकोलाहलमस्त्कोशिकभ्रमकल्वर
माः सोयंगीरिः स्मर्यते ॥ नक्रेरह्वे रत्नप्रभाप्रायधयोदिनाभ्रमणपुंजीभवत्काकभीतैः
तूकैः सेविनागुहान्धकारः एवं रात्राविपिश्रकाशत्वाल्लज्जाहेतुत्वं स्मर्यतेत्वमेवसमसी
मप्थेः लतात्राविजातावेकवचनं ॥ यायाकृष्ट उचांग्रुकेमायिह्यावस्तायपत्राणि
नेचित्वं यावनदेवनालहृलनाम स्वेस्वमधुःकौतुकात् सीतस्मयमानाकपोलेहृसंदर

दृष्ट्वा भगवतीं जनकीं देवदारुकृसावो पतिव्रतां ममपस्समादि रामः अन्यतो दृष्टी
यत् वत्स भगवतीमितो भागीरथीम् जनांतिकम् पतस्याः पुलिनोपकण्ठफलिनीकुं
जोचरेषु नसं कृत्वा किंशुकोवकैरकवनकोडमहिस्मरने दृष्ट्वा वत्स सितेमपि प्रहसति
श्रोछापवाधेन दाकौमारब्रुलभंगदोषितमपि स्मोरं नवा सीकृत्वम् सीतामलजामितम्
गवमानमपि नमानि च गोदावरीम् रामः परिहृत्यावलोकितकेन मरवेदम् देवि ॥
कपोतेनाति हलहृदयसंयोगात्कमलमकुलहृपः कपोतहलः यद्वनमानिः उभाभ्या
मपि हलाभ्यामन्योन्यपार्श्वे हलः कपोतनैामासौ कर्मचास्यातिबोधन पषविषया।
भ्युपगमेप्रणामकरणेगुरोरस्त्वमेनोष प्रीतेभयेचकार्येवत्तस्यः कालिनः स्त्रीभिः
पतहृत्वम् वलात्पथमसम्मोगः कौमारब्रतभंगरूपं दोषहेतेमहापराधं हत्वनवत्यपिम।
यितवत्वेसंकाशाकिंशुककुंमलमालांमगमत्वात्ताखत्तनकालेलननटे तेधायमर्मे
कर्मणा हमतिमकोपमपितेमखंहसितमभूत् व्याजात्त्वखन्यामदर्शनेहासेहतुः
कुंजदो राष्ट्रीति बहुवचनेनरामप्रतिभयात सीतायाः कुंजात्कुंजां नरेसंचारोविभ्र।

ग्रु.
रा. टी.
१८।
18

मालिप्राप्यहेलयोत्पत्स्यते ॥ अस्मिन्नाल्यवनस्थलीपरिसरेकादाविनीऽस्वनः समस्थलंक
रणोमदस्सपयसामासीद्ववर्षेणापि यद्धाराललितैर्नशाखाविभिरपिन्नत्यालितेमॉन
घ्याहस्त्राकन्दलितंनकेविभिरपिप्रारब्धितंगीनकम् सीता मन्दहस्कंदकएठग्रंथि
लस्वरा पुष्पकंप्राति विमाणरायसीद्वाम्निणदलश्यामवजमसुंभेमेहिस्रग्रंथनहाथि।
नवेहि पमायंनरीयुद्दाएड्याप्सारेक्ष्लीरामः विमानवेगेनाटिनकेनसीतांप्र
ति इदमग्रेमहावाघ्नमाएडलेकमाएडनंऊएडिनंनामनगरम् इहाहि ॥ अस्मिन्नहमम् उ
हीपनविभावत्वाहृष्टेः प्रागपिचनाऽस्वेरामसमासूणांह्डिहेतरभूत् एवमवर्षेणे
पिवर्षेणोचितकार्यमुपदर्शयंवर्षेणापितदवर्षेदर्शयाति यद्धारेति तथाताहगव
स्थाप्रात्नेमांवीत्यत्वत्सुवे शाखाविभिस्रुद्धाग्निविभिस्रुहाहिहूपप्रमोदहेतोस्सत्यापितप्रस
दितामिन्यर्थः ग्रंथिलः सगलितत्वात् सीताप्रि प्रियाविरहादावण्यमृऊत्तीविनासी
तिवंगणम नदलत्येव विक्लोलीप्राणी ॥ अनत्यन्तसमश्रीर्मलयवनजनन्मायमानिलोपि
पीयसेदाम्बुस्मरमकरसम्भक्ताविभावः विदर्भोणाभूरिप्रियजनसपदीरम्भवभसप्रसंगा

रंगानिदिशगुणपुलकसंजितनने ॥ अनहूतं नान्यैर्हेदिमालक्ष्मीः यस्यनयानगरांनरेख
वधनान्कामकेननमकरेणजलश्रियस्वाङ्गपभृतेमर्वस्वंयस्यमनघा पनेनरमोन्यत्लव
मतंग्रयंमलयानिलः विदर्भाहियोरनहेदापनोदास्तुनन्वीकरोतीतिभावः ॥ वि
भूतकौशिकीवृत्तिसौरभोद्गारिणीगिरः हवाध्वानोपिकवयोयस्यरीतिमुपासते
विभो दाक्षिणात्योदर्पेयव मणम्यनामयमंधविषयलक्ष्मास्समगोदावरद्वारकला
पेकनायकोभगवान्भीमेश्वरः अयंहि ॥ विभूतोहृतम् भारतीसात्वतीकौशिकयार
भटीचेतिचतस्रोवृत्तयः रसानुगुणव्यापाराः गौडीपांचालीवैदर्भीचेतितिस्रोरीत
यःकाराः यस्यकौशिकीनधुवस्यरीतिंविदर्भदेशोद्भवत्वाद्वैदर्भीतिस्समासपदमाधु॥
र्यादिममगुणमयीं संगावप्रधानायाः कौशिकीवृत्तेः यन्मनोहरत्वेनाह्लादकारिणी
वाचोधारयंतीह रव्याध्वापिकवयः परिशीलयंति अथ चयदीयश्चाचारएवकवीनां
मुपास्यरशस्तुत्कर्षख्यापनं लक्ष्मविहं समानांगोदावरीणांसमाहारः समगोदावरं सं
ख्यासमाहारेत्यनेनाव्ययीभावेसंख्यायानदीगोदावरीभ्यामित्यण् नदेवद्वारकलापः

स्त-
रा॰टी
१५२
152

हारसंचयः मुक्ताकलनामसकट्टपस्द्रवकपवनायकः ॥ उत्कालाबभटीविजृम्भण
परिणामाद्देव भ्रूपना वामार्धेनननदेकपोषचरणा बिभ्रहृषुभैरवम् मलेवाश्
रिभुजंगमभूषणाममैः भोगेंद्रकंकालकैर्विधाणः परमेश्वरो विजयते कल्याणक
मौलिकः रामः कृतांजलिः ॥ नत्वाहं कल्याणेशाख्यः कलनाग्निवेतपरिणा
नवामार्धे विघटनेन स्वभावादेकाग्रीभूतचरणे महाभैरवदेहे समुत्सेतामया
नकटीमवप्रथनाया आरभटीदृश्यसंस्फुरणेन इत्यादिवविघटमानेन उदानीक
णीकृतागामपि संहृतत्वात् नदीयाश्रियं जरेराश्चिमयत्वात् सर्पेत्वाच्चयुगपच्चयत्
नानवानपत्यमेव छायारूपस्य सर्परूपस्य च मण्डनस्य शोभामाकिविशेषोदभा
नः अतएवसंहारेकर्मारिकारी ॥ नत्वारभरमयमाङ्घ्रिरिमननारिकार्धसम्पृक्तेय
निवृत्तभ्रमिविभ्रमायजगतां मोक्षायतस्मै नमः । यत्तु डाभुजगेश्वरप्रभृतिभि
स्ताहम्भ्रमं नीरिक्षः पश्यादिर्येन हर्णेमाननयमैः शान्तोपिन शरदर्धे शशिपिच ॥
नत्वाहमनम् नाराद्वोपक्रमामसंकेः हेतोः रविभ्रमामोर्याम्नन्यीकृतं यदर्धेनमूर्णे

५

नानि मित्रानि चर्चाद्धः समार्थिनो भ्रमरीविलासो येन न स्मे भ्रम्यमाणं हि वेगवशात् ख-
ण्डमप्य खण्डमिव प्रतिभाति नाहमत्र मित्रमयसमानं यथा भवति श्रान्तोपि भ्रमेऽत्तिह
नोमि ॥ क्रीडानटस्य प्रलयान्धकारैः कोऽपि निपीनेन नवनीलकण्ठः पर्यंकबन्धं स
घगुरुमांगं न त्यक्तुं याहैत्तन कालरात्रिः सर्वेन मेति रामः श्रमनोदर्शायन् इ मिष्ट
मण्डलमौलिमाणिक्यस्तवकमिदं च कांचिनामसीयमायतनं मीनकेतनस्य मीना
मपवार्य स्वेदजलाविच्छलाभिलनमिहैनां प्रसादे स्थिलमासीनम् विपुलं पुलकप्रा-
लाकापटलं कटितिप्रतिकरोति श्रापिचाय ॥ क्रीडाहमं विष्वं संहृत्य न्तनः सूर्या
दीनामप्यभावात्तमोभिः सवर्णत्वात्काण्डनिकृ नेमृत्यत्वात्कबन्धं शौरस्वपर्यंक ब
न्धं ऊर्ध्वन् विनाशमाशंकमानाकालरात्रिरुपादर्शा इविहमे कांची नाम्नीं नगरी
स्मरस्यावासः स्वेदहतं पुवनाश्च पुवनयः वाति पुमान् स्त्रियेन्यनेन एकशेषा हि नाग
च्छलेषः वासेदापनोदाय स्त्र योपिमासि केन पुलकांकुरेण पुनातीति विडीक्रियते न का
लमवते षां कामिवेन पुनर्गाढाश्लेषवांछया पुलकोद्भेदान् चशाद्योपयंः ॥ ग्रभिम

अ.
श. टी.
१६३
163

स्वेदपतयालुभिर्ललाटश्रमसलिलैरविधौतपत्रलेखः कथयतीदमेनाः कपोलः सखी
वामनोदर्शयत् इयमितः शृंगारदेवतागर्भगृहमंगीविषयलक्ष्मीमीमंत्रमेमाणिक
मज्ञायिनीनामनगरम् ॥ अभिप्रायं विपरीतरतंधीमत्स्वभावाल्ललाटस्वेदबिंदुभिः
कपोलाभिमतस्वेदप्रवाहमनारभ्याप्यनिस्थानादेवाधःपतद्भिरस्तालिनानामेवपत्र
वल्लीनामसमस्तानस्यकपोलस्यचदर्शनात्सुहृषायितमनयाहृत्समितिस्तायते सर्वे
षाविवश्रमाभावात्कपोलस्नानास्वस्वस्वाभाविकरतेचकपोलानवीह्मिभवललाटे
स्वेदाम्बु वर्तितपत्रवलिमज्ञावस्थानसंभवात् पतनत्वाविस्यस्थाणिचिद्रायिपतीन्या
लसस्यखेपतयालुः अभिमतस्वेपतयालूनितान्तोत्तिसमासः सूदितोलक्षणया
प्रात्तर्विच्छायः इमेनाम्लानः ॥ कामिनमभिसृत्वरीणांगौरांगीणामिहेङ्गौरीषु
उद् यमानानामिवरजनिषुपरमीत्स्वेनच्छया ॥ अपिच ॥ कामिनंतुनम् अव्रगौरांगी
णामभिसारिकाणांशशीसुधाम्नराजिषुसवर्णत्वात्प्रपतेनविभाव्यार्थे केवलेकृससवा
च्छायापादिवख्यातगामिनीनामिहपतने ॥ अथकान्तेोषानामिहाहिचरनामिन्दुवि

रणानवनोरंवंहूणघ्यातिहिननेयायुवनयः चकोवाणांज्योनन्नारमजनुककोन्हल।
कुन्नामदीलंनेनशुपन्निभिरविघरामोगमन्दरम् ॥ अपिच अयत्नाहृतं अवसोधानाः
मधस्वकैरोजधमनखाः शाणीस्योनन्नास्वंतोज्योन्नार्थपरमाधारचर्मंभाजततिभावि
भोति ननः सोधस्याः स्मियंवुवुमागन्नले त्वणाः सीयमालोननममापकाटिनाविलारं
नऊरवंकौनकानाप्रुपंनीन्यर्थः ॥ रहगुवानिवदनकांतिभिराप्याययितऽन्यपारिमृजः
प्रपाते भक्तापमकाहिमहावि महीचिवंतः पुरचकोरः विभी साङ्गनाटरम् इहैवाय
मलकायाः प्राखानगरगोवभाजिविभवनरहना धिष्ठानप्रातिष्ठितोभगवान्
महाकालना धिष्ठानप्रातिष्ठितोभगवान्महाकालनाथः अयंहि ॥ इहहंसे अयः
हीमखमहृवैन्योन्नालोपिमधुवत्वात्त्रीणीनः अनएवनन्नपारिमृजः अलसः सन्न
वक्लया किंचिङ्गकिंकिंचिन्मकरस्वकोरः स्वपिति ॥ इहहिरहोज्ञायिन्यां अलका
समवन्युपनगरनस्यायां दावंतस्पराहस्यानेस्यापितः ॥ उहाममभ्रमिवेगविल
नजटावलिप्रणालीपनन्नंगाजलटरांटिकावलयनोनिर्मायननंजरम् सेश्वा

श्रु·
रा·टी·
१६४
164

मज्जनषण्डपत्रपटलव्याजेनहृत्साधितैस्त्रैलोक्याप्यायनाटिकातपनटः स्वामीजगाद्या
यनाम् ॥ रामः प्रांजलिः ॥ उद्दाहनं उत्कंठबलभ्रामिवेगास्यालिदिग्रांतियाविनताभ्यो
जटावलिप्रणालीभ्यः पतंतीभिः क्षीरसमुद्रलहरीवीचयाष्टिकाभिर्वेलायितं नभ्रसिंडंप
जंरपालिगहहंकृत्वापंजरमापिहितउपरिष्टहृदयेः पार्श्वतः सिनवल्लोल्याहिम्रसंहारण
वनाटिका नमस्याभिनयेरवैनतोनकः नटोद्दिहभूमिकाविशेषमास्थायनृत्यति ॥१॥
नमस्तुभ्यं देवासुरमुकुटमाणिक्याकिरणप्रणालीसमभेदस्नापितचरणाय स्मरजिते
महाकालस्वाहाकृतभुवनचक्रोपितयनेनिरोड्डुंभूयमस्मरापिवकामंकृतवनेकिं
च ॥ नमोहृतं समभेदः संगमः महाकल्पोमहाप्रलयः स्वाहाकृतंकृतंविश्वंकृत्वामि
नस्मृतः सर्वोप्यपोहायेवसमरोपिकृतः विश्वस्यस्मरम्लत्वात् ॥ वेगादगादयनव
त्रिनेत्रयुग्मेननमान्नयनात्कृषाणेः कामेनसमोहूतशास्त्रहलेस्वाहामनध्याय
विंजरोमूल सर्वेनमस्यांति सीनाविहस्य ॥ वेगाहनं नवाविषमान्नेयादग्निः स्मरं
दग्धं शीघ्रमेववेगेनतानः परंतकरास्थितसमोहूतास्त्रमाहात्म्यांतिजाग्निं यांस्वाहा।

स्मत्वा चिरदाहसंतप्तोऽभूत् ॥ असोऽत्र भवदोनामि सेद्दरससेकवालिदनद्दहलोग्र
सविनपलाम्यादिग्रच्छेस्तभोकखेजेणसमग्रणोविविद्यालिग्रंगामीकदो सर्वेहसं
नि वामः सविमर्शम् अस्याहि पुराभगवतः ॥ अहोइति शम्भुसम्बान्धिनोत्ताः कवलि
तचन्द्रर्द्धमलोकस्यापिवमत्तानापगतायत्काम्रोपिवैकालिकभोजनीकृतः अपगत
त्वधोहितसंध्यासभोजनमस्तुते ॥ बाणीभूतपुवाणस्रुहषर्पतिप्रत्याप्ताया धाविते
विद्रातिस्फुरद्दासुषु लाणिकणाक्रांतेशङ्केतेप्सरे नमोऽत्र समभुजंगवपुगवणव्या
व्याकृहबाणासनादि मामसुरपुरद्दिषो विजयतेमन्यातसीमा श्रमः अन्यतोदर्शय
न् इयं च कालेश्चुरिजलनेरम्लमाधारणाग्रमाहि षीमाहिष्मती नाम चेदिमण्डलमु
ण्डमालानगरी इहाहि ॥ बाणीकृतं त्रिपुरदाहाव भ्रे सर्वस्थानामगमयं वास्तुकि शर्व
चैव धनुर्धूर्जटिना श्रुते तत्राग्नेय बाणेनेनाश्वि तस्यावि सोऽधीरणाप्तेन त्वाहुतेनेगरुडे
समस्रुखेवेगाऽनपारित्तेनेसतिस्याफणीद्रेणाभयादी शकणातंयावत्सीभवतायनुवा
कृष्टेततनसुन्तगमाग्नेयबाणस्फुलिंगपीडितेनेगरुडे पतर्सयातेसर्षातिसर्पराजेनति

ग्र॰
१६५
165

र्भयत्वात्तश्रीभवता पुनः स्वर्यानामगमनाय सवलीभवनाबाणो मुक्तः। ततो नागराजे
नैवाकर्षमोक्षयोः कृतत्वात्सन्धानाविधिरेव शम्भोः पादिश्च मेने यव्वात्वमूक विजयत
इत्यत्र श्लोकात्पूर्वमुक्तस्य पुवाणाहस्य योगे तीतेकाले सैव वर्तमाना धाविनइति धावे
र्गत्यर्थस्य ऊर्ध्वं योरपि सव्याभिधानान् श्राप्यमुक्तवाणिरगि: ॥ पूर्वेनमः पश्चाद्नमः
मचामोमजेनराज ७ण स्वयाहस्रं बाणासनं यस्य सतथा दिममस्तु यस्य सतथा
ततोनयोः कर्मधारयेन ततो तप्रेन्यादिनात्तीयानसुफघः पुरङ्गहृशतिषुरदाहस्वरु
कम् ॥ प्राश्लेषचतुष्टवनतनोत्सवकोन्तकानिक्रीडाङ्गवाद्यदपणः अनिमृत्यनंतः भोगः
सपयापितयेचपदाजयेच हतोमेनस्मदापिवांक्कालिजेनमेव विमानवेगरूपयिता
च देवाम्भूमेर्मृगमदमयं मण्डनोसिद्धसिन्धोः सध्रीचीयं जयति यमुनायात टे
कोलहरीन प्रेमोत्कर्षादिवापितं पते धानताक्षि यद्ध स्मादला बाधंगमयालि।
पितमेण्ड लंभास्करस्य तत्त्म हरमंगल्यारर्धीयत ॥ प्राश्ले क्रीडाय नेचतरंगा
दीपणोजेतमामाश्लेषादि हनोः स्त्रीपुंसयोः स्त्रयोमलत्वाङ्गानर्थमस्याबाधका

रित्वेन दृश्या इ गात्मनटे नियनाशयिनां ऊर्मीचिरपरिविनत्वेन स्नेहप्रकर्षादिवपिन
भीनो विसर्जनिप श्चे शान्तयाप्रापयतिपन्नन्दवाशि नो मन योश्चिबिम्बभेदादत्वं
पदं प्राप्नवं नीयथे: ॥ त्रिपुरहराकिरीटक्रीडिनैः प्रीणयद्भिर्भुवनमस्तनभानोर्बा
लमित्रैः पयोभिः स्मरहरनविनायाः पावतीनोयवाशोदियामियमचमग्रेजाह्नवी
निकृतेनः रामः सहर्षम् ॥ त्रिपुरहरेति पुरादिशिरोलक्षण क्रीडनादि प्रीणना
दि गुणसाम्यात्स्वमस्वर्धाम्णः बालमित्रैः जलैः पवित्रत्वात्सगरसुतनदाहस्थानत्वेनावि
नाहृपस्यद्युतपवापवित्रस्यसमन्द्रस्यपाविश्राहेनुः इयामियामितिमस्त्रमोक्षैः ।
गौरीवृतं हरविभागभूतेर्धैसकलायायापिगंगायाः धीतिडतत्वाद्धिगुणमगाधम
गौरीविभज्यमानार्धसंकीर्णेहरमूर्धनि प्रवाहेगुणगम्भीरे भागीरथ्येनमोस्तुते
सोमेप्रति देवि वन्दस्व ॥ देवस्यानुजनसम्भवस्यभवनादम्भोधिमागामकासेयमा
लिविभूषणंभगवतोभर्गस्यभागीरथीउयातानपाहृायविग्रहमिहस्रोतः अनी
पानायिसानसलीबनवनरागमयातिद्रागब्रह्मलोकंजनान् सीनाहृतांजलिः पश्य

ग्रं·
गं·टी·
१५५
166

निजस्रोतसांसिंखलाईसन्ध्याणि आविर्भवणेमन्त्राङ्गणीवान्दिजमे लक्ष्म अन्यलोदर्श
यत् ॥ देवस्य हंसं पद्मयोनेर्भवनं ब्रह्मलोकः तस्मादवतिगामिनी अतएवोऽस्या
नावरोहाम्बुवाहं अस्तुतकैवेगास्मनी इयंगंगा इहस्रोतांसि देहं हित्वा ऊर्ध्वं गंतव्य
घनान् जनान् अत्रस्तु प्रवाहस्य प्रातिकूल्यमपि धीर्ण्यं ब्रह्मलोकं नयति वेगवतो
हि स्रोतसः काष्ठादीनां तिर्यग्गतानामुपगमनमद्भुतम् अयलोकाः प्रवाहप्रतीपगा
मिनो गंगायां निपाताद्ब्रह्मलोकं वांछन्ति आगच्छन्तीत्येवं आगामकाः स्वकमग
मेत्यण् युककमेहककस्मात् निषष्ठीनिषेधादम्भोधिमित्यत्राहतीया पद्धतिस्त्वप्रवाह
हपश्चंखलयामिथः स्पृशावलितं त्रिभुवनं ययासा तथा ॥ धनाधिनाथप्रणया
नतो धावभग्नकैलाशनिकेतनस्य देवस्य कल्पांतकपालपाणेर्वाराणसी नामपु
री पुरस्तात् तामः सहर्षमवलोक ॥ धनाहत्त्वम् प्रलयकालिनकपालस्य भैरव
स्यापार्थः स्वनयाद्युयमे पुरी धनस्ते ह्रासप्ते तयैवनेन कैलाशवासो न त्विसृज्यतिः अथ
चक्रपरिमाणेः धनवत्तामहस्ते हापरो भोयुक्तपव ॥ स्वकमानेरपारोयं जनैः संसा

१३

वसागरः द्वीपेवाराणसीनाम्निविश्रांतैर्विद्वमीयते अपिचैनान्निम्न मध्याशे भगवा
न् कालरक्षायनिपीनपन्नगफणारत्नैश्चमायमध्येनो हारीनिर्भर पार्वतीसुजलता
बन्धोल्लसत्कन्धरः लाम्ब्रवीणविनाशवामननमेदेवस्वरैः सामगोविष्णुद्वहासीरः।
श्रीवायजगतामेणांकचूडामणिः अनयनोदर्शीयतु मीनांशानि देवैर्हरूपलामिनः
सवहने लवमानैस्तरङ्गिमं मलभिरित्यर्थः अर्थानेवैवसमद्रसलेचापितेशकः।
लान् एनाहने थवाहिशाम्भ्रबल्लाभीराज्ञ्याहम्याभयाद्वाराणसीमाश्रितः काल
प्रभयाघणामत्वेनहारीकृतनफणीन्द्रस्यापकृनत्वात्फणारत्नसहस्रामायावस्थानेहा
रेफणाभयरहितयागाच्छा लेषद्वहर्षेडलीवः मत् ननः देहस्य मूलदाइलिंडलेः
षड्जस्वरभगान्धारमध्यमपंचदेवतनिषधद्वपैः सप्तभिः स्वरैः सामगानप्रवृत्तेधा
तुर्येसाम्नः जगतांशीवाया सत् कालस्पक्षायाकालरक्षायंमेनाशालामरक्षाये
तिक्षीवत्वं ॥ नवोन्मीलन्मौर्वीकिणाकिनकरकांके रूपसद यश्वसन्स्या ऐणांकेम
णिनेविडंपीड्यन्निमे कृतार्थाञ्ञ्ञायंममजानेकरः सेवश्रवनः श्रुतीयं एवंघोन

म्र० धनयुगमालानयन्निव सीतामार्गमिलानुरागं साची कृतार्धां रामं पश्यन्ती पुरो
रा०टी० प्रति अम्बामिहि त्वे वात्मजमे गुरूणां णं वन्दनमे विंशावेमि रामः सुग्रीववि
१८० भीषणौ प्रति वयस्यौ इयं जानकी प्रजायमाना यामभगवत्या भूमेरदिक्षमन्दिरं
1८ मिथिला सुग्रीवविभीषणौ सकौतुकम् यत्र भगवतः पार्वतीजीवितेश्वरस्य
धनुरनेन वासिना वजगव भार्गवावत्र भवतो भंजयतः सहपांसुक्रीडाविक्रमस
खीयं नेवीरलक्ष्मीः रामः सलज्जस्मितमन्यतो दर्शयन् इयं पुनस्तानाधिपुरा
ला सुम्यानाम मौडानां विनयमधुरश्रृंगारविभ्रमरमणीयामकरकेतुकुमार
ब्रह्मचर्यान् तपोवनमिव राजधानी सीतामपवार्य इहाहि ॥ नवोढ़ने नत्कालमीश
चापाकर्षणाज्ज्याकिणगणाङ्कठोरत्वेन मन्त्राभिव पीडनाय प्रहृतो मम हस्तः त्वत्क
रोकेमम्याति चचनीयानुरागं गाढं पीडयति सति या सांकूतहत्स्याभूत् तथैव त्वत्
वैजपुरीयमस्माकं नेत्रं तिम्मलीकरोति नाइतिसर्वेमस्माकामिष्यर्थः ततो भेइत्यनेन
विरोधः इयामिति जानकीजननयन्त्याः स्त्रिनेः सूतिकामन्दिरं येजेति शम्भोश्चापम

भगवंदलयतः श्रीखंडभार्गवंजयतस्लववीरश्रीबोलसर्वीजाता ग्रवभंगोदल
नं परांजयस्व चस्यानामेति स्त्रीणांसजल्वादनानि ष्टष्टैः स्पंगारविलासैरम्याग्र
नपवस्मरस्यविनयललनाया। स्थानमिव॥ रोमांचोद्धसत्संगसात्पतिविडेवालिंग।
नैर्योमिनीशोषीकृत्यविहृतावनेनिजर्वहस्यानर्घमेणीहृष्टाः याष्टैस्यसपादेप्रदी
पसङ्कलेदग्धादशोमालिकानैलेप्रज्वलयतिस्त्रणानिवसती येन्नाभिदत्तेनमः
ग्रयेदशोयन् एनेभगवत्यौभूमिदेवानांमूलाननमेनवेदीष्टवेणाकृस्नागुहमल
यजमयमंगरागमन्योन्यस्पृष्टवीणाकालिंदकन्यामन्त्राकिन्योसंगच्छेते॥ रोमां।
चोद्वृत्ते एवमंगसन्धीनांनिम्नवादालिंगमानानांमनिविडत्वमभूत्॥ रोमांचे
नभूत्वनीभवाद्गिरंगमान्धिभिन्नवंतरीहृतैरास्त्रैर्वैरवाग्निंस्तोकावष्टोषाहृत्वा।
नार्यः स्वरनवैदग्ध्यप्रकाशयंति यघस्माद्दानिवेधषेस्तद्धिकाहृत्युतायादीकालिका
यांवलिंदग्धाभातनाष्यिननैलसमध्येज्वलंत्यांनाभिप्रमाणंध्यानंवासवेप्रमस्य
गयति यावन्मालिकायाः मांतेमांनेदीपोज्ज्वालितस्तावन्सर्वेनः प्रकाशेनस्यनव

गु०
रा० टी०
५८
108

सत्वाल्लज्जमानाभिराज्ञे षेरेवश्रियनेपा`` विहायनिर्गमिनं वात्रिघोषेन्तुनमसिसुम

र`` नैमानिस्त्वरनरं कृतमितिभाव: नाभिऊर्ध्वंमा प्रणामस्यनाभिदघ्रवोहूं दघ्रवि।

त्वनेनदघ्रच गंगायमुनयोर्मध्यमंतवेदि: साहिजानां मूलभूमि: ॥ हिमाल।

योत्संगमसदाधिवासनो ज्ञानेव पाण्डु: प्रतिभाति जाह्नवी निराचधास्त: पितुर

कलालनात्कृतेव कालीयमुनापि हप्रतीते विभात्यच ॥ हिमाद्रत्वे सहजमिहे

गंगाया: शुभ्रत्वं यमुनाया: श्यामत्वं निमित्तं वाख्येता हिमत्वेन शुभ्रत्वं ॥ बालि।

हिषत्पादननखांशुराजिभि: स्मरारिमौलीन्दुमरीचिवीचिभि: हिमाद्रितेच्छाद

रसै: पदेपदे विवर्धते वैबुधमन्यवीक्षवि: अपिच ॥ बलेहृत्वं विस्मृनांगुष्ठसुक्का

त्वानन्त्वप्रभाभिरीषोंत्कर्करैर्हिमस्माव से स्वगंगाया: कांति: स्थाने स्थाने वृद्धिया

ति विबुधसिन्धोरियंवैबुध सैंधवी कोपोत्या त्वागीण्यनेनानीलदगरासित्वाभ

यपदहाडि: ॥ प्रयाग: सर्वतीर्थेभ्य: तीर्थमस्त्वेतराम यम् संसारस्य परंपारमिह

यैव लोक्यते राम: सादरम् किमुच्यते ॥ प्रयागत्वं समस्ततीर्थापेक्षया कर्णीतिसे

१५

सारलं च हेनविरामीतिभावः अथ पर्वतात्पुस्प्रस्थानस्थैर्मेद्वारणादेः प्रांतो दृश्यत इ

त्युक्तिः उच्चैस्तरामितिक्रियाविशेषणं सन्मुखं तां प्रयागस्य प्राधान्यं गमयति प्रया

गस्य मानाधिकरणेन सत्वहून्निलात्किं चायं ध्यायादित्यनेनाम न स्यात् ॥ सम्मेव प्र

यागोयं मोहद्वारमदीर्घेने देवोयस्याभितो गंगायमुने वहतः श्रियम् सीताशति

प्रणाम्यनाभितः प्रणामोनामवटः सोयमेनस्याङ्गनकर्मणः छायामप्यधिवालखेः

पर्यंतोनिर्निषेध्यते सर्वैनमस्यंति रामः विमानवेगनाटितकेनसहर्षम् ॥ सम्यं ह

तं ˮ हारस्यापि दक्षिणनो गंगावासतो यमुना च क्रिय ˮ रामहृतं ॥ प्रयागवटः

प्रणामाभिधानः यच्छाया श्रितै परमात्मा मात्रात्क्रियते अथ च यस्य छायाश्रितैः

प्रकृष्टमालोकः सेव्यते श्यङ्गनकमत्वष ॥ हृष्यंाऽवयकरदंनवनीवलेखासंख्याय

मानमन्तसंनतिसमनतः इक्ष्वाकुराजमहिषीपटहूलक्ष्मी देव्याभवोभगवतीसर

हृदियेनः इयं च भगवत्ययोध्या ॥ हृष्यंहृतं हूयपवडदांऊवाः तान्विकरेणाविषमोक्ष

नयानीरंरेखागणमानामन्तवं शन्हृपाणां यागायस्यां मानथा यागानां हृयप्रमित

ग. रा. टी. १८५ त्वात् तथाहि तेन देव्याः यदि त्वा कुत्स्थ समस्तं भिमहिषीपदं तत्पदहल लक्ष्मणः अभिषि-
क्तायाः रात्रः पटस्य बध्यमानत्वात् ॥ गगनतलास्पर्शीतोरणकुत्स्नहलोत्तानदृष्टु-
तिःस्पर्शे उत्तालस्यकूबलयवनमिवजनलोचनैः क्रियते सर्वं शरणमेति सुग्रीव
विभीषणौ निर्वर्ण्य ॥ गगनचुम्बि व्योम्नि ग्रस्मदर्शनकौतुकस्फारितनितिम्बलैः।
लोकनेत्रैरियमयोध्या उद्धिन्ननालस्य लोत्पलाकरः क्रियते ॥ हंसैरिव क्रान्तस-
हस्रभवां फलानामालोकरूपतिकरैर्मधुरामयोध्याम् रामामिहप्रवहन्तां चवि-
चिन्त्यामिहिंदेवः शचीसहचरोपि न रोचनेनः रामः तौषति वयस्याः हनुमत्सं
यत्नभावानां फलानां बन्धनहेतुत्वात् हृपातुहतहृपाणी इहास्पां नवार्यां प्रवहन्तो
प्रवाहेणास्नायमानानां सिद्धिं वाञ्छितार्थं निष्पत्तिं विचार्य शचीसहचरत्वामार
त्विभूतिसमग्रोपि या पुण्यार्जनाभावात् सम्भवं न प्रतिभाति अयोध्यापि भाव-
मैश्वर्यसाम्योपि नाहक पुण्यार्जने नाधिकत्वात् इह इन्द्रोपि न रोचने इत्यस्य स्व-
देणापि वयं प्रीतिमन्तो न भवाम इति तात्पर्यं तेन तस्मात्पर्यं हृत्या प्रीतिमन्तो भवन्त

स्यालोकनचिंतनयोस्त्वनल्पकल्पकल्पादालोकाविर्विस्पन्दनकल्पाप्रत्ययः समी
चीनः ॥ आगतायां तदा जानकीसाहशायदिहान्वये उत्तवसिष्ठचरितैर्द्दाबाह्यस्तथा।
वैभवम् पुरोवलोक्य सहर्षम् कथं सएष भगवान् पकाल्पितास्सदभिषेकस्त।
स्मारेभवतशत्रुघ्नाभ्यांसहवसिष्ठोमांपतीत्तमागावर्तते पुष्पकं च प्राप्त विमा
नवाज्ञयावतीर्येलामस्याकऊन्यऊलोपकारिकायाम् सर्वैर्विमानावरणेना।
टयंति ततः प्रविश्यपपवाह्नेपेणवसिष्ठोभरतशत्रुघ्नौ च वसिष्ठः ॥ प्राकृतेनेना
हपुनः एवं श्रोकवर्णिताः इन्द्रस्त्वहृहस्पतिस्त्वेतिद्वन्द्वेदेवसहस्युतेत्यनेनसह
वेदस्यात्वत इन्द्राह्नहस्पतीदेवतेग्रसेनाथ्यैस्याण एवादेचेत्यनेनदेवतानामा
त्वासावित्तुभयपरत्वज्ञावेन्द्राबाह्यपत्यः वैभवमाहात्म्य धार्मिकत्वेनहृदयस्या।
नेरन्तभावः उपकारिकान्तपमंदिरं ॥ चकलंकेम्बरपरिभवच्छेदतिस्सानदो
लायद्वस्मेनत्रिजगदगदंततन्नाविश्रीयतेनः बालेनाजेविगालितवलोवीर्यति
र्यांसवाघोर्यामिणपाकः सम्मानितममनानिर्मितोजामदग्न्यः रामसवकोकयम्

म॰
रा॰ टी॰
१०
170

हर्षम् ॥ चक्रे हन्तं रावणस्य पराभवं क्लिश्यान जगान्निबोधं कृतनामित्यर्थः सकार्तवीर्य
जेतृत्वेन प्रसिद्धो जामदग्न्यस्तस्यापि यो विक्रमस्मारस्य गालितसामन्तः खलु त्रैलो
निस्सारः कृतः यो हि रावणविजयिनः कार्तवीर्यस्यापि जेतारं परशुरामं बालोपि
जितवान् स कस्यातिकार्तवीर्यार्जुनं रावणं जितवानिति ना किं चित्रमिति भावः
भल्लावलून दशकन्धरकाण्डपीठसीमा समासमभञ्जनविक्रमकर्मकाण्डः दिष्ट्या
जगाद्विजमांगलिकैर्यशोभिः सायं पुनर्नयनवन्मातेरामभद्रः रामः सम्भ्रमसम्पन्न
स्य वसिष्ठस्यापादाद्युपगृहाय च ॥ भल्लाहृन्तं भल्लैः बाणविशेषैश्छिन्नानि रावणक
ण्ठनालान्येव यासीमा प्रवर्धितस्यां समासिंगते दोर्विक्रमस्य कर्मकार्यजातं यस्य
स तथा ततः परं नाटककर्माकरणात् अत एव मंगलहेतुभिर्यशोभिरुपलालितः
रामभद्रस्त्रैकाविजयस्य सीमाम् कस्यापनेन जगतोऽपि विजयमंगलरूपत्वात् मंगलप्र
योजनं येषां ते मांगलिकानि प्रयोजनानि मीनीकरण पुनरिति प्रवासानन्तरं ॥ रघुकुल
क्रियाचार्यं पुराणं ब्रह्मवादिनम् ब्रह्मर्षिं ब्रह्मजन्मानमेष रामोऽभिवादये वसिष्ठः

मारस्मारंलिंगय वत्सरामभद्रकालभ्रमाग्णीः ॥ रत्नुसूहन्ने ब्रलाक्रियामौंजीबन्धा
दिविरचनेब्रह्मनत्वत्तंब्रह्माणांमुनिंविदिंचिपुंचंच ॥ आभायप्रतिपत्तकीतिति
वहान्ब्राह्माणाग्ग्रमूर्धांतरे निर्विघ्नंधमलाभिलोनमुचिनैः स्वैरेवनेत्रोग्निभिः नता
द्रकपुटपाकशोधितामिवप्रामेणलोकाधिगणापिएरस्यचमहत्तरंवभवनातिः
त्वात्तनारंयशः ॥ आदायेति सर्वेषांप्रात्तूणांकीर्तीर्दहीत्वाब्रह्माण्डमेवमूषा॥
तन्मध्येस्वप्रतापानलैर्विक्षिन्नंतापयभानेनताहग्रोनपुटपाकेनातिमेली
कृतामिवापिएरस्यचनीभूतंमहत्तरंचभवनव्यापकंतिःत्वारे विरागवहिते
विष्वस्हरणीयामितियावत् यतएवनारमुज्वलंयशस्त्वयाशोयांदिग्रणप्र
क्रषवनालब्रविशकीर्णांदिंगायव्यापिनीः समालाः वपाद्यकीर्तीसंहत्यत्व
यामस्माहितंविष्वव्यापितिओजोज्वलंयशः प्रतप्यैरर्जितमितिभावः यद्यच
स्वाणंकारोपिणलाकर्षशीलोवऊतरणीलहूलेममलानिताबएडालिमूषा
यामावर्तितेनपुटपाकेनमुडंपिगलीभूतेगुरुतरंटंकणादिनाबोभीर्णनारंवल

१

अ. नंप्राप्नोति ॥ जगदंगनलेपनजोत्स्निकैर्लवयशोभिरतीवपवित्रिताः प्रथमपा
रा. टी. र्थिवपुंगवकीर्तयो विबुधसिंधुजलैरिव सिन्धवः तथापीदमस्तु ॥ त्रिजग
१७१ द्व्रतम् यथा गंगाजलैः त्रिजगद्व्यापिभिः संगमात् समुद्रात् सिन्धवः पवित्रीक्रियं
171 ते तथा लवयशोभिः पूर्वनृपकीर्तयः पवित्रिता निर्मलीकृताः समर्थः ज्योत्स्नि
कैः वेगवद्भिः ॥ जगदालोकधौरेययोः सूर्याचन्द्रमसाविव पुत्रौ गोत्रस्य गोत्रा
मारौ जनयस्वभुजाविव सीतामनिंवत्स्यते वसिष्ठः वत्से जनकवंशस्ववा
सिनि पुत्रयोस्साधयणीमेव रामभद्रस्य च यस्मात्प्रियमेवाचाम सीतामह
हिमान्तगगनम् ॥ जगदाह्लते आलोकउद्योतः विलोकनं च सूर्यश्च चन्द्रश्चे
ति सहस्थितेनालोकसूर्याचंद्रमसौ ॥ अमोघाणीमाधत्ते विभेप्रायाउत्तमस्य चारि
णीनतोभवीस्मादि लक्ष्म मगरगोत्रगुरोमेन्नावकणे मोमामित्रिरभिवादयते व
सिष्ठः वत्सलक्ष्मणआशीषां विषयमतिक्रमवर्तमे आमोघाशचर्ये इदंम
मयाआर्येपुत्रसहितीं त्वं निस्सापत्नं भविष्यति आशीर्वादस्य साफल्यत्वमाहे

१८

वपुत्रस्योत्पन्नो नदर्थं पश्यं न राज्यपरिग्रहात् ॥ वीरमिन्द्रजितं हत्वादि ष्टावर्धय
तोजगत् अभयेदक्षिणे यात्सेनी वीणाग्रामणीरपि नष्टापि स्वयं सर्वे पिहिता
हिरनयनाम्नो येनाधिराजवंशायमस्य प्राप्त्वः श्वोत्स्यामि लक्ष्म सहर्षं
कृतांजलिः भगवन्त्वरमनुगृहीतानामिक्ष्वाकुकुलम् भरतः रामेशान्ति आप्य
न्मन्नभवनप्रकोष्ठे रत्नाप्यदाति भरतः प्रणमति रामः सहर्षमालिंग्य ॥ वीर
मिति दक्षिणामहेति दक्षिणो यः दक्षिणाकं जगरक्ष्यनेनेईयः इन्द्रस्याप्यभ
यद्रूपादक्षिणात्वयादन्नेत्यर्थः ॥ आम्नातमिन्दुकरमेदुरचन्द्रकान्तस्तम्भो
ज्ज्वलेविलसे हरिदिनि हृणोमि नश्रान्तसंगमसखोपासिकया जहाति विलासः स
कौतुभमद्रस्य पलापिलक्ष्मीः भरतः सीतां नमति सीता वत्सभरदण्डएह
किरणकरागिउडमधुचुम्बितं कमलमण्डविभ्रमावितं विकसेनोणन्दमललक्ष्म
णः भरतेनमति भरतः वत्सलक्ष्मण सोत्कण्ठचिरात् विरभसमाम् अद्या
लपीनवरंगानां वन्दनेष्व स्वरोचकी निर्भरं च परिरम्भ इत्यवचवेश्यायशालगक

अ॰
रा॰ टी॰
८२
179

नटरूपधरादेन लक्ष्मणाग्रजनापरिलिख्यमाणाश्चिरेण प्रीतलीकृतोस्मि इन्दोः
कलाकलापेन पंक्तिक्रमनिवेशिना सर्वज्ञः स्नापनोदायमोदराणांभूतोकृ
तो शत्रुघ्नः रामंप्रति आर्यशुश्रूकाभ्यस्यानभ्यस्यः प्रणमति शत्रुघ्नः रामः गाढ
मालिंग्य कथमाहस्य लक्ष्मणमनुभवामि अपवार्य पीतायै दर्शयन् एतन्न
देव सप्तममहलनचंद्रबिम्बसंवावहकमवलोकय लक्ष्मणस्य गीर्वाणवारण
करार्गलकर्कशोमांसनावेव लक्ष्मणमस्मीनापरिष्वजेत शत्रुघ्नः सीतां प्रणम
ति सीता सललोकसलद्रवणागाव विलेहिंचरिदेहीविलक्ष्मणमरिसोहोवि
वक्कसलक्खणअज्जुणोकहिं शत्रुघ्नः कृतमंगलाचारोमध्यमस्नाभवनेभवती
प्रतीक्ष्यां प्रनीतानेशत्रुघ्नऽपसृत्य लक्ष्मणं प्रणमति लक्ष्मणः सहर्षमालिं
ग्य दिष्ट्या त्वयि दीर्घायुषि दीप्यमानेनवयमेकाकिनमार्यंभरतं परित्यज्यग
ताः रामः मुनिंप्रति एतौ लंकाकिष्किंदास्वामिनौ विभीषणसुग्रीवौ भगवंतं
प्रणमतः वसिष्ठः पुलस्त्यविकर्तनकुलकीर्तिनोरणमालावलम्बनसम्भावि

मोचितस्तम्भूयास्त्वाम् रामः भरतं प्रति वत्स महात्मानावेतौ प्लवगराक्षसाधिपौ म
रतशत्रुघ्नौ विभीषणसुग्रीवौ च मिथो यथोचितमाचरंति वसिष्ठः सहर्षम् दिष्ट्या
चतुर्दशभिः परिवत्सरैः समुदयमानं दशरथकुटुम्बमीक्षावहे सर्वमथास्मिन
म् जेतारं दशकन्धरस्य जितवानेवाग्रजं नेभगौवः लवणो यदि काकपक्षकधरस्त
स्तोविनेयं कथा ऊर्ध्वं कल्पयतस्तु वालिचरितनात्यशक्तियागेरववादस्येयं कविता
नथापि जगतां लोभायवर्तिष्यते रामं च प्रति वत्स मां गालिकेलशमतिक्रामति।
नादिदं रघुसिंहानां सिंहासनमलंकुरु राजन्वन्तः प्रसंधत्तं मद्दममनरकोसलाः
रामस्तथाकरोति वसिष्ठो मंत्रपूर्वकमभिषिंचति सन्येनऋषयावचममभिषेकं ना
टयित्वा परंचांगचत्वारिंशतम्भनयः प्रणमंति नेपथ्ये मंगलगीतिः नान्दीगायंति
च वसिष्ठः सहर्षम् वत्सराम भद्रमस्तु ते उदयत उदयत उमे सकलत्वेधुरं त्वयि वि
भूतिजनपदविभावो हृष्टा हृष्टा प्रजाः परिषीतः सुखमखिलं यथा जीवात्मानः प्रमोः
पतात्मनो दिशो दिशो दिशो लक्ष्मणानाथास्तथैवविम्भनयः रामो लज्जते विभीहूः।

प्र०
रा० टी०
१७२
173

नांजलिः जानन्त्यां प्रणिपत्य देव लंका च पुष्पकमिदं च विमानमार्यो यत्तेश्व
रादपहृतं दशकन्धरेण एकोभवानादिनमस्य मयाधुनैतदासापयतु नम
येन निधिं निधीनाम् रामो वसिष्ठेनभ्युनज्ञातः पुष्पकं प्रति विमानराजप्र
थममस्मामिनं प्रथममपि लक्ष्मणपतिश्च वसिष्ठः महर्षेस रामभद्र किं ते भू
यः प्रियमुपकरोमि रामः भगवन्नतः परमपि प्रियमस्ति जानस्तामधिमौ
लिमौक्तिकमणिं कृत्वा महापातिशिरोदं प्रुतविंशद्विलासपत्रशावरीहृष्टाम्भ
प्रामेदिनी सेतुर्दक्षिणपार्श्वमीनलानिधीममेनयन्तुर्पितः कस्यां नेच वहु
नेन विष्वमदशाग्रीवोपसर्गजनत् ॥ मथापीदमस्तु समस्तमीलनस्तु कि
लवकुतन्दैः श्रवणयोरविश्रामस्पदारामवनमुपचित्वं नकवयः नशाद्
ब्रह्मोद्येपरिपमलमनाज्ञायच जनः कवीनां गम्भीरे वचसि गुणदोषावि
चयतु ॥ इति निष्क्रान्तः ॥ सर्वे ॥ ग्राह्बिलापितनएववानभदैः किं त्वस्या
गम्भीरनामापानालानिमग्नपीवरनन्दनेनाति मंथाचलः देवीवाचमपा

ग्र· सन्तोहिबहवःसारंनसारस्वनंजानीतेनितरामसौगहनकुलाङ्गिहोमरा।
रा·टी· दिः कविः ॥ इतिश्रीअनन्तचरित्रावेसममोकः समाप्तश्चायम् ग्रंथरावचे॥
१२५
175